

ROMUALDAS MISIUS

**Želdinimo tradicijos
Lietuvos valstiečių
vienkieminėse sodybose:
veiklos paveldas
menotyriniu aspektu**

Daktaro disertacija

2012, Kaunas

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS

ROMUALDAS MISIUS

**ŽELDINIMO TRADICIJOS LIETUVOS VALSTIEČIŲ
VIENKIEMINĖSE SODYBOSE:
VEIKLOS PAVELDAS MENOTYRINIŲ ASPEKTU**

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, menotyra (03H)

2012, Kaunas

Disertacija rengta 2002 - 2011 metais Kauno technologijos universitete, Statybos ir architektūros fakultete, Architektūros ir kraštotvarkos katedroje.

Disertacija ginama eksternu.

Mokslinis konsultantas:

Prof. habil. dr. Jurgis BUČAS (Kauno technologijos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H)

Su disertacija galima susipažinti:

Interneto svetainėje: <http://ktu.lt/kas-kur-kada?tipas=disertacija>

Kauno technologijos universiteto bibliotekoje (K.Donelaičio g. 20, LT-44239, Kaunas).

Recenzavo:

Prof. dr. Jonas MINKEVIČIUS (Kauno technologijos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H);

Doc. dr. Vaidas PETRULIS (Kauno technologijos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H);

Doc. dr. Laimutis JANUŠKEVIČIUS (Kauno technologijos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03H).

© R. Misius, 2012

©Leidykla „Technologija“, 2012

ISBN 978-609-02-0743-7

TURINYS

ĮVADAS	5
1. VALSTIEČIŲ SODYBŲ ŽELDIRIMO TRADICIJŲ KŪRIMOSI MENINIAI ASPEKTAI	28
1.1. BALŲ RELIGINĖS REFORMOS IR LIAUDIES KOSMOLOGIJOS SIMBOLIŲ MENINĖ RAIŠKA VALSTIEČIŲ SODYBOSE	29
<i>1.1.1. Žmogaus ir gamtos santykių atspindžiai baltų religinėse reformose ir sodybų želdinimo kompozicijose</i>	29
<i>1.1.2. Liaudies kosmologija medinių pastatų meniniame dekoravime</i>	32
<i>1.1.3. Liaudies kosmologijos įtaka gėlių darželių meninei kompozicijai</i>	43
<i>1.1.4. Simbolika kaip pagoniškosios ir krikščioniškosios kultūrų sąsaja</i>	52
1.2. SAKRALAUS MEDŽIO VAIDMUO VALSTIEČIŲ ETNINĖJE KULTŪROJE	57
1.3. MEDŽIO ESTETINĖ – EMOCINĖ VERTĖ IR ŪKINĖ REIŠMĖ	64
1.4. LIETUVOS VALSTIEČIŲ SODYBŲ MENINEI RAIŠKAI IR ŽELDIRIMUI DARĖ ĮTAKĄ VEIKSNIAI	66
1.5. SKYRIAUS IŠVADOS	72
2. SODYBOS ŽELDYNAS KAIP ŽALIASIS ETNINĖS KULTŪROS PAVELDAS	74
2.1. KAIMIŠKOJO KRAŠTOVAIZDŽIO ETNINIO SAVITUMO BRUOŽAI	74
2.2. VEIKLOS PAVELDAS KAIP KAIMIŠKOJO KRAŠTOVAIZDŽIO SAVASTIES RAIŠKA	76
2.3. VALSTIEČIO SODYBOS ŽELDYNO PAVELDOSAUGINIAI ASPEKTAI	78
2.4. SODYBOS ŽELDYNO, KAIP ŽALIOJO ETNINĖS KULTŪROS PAVELDO, IDENTIFIKAVIMAS	80
<i>2.4.1. Kultūros paveldo objektų raiškos kriterijai</i>	80
<i>2.4.2. Žaliojo etnokultūros paveldas kultūros paveldo autentiškumo raiškos kriterijų kontekste</i>	83
2.5. SKYRIAUS IŠVADOS	88
3. SUVALKIJOS ETNOGRAFINIO REGIONO VIENKIEMINIŲ SODYBŲ ŽELDIRIMO TRADICIJŲ MENOTYRINIS ASPEKTAS	91
3.1. KAIMO SODYBŲ ŽELDIRIMO TYRIMŲ METODIKA	91
3.2. SUVALKIJOS ETNOGRAFINIO REGIONO VIENKIEMINIŲ SODYBŲ ŽELDYNO IR ŽELDIRIMO TRADICIJŲ TYRIMAS	103
<i>3.2.1. Parengiamieji darbai</i>	103

3.2.2. Vienkieminių sodybų želdynų ir želdinimo tradicijų tyrimo rezultatai.....	109
3.2.3. Pagoniškosios ir krikščioniškosios dvasinės kultūros raiška sodybų želdinime.....	127
3.2.4. Vienkieminių sodybų želdinimą lėmę veiksniai.....	130
3.2.5. Želdinių funkcijos vienkieminėse sodybose.....	130
3.2.6. Vienkieminių sodybų želdinimo tradicijos.....	131
3.2.7. Meninė raiška vienkieminių sodybų želdinimo tradicijose.....	133
3.2.8. Vienkieminių sodybų estetinė raiška kaimiškajame kraštovaizdyje.....	136
3.3. KAIMO SODYBOS ŽELDYNO MENINĖS RAIŠKOS TYRIMO METODIKOS PRAKTINIO TAIKYMO GALIMYBĖS.....	141
3.4. SKYRIAUS IŠVADOS.....	143
IŠVADOS.....	145
ŠALTINIAI.....	148
LITERATŪRA.....	151
MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS.....	161
PRIEDAI.....	163

IVADAS

Darbo aktualumas

Nuo seno lietuviai garbino girias, medžius, šaltinius, kalvas, akmenis, dangaus šviesulius ir laikė juos šventais, todėl valstiečio pasaulėjautai labai svarbi jį supanti gamta ir aplinka. Pagonybės laikais susiformavęs valstiečių sąmonėje asociatyvinis prieraišumo vietai ir kūrybinis pradas atsispindėjo gamtinės aplinkos ir dangaus kūnų vaizdiniais liaudies mene, papročiuose, tautosakoje ir sodybos želdinių formavimo tradicijose. Valstiečių sodybų dydžiui, formai, vietos parinkimui, planinei-erdvinei struktūrai ir želdinimui įtakos turėjo gamtiniai, politiniai, ekonominiai, socialiniai, etnokultūriniai veiksniai, sąlygojami krašto erdvinės struktūros ir žemės nuosavybės formų kaitos. Skirtingose Lietuvos gamtinio kraštovaizdžio zonose vyko skirtingos kaimiškojo kraštovaizdžio permainos, kurias lėmė technikos, žemdirbystės technologijų tobulėjimas, žemės reformos ir vietos sąlygos. Tai nulėmė kaimiškojo kraštovaizdžio ir valstiečių sodybų etnografinių skirtumų susidarymą.

Valakinių kaimų skirstimosi į vienkiemius laikotarpiu sunaikinta daug autentiškos valstietiškosios medžiaginės kultūros objektų. Valstiečių sodybų želdinimo tyrimų analizė parodė, kad kaimiškųjų tradicijų tęstinumu rūpinosi tik entuziastai ir muziejininkai. Jie rinko etnografinę medžiagą, fiksavo sodybų ir jose esančių etnokultūrinių objektų būklę, tačiau valstiečių sodybų želdinimas kompoziciniu – meniniu aspektu nebuvo nuodugnai tirtas ir želdinimo tradicijos liko nenagrinėtos.

Sovietmečiu formuojant kolūkinio kaimo kraštovaizdį skirtinguose regionuose taikytos vienodos kraštotvarkinės priemonės, dėl to nyko vienkieminio kaimo kraštotvarkinės tradicijos. Lietuvos kaimiškasis kraštovaizdis su dar išlikusiomis įvairių laikotarpių apželdintomis gyvenvietėmis globalizacijos ir modernėjančio pasaulio kontekste yra vienas svarbiausių regioninės įvairovės ir etnokultūrinės savasties liudytojų, saugančių tautinę savimonę, etninį tapatumą, savitą meninę raišką, liaudies tradicijas bei papročius. Lietuvos etnografinių kaimų gyvenviečių išlikimo ilgalaikėje programoje (LEKIP, 2003) sūloma kurti palankią aplinką įvairiapusei ekonominei ir socialinei etnografinių kaimų plėtrai panaudojant juose išlikusį etninės kultūros paveldą ir vietos tradicijas. Programoje nurodoma, kad etnografinių kaimų gyvenviečių saugojimas apibrėžiamas tik pagal jų etnoarchitektūrinę vertę, neįvertinant veiklos paveldo etnokultūrinių tradicijų. Tokiu pat principu saugojimui atrenkamos ir etnografinės sodybos, nes sodybos želdynas, kaip jos etno-bio-komponentas, neįtrauktas į sisteminės atrankos etnokultūrinės vertės identifikavimo požymius, todėl vien tik sodybos etnoarchitektūrinio komplekso vertinimas nepilnai atskleidžia jos etnokultūrinio savitumo. Gyventojų ir ekspertų sociologinė apklausa parodė, kad etnokultūrinio kraštovaizdžio savitumus atspindi ne tik sodybų architektūriniai statiniai, bet ir sodybų želdinimo specifika, jų planinė – erdvinė struktūra ir meninė raiška, tuo patvirtinant, kad sodybos želdynas yra neatsiejama nekilnojamojo etninės kultūros paveldo kompozicinės struktūros dalis. Nesant tinkamai teisinei bazei, etninės kultūros paveldas Lietuvos kaime ir toliau nyksta. Kartu su etnine architektūra nyksta želdiniai ir želdinimo tradicijos. Siekiant

atkurti ir išsaugoti Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio nacionalinio savitumo bruožus, būtina ištirti etnografinių regionų valstiečių sodybų želdinimo tradicijas, jų meninę raišką ir istorinę kaitą bei taikymo galimybes šiuolaikinėmis sąlygomis, nes valstiečių sodybų estetinis, bioekologinis, etnokultūrinis ir kraštovarkinis poveikis kaimiškajam kraštovaizdžiui nėra pilnai atskleistas, deramai įvertintas ir tinkamai panaudojamas kaimiškojo kraštovaizdžio savitumui ir etnokultūriniam išskirtinumui paryškinti, todėl darbo tema „Želdinimo tradicijos Lietuvos valstiečių vienkieminėse sodybose: veiklos paveldas menotyriiniu aspektu“ yra aktuali ir savalaikė.

Darbo temos aktualumą menotyrai, etnokultūrinės paveldosaugos veiklai ir kraštovarkos mokslui lemia:

- Poreikis analizuoti valstiečių sodybų želdinimui ir želdinimo kompozicinei – meninei raiškai turėjusius įtakos religinius, etnokultūrinius, estetinius ir kompozicinius aspektus, lėmusius sodybų želdinimo tradicijas;

- Poreikis į sodybų sisteminės atrankos etnokultūrinės vertės identifikavimo požymius įtraukti sodybos želdyną, kaip jos socio-etno-bio-komponentą, siekiant kuo išsamiau atskleisti sodybos architektūrinio komplekso etnokultūrinį savitumą;

- Siekis atgaivinti valstiečių sodybų želdinimo tradicijas puoselėjant jas kaip gyvą etnokultūrinę tradiciją – veiklos paveldą;

- Siekis išsaugoti Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio nacionalinį ir etnokultūrinį savitumą bei poreikis integruoti visuomenę į etnokultūrinės paveldosaugos procesus.

Problemos ištirtumas

Atlikus literatūros analizę, buvo nustatyta, kad leidinius, kuriuose nagrinėjami su disertacijos tema susiję sodybų želdinimo klausimai, galima suskirstyti į šias grupes: istoriniai rašytiniai šaltiniai, tiriamojo pobūdžio darbai, leidiniai sodybų želdinimui, literatūra apie liaudies mitologiją, kosmologiją ir ženklų simboliką, literatūra apie liaudies kosmologiją medinių pastatų meniniame dekoravime sodybų, želdinimo tyrimai kaimyninėse šalyse, Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio formavimą ir etninės kultūros paveldo apsaugą reglamentuojantys teisės aktai. Rašytiniuose šaltiniuose rasta atsitiktinio, tiriamuosiuose darbuose – fragmentinio pobūdžio rašytinių žinių apie sodybų želdinimą. Iš leidinių, skirtų sodybų želdinimui, pažymėtini R. Survilos (1996 m.) „Rekomendacijos naujai ūkininko sodybai įkurti“ bei R. Bertašiūtės (2007 m.) „Lietuvio sodyba“. Pastarasis leidinys skirtas Lietuvos liaudies buities muziejaus lankytojams, etninės kultūros gerbėjams ir specialistams, tačiau abiejuose leidiniuose sodybų želdinimo tradicijos nekomentuojamos ir nepropaguojamos.

Lankantis šalies muziejų archyvuose įsitikinta, kad gausiausiai rinkta medžiaga apie valstiečių sodybų liaudies architektūrą. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus archyve rastoje anketoje, skirtoje etnografinėi medžiagai apie gyvenvietes, gyvenamuosius namus ir ūkinius pastatus rinkti, klausimo apie valstiečių sodybų želdinimą ir jų želdinius nėra. Literatūros ir archyvinės medžiagos analizė parodė, kad yra įvairios fragmentinės medžiagos apie valstiečių sodybų želdinimą, tačiau išsamių tyrimų ir apibendrinimų apie sodybų želdinimo tradicijas, jų raidą ir meninius - kompozicinius aspektus, išsaugojimo ir pritaikymo galimybes Lietuvos

kaime nėra. Lietuvos valstiečių sodybų želdinimo etnokultūriniai ir pastatų bei statinių dekoru tyrimai išsamiai apibudinti įvado tyrimų apžvalgoje.

Europos šalyse už kaimo kultūros paveldo ir etnografinių tradicijų išsaugojimą pagrindinė atsakomybė tenka vietos bendruomenei, tačiau etnografinių regionų sodybų želdinimo tradicijų tyrimų nerasta.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Darbo tikslas – atlikti vienkiaminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimą Suvalkijos etnografiniame regione kompoziciniu – meniniu aspektu ir nustatyti tyrimo rezultatų panaudojimo galimybes Lietuvos etnografinių regionų sodybų savitumams įvertinti.

Darbo uždaviniai:

1. Apžvelgti valstiečių sodybų želdinimo etnokultūrinius ir pastatų dekoravimo tyrimus bei atlikti sodybų želdinimo tradicijų iširtumo analizę.

2. Išanalizuoti valstiečio ir jį supančios gamtos dvasinę bei materialinę sąveiką etnokultūrinio - estetinio aspektu, nustatyti veiksnius, turėjusius įtakos sodybų planinei - erdvinei struktūrai ir želdinimo meninei raiškai.

3. Įvertinti sodybų želdinimo tradicijas kaip etnokultūrinės veiklos paveldą ir nustatyti valstiečio sodybos želdyno paveldosauginį statusą.

4. Nustatyti saugojimui atrenkamos sodybos želdyno, kaip žaliojo etnines kultūros paveldo, autentiškumo kriterijų vertes bei identifikavimo požymius kompoziciniu – meniniu aspektu.

5. Sukurti kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodiką ir, pritaikius praktikoje, nustatyti jos praktinio taikymo galimybes.

Tyrimo objektas ir metodika

Tyrimo objektas – Suvalkijos etnografinio regiono kaimiškojo kraštovaizdžio vienkiaminės sodybos ir jų želdinimo kompozicinė ir meninė raiška.

Tyrimo metodika - Kompleksinė kaimo sodybų želdinimo tradicijų tyrimo, susidedanti iš: 1) Marijampolės apskrities gyventojų požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą tyrimo, panaudojant sudarytą gyventojų požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą vertinimo anketą ir 2) Suvalkijos etnografinio regiono vienkiaminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimo, taikant sukurta kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo ir vertinimo metodiką.

Darbo mokslinis naujumas

Darbo mokslinį naujumą sudaro šie aspektai:

- Valstiečių sodybų želdinimo kompozicinės - meninės raiškos analizė pagoniškosios ir krikščioniškosios dvasinės kultūros sąveikos kontekste.

- Valstiečio sodybos želdyno, kaip sodybos etnoarchitektūros kompozicinio komplekso socio-etno-bio-komponento ir žaliojo kultūros paveldo identifikavimas.

- Valstiečio sodybos želdynui žaliojo etnokultūros paveldo sampratos įprasminimas.

- Valstiečių sodybų želdinimo tradicijoms veiklos paveldo sampratos įprasminimas.
- Sodybos želdyno autentiškumo kriterijų verčių bei jų identifikavimo požymių sistemos sukūrimas taikant menotyrinį aspektą;
 - Marijampolės apskrities gyventojų požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą ir sodybų želdinimo tradicijas vertinimas taikant sociologinę apklausą.
 - Kaimo sodybų želdinimo, kaip veiklos paveldo, kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo ir vertinimo metodika.
 - Eksperimentinis Suvalkijos etnografinio regiono vienkieminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimas taikant kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo ir vertinimo metodiką.

Praktinė ir mokslinė darbo vertė

1. Sodybų želdinimo tradicijoms Lietuvos etnografiniuose regionuose nustatyti.
2. Etnografinių regionų sodybų želdinimo tipiniams pavyzdžiams sukurti.
3. Atrenkamų saugojimui sodybų ir gyvenviečių etnokultūriškumo lygiui nustatyti.
4. Etnografinių regionų savitumui ir jų išskirtinumui palaikyti.
5. Kaip papildoma priemonė etnografinių regionų kaimiškųjų kraštovaizdžių vizualinei kokybei nustatyti.
6. Kaimo kraštotvarkos mokslo ir studijų programoms papildyti bei muziejų edukacinei veikli patikslinti.
7. Valstybinės politikos formavimui etninės kultūros paveldo ir kraštotvarkos klausimais.

Ginamieji teiginiai

- Valstiečių sodybos ir jų želdinimo tradicijos yra žmogaus ilgaamžės dvasinės ir medžiaginės sąveikos su gamta raiškos rezultatas.
- Valstiečio sodybos želdyno samprata neprieštarauja kitų nekilnojamojo kultūros ir etnokultūros paveldo objektų sampratai ir gali būti analizuojamas kaip nekilnojamojo etninės kultūros paveldo vertybė, kurio identifikavimui, apsaugai, tvarkymui ir naudojimui galima taikyti kultūros vertybių apsaugos organizavimo metodologinį pagrindą.
- Valstiečių sodybos želdynas, būdamas etninės architektūros kompozicinio komplekso socio-etno-bio-komponentu, sodybai ir kaimiškajam kraštovaizdžiui daro pozityvią įtaką ir suteikia nacionalinį savitumą.
- Kraštovaizdžio, nekilnojamojo kultūros ir etninės kultūros paveldo objektai vertinami naudojant skirtingus vertinimo kriterijų modelius, kuriuose nėra vertinamų objektų želdynų vertės nustatymo kriterijų, todėl atrenkant saugojimui valstiečių sodybas, jos nepakankamai įvertinamos etnokultūrinio ir meninio požiūriu. Siekiant gauti patikimesnius sodybų vertinimo rezultatus ir juos integruoti į sprendimus,

reikia vertinimo modelius papildyti želdynų kompozicinės ir meninės raiškos vertinimo kriterijais (vertėmis) ir identifikavimo požymiais.

- Valstiečių sodybų želdinimo tradicijų tyrimams pritaikytas kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo ir vertinimo metodas leidžia patikimai nustatyti įvairiu laiku įkurtų ir skirtingų tipų bei etnografinių regionų sodybų želdinimo tradicijas, jas tarpusavyje palyginti ir sudaro galimybę gautus rezultatus taikyti palaikant (atkuriant) etnokultūrinio kraštovaizdžio savitumus.

Svarbiausi darbe vartojami terminai

Kaimiškas kraštovaizdis - antropogenuoto kraštovaizdžio funkcinis tipas, kurio teritorinėje struktūroje vyrauja agrostruktūros ir yra kaimo žmonių gyvenamoji, darbo ir poilsio vieta.

Gyvenvietė ir kaimas. Klasifikuojant kaimo gyvenvietes, dažnai painiojamos gyvenvietės ir kaimo sąvokos (Kondratienė, 2005; Plūraitė, 1977; Vyšniauskaitė, 2004; TLE-3, 1986; LTE-5, 1979.). Vieni autoriai *kaimo* ir *gyvenvietės* sąvokas sukeičia vietomis, kiti suteikia tą pačią reikšmę, jas sulygindami. Kalbant apie Lietuvos kaimą, būtina skirti *kaimą*, kaip visumą, ir *gyvenvietę*, kaip visumos dalį. *Kaimas* – tai savo pavadinimą ir teisiškai apibrėžtą teritoriją turintis ūkinis socialinis žemėvaldos ir žemėnaudos bei gyvenamosios funkcijos junginys, susidedantis iš šeimų gyvenamosios vietos ir joms priklausančių įteisintų žemės plotų (Bučas, 1988, 2005).

Sodyba – gyvenvietės sudedamoji dalis, kurią sudaro šeimai skirtas sodybinis sklypas, gyvenamasis namas, ūkiniai pastatai, kiemai, daržas, vaismedžių ir kaulavaisių sodas, gėlių darželis, dekoratyvieji ir apsauginiai želdiniai.

Želdinimo tradicijos – tai iš kartos į kartą perduodami, istorijos eigoje susiklostę, įvairias permainas atlaikę sodybų želdinimo augalais būdai ir priemonės, kurias lėmė gamtinės sąlygos, sodybų dydis ir struktūra, ūkiniai, ekologiniai, etnokultūriniai veiksniai, savita valstiečio estetinė samprata bei meninė pajauta.

Sodybos želdyno samprata. Nuo seniausių laikų Lietuvos valstiečiai savo gyvenamąją aplinką puošė ne tik iš medienos, akmens ar kitų vietinių medžiagų pagaminta smulkiaja architektūra, bet ir natūralia gyva žaliaja medžiaga – vietiniais medžiais, krūmais, gėlėmis ir kitais žoliniais bei sodo augalais, t. y. *želdiniais*, valstiečiui teikiančiais ūkinę naudą bei atliekančiais ekologinę, estetinę, ir etnokultūrinę funkcijas. XIII – XIV a. pradėjus kurti dvarams, jų sodyboms reprezentuoti Vakarų Europos tradicijų pavyzdžiu buvo statomi ne tik reprezentaciniai rūmai, bet ir kuriami parkai. Po baudžiavos panaikinimo, dvarų sodybų struktūrinius ir kompozicinius ypatumus valstiečiai pradėjo kopijuoti ir taikyti savo sodybų struktūroje gėlių lysvelių formas ir jų kompozicijas bei sodindami iš dvarų sodininkų gautus svetimžemius augalus, visą tai įvilkdami į etnokultūrinį rūbą.

Tarp Lietuvos mokslininkų tebevyksta ginčas dėl tokio specifinio darinio, kuriame, panaudojant meninės raiškos priemones ir augalus, sukuriama estetiškai priimtina aplinka, vadinama *želdynu*. Pirmą kartą spaudoje *želdyno* sąvoką panaudojo J. Naujokaitis (1963) 1963 metais. Nuo to laiko dažnai painiojamos dvi

sąvokos - *želdiniai* ir *želdynai*. J. Petrulis (1978) *želdiniais* laikė visus augalus, kurie auga savaime ir sodinami žmogaus: gėlės, krūmai, medžiai. *Želdynus* apibūdino kaip plotus, apsodintus želdiniais, su juose išdėstytais įrenginiais bei statiniais, t. y. jų kompleksus. A. Tauras (1974) *želdynais* vadino teritorijas, kuriose vyrauja medžiai ir krūmai (miškai, giraitės, parkai, sodai, skverai ir įvairūs apsauginiai plotai). Termino „*želdiniai*“ A. Tauras nevartojo. K. Jakovlevas - Mateckis (Burinskienė, Jakovlevas – Mateckis, 2003) *želdiniais* vadina medžius, krūmus, vijoklius, gėles ir vejos augalus, o *želdynais* — suplanuotas, įrengtas ir naudojimui parengtas želdinių teritorijas: parkus, skverus, kapines, rekreacinius miškus ir pan.

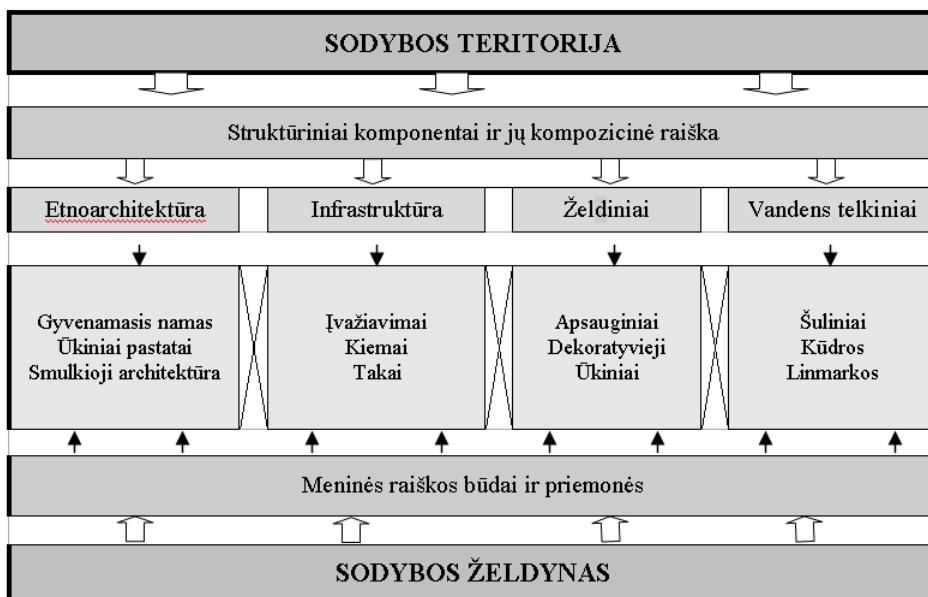
1981 m. Florencijoje ICOMOS - IFLA Istorinių želdynų tarptautinio komiteto parengtoje Istorinių želdynų chartijoje (IŽC, 1997) įvestas naujas terminas *istorinis želdynas*, apibūdinamas kaip architektūros ir parkų meno kompozicija, visuomenę dominanti istorijos ir meno požiūriu. Jos didžiąją dalį sudaro gyva ir kintanti, gendanti ir atsinaujinanti augalija. Jos būklei palaikyti būtinos dirbtinės priemonės, kurias *gyvojo paminklo* apsaugai nustato specialios taisyklės, nurodytos Chartijoje. Penktame jos straipsnyje *istorinis želdynas* apibūdinamas kaip civilizacijos ir gamtos glaudžių santykių išraiškos rezultatas, apmąstymus ir svajones skatinančia poilsio vieta, kurioje želdynas įgyja kosminę idealaus pasaulio - rojaus etimologinę žodžio prasmę, turintis kultūros, stiliaus, epochos ir dažnai kūrėjo asmenybės žymenį. Tai, kad Chartija užregistruota Tarptautinės paminklų istorinių vietų taryboje, parodo istorinių želdynų (parkų) oficialų priskirimą ne gamtos, bet kultūros paveldui. Be to, nurodoma, kad želdynas negali būti atskirtas nuo savo miestietiškos ar kaimiškos, dirbtinės ar gamtiškos aplinkos.

2007 m. patvirtintame Želdynų įstatyme (ŽĮ, 2007) *želdiniai* apibūdinami kaip žmogaus pasėti, pasodinti medžiai, krūmai, krūmokšniai, puskrūmiai, lianos, gėlės ir veja, o *želdynas* – kaip *želdinių* ir *žėlinių* (natūraliai išaugusių medžių, krūmų ir žolinių augalų) teritorija, kurioje gali būti jos naudojimui reikalingi inžineriniai, tarp jų ir mažieji kraštovaizdžio architektūros statiniai ir įrenginiai.

Apžvelgus *želdyno* sąvokos vartojimo istoriją, galima teigti, kad ji dar nėra galutinai susiformavusi. Remiantis minėtų autorių mintimis, Istorinių želdynų chartija ir Želdynų įstatymu, šiame darbe *želdynu* vadinsime teisiškai įformintame plote, suplanuotą, įrengtą ir naudojamą statinių, augalų, reljefo bei vandens telkinių kompoziciją. Želdynas — tai vientisas, kompoziciškai apjungtas, meniškai apipavidalintas kūrinys, turintis nustatytas ribas ir įteisintą teritoriją. Į jo struktūrą įeina statiniai, įvairių augalų kompozicijos, vandens telkiniai, takų ir aikštelių sistema. Kitaip sakant, tai *žmogaus* kūrinys, meniškai, sumaniai ir išradingai panaudojant *gamtinę* medžiagą.

Kyla klausimas: ar galima apželdintą valstiečio sodybą vadinti želdynu? Žvelgiant iš kraštovaizdžio architektūros pozicijų, *želdynas* yra apibendrinta sąvoka, pažyminti ne tik kraštovaizdžio, bet ir gyvenvietės struktūrinį komponentą - žaliąją struktūrą. Sąvokos - *parkas*, *skveras*, *miesto sodas*, *žalioji jungtis* arba *dvaro*, ar *valstiečio sodyba* – nusako želdyno tipą, todėl ir vadinami želdynais. Tačiau valstietis, skirtingai nei dvarininkas, savo sodybą kūrė ir tobulino pasikliaudamas tik savo patirtimi, estetinė nuojauta, praktiniais sumetimais ir dvasiniu artumu supančiai gamtai. ***Taigi valstietis, pasinaudodamas meninės raiškos būdus ir priemones,***

savo santykius su gamta įkūnijo gamtiniais elementais, juos sumaniai išdėstydamas sodybos planinėje, erdvinėje ir tūrinėje struktūroje, taip sukurdamas funkcionaliai tikslingą, psichologiškai priimtą ir estetiškai patrauklų sodybos želdyną. Atsižvelgiant į išdėstytas mintis, struktūriniu, funkciniu, estetiniu ir socialiniu požiūriu valstiečio sodyba tenkina želdynams keliamus reikalavimus ir kraštovarkiniu požiūriu ne tik gali, bet ir privalo būti traktuojama kaip želdynas. (1 pav.).

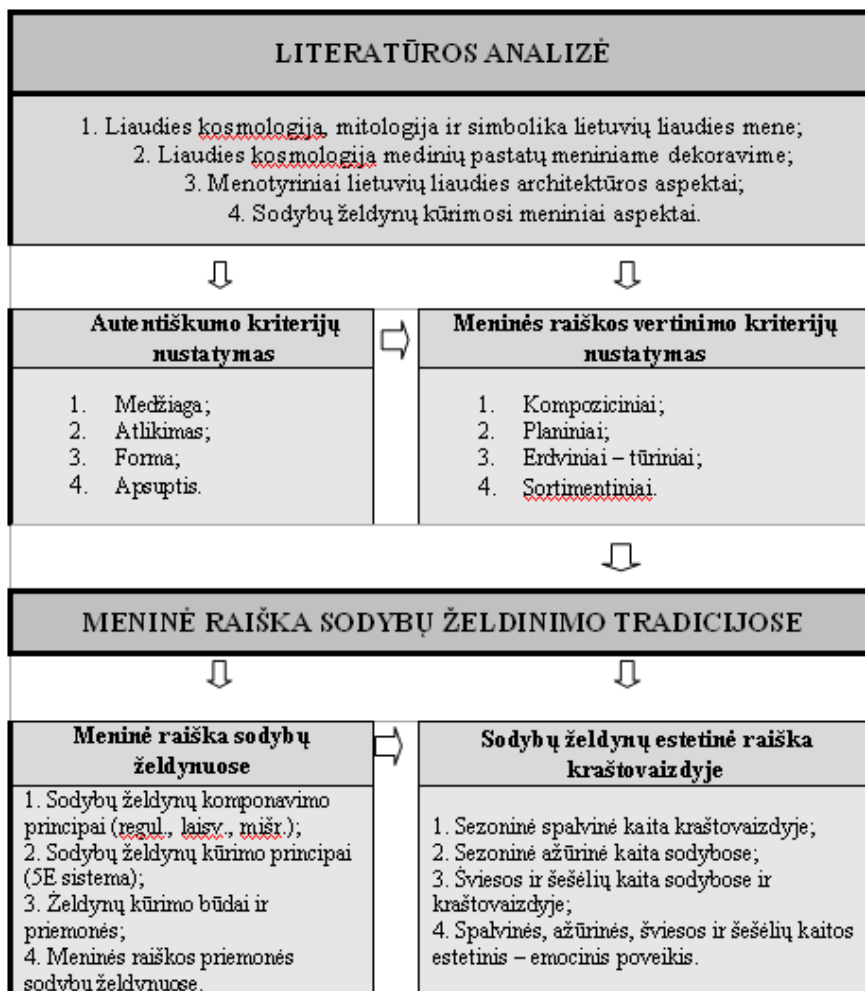
1 pav. Valstiečio sodybos, kaip želdyno, sukurto panaudojant kompozicines ir meninės raiškos priemones, struktūrinis modelis (sudarė R. Misius)

Meninės raiškos sodybų želdinimo tradicijose menotyrinė schema

Siekiant atlikti vienkieminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimą Suvalkijos etnografiniame regione kompoziciniu – meniniu aspektu, buvo sudaryta menotyrinė schema (2 pav.). Ji suideda iš dviejų pagrindinių dalių: parengiamosios (teorinės) ir tiriamosios (praktinės). Pirmoje dalyje numatyta atlikti literatūros analizę liaudies kosmologijos, mitologijos ir simbolikos panaudojimo lietuvių liaudies mene, medinių pastatų meniniame dekoravime bei sodybų želdynų kūrimosi meninių aspektų srityje. Numatyta atlikti sodybos želdyno, kaip žaliojo etnokultūros paveldo objekto, atitikimą medžiagos, atlikimo (veiklos), formos ir apsupties autentiškumo bei meninės raiškos kriterijams, kuriais remiantis galima būtų sudaryti kaimo sodybų želdinimo tyrimų metodiką ir nustatyti meninės raiškos vertinimo kriterijus.

Antroje menotyrinės schemas dalyje numatyta atlikti meninės raiškos sodybų želdynuose tyrimus nustatant sodybų želdynų kūrimo ir komponavimo principus bei

naudojamas meninės raiškos priemones bei išanalizuoti sodybų želdynų estetinę raišką kaimiškajame kraštovaizdyje ir jos daromą estetinį – emocinį poveikį.

2 pav. Sodybų želdynų kompozicinės ir kaimiškojo kraštovaizdžio estetinės raiškos menotyrinė schema. Sudarė R. Misius

Lietuvos valstiečių sodybų želdinimo tyrimų apžvalga

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas sutapo su Europoje ir pasaulyje kilusiu susirūpinimu ekonominės plėtros žalinga įtaka kaimiškajam kraštovaizdžiui, kaip vietos kultūros formantui, vienam iš gamtos ir kultūros paveldo sudedamųjų dalių, bei etninei kultūrai ir regioniniam savitumui. Literatūros analizė atskleidė, kad Lietuvos etninė kultūra turi galias ir stiprias sąsajas su pagoniškąja medžio ir krikščioniškąja kultūra bei parodė piliečių ir šalies institucijų aktyvejančią etninės

kultūros, regioninio savitumo atgaivinimo ir išsaugojimo galimybių paiešką. Išanalizuotą literatūrą galima suskirstyti į šias grupes:

1. Pirmąją grupę sudaro mokslinė literatūra, analizuojanti pagoniškąją medžio kultūrą: 1) *sakralios gamtos ir sakralaus medžio* įtaką baltų genčių religinėms reformoms, valstiečių pagoniškajai kultūrai ir dorovei, 2) *medį kaip ūkinę, estetinę, emocinę ir ekologinę vertybę*, reguliuojantį žmogaus ir gamtos tarpusavio santykius bei turintį įtakos gyvenamosios aplinkos kūrimui ir formavimui. Šiomis temomis daugiausiai rašė G. Beresnevičius (1996, 2004, 2005), P. Dundulienė (1988, 1991), E. Šimkūnaitė (2001), A. Vyšniauskaitė (1993, 2001, 2004).

2. Antrajai grupei priskiriama literatūra, skirta liaudies mitologijai ir ženklų simbolikai. Baltų tautų liaudies mitologijos, kosmologijos, dangaus šviesulių ženklų ant liaudies medžio dirbinių ir audimo raštuose bei jų simbolinės raiškos tyrinėjimo srityje didelis indėlis priskiriamas P. Dundulienei (1988, 2008), M. Gimbutienei (1994) ir V. Celms (2010).

3. Trečiajai grupei, aprašančiai Lietuvos senųjų valstiečių sodybų struktūrą ir želdinimą bei pateikiančiai etnografinius tyrimus, priskiriami: 1) *užsienio keliautojų ir Lietuvos visuomenės veikėjų* rašytiniai šaltiniai, 2) *Lietuvos ir užsienio šalių mokslininkų* tiriamojo pobūdžio darbai.

4. Ketvirtąją grupę sudaro leidiniai, skirti *sodybų želdinimui*. Daugiausiai etnografinių tyrimų sodybų ir gyvenviečių etnokultūros ir jų želdinimo srityje atliko I. Butkevičius (1964, 1970, 1971), etnografinių darželių tyrimo – G. Žumbakienė (1982, 1993, 1995, 1996, 2006, 2008).

5. Penktajai grupei priskiriama literatūra, skirta lietuvių liaudies architektūrai ir menui, t. y. pastatams ir dirbiniams iš medžio. Lietuvių liaudies architektūros tyrimo rezultatai paskelbti dvejuose *lietuvių liaudies architektūros* tomuose: pirmas išleistas 1965 metais (LLA, 1965), antrasis – 1968 metais (LLA, 1968). „Lietuvos TSR architektūros klausimai“ (LAK, 1960) leidinio „Kompoziciniai principai ir kompozicinės priemonės lietuvių liaudies architektūroje“ straipsnyje kompozicinius principus ir kompozicines priemones lietuvių liaudies architektūroje plačiai analizavo, kompozicinių principų ir priemonių bei kompozicinio išraiškingumo schemas sudarė J. Minkevičius (1960). Straipsnyje „Lietuvių liaudies architektūros reikšmė“ J. Minkevičius (1968) analizuoja liaudies meistrų estetinių – meninių principų suvokimą, žmogaus, architektūrinės aplinkos ir gamtos tarpusavio ryšius, statybinės veiklos ir liaudies architektūros kompozicinius principus.

Valstiečių *medinių pastatų dekoravimo tradicijas* kruopščiai analizavo, nuodugnai aprašė ir pateikė gausią ikonografiją K. Čerbulėnas (1974) ir J. Gimbutas (2004). J. Minkevičius (1960) aprašė medinių pastatų dekoratyvinių elementų sąsajas su pastato struktūra ir visuma, akcentavo saikingą dekorą panaudojimą pastatų puošyboje. Gausią grafinę medžiagą apie *medinius dirbinius, memorialinius paminklus ir mažąją architektūrą* publikavo P. Galaunei (1956), K. Čerbulėnas, F. Bielinskis, K. Šešelgis (1970), I. Butkevičius (1971), Šešelgis (1990), A. Valuntaitė – Mickevičienė (2007) ir kiti.

Straipsnyje „Pastatų forma ir spalva kaip kraštovaizdžio veiksnys“ J. Minkevičius (2002) analizuoja kraštovaizdžio kaip natūralios gamtos ir architektūrinių pastatų kaip dirbtinių elementų tarpusavio sąsajų prieštaravimus ir

iš to kylančias problemas, nurodydamas, kad jas galima išspręsti tik viso žmogaus gyvenimo psichologinių, dvasinių ir materialinių egzistencinių sąlygų harmoningu subalansavimu.

6. Šeštajai grupei priskiriama etnografinė archyvinė medžiaga, analizuota Šiaulių Aušros, Nacionalinio M.K.Čiurlionio dailės, Lietuvos liaudies buities muziejuose bei Lietuvos istorijos institute.

7. Septintąją grupę sudaro kaimiškojo kraštovaizdžio formavimą, gyvenviečių ir sodybų želdinimą kaimyninėse šalyse – Lenkijoje, Latvijoje, Baltarusijoje aprašantys šaltiniai.

8. Aštuntąją grupę sudaro: 1) tarptautiniai teisiniai aktai, reglamentuojantys kraštovaizdžių apsaugą, tvarkymą ir planavimą (RDAP,1996; EKK, 2000) bei 2) Lietuvos Respublikos įstatymai, reglamentuojantys etninės kultūros paveldo apsaugą (LRK, 1996; NSPĮ, 1996; VIRS, 2002; ŽKPI, 2002; LKPA, 2004), globą (EKVPI, 1999), plėtrą (LEKIP, 2003), šalies ir regioninio kultūrinio savitumo išsaugojimą (NDVS, 2003; ŽKPS, 2000; SEKSP, 2004).

Išanalizavus literatūrą ir etnografinę archyvinę medžiagą, kaimo kraštovaizdį bei etnokultūrą reglamentuojančius teisinius aktus ir siekiant nustatyti bei pagrįsti Lietuvos etnografinių regionų valstiečių sodybų želdinimo tradicijų tyrimo poreikį, darbe išskiriami ir nagrinėjami šie pagrindiniai sodybų želdinimo raidos, meninės raiškos ir išsaugojimo galimybių aspektai:

- 1) valstiečių sodybų želdinimo tradicijų ištirtumas ir propagavimas;
- 2) valstiečių pagoniškosios ir krikščioniškosios dvasinės kultūros, ūkinės veiklos, gamtos ir gyvenamosios aplinkos tarpusavio sąsajos;
- 3) Liaudies kosmologijos ir gyvenamųjų namų dekoravimo įtaka gėlių darželių meninei kompozicijai;
- 4) Sodybos želdynas – kaip etnokultūrinio kraštovaizdžio vertybė.

Istoriniai rašytiniai šaltiniai. Pirmosios rašytinės žinios, siekiančios XIII – XIV a., apie lietuvių valstiečių gyvenvietes randamos Rusios (PSRL, 1843), kryžiuočių ir kalavijuočių ordino (Latvijskij, 1938; SRP, 1863) analuose. Juose paminėti tik kaimų pavadinimai ir nurodyta dislokacijos vieta, tačiau iš to negalima nustatyti nei kaimo tipo, nei formos. Rašytinių žinių apie lietuvių kaimo gyvenvietes ir sodybas randama 1557 m. Valakų reformos nuostatuose apie gyvenviečių pobūdį iki valakų reformos bei naujųjų sodybų statybą rėžinių kaimų gatvinėse gyvenvietėse. Valstiečių žemės ir sodybinių sklypų ribų apibūdinimas, kaimynų ir dvaro tarpusavio socialiniai ir teisiniai santykiai atsispindi ir pirmajame Lietuvos statute (Lappo, 1938).

Apie Lietuvos valstiečių gyvenvietes XVI a. rašė keliautojas S. Herberštein (1908), pastebėdamas, kad tuo metu buvę daug vienkiamų ir uždarų grupinių (kupetinių) kaimų. Kitas keliautojas C. Henenberger (1595) savo raštuose mini, kad kiekviena Prūsijos lietuvių šeima turėjo sodybą, kurioje buvo gyvenamasis namas, klėtis, pastatai javams kulti, grūdams džiovinti, gyvuliams laikyti, duonai kepti ir alui daryti, drabužiams skalbti ir maudyti.

Žinių apie sodybų struktūrą, pastatus, želdinius bei valstiečių gyvenimą randama XVII a. užsieniečių keliautojų sodybų aprašuose. 1690 metais T. Lepner

(1744), aprašydamas kaimo gyvenviečių sodybas, vienas pirmųjų pažymi, kad Lietuvoje turtingesnių valstiečių sodybas supę dideli ir aukšti medžiai, sodybose augę vaismedžių sodai, prie gyvenamųjų namų žydėję gėlių darželiai. T. Lepner valstiečių sodyboje priskaičiavo mažiausiai aštuonis įvairios paskirties ūkinius statinius, nurodė viename kieme esant dviems gyvenamiesiems namams – namui ir stubai bei atskirai nuo namų stovinčią klėtį, kurioje saugomi grūdai ir miegama.

Mažosios Lietuvos istorikas ir etnografas Motiejus Pratorijus (1871), subūręs senovės tyrinėtojų būrelį ir tyrinėjęs Vakarų lietuvių valstiečių sodybas, papročius ir tradicijas, drabužius ir valgius bei tautosaką, 1690 metais išleido svarbiausią savo veikalą „Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla“, kurioje pažymi, kad turtingo valstiečio ūkyje priskaičiavęs net iki dviejų dešimčių pastatų ir statinių. Galima daryti prielaidą, kad, tiek T. Lepner, tiek M. Pratorijus XVII a. aprašė tik turtingųjų vakarų lietuvių valstiečių sodybas, jų struktūrą ir pastatus, tačiau etninės Lietuvos sodybos liko netyrinėtos.

S. Daukantas (1935) XIX a. pirmojoje pusėje išsamiai aprašė Žemaitijos kaimo sodybų pastatų paskirtį, jų išdėstymą sodyboje, sodybų planinę struktūrą, vandens telkinių paskirtį ir jų dislokaciją, analizavo sodybų apželdinimą, gėlių darželius ir ypatingai vaismedžių sodus. Nurodė ypatingą klėties ryšį su gyvenamuoju namu, tarp kurių dažniausiai būdavo dailesniais žiogriais aptvertas gerasis kiemas.

P. Višinskis (1964) 1897 m. aprašė Užvenčio apylinkių (Žemaitija) sodybų struktūrą, mažąją architektūrą, pažymėdamas, kad sodybos centre statydavo koplytstulpį arba kryžį, sodybas gausiai želdino lapuočiais medžiais, jose veisė vaismedžių sodus, merginų prižiūrimus gėlių darželius, kuriuos detalai aprašė.

XIX a. vidurio Žemaitijos valstiečių gyvenimu domėjosi ir M. Gadon (1846), savo knygoje „Telšių apskrities aprašymas“ pateikdamas vertingų duomenų apie to meto valstiečių sodybas, kuriose yra vertingos etnografinės medžiagos, Telšių apskrities kaimų sąrašas su juose esančių sodybų skaičiais.

Vidūnas savo darbe „Lietuva praeityje ir dabartyje“ pateikė įdomios etnografinės medžiagos ir aprašė Mažosios Lietuvos XIX a. vidurio valstiečių sodybas. Remdamasis savo motinos prisiminimais, detalai aprašė jos gimtinės 1850 metų sodybos pastatus, jų išdėstymą sklype, juos jungiančias tvoras, sodą ir visos sodybos apželdinimą (Widūnas, 1916).

Sodybų želdinimo tyrimų apžvalga. Lietuvos kaimo etnine kultūra profesionaliai susidomėta XIX a. pradžioje, nes tuomet prasidėjo pirmieji mokslinio pobūdžio tyrinėjimai. 1816 m. Vilniaus universitete sudaryta Kraštotyros komisija ragino studentus ir dėstytojus rinkti tautosaką, domėtis lietuvių kalba ir kaimo gyventojų kultūra. D. Poška, T. Narbutas, A. Jucevičius, S. Daukantas, J. Basanavičius, P. Dundulienė domėjosi senuoju baltų ir lietuvių tikėjimu, liaudies mitologija, paprastų kaimo žmonių buitimi, aprašė jų šventes ir papročius (LTE-3).

XIX – XX pradžioje etnografinę medžiagą Lietuvoje rinko ir kaimyninių šalių – Vokietijos, Rusijos, Lenkijos mokslininkai. A. Haxthausen (1839), tyrinėdamas Rytprūsius ir Vakarų prūsų valstiečių gyvenvietes, rašė apie jų dydį, sodybų lietuviškąjį ir prūsiškąjį tipus. F. Tetzner (1897) savo tyrimuose paryškino prie Nemuno įsikūrusių valstiečių sodybų planinės struktūros ypatingesnius bruožus,

gyvenamojo namo ir klėties kompozicinę trauką, t. y. šių pastatų statymą būtinai šalia vienas kito, tvorų gausą ir įvairovę, gausų sodybų želdinimą stambiais vietiniais medžiais, sodybų prisitaikymą prie vietovės gamtinių sąlygų ypatumų: reljefo, vandens telkinių krantų ir miško masyvo natūralių (gamtinių) linijų. Panašiai kaip ir F. Tetzner, A. Charuzin (1907) tyrinėjo baltarusių ir Rytų lietuvių valstiečių kaimų ir sodybų dydį, tipus, jų struktūrą. H. Lowmianski (1929) ir B. Zaborski (1927) daugiausia tyrinėjo Lenkijos ir Vilniaus krašto valstiečių gyvenviečių tipus ir sodybų formas, aprašė gatvinius režinius kaimus bei plačiai nušvietė prūsų ir latvių kaimo gyvenviečių raidą.

Po Pirmojo pasaulinio karo tyrinėta daugiausia lietuvių valstiečių dvasinė kultūra ir liaudies menas (J. Baldžius, P. Bugailiškis, B. Buračas, P. Galaunė, J. Lingis, A. Mažulis). Etnografinę medžiagą rinko ir tyrė Kauno kultūros muziejaus etnografijos skyrius (įkurtas 1936 m.), Šiaulių Aušros muziejus (įkurtas 1923 m.), Telšių kraštotyros muziejus (įkurtas 1932 m.), Kretingos kraštotyros muziejus (įkurtas 1935 m.), Vilniaus universiteto etnografijos muziejus (įkurtas 1925 m.) (LTE-3).

Vertingus kaimo sodybų tyrimus Platelių apylinkėse atliko V. Milius (1959). Jis vienas pirmųjų išryškino skirtumą tarp gatvinių ir vienkieminių kaimo gyvenviečių sodybų, aprašė jų planinę struktūrą, pastatų būdingiausius bruožus, kiemų sodyboje skaičių, vietą ir paskirtį. Apibūdino 1919-1939 m. laikotarpiu susikūrusių vienkieminių sodybų želdinimą bei gėlių darželius.

1940 m. žurnale „Gimtas kraštas“ J. Petrulis (1940) paskelbė straipsnį, kuriame smulkiai aprašė Gruzdžių apylinkių gėlių darželius: jų planinę struktūrą, gėlių sortimentą, įrengimo, tvarkymo ir priežiūros darbus bei su darželiais susijusias tradicijas ir papročius.

Nuo 1953 m. kaimo gyvenviečių ir jų sodybų tyrinėjimus atliko I. Butkevičius. Jis analizavo valstiečių etnografinių regionų gyvenviečių ir sodybų istorinę raidą, nustatė jų tipus ir formas bei kitimo priežastis, tyrinėjo gyvenviečių ir sodybų statinius, mažąją architektūrą, išryškindamas jų būdingiausius etnografinius bruožus. Apie sodybų želdinimą ir gėlių darželius yra paskelbęs bendro pobūdžio medžiagą knygose „Lietuvių etnografiniai bruožai“ (1964), „Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos“ (1971), bei apie XIX-XX a. pirmosios pusės panemunių dzūkų vienkieminių sodybų želdinimą „Panemunių dzūkai“ (1970).

Lietuvos liaudies architektūros paminklai planingiau tirti pradėti nuo 1970 m. Daugiausia šį darbą vykdė VISI dėstytojai ir studentai, finansuojami LTSR Kraštotyros ir paminklų apsaugos draugijos, taip pat VU fotogrametrinė laboratorija, pavieniai asmenys. Iki 1976 m. ištirta ir inventorizuota apie 30 proc. visų liaudies architektūros paminklų, jie sudarė 25 proc. visų objektų, esančių kultūros paminklų sąraše (Pivoriūnienė, 1975). 1970-1980 m. liaudies architektūros paminklų tyrimams vadovavo prof. K. Šešelgis, 1981-1987 m. – M. Purvinas. Per tą laiką išleisti trys „Lietuvių liaudies architektūros paminklai“ tomai. Leidiniuose kaimai aprašomi remiantis juose atliktais kompleksiniais tyrimais, archyvine medžiaga ir rašytiniais šaltiniais. Sudarytos 1: 500 mastelio topografinės nuotraukos, apmatuoti, aprašyti, nupiešti ir nufotografuoti pastatai, atlikta želdinių inventorizacija, tačiau apie objektų želdinimą rašyta labai mažai. Topografinėse nuotraukose išskirti

skirtingoms šeimoms priklausantys pastatai, tačiau nepažymėtos sodybų ribos, todėl negalima susidaryti pilno etnografinės gyvenvietės vaizdo, ypačiai kupetinės.

Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio formavimo ir jo ekologines problemas tyrinėjo J. Petrulis (1969), L. Čibiras (1967), K. Eringis (1967), K. Eringis, R. Pakalnis ir A. R. Budriūnas (1972), Č. Kudaba (1972, 1975, 1992) bei kiti. Prie kaimiškojo kraštovaizdžio ekologinių ir estetinių problemų sprendimo savo aktyvia veikla prisidėjo ir kraštovaizdžio architektai A. Tauras (1971, 1974, 1984) bei A. Kiškis (1972, 1973).

Apie XX a. pirmosios pusės valakinių kaimų sodybų gėlių darželius medžiaga rinko ir juos aprašė G. Žumbakienė (1982). Ji medžiagą rinko ir pateikėjus apklausė Varėnos rajono Zervynų, Musteikos, Kabelių ir kituose kaimuose, Punsko krašte (Lenkija, 1991 m.), Pelėsos apylinkėse (Baltarusija, 1991 m.). Domėjosi Plungės rajono Platelių apylinkėse (1992 m.), Mažojoje Lietuvoje (Klaipėdos, Šilutės r., Neringa, 1980-1989 m.) (1993), Šalčininkų rajono Dieveniškų apylinkėse (1995), Pakruojo mieste ir jo apylinkėse (1996 m.), Sintautų (Šakių r.) miestelyje ir jo apylinkėse (1996), Kaišiadorių rajono Paparčių ir Žašlių miestelių apylinkėse (1997 m.) puoselėjama gėlių darželiais. G. Žumbakienė domėjosi gėlių darželių išdėstymu, planine struktūra, gėlių lysvelių formomis, lysvelių kraštų tvirtinimo priemonėmis, gėlių sortimentu, darželių ir gėlių priežiūra, skintų gėlių panaudojimu šeimyninėse ir kalendorinėse šventėse bei bažnytinėse apeigose. Fragmentiškai aprašė vaismedžių sodus, daržus bei vietinius ir introdukuotus augalus, esančius sodybose. G. Žumbakienės surinkta medžiaga publikuota Lietuvos liaudies buities muziejaus leidiniuose, periodinėje spaudoje (2006, 2008).

Rekomendacijų sodybų želdinimui apžvalga. Vienas pirmųjų profesionalių leidinių, skirtų valstiečių sodybų tvarkymui ir puošimui yra 1930 m. Kaune išleista agronomo J. Strazdo (1930) knygelė „Darželio gėlės“, kurioje autorius pataria kaip ūkininko, kaimo mokytojo, miestelio gyventojų sodyboje įrengti gėlių darželį ar sodelį. Patariama kur geriausiai būtų įrengti darželį, kaip sudaryti jo planą, kokios formos pasirinkti lysveles ir takus, kokių rūšių ir veislių sodinti gėles. Siūloma sodinti vienmetes, dvimetes ir svogūnines gėles remiantis Vakarų Europoje priimtomis klasikinėmis tradicijomis. Knygelėje nėra duomenų apie tradicines mūsų krašto darželiuose auginamas gėles, gėlių lysvelių formas ir kompozicijas, jų kraštų apipavidalinimą bei darželių aptvėrimą.

Kitas trijų šimtų puslapių apimties Lietuvos Žemės ūkio rūmų rūpesčiu 1936 m. Kaune autorių kolektyvo išleistas leidinys yra „Kaimo statyba“ (KS, 1936). Šiame leidinyje aprašyti ne tik statybos darbai, gyvenamojo ir kitų ūkinių statinių projektavimas ir statyba, bet ir sodybų planavimas, įkūrimas bei tvarkymas. Leidinyje patariama kaip parinkti tinkamiausią vietą ūkininko sodybai, joje racionaliausiai išdėstyti pastatus, pateikiami penki skirtingų dydžių ūkiams tinkamų sodybų planai su aksonometriniais piešiniais, kuriuose aiškiai matosi visos sodybos tūrinė struktūra. Atskirame, sodybų apsodinimo skyriuje, pateikti patarimai kaip augalais apsaugoti sodybą nuo vėjo ir sniego užpustimo. Siūlomas ne vietinių, bet svetimžemių medžių ir krūmų sortimentas. Atsisakyti siūloma ir tradicinių gėlių bei lysvelių formų ir kompozicijų, užleidžiant pozicijas modernesnėms.

Atkūrus nepriklausomybę, pasirodė keletas Lietuvos respublikos Žemės ūkio ministerijos Informacijos ir leidybos centro bei Valstybinio žemėtvarkos instituto Kraštotvarkos skyriaus leidinių, skirtų privačių ūkių sodybų įkūrimui ir tvarkymui. Viena iš jų – 1991 m. Vilniuje išleistą K. Trainio (1991) knygėlę „Valstiečio sodybos tvarkymas“. Joje patariama kaip planuoti sodybos struktūrinius elementus, įrengti šulinį ir tvarkyti jo aplinką, aptariami tvorų tipai ir jų įrengimo būdai. Sodybų dekoratyvinį želdinimą siūloma sumoderninti, tačiau apsauginiams želdiniams patariama naudoti vietinius medžius ir krūmus.

Panašaus pobūdžio yra ir V. Venskutonio (1991) leidinys „Ūkininko sodas“, kuriame, be vaismedžių ir kaulavaisių sodų įkūrimą bei priežiūrą, yra rašoma apie tai, kaip suprojektuoti sodybinį sklypą, kur išdėstyti poilsio zoną ir ūkinį kiemą, kokio pločio ir kur tiesti kelius, takus, rengti aikštelės, kurioje vietoje turi būti daržas. Patariama kur ir kaip komponuoti medžius ir krūmus bei apsauginius želdinius.

Didesnio dėmesio vertas Valstybinio žemėtvarkos instituto Kraštotvarkos skyriaus išleistas, R. Survilos (1996) parengtas leidinys „Rekomendacijos naujai ūkininko sodybai įkurti“. Jame nurodomi bendrieji kraštotvarkos principai, trumpai aprašomas naujų sodybų statybų reglamentavimas etnokultūriniu, kraštovaizdžio estetikos ir ekonominiu aspektu. Apie Lietuvos kaimo etnografinių regionų sodybų želdinimo tradicijas ir jų puoselėjimą nieko nerašoma. Nurodoma tik tai, kad etnokultūriniu atžvilgiu naujų pastatų, įrenginių ar jų kompleksų dislokacija gali būti dvejetainio pobūdžio - senojo ir naujojo užstatymo, kurie yra priimtini, jei tai neprieštaruoja kraštovaizdžio estetikos, ekologijos, higienos ir paminklosaugos reikalavimams.

Vertingas Vilniaus dailės akademijos leidyklos lietuvių ir anglų kalbomis išleistas R. Bertašiūtės (2007) leidinys „Lietuvių sodyba“ (The Lithuanian Farmstead). Šiuo leidiniu pristatomas vertingiausias Lietuvos liaudies buities muziejaus rinkinys – etninė architektūra. Pateikiama trumpa lietuvių valstiečio sodybos raida, regioniniai savitumai, pagrindiniai sodybų tipai, būdingi pastatai bei kiemo tvarkymo elementai. Leidinys gausiai iliustruotas muziejaus teritorijoje esančių etnografinių sodybų aeronuotraukomis ir planais, kuriuose matosi ne tik pastatai, bet ir želdiniai. Deja sodybų želdinimo tradicijų autorė nekommentuoja, nors leidinys skirtas muziejaus lankytojams, kaimo sodybų savininkams, etninės kultūros gerbėjams bei specialistams.

Etninės kultūros globos tarybos iniciatyva parengta ir išleista studija apie Vakarų Aukštaitijos tradicinę kaimo architektūrą bei numatytos išleisti dar penkios studijos, skirtos Rytų Aukštaitijos, Dzūkijos, Suvalkijos, Žemaitijos ir Mažosios Lietuvos etnografinių regionų tradicinei kaimo architektūrai. Leidiniuose aprašyti pastatų tipai ir mažoji sakralinė architektūra bei paliestas ir sodybų želdinimas. Pateiktose rekomendacijose patariama kaip tvarkyti sodybą, kad gyvenamoji aplinka įgautų tradicinį pavidalą (Bertašiūtė R., Baltrušaitis V., Burinskaitė I., Žumbakienė G., 2008).

Archyvinių dokumentų apžvalga. Rašant darbą, susipažinta su Šiaulių Aušros, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejuose ir Lietuvos istorijos institute

sukaupta gausia archyvinė medžiaga. Šiaulių Aušros muziejaus Etnografijos skyriaus archyve saugoma nuo 1932 m. sukaupta etnografinių ekspedicijų metu surinkta medžiaga apie Vidurio ir Šiaurės Rytų Lietuvos bei Žemaitijos kaimo gyvenviečių ir valstiečių sodybų liaudies architektūrą. Peržiūrėjus trisdešimtyje bylų (apie 800 aplankų) esančius kaimo gyvenviečių ir valstiečių sodybų aprašus bei situacijų planus, medžiagos apie sodybų želdinimą rasta nedaug. Dažniausiai sodybų planuose parodyta bendra pastatų ir smulkiosios architektūros išdėstymo situacija (I priedo 1 pav. A), sodo, daržo, vandens telkinio vieta. Rasta ir sodybų planų su pažymėtais augalais, gėlių darželiu (I priedo 1 pav. B), fotonuotraukų.

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus archyve peržiūrėta 150 bylų (apie 1000 aplankų), jose daugiausia dėmesio skirta Žemaitijos XVIII-XIX a. valstiečių sodybų liaudies architektūrai, smulkiajai architektūrai, pastatų konstrukcijoms ir puošybai, žemės ūkio padargams, pastatų interjero elementams, baldams, buitiniams daiktams ir įrankiams. Kai kuriuose aprašuose rasta ir sodybų planų su įvardytais ne tik pastatais, smulkiaja architektūra, bet pažymėtais želdiniais (medžiais, krūmais, žoliniais augalais), tačiau dažniausiai neįvardytais (I priedo 2 pav.).

Rasta ir sodybų aksonometrinių piešinių (I priedo 3 pav.) Be to, etnografinio paminklo aprašo anketose nėra klausimo apie tiriamos sodybos įkūrimo laiką ir sodybos želdinimą, joje augančius medžius ir krūmus, įrengtus gėlių darželius, pasodintas gėles ar vaistinius augalus.

Peržiūrėjus apie tūkstantį sodybų ir jų elementų nuotraukų, įsitikinta, kad fotografuojant želdiniai naudoti kaip fonas pastatams arba jiems įrėminti. Susidarė nuomonė, kad sodybų apželdinimo medžiais ir dekoratyviaisiais augalais nebuvo stengiamasi fiksuoti fotonuotraukose.

Gausi etnografinė medžiaga apie valstiečių sodybų liaudies architektūrą surinkta Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus archyve. Tačiau *Anketoje etnografinėi medžiagai apie gyvenvietes, gyvenamuosius namus ir ūkinius pastatus rinkti* klausimo apie sodybų želdinius ir jų želdinimą nėra. Yra tik skiltis – *darželiai*, kuri dažniausiai neužpildyta. Vienuose sodybų situacijų planuose augalai pažymėti ir įvardyti, kituose pavaizduoti tik sutartiniais ženklais: medžiai, vaismedžiai ir krūmai (I priedo 4 pav.).

Kupetinių kaimų planuose sodybų želdiniai nepažymėti. Pažymėti tik vaismedžių sodų ir dirbamosios žemės plotai. Gatvinių kaimų planuose sodybų želdiniai pažymėti, tačiau neįvardyti (I priedo 5 pav. A ir B). Šiuose planuose galima atskirti pavienius medžius ir jų grupes, sodo augalus (pavaizduoti eilėmis) ir krūmus (dažniausiai kaulavaisiai). Tai leidžia susidaryti apibendrintą sodybų planinės - erdvinės struktūros vaizdą.

Taigi Etnologijos skyriaus archyve sukaupta 1949-1970 m. etnografinių ekspedicijų medžiaga iš visų Lietuvos etnografinių regionų. Pavienius želdinių išdėstymo planus sodybose sudarė asmenys – entuziastai, norėję užfiksuoti želdinimo tradicijas išdėstant medžius, dekoratyviusius ir sodo augalus sodybos planinėje struktūroje.

Lietuvoje dabar yra devyni liaudies buities muziejai, aštuoniolika istorijos ir kraštotyros muziejų, veikia regioniniai ir rajoniniai muziejai. Juose eksponuojami

liaudies architektūros ir technikos objektai, sakraliniai memorialiniai paminklai, sodybų architektūros smulkiosios formos, namų apyvokos ir buities daiktai, dailės objektai.

Pagal galimybes muziejų pastatai grupuojami į sodybas, eksponatai išdėstomi taip, kaip buvo pas ūkininką ar amatininką. Muziejų sodybos apželdinamos, įrengiami gėlių darželiai, laikomi naminiai gyvuliai ir paukščiai, siekiama sukurti tikrovės vaizdą. Muziejai medžiagos apie sodybų želdinius ir želdinimo tradicijas neturi ir jos nerenka.

Literatūra apie liaudies mitologiją, kosmologiją ir ženklų simboliką. Išsamiai baltų religines reformas aprašė G. Beresnevičius (2004, 2005), suskirstęs jas į Sovijaus, Brutenio ir Šventaragio epochas bei analizavo jų etnokultūrinės, politinės ir socialines aplinkybes. A. Kargaudienė (2004), analizavusi dievus ir šventuosius lietuvių etnokultūroje, išryškino Deivės Motinos – Žemynos epochą ir aprašė šios religijos esmę ir žmogaus santykius su jį supančia aplinka bei gamta. E. Šimkūnaitė (2001) savo „Gyvenimo receptuose“ palietė mitus, susijusius su Lietuvoje augančiais vietiniais medžiais, jų tarpusavio santykius ir santykius su žmogumi bei jo gyvenimu. I. Čepienė (1997), tyrinėjusi vandens ir medžio sakralumo apraiškas kalendorinėse šventėse, šeimos tradicijose ir papročiuose bei žmogaus ryšį su gamta, senovės lietuvių pasaulėvaizdį ilgaamžės kultūros raidoje. Tačiau nei vienas autorius mitologijos nesiejo, nei su menine raiška pastatuose, mažojoje architektūroje ar gėlių darželyje, nei su valstiečių sodybų želdinimu ar želdinimo tradicijomis.

Baltų tautų liaudies mitologijos, kosmologijos, dangaus šviesulių ženklų ant liaudies dirbinių iš medžio ar audimo raštuose bei jų simbolines reikšmes tyrinėjo P. Dundulienė (1988, 2008), M. Gimbutienė (1994) ir V. Celms (2010). Šių autorių darbų analizė parodė, kad dar nėra pakankamai ištirta baltų simbolių sistema, kurią naudojami liaudies meistrai, nors tokius bandymus jau yra darę latvių etnografė I. Ruožlēja (1948) savo knygoje „Mažieji latvių raštai I“. P. Dundulienė ir M. Gimbutienė, analizavusios Pasaulio medžio ir Gyvybės medžio vaizduojamojoje liaudies dailėje, neišryškino jų simbolinės prasmės esminių skirtumų, bet laiko juos analogiškais, nors Pasaulio medžiu vaizduojamas „vyriškas“ medis, atstovaujantis vyriškąjį pradą, be žiedų ir pumpurų: ažuolas, uosis, klevas. Tuo tarpu Gyvybės medis vaizduojamas žydinčiu ir pumpuruojančiu, atstovaujančiu moteriškąjį pradą: liepa, eglė, obelis, kriaušė. Taigi jų prasminiai skirtumai nėra iki galo atskleisti. Panaši situacija yra ir su Žalčio bei Angies (gyvatės) ženklų simboliais, kurie tarpusavyje painiojami. V. Celms aprašomų ženklų simbolių sistemoje nėra Žemės simbolio, nors pateikiamuose grafiniuose pavyzdžiuose jie matomi. Tuo tarpu P. Dundulienės ir M. Gimbutienės darbuose Žemės ženklų yra gana daug. Beje, I. Ruožlėjos sudarytoje ženklų hierarchijoje taip pat nėra Žemės ženklo, vietoje jo pavaizduotas vėlių Motinos ženklas, primenantis vėžlio siluetą, naudotą krikštų puošimui. Minėti autoriai ženklų simbolių nesiejo su sodybų želdinimu ir želdinimo tradicijomis.

Literatūra apie liaudies kosmologiją medinių pastatų meniniame dekoravime. Apie dirbinius iš medžio bei valstiečių medinių pastatų dekoravimo tradicijas

kruopščiai aprašė ir pateikė gausią ikonografinę medžiagą K. Čerbulėnas (1974) ir J. Gimbutas (2004). Statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto 1974 metų leidinio „Lietuvos TSR architektūros klausimai“ moksliniame straipsnyje „Valstiečių kiemo medinių trobesių dekorų genezė“ K. Čerbulėnas analizuoja valstiečių medinių pastatų puošybos istoriją, dekoravimo būdus ir priemones. Nustatė, kad pastatų, ypatingai gyvenamojo namo ir klėties, dekoravimas priklausė nuo darbo įrankių, statybinių medžiagų ir konstrukcijų, pastatų architektūrinių formų, stogo ir sienų proporcijų, statybininkų darbo įgūdžių bei valstiečių praktinių poreikių ir estetinių požiūrių.

Anot J. Minkevičiaus, liaudies architektūroje dažniausiai naudojamas geometrinis ornamentas, išgaunamas profiliuojant ar kiaurai išpjaunant lentas, harmoningai susijungiantis su pastato visuma. Ornamento panaudojime ryškiai pasireiškia vienas būdingiausių lietuvių liaudies architektūros kompozicinių principų: saikingumas ir logiškumas. Ornamentai naudojami saikingai, neperkraunant pastato, „gana kuklia proporcija su pastato visuma,“ o puošimo intensyvumas „tiesiog proporcingas pastato reikšmingumui liaudies gyvenime“ (Minkevičius, 1960).

K. Čerbulėnas nurodo, kad architektūrinėms dekorų formoms pasireikšti trukdžiusi iki XIX a. antrosios pusės pradžios gyvavusi baudžiavinė priespauda, kuri slopino ne tik valstiečių gyvenimo iniciatyvą, bet ir kultūrinę pažangą. Darbo autorius nesutinka su šia mintimi, nes baudžiavos įvedimas kaip tik sudarė sąlygas susiformuoti etnografiniams regionams ir juose vystytis etnokultūriniais skirtumams liaudies mene ir medinėje architektūroje, kuriais iki šiol didžiuojamės. Pats K. Čerbulėnas pastebi, kad Valakų reformos metu buvo paskelbtos kai kurios direktyvos dėl pastatų statybos, tačiau jų dekoravimui palikta visiška laisvė. Kaip matome, buitinė kūrybinė laisvė nebuvo nei ribojama, nei kontroliuojama. Reikia manyti, kad kultūrinės pažangos atžvilgiu K. Čerbulėnui nemažą įtaką galimai turėjo to meto lenkų autorių literatūra, kurioje Lietuvos valstiečių gyvenimą buvo stengiamasi parodyti kuo blogesnį ir kuo skurdesnį

Literatūros šaltiniuose aprašomos dvi pagrindinės prieangių atsiradimo priežastys. P. Galaunė savo knygoje „Lietuvių liaudies menas“ teigia, kad prieangiai paplito per dvarų gyvenamųjų namų statybas renesanso ir baroko laikotarpiu (Galaunė, 1930). Tačiau K. Čerbulėnas (1974) nesutinka, kad valstiečių gyvenamųjų namų prieangiams atsirasti įtakos turėjo renesanso ir baroko laikais statyti dvarų gyvenamieji namai, nes šių formų prieangiai Lietuvai nėra būdingi, o daugiau siejami su klasicistiniu laikotarpiu. Lietuvos architektūros istorijos antrajame tome (LAI-II T., 445 psl.) kai kurie vienaukščių dvarelių portikai kildinami iš perdirbto liaudiško dvišlaičio prieangio, stulpelius pavertus apskritomis kolonomis, trikampį skydą – frontonu, nes tarp vidutinių ir smulkesnių dvarų medinių gyvenamųjų namų pasitaikė ir liaudies architektūros bruožus turinčių pastatų: dvigaliai namai su priemene, akcentuotais prieangiais – portikais, priekaltėmis papuoštais langais su išprūdinėmis langinėmis, priekaltėmis aprėmintomis ir su išprūdomis arba lentelėmis apkaltomis durimis (LAI-II T., 444 psl.). Pasidomėjus plačiau apie prieangių kilmę, sužinota, kad XII a. ir vėlesni rašytiniai šaltiniai mini valstiečių sodybose esant svirnius su priesvirniais, puoštais profiliuotomis kolonėlėmis, kiaurapjūvio rašto balkonėliais, lėkiais virš stogų (LTE-10 T., 513 p.).

Archeologiniai tyrimai patvirtina, kad XII a. valstiečių sodybose jau buvo visi pagrindiniai pastatai: gyvenamasis namas, klėtis, tvartai, kluonas ir pirtis (Butkevičius, 1971). XIII – XIV a. medinių pastatų statyboje atsiskleidė statybos darbų techninis meistriškumas, pastatų konstrukcijų tvirtumas ir įvairovė. Pastatų konstrukcijos ir detalės buvo ne tik tvirtos, bet ir meistriškai atliktos, apdailintos. Dėl to spėjama, kad prie pastatų galėjo būti stulpinės konstrukcijos uždarų prieangių bei prieklėčių su profiliuotais stulpeliais (LAI-I t., 1988) (31 psl.).

Darbo autorius mano, kad nuo seno valstiečių sodybų statybos meistrai nestokojo praktinio sumanumo, statybinės logikos, inžinerinio mąstymo ir meninių gabumų. Apie tai liudija rašytiniai šaltiniai ir archeologiniai radiniai bei nuo seno meistrų kompoziciniai ir estetiniai gebėjimai dekoruojant valstiečių gyvenamuosius namus ir klėtis puošybiniais elementais. Todėl prieangiai prie medinių gyvenamųjų namų galėjo atsirasti paprasčiausiai remiantis praktiniais sumetimais.

Išanalizavus K. Čerbulėno ir J. Gimbuto darbus apie medžio dirbinius, valstiečių medinių pastatų dekorą ir susipažinus su gausią ikonografinę medžiagą, nerasta nuorodų į pastato kompozicijos ir jo dekorą sąsajas nei su gėlių darželių aptvėrimais, nei su gėlių darželių lysvelių formomis, nei su jų kompozicijomis. Tai buvo paliekama pačių valstiečių rūpesčiui ir buitinei kūrybinei laisvei. Reikia pastebėti, kad A. Vyšniauskaitė, kaip ir I. Butkevičius trumpai aprašė tradicinių tvorų tipus. J. Gimbutas tyrinėjo ir aprašė medinius gyvenamųjų namų prieangių, balkonų ir klėčių prieklėčių tvoreles bei vartelius ir vartus, jų tipus ir konstrukcijas bei pateikė jų nuotraukas ir piešinius, tačiau sąsajų su gyvenamųjų namų ir klėčių dekoru neanalizavo.

Autorius analizavo P. Galaunės (1956), K. Čerbulėno, F. Bielinskio, K. Šešelgio (1970), I. Butkevičiaus (1971), K. Šešelgio (1990), A. Valuntaitės – Mickevičienės (2007) ir kitų autorių grafinę medžiagą apie medinius dirbinius, memorialinius paminklus ir mažąją architektūrą, kai kurią ikonografinę medžiagą panaudojo darbo vizualizavimui. Reikia pastebėti, kad kokių nors didesnių sąsajų su sodybos kompozicija, pastatų dekoravimu, gėlių darželio kompozicija ar želdinimo tradicijomis nebuvo rasta, išskyrus J. Minkevičiaus (1960, 1968, 2002) publikacijas.

Menotyriniai lietuvių liaudies architektūros aspektai. Vienas iš pirmųjų lietuvių liaudies architektūros savitumų susidarymo sąlygas ir priežastis bei liaudies architektūros kompozicinius principus tyrinėjo, analizavo ir rezultatus mokslo darbuose paskelbė J. Minkevičius (1960, 1968). J. Minkevičius, analizuodamas lietuvių liaudies architektūros reikšmę, džiaugiasi liaudies meistrais, kad jie nepamiršdami praktinės statinių paskirties, įvairius sodybos statinius apjungė „bendram stiliui, masteliui, vieningam komplektiškumui pasiremiant savaip suvoktiems estetiškiems – meniniams principams, pakeldamas statinius iki meninio lygio,“ nes buvo surastas ryšys tarp žmogaus ir gamtos; žmogaus, erdvės ir tūrio; žmogaus, pastato ir dekorą. Tam tikslui, J. Minkevičiaus (1968) manymu, buvo pajungta liaudiška išmintis ir logika, įgimta grožio ir estetikos pajauta. Liaudies meistrai, statydami pastatus, savo veikloje vadovavosi patogumo, funktionalumo, ekonomiškumo bei estetiškumo principais, kurių išpildymas ir vietovės sąlygos „buvo ir liko svarbiausieji veiksniai, sąlygojantieji liaudies pastatų kompoziciją“ (Minkevičius, 1960). Reikėtų pastebėti, kad minėtų principų prisilaikymas priklausė

ne vien nuo liaudies meistrų, bet ir nuo užsakovų, t.y. valstiečių šeimos narių, kurie reiškė savo pageidavimus ir pasiūlymus, gal nužiūrėtus nuo kaimyno ar giminaičio. Darbo autorius prisimena tėvų pokalbius apie tarpukario laikmečiu vykdytus vienkieminės sodybos statybos darbus, pokalbius su meistrais apie pastatų išdėstymą sodybos teritorijoje, durų, langų dydžius, lubų aukštį ir kitus konstrukcinius elementus. Įdomu buvo klausytis pasakojimų apie meistrų ir užsakovų ginčus. Ne į visus pageidavimus buvo atsižvelgiama, nes nusverdavo vienų ar kitų konstrukciniai, ekonominiai, funkciniai bei estetiniai argumentai. Be to, kviečiant statyboms meistrus, būdavo domimasi jų asmeninėmis savybėmis, viena iš kurių – sukalbamumas.

J. Minkevičius (1960), tyrinėdamas liaudies architektūrą, nustatė būdingiausius kompozicinius principus: architektūros ir gamtos harmoniškumo, tipiškumo, ansampliškumo bei santūrumo ir logiškumo, kuriuos plačiai ir detalai apibūdino. Remiantis architektūros ir gamtos harmoniškumo principu, išryškino liaudies architektūros kompozicijos, aplinkos, gamtos ir apželdinimo tarpusavio sąsajas, ypatingai akcentuojant užstatymo ir apželdinimo sintezę, kaip lietuvių liaudies architektūrai būdingą bruožą, kai „atskiri pastatai ir jų grupės tarsi paskęsta gamtoje, tampa neatskiriama jos dalimi, susilieja su peizažu.“

Yra žinoma, kad gyvenamieji namai ir ūkiniai pastatai skirtinguose regionuose nėra vienodi. Tai parodo, kad skirtingomis gamtinėmis, gyvenimo ir darbo sąlygomis formavosi skirtingi planiniai, erdviniai, tūriniai, konstrukciniai bei meniniai sprendimai, atsispindėję kaimo gyvenvietėse ir sodybose. Nežiūrint įvairumo, tipiškumu pasižymėjo gyvenamieji namai, tvartai, kluonai. Didesnis buvo klėčių tipų įvairumas. J. Minkevičiaus manymu, prie tipiškumo liaudis priėjo „remdamasi patyrimu, dėsningai, per ilgą laiką nuosekliai stengdamasi paprasčiausiomis ir ekonomiškiausiomis priemonėmis sukurti tinkamiausius vietinėmis sąlygomis pastatus“. Darbo autoriaus manymu, pastatų, sodybų ir jų želdinimo tipiškumams atsirasti sąlygas sudarė ir baudžiavinis laikotarpis, kai buvo apribotos valstiečių – baudžiauninkų teisės iš kurių viena – draudimas persikelti gyventi į kitą vietovę. Judėjimo laisvės valstiečiams apribojimas stabdė naujovių plitimą, tame tarpe ir statybų sektoriuje.

Anot J. Minkevičiaus, architektūrinių kompozicijų apželdinimas medžiais, vaismedžiais, krūmais ir gėlių darželiais buvo vienas iš pagrindinių komponentų, formavusių kaimų gyvenviečių meninį vaizdą, saugojo nuo vėjų, sudarė palankias sąlygas mikroklimatui. Kompoziciniu atžvilgiu gausnis apželdinimas sujungė atskiras pastatų grupes ir labai pagerino gyvenviečių estetinę raišką, būdingą lietuviškam peizažui. Tai pastebima ne tik gyvenvietėse, bet ir atskirose sodybose, kur atsiskleidžia visų pastatų glaudus funkcinis ryšys bei „kompozicinių – meninių savybių vertė“ ir galima pastebėti „jų kompozicinę logiką bei estetinį pilnavertiškumą.“ J. Minkevičius, rašydamas apie pastatų kompleksų turinės – erdvinės struktūros ansampliškumą, reziumuoja tai, kad pastatų kompleksuose „išryškėjo naujas, esminės reikšmės veiksnys – kompozicinės tūrinės – erdvinės sintezės siekimas, sąlygojamas ne tiek atskirų pastatų, kiek viso komplekso funkcinės paskirties ir supančios aplinkos reikalavimų“.

Būdingiausias vienas iš lietuvių liaudies architektūros kompozicinių principų yra saikingas, logiškas ir subtilus kompozicinių – meninių išraiškos priemonių panaudojimas. Dekoratyvūs elementai dažniausiai susiję su pastato struktūra, pabrėždami „pastato konstrukcijos ir dekoru sintezę“, kuri yra viena iš „būdingiausių lietuvių liaudies architektūros kompozicinio vieningumo, logikos pasireiškimų.“ Dažniausiai puošiami prieklėčiai, prieangiai, durys, langų apvadai, langinės, skliautai, vėjalentės. Ornamentai dažniausiai geometriniai, atlikti plokščia kiaurapjūve arba profiline technika, nesusmulkinti, derantys su pastato visuma (Minkevičius, 1960).

Architektūroje naudojamas kompozicines priemones J. Minkevičius skirsto į dvi stambias grupes: darnumo ir išraiškingumo priemones. Darnumo grupei priskiria proporciją, ritmą ir mastabiškumą (mastelį), išraiškingumo grupei – spalvą, faktūrą, ornamentą, šviesą ir šešėlius, kontrastus ir niuansus. Nurodo, kad lietuvių liaudies pastatuose proporcijos pasireiškia sienų ir stogų, skliauto, prieangių santykiuose. Jų santykius sąlygojo praktiniai ir estetiniai niuansai. Ritmas liaudies architektūroje susidarė sprendžiant pastatų konstrukcinius ir funkcinius uždavinius. Liaudies architektūroje mastelį (mastabiškumą) sąlygojo pastato dalių ir žmogaus matmenų santykis bei pastato visumos ir jį supančios gamtinės ir architektūrinės aplinkos santykis.

J. Minkevičius nurodo, kad liaudies meistrai architektūroje naudojo įvairias kompozicines išraiškingumo priemones, glaudžiai jas tarpusavyje susiedami ir vienas kitomis papildydami. Polishromines spalvas vartojo saikingai ir tik langų rėmams, langinėms, durims, vėjalentėms, prieangių ir prieklėčių kolonėlėms paspalvinti. Spalvintų architektūrinių elementų kontrastas su tamsiai pilkomis nedažytais sienomis atrodė skoningai apgalvotas, pagyvinantis pastato vaizdą ir kompozicinį išraiškingumą gamtinės aplinkos fone. J. Minkevičius pažymi, kad „liaudies meistrai giliai jautė pastato tektoniką ir sugebėjo ją meniškai pabrėžti spalvomis. Spalvinių plotų atitikimas tektoniniam pastatų dalijimui yra vienas būdingiausių mūsų liaudies architektūros kompozicinių bruožų.“

Straipsnyje „Pastatų forma ir spalva kaip kraštovaizdžio veiksnys“ J. Minkevičius (2002) analizuoja kraštovaizdžio kaip natūralios gamtos ir pastatų kaip „dirbtinės“ gamtos elementų tarpusavio sąsajų prieštaravimus ir iš to kylančias problemas, nurodydamas, kad jos kyla iš „žmogaus egzistencijos būtinybės“ t. y. dėl žmogaus užprogramuoto buvimo žemėje: „fizinės ir dvasinės galimybės palaikymas, formavimas ir plėtimas“. Straipsnio autorius mano, kad žmogaus valioje yra pasirinkimo laisvė egzistencijos tikslų, priemonių, pozicijų, erdvės ir aplinkos atžvilgiu, kuriuos skirsto į pagrindines dvi žmogaus poreikių grupes: materialiniai – pragmatiniai (racionalizmas) ir dvasiniai – estetiški (irracionalizmas). Siekiant suderinti tarpusavyje skirtingas poreikių grupes, atsiranda priešprieša tarp žmogaus ir gamtos, individo ir visuomenės aplinkos ir kraštovaizdžio atžvilgiu. Priešpriešos veiksniai „pirmiausia yra sąlygojami ne tiek <...> medžiaginių faktorių, kiek fiziškai neišmatuojamų, bet už juos aukščiau stovinčių <...> dar aktualesnių prioritetinių pasaulėžiūros, etikos principų ir estetinių idealų.“ Tai žmogaus emocinė reakcija, glaudžiai susijusi prasmine, kultūrine etine, estetinė architektūros ir jos sąryšio su kraštovaizdžiu verte, nes šiuolaikinis žmogus priverstas rinktis santykius su gamta:

grobuoniškus, ar maksimaliai harmoningus. J. Minkevičius konstatuoja: architektūros harmonizacijos negalima pasiekti vien kompozicine forma ar koloristika be „viso gyvenimo psichologinių, dvasinių ir materialinių egzistencinių sąlygų harmoningo subalansavimo“ (Minkevičius, 2002).

Taigi, J. Minkevičius, konstatuodamas žmogaus ryšius su pastatu, erdve, turio ir gamta, išryškindamas liaudies architektūros kompozicijos, aplinkos ir želdinimo sąsajas bei akcentuodamas užstatymo ir apželdinimo sintezę kaip lietuvių liaudies architektūrai būdingus bruožus, jų (ryšių, sąsajų, sintezes) smulkiau nedetalizuoja tik bendrais bruožais apibūdina ir neanalizuoja sąsajų dvasinėje plotmėje. Tačiau kraštovaizdžio gamtinių elementų ir žmogaus sukurtų (dirbtinių) statinių tarpusavio sąsajų prieštaravimus J. Minkevičius susieja su žmogaus ne tik fizine, bet, kas svarbiausia, ir su dvasine egzistencija šioje žemėje, kuri paremta laisvu žmogaus pasirinkimu tarp medžiaginių, iš vienos pusės, ir dvasinių, etinių bei estetinių vertybių – iš kitos pusės, kurias (vertybes), vardan subalansuoto žmogaus ir gamtos santykio kraštovaizdyje, siūlo harmoningai subalansuoti. Šioms gilioms ir prasmingoms mintims darbo autorius visiškai pritaria.

Sodybų želdinimo tyrimai kaimyninėse šalyse. Klimatinėmis sąlygomis, vyraujančiu lygumų reljefu ir agrožemėnaudoms skirtu ploto procentiniu santykiu artimose Lietuvai kaimyninėse šalyse – Lenkijoje, Latvijoje ir Baltarusijoje (ŽF, 1999; SYP, 1998; LSG, 1999) – kaimo gyvenviečių ir jų sodybų tipų kaita siejama su valakų reformos įvedimu, baudžiavos panaikinimu ir sovietmečio išgalėjimu. Tačiau skirtingi istoriniai įvykiai lėmė skirtingą gyvenviečių formavimosi istoriją, sudarydami sąlygas formotis būdingiems regioniniams savitumams. Lenkijoje socialistiniu laikotarpiu šalia stambių žemės ūkio kooperatyvų buvo leista ūkininkams ir toliau vystyti privatų ūkį, todėl Lenkijos, priešingai nei Latvijos, Baltarusijos ar Lietuvos, žemės ūkio politika nuosavybės formų atžvilgiu nesukėlė didelių neigiamų pokyčių pertvarkant kaimo gyvenvietes.

Lenkijoje kaimiškojo kraštovaizdžio formavimas, gyvenviečių ir jų sodybų želdinimas pradėtas tirti po Antrojo pasaulinio karo. Kaimo gyvenvietės ir vienkieminės ūkininkų sodybos tyrinėtos kaip kaimiškojo kraštovaizdžio komponentai, turintys įtakos jo vizualinei struktūrai įvairovės, savitumo ir kokybės atžvilgiu, o želdiniai – kaip bioelementai, lydintys architektūrinius ir inžinerinius agrokraštovaizdžio objektus: gyvenvietes, sodybas, kapines, kelius, vandens telkinius ir jų įrenginius (Zaręba, 1946; Tloczek, 1955, 1960; Hackett, 1971; Jastrzebski, 1975; Kostrowicki, 1975; Roemer, 1975). Trumpai apibūdinti ir gyvenviečių gatvių želdiniai, sodybos struktūra, jos želdinimas ir želdinių funkcijos (Tloczek, 1960), tačiau etnografinių regionų valstiečių sodybų želdinimo tyrimų, kaip ir Baltarusijoje bei Latvijoje, nėra atlikta (Tokarev, 1995).

Latvijoje, panašiai kaip ir Lietuvoje, yra keturi etnografiniai regionai ir vienas etnografinis muziejus po atviru dangum. Apie kaimo gyvenviečių ir sodybų etnografinius bendro pobūdžio ypatumus yra rašę etnografai (Cimermanis, 1976), filologai (Kursete, 1999) ir architektai (Linare, 2001). Baltarusijos kaimo gyvenviečių atsiradimą, jų kaitą, nacionalinę kaimo architektūrą ir šalies kraštovaizdį tyrinėjo V. Citou (1994, 2001), A. Lokotko (2002), kaimo gyvenviečių ir sodybų statybos problemas bei ypatumus derinant su išlikusiu kaimo architektūros

paveldu aprašė A. Kudenko (2004), agroturizmo vystymo koncepcinius pagrindus analizavo G. Gribov, V. Demjančik, V. Misiuk ir N. Šaiko (2009), tačiau kaimo gyvenviečių ir sodybų želdinimo bei želdinimo tradicijų propagavimo problemos nei minėtų autorių darbuose, nei kitoje literatūroje nebuvo paliestos (EB, 1989). Panašiai yra ir kitose Europos šalyse, pavyzdžiui Anglijoje, kurios istorinių valstiečių sodybų išsidėstymą kraštovaizdyje, sodybų tipus ir planinę struktūrą, pastatų konstrukcijas ir funkcijas tyrinėjo L. Jeremy (2006) ir B. Edwards (2006), bet sodybų želdinimo tradicijų netyrinėjo.

Europos šalyse nuo pat XIX a. pradžios propaguotos liaudies architektūros, tradicinių statinių ir sodybų, kaip tautinės kultūros paveldo, apsaugos idėjos bei pagarba tautinėms tradicijoms. Pagrindinis vaidmuo išsaugant kaimiškąją kultūros paveldą ir tradicijas tenka vietos bendruomenėms, turinčioms dideles juridines galias. Vokietijoje populiaros kaimiškojo paveldo ir senųjų tradicijų rėmėjų draugijos, leidžiančios knygas apie kaimo istoriją, gyventojus, liaudies architektūros paminklus, vietines tradicijas bei periodinėje spaudoje aptarinėjančios vietinio paveldo apsaugos problemas. Draugijos leidžia mokslines studijas apie etnokultūrinių regionų ir atskirų vietovių kaimo gyvenviečių senuosius pastatus bei sodybas. Paminklinių objektų savininkams taikomos mokesčių ir banko paskolų lengvatos (Melninkienė, 2005). Kitose Vakarų Europos šalyse, kaip ir Vokietijoje, vyrauja palankus požiūris į savo krašto, regiono ir vietos tradicijas, siekiama išsaugoti ir atkurti liaudies architektūros pastatus bei sodybas, kartu išlaikant vietos tradicijas ir pritaikant jas šiuolaikinėms reikmėms.

Apibendrinant Lietuvos valstiečių sodybų želdinimo tradicijų formavimosi etnokultūrinių tyrimų apžvalgą, reikia konstatuoti, kad tiek tarpukario, tiek po nepriklausomybės atstatymo išleistuose leidiniuose apie sodybas ir jų želdinimą, propaguotos ne vietinės, bet Vakarų Europoje priimtose želdinimo tradicijos. Muziejai apie sodybų želdinimą ir želdinimo tradicijas medžiagos nerinko ir šiuo metu nerenka. Po nepriklausomybės atkūrimo išleistuose leidiniuose sodybų želdinimą siūloma dar daugiau sumoderninti, o apie želdinimo tradicijas net neužsimenama.

Taigi valstiečių sodybų želdinimo tyrimai vyko fragmentiškai, kaip papildomas šaltinis valstiečių gyvenviečių ir sodybų planinei struktūrai apibūdinti. Sodybos želdinių, glaudžiai susijusių su liaudies mitologija, kosmologija, pagoniška ir krikščioniška religija, išsamesnių tyrimų nerasta.

Literatūros analizė parodė, kad autoriai, tyrinėdami gyvenamųjų namų dekorą neanalizavo jų sąsajų nei su gėlių darželių tvorelių statinių profiliiais, nei su gėlių darželio lysvelių formomis, jų kompozicijomis, nei su lysvelių kraštų tvirtinimo elementais. Neanalizuota ir kosmologinių simbolių ir ženklų sąsajos su gėlių darželių kompozicija.

Mokslinės literatūros analizė parodė, kad kaimyninėse ir kitose Europos šalyse padėtis sodybų želdinimo tradicijų tyrimuose ne geresnė nei Lietuvoje. Lenkijoje sodybų želdinimas tirtas kaip kraštovaizdžio ar gyvenvietės komponentas, darantis aplinkai vizualinę įtaką ir gerinantis jos kokybę. Latvijoje ir Baltarusijoje sodybų želdinimo tradicijos taip pat netyrinėtos. Vakarų Europos šalyse kaimiškojo kraštovaizdžio permainos vyko anksčiau ir palaipsniui, tuo tarpu Lietuvoje ir

Latvijoje vėliau. Be to, tik prieš penkiasdešimt metų buvo įvykdyta sovietinė kolektyvizacija ir visuotinė melioracija, iš esmės pakeitusi tarpukariu vyravusio vienkiaminio kaimo kraštovaizdį, šalys pusamžį buvo izoliuotos nuo Vakarų europos, globalizacijos procesai aktyviai pradėjo reikštis tik prieš dvidešimtmetį. Galima daryti prielaidą, kad Vakarų Europos šalims nebuvo ir nėra poreikio tyrinėti sodybų želdinimo tradicijų, nes etnografinių skirtumų mažai likę. Tuo tarpu Lietuvos kaimiškajame kraštovaizdyje dar yra išlikę visų kraštovaizdžio kaitos istorinių periodų kaimo gyvenviečių sankaupų bei jų etnografinių regioninių skirtumų ir valstybiniu lygiu siekiama atgaivinti etnografinių regionų kraštovaizdžių savitumus, todėl sodybų želdinimo tradicijų tyrimai šiuo metu yra aktualūs, būtini ir savalaikiai, nes tik valstiečio sodyba gali užtikrinti kaimiškojo kraštovaizdžio kompozicinį ir etnokultūrinį savitumą.

Darbo apimtis ir struktūra

Darbą sudaro įvadas, trys pagrindiniai skyriai, 81 paveikslai, darbo rezultatai, išvados, 12 priedų, 6 archyviniai, 19 teisinių, 6 statistiniai ir 8 internetiniai šaltiniai bei naudotos literatūros sąrašas. Pirmajame skyriuje analizuojami valstiečių veiklos religiniai, etnokultūriniai, meniniai, estetiniai ir ūkiniai veiksniai darę įtaką valstiečių sodybų želdinimui. Antrajame skyriuje aptariami kaimiškojo kraštovaizdžio etninės kultūros savitumo bruožai, sodybos želdyno, kaip žaliojo etninės kultūros paveldo identifikavimo teisiniai ir paveldosauginiai aspektai. Trečiajame skyriuje pateikiama sudaryta kompleksinė kaimo sodybų želdinimo tradicijų tyrimo metodika želdinimo tradicijoms nustatyti, aprašoma Marijampolės apskrities gyventojų požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą ir sodybų želdinimo tradicijas anketinės apklausos bei Suvalkijos etnografinio regiono sodybų želdinimo tradicijų tyrimo eiga ir analizuojami rezultatai, atskleidžiama meninės raiškos sodybų želdinimo tradicijose ir vienkiaminių sodybų estetinės raiškos kaimiškajame kraštovaizdyje aspektai, aptariamos sudarytos metodikos praktinio taikymo ir tyrimo rezultatų panaudojimo galimybės.

1. VALSTIEČIŲ SODYBŲ ŽELDIRIMO TRADICIJŲ KŪRIMOSI MENINIAI ASPEKTAI

Mūsų protėviai, gyvendami toliau nuo pagrindinių migracijos kelių ir kultūros centrų, ilgiau už kitas Europos tautas išlaikė pirmąją gyvenimą. Neturėdami rašto, nepalikę rašytinių šaltinių, todėl šiandien labai sunku atkurti pagoniškosios medžiaginės kultūros paveldą ir jame užkoduotas dvasinės kultūros apraiškas. Mažai išlikę duomenų priešistoriniam valstiečių kultūriniam paveldui pažinti ir kitų tautų raštuose. Svarbiausiu šaltiniu baltų pagoniškajai, ypač dvasinei kultūrai pažinti, laikomi tautosaka ir mitologija (Zinkevičius, 2006). Daugiausia autentiškų žinių apie tai, kaip baltai suvokė pasaulį, išliko mitologinėse sakmėse ir padavimuose (Kuncevičius, 2000).

Archeologiniai radiniai patvirtina, kad padavimai ir sakmės apie įvairius įvykius ar objektus nėra pramanyti. Tai kolektyvinės atminties nuotrupos (relikvai), perduotos iš kartos į kartą, ilgainiui pakitusios, hiperbolizuotos ir įgavusios antgamtinę formą. Sakmės – tai vartai į mitinį pasaulį, nes jose sukaupia protėvių išmintis ir patirtis, įgyta per tūkstantmečius (Ivaškevičius, 2007).

Nedaug išsamesnių duomenų išliko ir apie senąjį Lietuvos kaimą kaip visumą, apie jo socialinės kultūros kitimą, gilesnes valstietiškosios kultūros tradicijų šaknis, kurių menką ištirtumą K. Račkauskas (1989) ir R. Čepaitienė (2005) laiko valstietiškosios kultūros tyrimų spragomis, todėl, tiriant sodybų želdinimą, labai svarbus valstiečių pagoniškosios ir krikščioniškosios kultūros aspektas, sodybų želdinimo tradicijose atsispindėjęs medžio kultūros pagrindu.

Literatūros ir archyvinių dokumentų analizė parodė menką ne tik Lietuvos valstiečių sodybų želdinimo ištirtumą, bet ir jų daromos vizualinės, estetinės, etnokultūrinės bei bioekologinės įtakos mastą kaimiškojo kraštovaizdžiui. Atsižvelgiant į tai, toliau analizuojami du pagrindiniai su valstiečių sodybų želdinimo tradicijų formavimusi ir sodybų, kaip etnokultūrinių želdynų, darančių kompozicinę ir estetinę įtaka kaimiškojo kraštovaizdžio savitumui etnokultūriniai aspektai:

- 1) valstiečių veiklos religiniai, etnokultūriniai, meniniai ir ūkiniai veiksniai darę įtaką valstiečių sodybų želdinimui;
- 2) valstiečių sodybų, kaip etnokultūrinių želdynų, įtaka kaimiškojo kraštovaizdžio kompoziciniams ir estetiniams savitumams.

Lietuvių tautos dvasinės kultūros ir gyvenamosios aplinkos sąveikos atspindžių randama baltų religinėse tradicijose, kosmologijoje, etnokultūroje, liaudies mene. Šie atspindžiai, susieti su derlingumo ir vaisingumo funkcijomis, iš pirmųjų tikėjimo proistorinių laikų mus pasiekė mitais, sakmėmis, legendomis ir pasakomis. Liaudies mitologijos ir tautosakos pagrindai formavosi priešistorėje (iki 1009 m.) ir laikomi vienomis svarbiausių lietuvių pasakojamosios kūrybos apraiškų (Bumblauskas, 2005). Mitologija, magija, religija ir liaudies menas – tai įvairiapusio ir sudėtingo mūsų protėvių dvasinio pasaulio komponentai, iki šiol nepakankamai ištirti ir dažnai supaprastintai aiškinami. Žmogaus prigimties, medžiaginės ir dvasinės kultūros raidą bandė įspėti mitologinė, teologinė ir mokslinė pasaulėžiūra, o dabar bando įspėti ir šiuolaikinis mokslas (Gendrolis, 1994).

1.1. Baltų religinės reformos ir liaudies kosmologijos simbolių meninė raiška valstiečių sodybose

Žmogus, tūkstantmečiais gyvendamas gamtinėje aplinkoje, naudodamasis jos vaisiais ir prieglobsčiu, nuolat siekė pažinimo. Jį stebino dangaus skliautu judantys ir kintantys šviesuliai, gamtos reiškinių galybė, augalų gyvybingumas ir žemės gyvybingumą palaikanti galia. Būdamas bejėgis prieš gamtines jėgas, to, ko nesuprato, bijojo, garbino ir laikė šventu, taip išreiškdamas savo dvasinį santykį su gamta ir jį supančia aplinka.

1.1.1. Žmogaus ir gamtos santykių atspindžiai baltų religinėse reformose ir sodybų želdinimo kompozicijose. Deivės Motinos – Žemynos epochoje (IX-I tūkst. pr. Kr.) visa gyvoji ir negyvoji gamta laikyta šventa. Žemės galiai buvo priskiriamas gimdymas: medis, gėlė, akmuo ar žmogus – viskas kyla iš Žemės, viskas, kas gyva – jos maloningumo įrodymas. Manoma, kad esant vienam gyvybės šaltiniui visi gyvi padarai, augalai ir žmogus jaučia artimos giminytės ryšį, todėl bet kurią žmogaus veiklą – žemdirbystę, medžioklę ar žvejybą, buvo galima traktuoti kaip nusižengimą dievybei (Beresnevičius, 2004). Žemyna ikūnijo gyvenimo per atgimimą idėją, kai mirtis nėra galutinė riba (Kargaudienė, 2004).

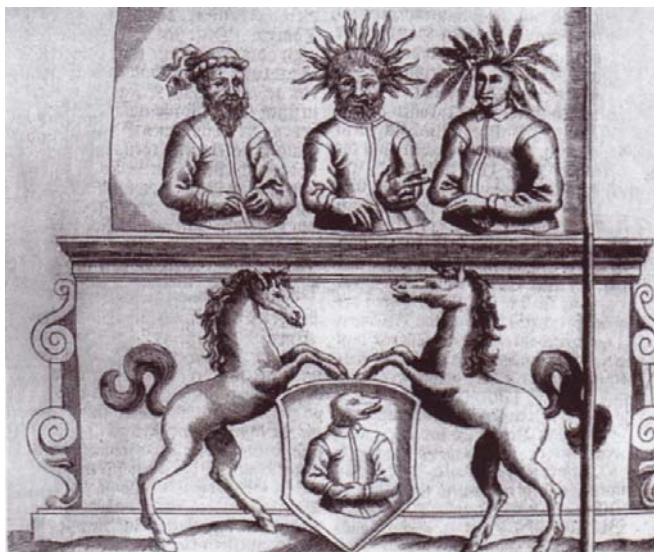
Kadangi Žemynos valioje buvo augalų vegetacija, derlingumas ir vaisingumas, valstiečiai, pradėdami ir baigdami pagrindinius žemės ūkio darbus - arimą sėją ir pjūtį, jai meldėsi ir atliko aukojimo apeigas. Visiems dievams, dvasioms ir demonams aukoti buvo galima bet kur. Kiekvieną savo veiksma žmogus privalėjo kontroliuoti, kad nepažeistų dievybių interesų, jų saugotis ir joms aukoti. Visos ūkio šakos galėjo egzistuoti tik kaip religiniai aktai su tam tikrais ritualais, o žmogaus veikla gamtos atžvilgiu buvo maksimaliai apribota ir suvaržyta (Beresnevičius, 1995).

Lietuvių valstiečių gyvenime sunku rasti darbo ar reikalų barą, kuris nebūtų pavestas kurios nors dievybės globai. Net iki XX a. pirmos pusės valstiečiai į Žemę žiūrėjo kaip į nėščią moterį, todėl su ja elgėsi atsargiai, meiliai ir pagarbiai. Valstiečių sodybų ir ūkių globėju laikytas Deivės Žemynos brolis – Žemėpatis. Jam pagarbinti trumpiausią metų dieną ruošdavo vaises, aukodavo duoną, alų ir gaidį (Kargaudienė, 2004).

Sovijaus mitas (I tūkst. pr. Kr. – IV a. po Kr.) siejamas su mirusiųjų deginimo tradicijų išsigalėjimu baltų gentyse. Jame atskleidžiamos ir įtvirtinamos dvi iš principo skirtingos erdvės: žmogaus realiai suvokiama gyvenamoji (žemiška) erdvė ir *transcendentinė*, žemiškajame pasaulyje suvokta kaip *sakralinė vieta* (šventykla). Tai šventas gojus, šventas akmuo, šventas laukas, šventas medis ar šaltinis, o kitos vietos jau buvo praradusios sakralumą. Siaurinant pačios Žemės sakralumą, atvertos galimybės aktyviai žmogaus ūkinei veiklai (Beresnevičius, 1995).

Brutenio legendoje religinės reformos (IV a. po Kr. – I a.) pagrindas – naujojo *panteono* įkūrimas. Vyriausiais dievais paskelbti *Patolis*, *Patrimpas* ir *Perkūnas* (3 pav.). Jie aprėpė visas žmogaus veiklos sferas ir sujungė jas globojusias dvasias bei demonus. Patoliui priskirtos požemio dvasios ir demonai (požemio dievas, globojantis žynius), Perkūnui – dangaus ir oro (žaibų ir griaustinio dievas,

globojantis karius), Patrimpui – derlingumą užtikrinančių dvasių ir demonų funkcijos (javų dievas, globojantis žemdirbius). Desakralizuota žemė skirta žmogaus veiklai, nes pakako aukoti vienam tų dvasių ir demonų globėjui tam tikslui numatytoje sakralinėje vietoje.

3 pav. Pagoniškujų dievų trejybė: Patolas, Perkūnas ir Patrimpas. K. Hartknocho raizinytis, 1684 m. (pagal A. Bumblauską, 2005)

Žemės desakralizacijos procesas vyko ir kitose šalyse. Graikai šventų gojų garbinimą pakeitė vieno konkretaus medžio kultu. Absoliučiai sakralinį pasaulį kinai modeliavo miniatiūrose, „sutraukdami“ kosmosą į mažus simbolinius darželius. Anot Beresnevičiaus (1995), turint galvoje sakralinį gamtos meditavimo aspektą – *dzenbudizmą*, Rytų šalyse gamtos desakralizavimas nepasibaigęs iki šiol.

Šventaragio religinė reforma (VI a. po Kr. – XIII a.) buvo tarsi pereinamoji grandis nuo mitologizuotos Lietuvos priešistorės, garbinusios gyvąją ir negyvąją gamtą, prie krikščionybės, suteikusios visišką laisvę žmogaus veiklai ir jo santykiams su gamta bei jį supančia aplinka, pripažįstant tik vieną Dievą, gyvenantį ant kalno. Tačiau, anot G. Beresnevičiaus (2004), baltų reformuotose religijose nuolat atgimdavo reliktinės tradicijos, ypač valstiečių išpažįstamuose kultuose išgalėdavo deivės Motinos – Žemynos religinė forma, kuri vėl atgijo Lietuvos kaime po krikšto (4 pav.). Autoriaus manymu, tokia situacija susidarė dėl to, kad buvo įvykdytas Lietuvos valstiečių prievartinis krikštas, nebuvo leista iš Šventaragio religinės epochos natūraliai pereiti į Jėzaus Kristaus epochą, dėl to susidarė supriešinta religinė dvišaldystė, pareikalavusi gana daug aukų. Gal dėl to krikščioniškoji religija buvo priversta taikytis prie pagoniškyjų tradicijų, perimant pagrindines ir pritaikant savo reikmėms.

Religinės epochos	Laikotarpiai					Religijos	Religinio sąmoningumo lygis
	Iki I tūkst. pr. Kr.	I tūkst. pr. Kr. – IV a. po. Kr.	IV a. po. Kr. – VI a.	VI a. po Kr. – XIII a.	Nuo XIII a.		
Jėzaus Kristaus					4	Krikščionybė	V
Šventaragio			3			Pagonybė	IV
Brutenio		2					III
Sovijaus	1						II
Motinos Žemynos							I

Pastaba: 1, 2, 3, - evoliucinės religinės reformos; 4 – prievartinė religinė reforma.

4 pav. Lietuvos valstiečių religinių epochų ir reformų išsklotinė (pagal G. Beresnevičių (1995) sudarė R. Misius)

Tuo metu žyniai nebekontroliavo senojo tikėjimo, o Katalikų bažnyčia dar nesugebėjo perimti dvasinės kontrolės, nes įsteigtose parapijose dirbo lenkų kunigai, nemokėję vietinės kalbos. Aukojimo vietos nepasikeitė. Jos liko šventose giraitėse, prie gumbuotų, kreivaliemenių medžių, akmenų, šaltinių. Ir toliau garbinti gamtos objektai bei juose įsikūnijusios dievybės, atliekant įvairias pagoniškas apeigas ir aukojimus (Vaicekauskas, 2006). Germanų gentims VIII – XI a. išplitus krikščionybei, buvo uždrausta garbinti medžius, šaltinius, kalvas ir akmenis grasinant mirties bausme (Himmel, 2004).

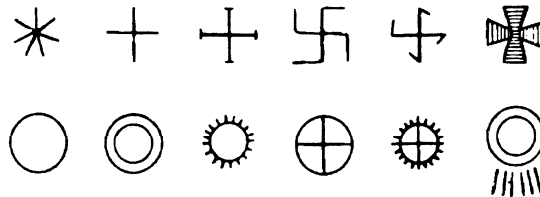
Įvedus Lietuvoje krikščionybę, svetimšalė dvasininkija paskelbė griežtą kovą vietos pagoniškiems paminklams, prie kurių valstiečiai aukojo atlikdami apeigas, liepdami juos naikinti, o nepaklusnius bausti. Galima teigti, kad tai paskatino pagoniškus atributus perkelti į gyvenamąją aplinką ir koncentruoti juos tiek sodyboje, tiek ją supančioje aplinkoje. Valstiečiui sodyba tapo sakralia erdve, kurioje nuolat buvo atliekamos įvairios apeigos: nuo pirmojo akmens klojimo į pastatų pamatus iki medelių sodinimo, nuo pirmųjų pavasariinių darbų pradžios iki rudeninių užbaigimo, nuo kūdikio gimimo iki senolio laidojimo. Sakraliausia vietą sodyboje žymėjo pasodintas šventasis medis, dažniausiai ažuolas, po kuriuo atlikdavo pagoniškas apeigas ir aukojimus. Sakrali erdvė turėjo būti švariai užlaikoma ir gražiai tvarkoma. Sakralia vieta laikyta ir dailiai aptvertas bei dainose apdainuotas gėlių (rūtų) darželis su jame vyraujančiu moteriškuoju pradū, nes nuo seno šią sakralią erdvę tvarkė tik moterys: čia atlikdavo specialias apeigas vaikui gimus, čia augindavo gėles kitoms apeigoms, čia vestuvių dieną ateidavo jaunoji atsiveikinti su rūtelėmis. Ritualai ir apeigos buvo atliekamos ne tik sodyboje, bet ir ją supančiuose laukuose, skatinant jų derlingumą ir siekiant apsaugoti nuo stichinių nelaimių. *Taigi krikščionybės įvedimas, pagonišku atributu naikinimas, papročių ir apeigų nuo seno įprastose viešose vietose draudimas paskatino valstiečius sakralias erdves kurti savo privačiose valdose – sodybose. Todėl sodybos, kaip sakrali vieta, pagal perimetrą pradėtos tvirti tvora ar apsodinamos vietiniais medžiais ir krūmais, kurie ne tik saugojo nuo vėjų, bet ir dengė nuo svetimų akių, žymėjo sodybos kontūrus, teikdami jaukumą, tvarkingumą ir sakralumo išpūdį.*

Sodybose pradėti sodinti šventieji medžiai – ažuolai ir gimusiems vaikams skirti vardiniai medžiai, išskirtas švarusis kiemas, kuriame atitvertas gėlių darželis,

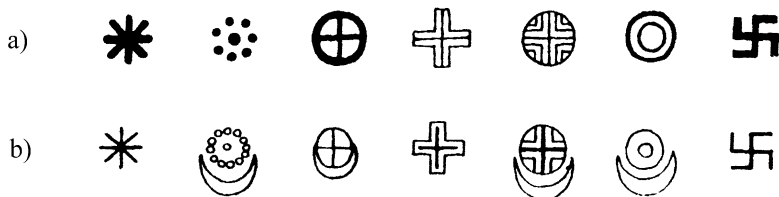
statomas stogastulpis, kopyltstulpis, o vėliau ir kryžius. Pavieniai medžiai sodinti sklypų ir kiemų kampuose, švariajame kieme ir ten, kur netrukdė praeiti ar pravažiuoti. Poromis sodinti prie vartelių ir vartų augalai teikę sodybai apsaugą nuo piktųjų dvasių ir demonų. Anot G. Beresnevičius, (1995) po krikščionybės įvedimo pamažu iš reliktinio kulto formavosi ritualai, vėliau pereita prie apeigų, kurios laikui bėgant susiliejo su krikščioniškomis šventėmis, o pastarosios tapo pagoniškujų tradicijų ritualų ir apeigų saugotojomis. Nykstanti pagonybė perėjo į etnokultūrinį lygmenį ir virto papročiais, nes valstiečiai iš senosios religijos tradicijų visumos perėmė tik jos žemdirbiškąją dalį, pasireiškusią valstietiška religingumo forma, todėl šalia krikščioniškųjų elementų net iki XVIII a. vieni kitiems nekliudydami egzistavo ir pagoniškieji.

1.1.2. *Liaudies kosmologija medinių pastatų meniniame dekoravime*

Dangaus kūnų ženklų simbolika lietuvių liaudies mene. Nuo ankstyvųjų pirmykštės bendruomenės laikų visų tautų proistorinėje dailėje Žmogus, Saulė, Mėnulis ir Žvaigždės vaizduojami simboliais. Piešiant dangaus kūnų geometrinius ženklus, suteikiant jiems zoomorfinį (gyvūno) ar antropomorfinį (žmogaus) pavidalą, tikėta, kad šie vaizdiniai yra tarpininkai žmogui bendraujant su gamta ir Kosmosu. Lietuvos proistorinėje dailėje Saulės, Mėnulio, rato, kryžiaus, svastikos ženklai reiškėsi maždaug nuo 1200 m. pr. Kr. iki VI a. po. Kr.) (Dundulienė, 1988) (5 ir 6 pav.).

5 pav. Saulės motyvai keramikos dirbiniuose iš Vidurio Vokietijos (II tūkst. pr. Kr. pradžia) (Pagal M. Gimbutienę, 1994)

6 pav. Apskritimas, ratas, saulė ir mėnulis a – graikų (VIII a. per. Kr.) ir b – persų mene (IV tūkst. per. Kr.) (Pagal M. Gimbutienę, 1994)

Tai patvirtina archeologinių kasinėjimų metu rasti papuošalai, supilti iš žemių ar iš akmenų sudėti įvairaus dydžio ratai (7 pav.), išlikę paženklinėti archeologiniai akmenys.

Šviesos simbolius lietuvių liaudies dailėje naudojo puošiant namų stogus lėkiais, stogų galinius skydus, langų apylanges ir langines, baldus, darbo įrankius, audinius,

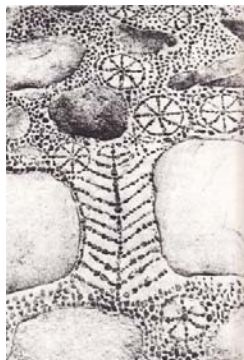
važius, memorialinius paminklus, tikėdami, kad šie simboliai apsaugos žmones ir pastatus bei visą turtą nuo visokių blogybių.

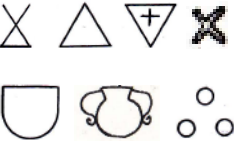
7 pav. Kretingos raj. Kurmaičių kapinyno planas ir skersinis pjūvis (pagal M. Gimbutienę, 1994)

Dangaus šviesulių ženklai, anot P. Dundulienės (1988) – tai žmogaus sudaiktinti simboliai, skirti bendravimui su kosmosu. Garbindami dangaus kūnus, mūsų protėviai nepasitenkino vien dangaus kūnų ženklais vaizduojamajame mene. Jie kūrė ir pasakojamąją tautosaką apie antropomorfinį dangaus kūnų gyvenimą bei santykius su žmonėmis. Mitologinėse sakmėse atsispindi valstiečių gyvenamosios aplinkos sugretinimas su dangaus kūnų menamomis valdomis, jų darbais ir rūpesčiais. Sakmėse minima, kad dangaus kūnai turi aptvertas valdas, į kurias galima patekti tik pro vartus. Vienoje jų aprašomas Dangaus kiemo sodas su rūtų darželiu, svirnu ir seklyčia. Jame Saulės dukterys – žvaigždės, neriančios tinklus aukso žuvytėms gaudyti, sirpinančios aukso obuolius (Dundulienė, 1988).

Senovės žmogus supantį Pasaulį suvokė apskritą, be pradžios ir pabaigos, todėl panašią prasmę suteikė apskritimui, ratui, vainikui, žiedui, kurių vidinė sfera laikyta sakralia į kurią negalėjo iš išorės patekti blogybės, nes apskritimas, kaip ir Saulė, simbolizuoja amžinumą, neturėjimą nei pradžios, nei pabaigos. Pasirodo, kad Saulės simbolis turi artimą ryšį su Žalčiu, nes rasta svastikų, kur joje vaizduojami keturi Žalčiai, besirangantys Saulės kelio kryptimi. Saulės ir šviesos simboliams priskiriami ne tik paprastas ar koncentrinis apskritimas, bet ir apskritimas, užpildytas keturiais, šešiais arba aštuoniais iš centro išsiskleidžiančiais spinduliais ar „žiedlapiais“ (8 ir 9 pav.).

8 pav. Dvaro ūkinio pastato fasado puošimo Saulės simboliais fragmentas (pagal LAI Lietuvos architektūros istorijos II tomą, 1994)

Simbolių grupės	Simbolio pavadinimas	Simbolio apibūdinimas
	Saulė	Tuščias apskritimas arba užpildytas keturiais, šešiais arba aštuoniais iš centro išsiskleidžiančiais spinduliais ar „žiedlapiais“ simbolizuoja Saulę. Saulės skritulys, apjuostas Žalčio ar Angies ženklų, simbolizuoja glaudų Saulės ryšį su Žeme ir Dangumi.
	Mėnulis	Mėnulio pilnaties ir jo fazių simbolius meistrai liaudies dirbiniuose dažniausiai vaizduodavo realistiškai: pilnatį – apskritimu (kaip ir Saulę), jaunatį ir delčią – ragaliais į kairę ar į dešinę, o kartais – į viršų, kaip laivelį, arba į apačią. Tikėdavo, kad Mėnulio ženklo simbolis turėdavo apsauginių galių nuo visokio blogio.
	Žvaigždė	Dangaus šviesulius – žvaigždes liaudies meistrai ant kraičio skrynių, spintų durų, prieverpsčių, margučių, audimo raštuose vaizdavo panašiais simboliais, kaip ir Saulę, bet be apskritimo linijos arba žymėdavo mažų apskritimukų geometrine ar laisva kompozicija.
	Žaltys	Žalčio ženklai yra amžinai negėstančios gyvybės ir neišsenkančios galios simbolis, glaudžiai siejamas su Saule ir Žeme, kartais pastarąją simbolizuojantis. Prieverpsčių meistrai Saulės ženklą dažnai vaizdavo su viengubu ar dvigubu Žalčio rašto apskritimu, juosiančiu Saulės diską.
	Angis	Angies ženklas turi tą pačią simbolinę reikšmę, kaip ir Žalčio ir dėl savo paprastumo bei išskirtinumo, labai mėgstamas liaudies meistrų, ypatingai drožyboje. Prieverpstėse Saulės ženklą dažnai vaizdavo su viengubu, dvigubu ar net trigubu Angies, kartais drauge su Žalčio rašto apskritimu, juosiančiu Saulės diską.
	Žemė	Žemės ženklas siejamas su mitologine moteriška būtybe, nes moteriškasis pradai – nesibaigiančio vaisingumo buveinė, todėl iš Žemės išaugęs Gyvybės medis vaisingiausias iš visų: visada pumpuruojantis, žydintis ir vedantis vaisius. Žemės ženklas tampriai susiję su Žalčio ir Angies ženklais, globojančiais ir saugančiais mirusiųjų pomirtinį pasaulį nuo įvairių blogybių.

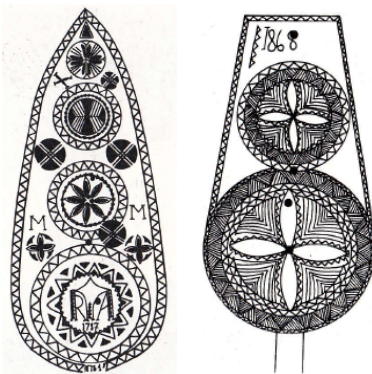
9 pav. Pagrindinių Dangaus šviesulių ir Žemės simbolių apibūdinimas (pagal P. Dundulienę, 1988; E. Usačiovaitę, 1995). Simbolius piešė ir lentelę sudarė R. Misius

Lietuvos liaudies architektūroje Saulės simbolis su spinduliais dažnai vaizduojamas ant gyvenamųjų namų ir svirnų durų, stogo skydo langelio puošime (Gimbutas, 2004). Saulės simbolių aptinkama ant dvarų ūkinių pastatų akmens mūro sienų, kur iš smulkių akmenukų pavaizduoti Saulės ženklai: koncentriniai apskritimai arba skrituliai su iš centro išeinančiais aštuoniais spinduliais.

Mėnulio pilnatis ir jo fazės dažniausiai liaudies dirbiniuose vaizduojami realistiškai (9 pav.). Jais meistrai puošė kryžius, stogastulpius, koplytėles, manydami, kad simboliško Mėnulio šviesa, „apšviečianti“ aplinką apsaugos nuo įvairių nelaimių ir suteiks visokeriopą pagalbą (Dundulienė, 1988). Išliko paprotys etnoarchitektūrą puošti Mėnulio pilnatimi ar jaunatimi, ypatingai gyvenamuosius namus, manant juos apsaugoti nuo gaisro ir žaibo. Reikia manyti, kad ne veltui Mėnulio ženklo formą suteikdavo lėkiams, iškeltiems virš namo stogo.

Žvaigždes liaudies meistrai mėgo tapyti ant kraičio skrynių, spintų durų, drožinėti prieverpstėse, marginti margučius, puošė jomis audimo raštus. Žvaigždžių simbolius kiaurapjūvio raštuose naudojo puošiant gyvenamųjų namų vėjalentes, karnizus, lėkius. Jas vaizduodavo ne tik spinduliais, išeinančiais iš centro, bet ir žymėdavo mažais apskritimukais, išdėstant geometrines ar laisva kompozicija arba tiesia ar banguota linija (9 pav.).

Ypatingą vietą liaudies kūryboje užima Žalčio ir Gyvatės simboliai (8 pav.). Šie abu simboliai yra tarpusavyje persipynę ir maišomi, todėl juos aptarsime kiek plačiau. Apskritai Žaltys ir liaudiškai vadinama Gyvatė, kurią toliau vadinsime Angimi, kaip ir Saulė - yra amžinai negėstančios gyvybės ir neišsenkančios galios simboliai. Jų artimus ryšius liudija ir liaudies dailė: Žalčio ir Saulės simboliais buvo puošiami ne tik darbo įrankiai, bet ir koplytstulpiai, kryžiai (Galaunė, 1956; Čerbulėnas, 1970; Šešelgis, 1990; Valukaitė – Mickevičienė, 2007), gyvenamųjų namų stogų ir langų dekoro elementai (Gimbutas, 2004). Saulės su dviem Žalčių simboliais kartais buvo iškeliami ant stogo kraigo. Anot P. Dundulienės, prieverpstėse Saulės simbolis kartais apjuosiamas viengubu, dvigubu ar net trigubu Žalčio ar Angies ženklu (10 pav.).

10 pav. Saulės simboliai ant prieverpsčių apjuosti Žalčio ar Angies ženklais (pagal P. Dundulienę, 1988)

Saulės skritulys, apjuostas Žalčio ar Angies ženklų, simbolizuoja glaudų Saulės ryšį su Žeme ir Dangumi. Iš to galima daryti prielaidą, kad roplių ženklai gali simbolizuoti ir Žemę. Saulės ir kitais dangaus šviesuliais buvo puošiami margučiai, tarp kurių dominuoja Žalčio realistinis piešinys (11 pav.)

11 pav. XX a. pradžios margučių raštai su dangaus šviesuliais ir realistiškai pavaizduotais žalčiais (pagal P. Dundulienę, 1988)

Analizuojant Žalčio ir Angies ženklų simbolius tautodailėje, autorius nustatė, kad Žalčio ženklas vaizduojamas trimis pagrindiniais būdais: 1) realistiškai - su galva, besirangančiu kūnu ir smailėjančia uodega, 2) realistinio pobūdžio – besirangančių arba „S“ formos linija su įvairiomis meninėmis interpretacijomis bei 3) zigzagine linija, kurios šonuose susidare trikampiai užbrukšniuoti. Šis Žalčio ženklas yra artimas natūraliam jo nugaros raštui (12 pav. A). Pasižiūrėjus į geltonskruosčio (12 pav. A) ir paprastojo žalčio (12 pav. B) bei paprastosios angies (12 pav. C) nuotraukas bei palyginus jų nugaras dengiančius raštus, ryškiausiai matomas paprastosios angies zigziginis raštas, kuriam neprilygsta kuklūs minėtų žalčių nugaros raštai.

12 pav. Lietuvoje gyvenančių roplių nuotraukos: A – geltonskruostis žaltys, B – paprastasis žaltys, C – paprastoji angis (pagal Vikipedija, žiūrėta 2012 07 10)

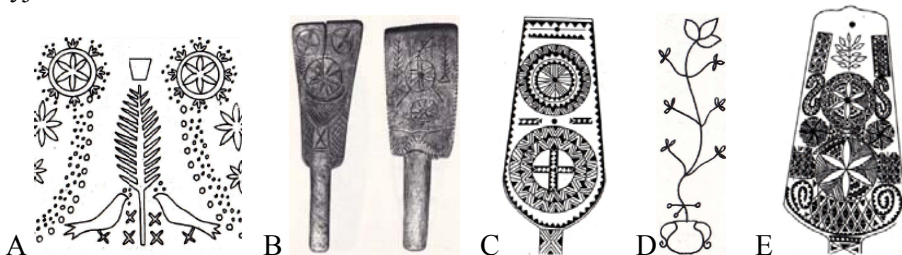
Dėl žalčio nugaros rašto paprastumo jis liaudies mene tikriausiai vaizduojamas realistiškai. Tačiau yra ir išimčių. Pažiūrėjus į geltonskruosčio žalčio šoninį raštą, galima išvelgti netaisyklingų apskritimų virtines primenančius baltintus akmenėlius, išdėliotus gėlių lysvių apvade ir apjuosiančius įvairių formų lysvaites bei klombas. Medžio drožinyje – rankšluostinėje (13 pav.) galima matyti du Žaltį simbolizuojančius variantus: 1) po Saulės simboliu - „S“ ženklų ir 2) šonuose po vertikalią virtinę, primenančią vieną prie kito sudėliotus akmenukus. Tai būtų ketvirtas Žalčio žymėjimo būdas – simbolinis.

13 pav. Rankšluostinė su Saulės ir Žalčių simbolių kompozicija (ŠAM, inv. Nr.1931)

Angies nugaros raštas labai ryškus: mažų juodų rombų arba žigzagų virtinė šviesiame fone, besitęsianti per visą nugaros ilgį. Jos rašto ženklų simboliai yra pagrindiniai trys: 1) baltai juoda (šviesiai tamsi) dantyta juosta, sudaryta iš mažų trikampių (medyje – iš išskobtų ir neskobtų trikampių), 2) žigzaginė linija šviesiame fone arba atvirksčiai ir 3) viduryje – zigzaginė linija, iš abiejų pusių apsupta mažais trikampiais, atitinkančiais zigzago ritmą, tačiau galimas ir negatyvinis variantas (8 pav.). Kaip buvo minėta, prieverpstėse dažnai galima matyti Angies, kaip ir Žalčio arba mišrų variantą su dvigubu ar trigubu rašto apskritimu, juosiančiu Saulės diską, todėl šių dviejų roplių simbolinė reikšmė tautodailės mene glaudžiai susijusi.

Žemei pavaizduoti liaudies meistrai yra pasirinkę daug simbolių (9 pav.), kuriuos pagal pagrindinio elemento motyvą galima suskirstyti į kelias grupes: 1) kryžiuko motyvas, tai yra paprasto arba įstrižojo kryželio motyvas, panaudotas vienas arba jų kompozicija (14 pav. A); 2) trikampio motyvas, kuriame panaudotas trikampis su viršūne viršuje arba apačioje (14 pav. B II kultūrė), kurio viduje gali būti patalpintas kryželis. Žemę gali simbolizuoti ir trys ar daugiau mažų apskritimų, sudėtų trikampio formos figūra; 3) įstrižojo kryžiaus motyvas, kurio apatinė arba apatinė ir viršutinė dalis gali būti sujungta horizontalia linija ir sudaryti vieną (14 pav. B I kultūrė), du ar keturis trikampius (14 pav. C); 4) indo motyvas – tai dažniausiai Pasaulio ar Gyvybės medžio apatinė struktūrinė dalis, simbolizuojanti Žemę (14 pav. D). Indas gali būti įvairios formos, su ašomis ar be jų arba išmargintas raštais; 5) trapecijos motyvas, susietas su Angies motyvu, nes Žalčio ir Angies ženklai (14 pav. E) tampriai susiję su Žemės ženklu, nes šie motyvai liaudies dailėje susiję su mirusiųjų globa ir apsauga nuo įvairių blygybių pomirtiniame pasaulyje.

14 pav. Žemės simbolio motyvai: A – kraitinės skrynios piešinio fragmentas; B – kultūrės su dangaus kūnų, augmenijos ir Žemės simboliais; C – prieverpstė su Saulės, Žalčio, Angies ir Žemės simboliais; D – kraitinės skrynios piešinio fragmentas su Gyvybės medžio ir Žemės simboliu; E – prieverpstė su dangaus šviesulių, roplių ir žemės simboliais (pagal P. Dundulienę, 1988; E. Usačiovaitę, 1995)

Dangaus šviesulių simboliai liaudies ornamentikoje pabrėžia ir išryškina Gyvybės amžinumą ir Visatos vieningumą, tačiau laikui bėgant praradę pirmąją mamiškąją galią ir religinę prasmę, tautodailėje liko kaip dekoratyviniai elementai. Visa dangaus šviesulių sistema ir su jais prasminiais saitais susiję Žemės ir roplių ženklai liaudies meno pagalba perėjo savo plėtotės kelią, leidžia pažinti tautos pasaulėžiūrą, atsispindinčią liaudies kultūroje ir tautodailėje.

R. Merkelienės manymu, valstiečių etninio identiteto šaknys glūdi gimininėje, religinėje ir luominėje savimonėje. Tai atsispindėjo simbolių formomis, kurie tautai ar jos daliai būdingos savybės kaip kalba, drabužiai, audinių raštai, pastatų architektūra. Papročiai ir tradicijos, anot R. Merkelienės, taip pat suvokiamos, kaip valstiečių etniškumo simboliai (Merkelienė, 1994).

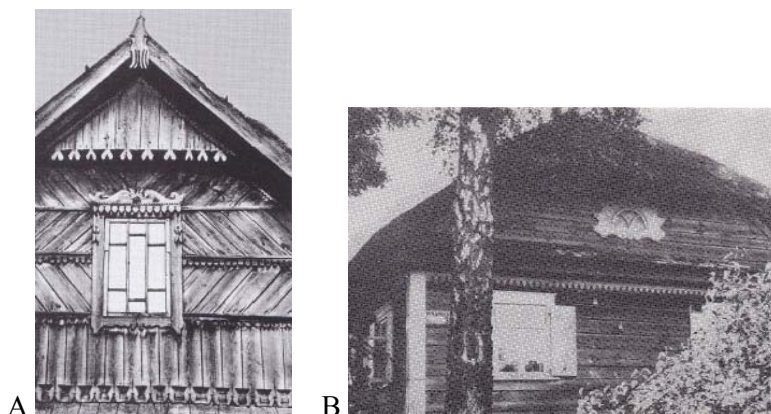
Medinių pastatų meninis dekoravimas. Liaudies architektūroje dekoru elementų jau buvo IX – XI a., kurie simboliškai vaizdavo Saulės kulto susidarymą ir jos, kaip dievybės, simbolių plitimą liaudies mene ir architektūroje. Dekorai sparčiai pradėjo vystytis XVIII a. patobulejus darbo įrankiams. Tuo metu pradėti naudoti gražtai, pjūkleliai, paprasti ir profilinei oblai, todėl paplito smulkesni ir sudėtingesni puošybinių kompozicijų ornamentai (Čerbulėnas, 1974).

Anot K. Čerbulėno, analizuojant įvairiose taikomosios dailės šakose naudojamus ornamentų motyvus, matyti, kad atskiri jų motyvai tiek savo kilme, tiek raidos ypatybėmis, buvo tie patys. Ornamentų motyvai susidarė ir gausėjo ilgo istorinio proceso metu, veikiant ekonominėms ir kultūrinėms sąlygoms: 1) pirmą kartą bendruomenės laikais Lietuvoje vyravo geometriniai ornamentai, 2) feodalizmo formavimosi laikotarpiu – paplito gyvūniniai ornamentai ir mitologinę simbolinę prasmę turintys Visatos kūnų motyvai, 3) augaliniai ornamentai paplito išsigalėjus feodalizmui. K. Čerbulėno (1974) manymu, atskiri ornamentai pradžioje atsirado ir plito „vienoje medžiagoje ir vienos paskirties buitiniame daikte“. Vėliau, atsižvelgiant į medžiagos savybes ir naujų įrankių technines galimybes, atitinkamai interpretuojant išplito skirtingos medžiagos, technikos ir paskirties objektuose. Jie paplito liaudies tekstilėje, medžio dirbiniuose, metalo plastikose, dekoratyvinėje tapyboje, pastatų dekore, todėl naudojant skirtingą medžiagą bei skirtingą techniką, buvo skirtingu masteliu skirtingai interpretuojami: iš arti matomuose daiktuose naudojamas smulkesnis mastelis, iš toliau – stambesnis. Be to, skirtinguose Lietuvos etnografiniuose regionuose dekoru elementai interpretuojami ir tarpusavyje derinami skirtingai.

Mitologinę prasmę turinčiais ornamentais buvo dekoruojami ne tik valstiečių gyvenamieji namai, bet ir dvaro mūriniai pastatai, dažniausiai ūkiniai. V. Levandauskas mini, kad dvaro rūmų architektūroje šalia vėlyvojo klasicizmo formų pasitaiko ir lietuvių liaudies kūrybai būdingų bruožų, išreikštų cokolio mozaikinėje puošyboje: lauko akmenų mūro sienoje iš tamsaus akmens skaldos gabaliukų, išpaustų į baltą skiedinį, išdėstyti geometrinių ir floros motyvai – žvaigždutės, ratukai, eglutės ir pan. Tai liaudies meistrų techninio racionalumo ir grožio suderinamumo pavyzdys, atsispindėjęs profesionaliojoje dvarų pastatų architektūroje (LAI-II, 1994).

Gyvenamojo namo galinio fasado dekoru kompozicija. Didžiausias indėlis tyrinėjant gyvenamųjų namų puošybą medžio drožiniais ir pjaustiniais yra K.

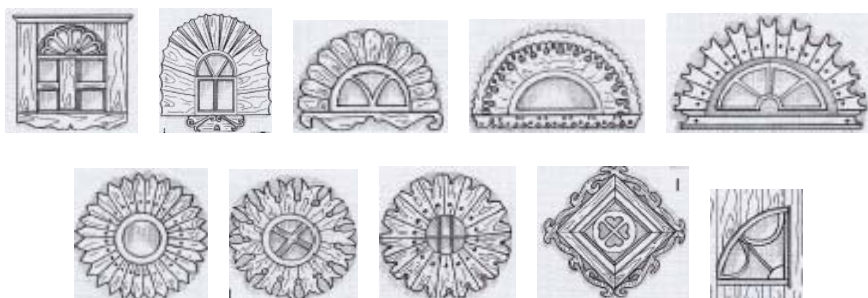
Čerbulėno (1974) ir J. Gimbuto (2004). Valstiečiams ypatingai buvo svarbus gyvenamojo namo fasadas, atsuktas į gatvės pusę, kuris gražiausiai tvarkytas. Šiame namo gale dažniausiai įrengta seklyčia, kurios langai puošti kiaurapjūviu išpjaustytomis antlangėmis ir palangėmis, dažytais ar augaliniais motyvais dekoruotomis langinėmis, čia buvo įrengiamas gėlių darželis ir aptveriamas statinių tvorele. Valakinio laikotarpio gatvinėse gyvenvietėse visi gyvenamieji namai atsukti galu į gatvę, todėl stengtasi kuo gražiau ir išradingiau dekoruoti šį namo galą, pradedant nuo stogo viršūnėje iškelto lėkio, vėjalenčių ir stogo skydo, baigiant langu dekoru, sienų kampų ir pamatinio karnizo apdailinimu. Taigi senųjų gyvenamųjų namų galiniai stogų skydai buvo dekoratyvūs, suskaidyti vertikaliai, horizontaliai ar 45 laipsnių kampu išdėstytais lentelių kompozicijomis, kartais horizontaliai suskaidytos keliais karnizais (15 pav.).

15 pieš. Stogų skydų kompozicijų pavyzdžiai: A – pagal J. Gimbutą (2004); B – pagal K. Čerbulėną (1970)

Galinių stogų skydų viršūnėje iškelto lėkio funkcijos: 1)meninę - estetinę, nes tai skydo aukščiausia, smailėjanti į viršų ir iš toli matoma vieta, 2) simbolinę: lėkiuose vaizduojami poriniai zoomorfiniai gyvūnų ar paukščių bei kosmologiniai (Saulės, Mėnulio, Žvaigždės arba Pasaulio stulpo, Pasaulio ar Gyvybės medžio) profiliai, valstiečių manymu saugantys namus nuo visų blogybių.

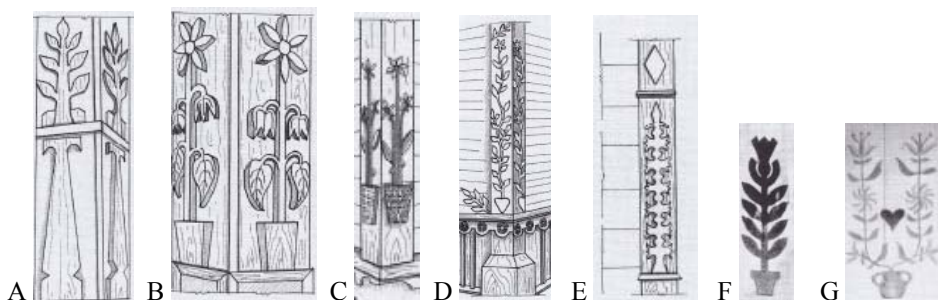
Langeliai gyvenamojo namo galiniame skyde turėjo trejopą paskirtį: 1) pastogei apšviesti, 2) skydo plokštumai papuošti, 3) langelių supantys ornamentų motyvai – skydo meninei raiškai praturtinti ir paįvairinti. Langeliai galėjo būti stačiakampio, kvadrato, pusiau apskritimo, apskritimo ar kitos formos, nepriderintos prie galinės sienos langų formos ir dydžio. To ir nebuvo siekiama, nes langelio paskirtis daugiau dekoratyvinė, nei praktinė, puošimo motyvai dažnai buvo išradingesni, negu langų puošybos, kai kurie savo forma ir puošnumu simbolizavo dangaus šviesulius: Dangaus pašvaistės aureolę, tekančios Saulės pusapskritimą ar patekėjusios diską, apsuptą spindulių ornamentu (16 pav.).

16 pav. Prieangio ir stogo skydų langelių pavyzdžiai (pagal J. Gimbutą, 2004)

Meniškai apipavidalinti langeliai labai gražiai puošė gyvenamojo namo trikampio ar trapecijos formos stogo skydo plokštumą, darniai įsiliedami į galinio fasado kompozicinę visumą. Šis efektas, autoriaus manymu, pasireiškė tuo, kad langeliai buvo rengiami stogo skydo centre ir būdami labai puošnūs, „vainikavo“ žemiau galinėje sienoje esančių, simetriškai išdėstytų ir vienodai papuoštų langų porą, sudarydami iš toli gerai matomą simetrinę trikampę kompoziciją, turinčią stiprų vizualinį poveikį.

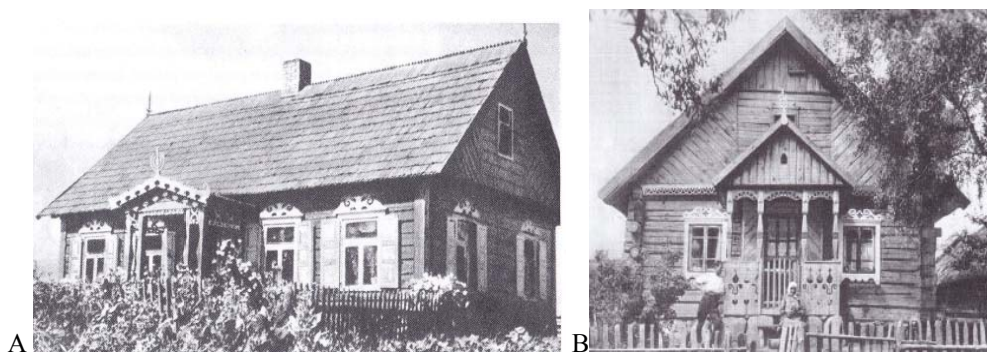
Atskirose pastato dalyse naudoti ornamentų motyvai ir jų kompozicijos ne tik tarpusavyje turėjo daug bendrų bruožų, bet ir derėjo su gėlių darželio kompozicija, nes lysvelių formose ir jų kompozicijose galima išvelgti kai kurių sąsajų, pavyzdžiui: stogo skydo langelio pusapvali, apvali, kvadratinė forma su gėlių lysvelių tokiomis pat formomis, langų stačiakampės formos su stačiakampėmis lysvelėmis, stogo skydo trikampė forma su trikampėmis lysvelėmis. Be to, gyvenamojo namo dekoras augaliniais motyvais puikiai derėjo prie gėlių darželyje augančių ir žydinčių gėlių, turinčių ryškiai išreikštą žiedų ir lapų formą: tulpių, lelijų, bijūnų, jurginų, rūtų ir kt. Stebina namo sienų kampų puošimas natūralistiniais augalų motyvais, simbolizuojančiais Pasaulio (17 pav. A) ir Gyvybės (17 pav. B, C, D) medžius bei stilizuotais augalų motyvais ne tik ant sienų kampų (17 pav. E), bet ir ant langinių (17 pav. F – Pasaulio medis ir G – Gyvybės medis) tapytais augaliniais motyvais, susijusių su mitologija ir kosmologija.

17 pav. Gyvenamojo namo sienų dekorai, susiję su mitologija ir kosmologija: A, B, C, D, E - sienų kerčių fragmentai; F, G – tapytų langinių fragmentai (pagal J. Gimbutą, 2004)

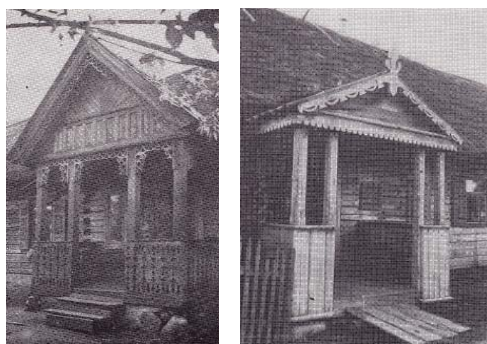
Susidaro įspūdis, kad meistrai specialiai norėjo sukurti gyvenamojo namo augalinius motyvus turinčių puošybos elementų darnią sąsają su gėlių darželyje ateityje natūraliai augšančiomis gėlėmis arba tiesiog norėjo sukurti išbaigtą pastato architektūros ir dekoru kompozicinę visumą, papuošiant ją augaliniiais motyvais, nes gėlių darželiai rengiami tik užbaigus pastatų statybos ir dekoravimo darbus. Todėl ne nuostabu, kad simetriško gyvenamojo namo gale gėlyno lysvelės buvo komponuojamos simetriškai ir dažnai savo forma ar kompozicija atspindinčios gyvenamojo namo vieno ar kito dekoru elemento, simbolizuojančio kosminio šviesulio motyvą, darželio plotą atitinkančiu masteliu.

Gyvenamojo namo šoninio fasado dekoru kompozicija. Įėjimas į gyvenamąjį namą dažniausiai rengiamas iš vieno ar kito šono arba iš abiejų, nors pasitaikė ir iš galo (18 pav.). Prie šių įėjimų buvo statomi priėngiai su dvišlaičiu stogeliu, sudarančiu galinį trikampį skydelį, paremtą profiliuotais stulpeliais. Gyvenamojo namo priėngis (jeigu išstiklintas – vadinamas veranda) dažniausiai statytas gyvenamojo namo pagrindinio fasado centrinėje dalyje. Tai išskirtinis pastato architektūrinis akcentas, turintis dvejopą paskirtį: 1) praktinę – apsaugoti įėjimą nuo nepalankių oro sąlygų ir 2) meninę – estetinę: savo aukščio, pločio ir stogelio nuolydžio proporcijomis, profiliuotų stulpelių ritmu ir bendra dekoru kompozicija įėjimui į namą suteikti iškilmingumo, o visam pastatui – puošnumo įspūdį.

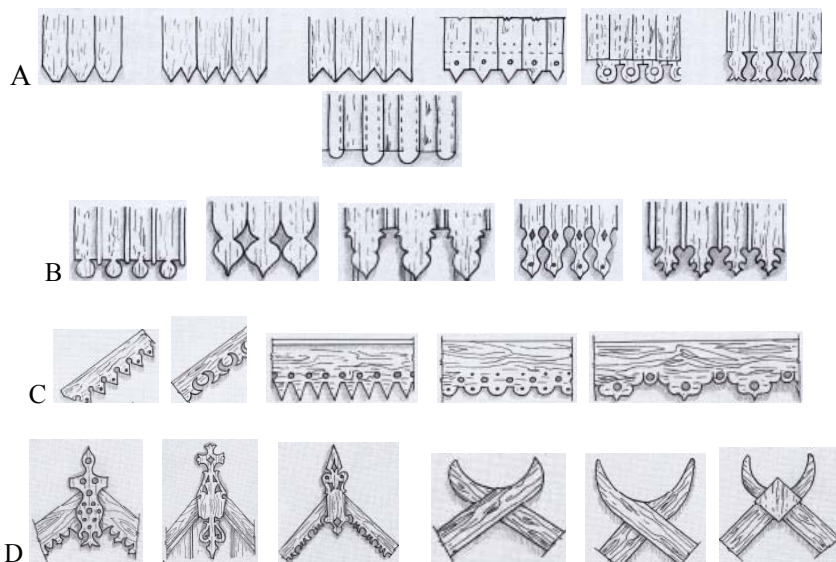
18 pav. Priėngiai prie gyvenamojo namo: A – prie šono, B - prie galo (pagal J. Gimbutą, 2004)

Taigi priėngis buvo labai svarbus gyvenamojo namo šoninio, ypačiai pagrindinio fasado architektūrinis akcentas, suteikiantis pastatui ypatingą meninę raišką, o socialinėje plotmėje – etnokultūrinę prasmę, todėl jo puošybai buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Puošyba mažai kuo skyrėsi nuo galinio stogo skydo, tik mažesniu masteliu: stogelio viršų puošė lėkiu, vėjalentes ir karnizus – kiaurapjūvio raštais, stogelio skydelį apkaldavo dailylentėmis, kartais įstatydavo atitinkamo dydžio ir formos dekoratyvų langelį. Priėngiui išskirtinumą teikė profiliuoti stulpeliai su tarp jų įmontuotomis, kiaurapjūviais raštais ar be jų papuoštomis tvorelėmis (19 pav.).

19 pav. Prieangiai ir jų dekoras (pagal K. Čerbulėną, 1974)

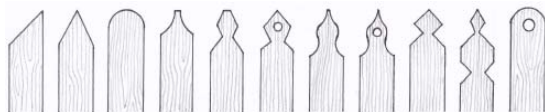
Gyvenamojo namo dekoro elementų sąsajos su gėlių darželio tvorele. Gėlių darželiai buvo rengiami ties gyvenamojo namo galu, atsuktu į gatvę ar nuo prieangio į abi puses ir aptveriami prie stogo skydo ir prieangio dekoru priderinta statinių tvorele su varteliais. Gėlių darželiai atliko 1) praktines, 2) dvasines – etnokultūrinės, 3) socialines ir 4) reprezentacines funkcijas. Analizuojant J. Gimbuto (2004) surinktą gausią grafinę medžiagą apie valstiečių gyvenamųjų namų ir prieangių puošmenis, autorius pastebėjo, kad vėjalenčių, stogo skydo apačios ir karnizų, langų palangių, išskyrus kai kurias viršlanges ir lėkius, dekoru pjaustiniai savo smailėmis nukreipti žemyn (20 pav.).

20 pav. Gyvenamųjų namų puošimo elementų pavyzdžiai: A - Aukštaitijos ir Dzūkijos pirkių stogų skydų apačios fragmentai, B - Mažosios Lietuvos ir Suvalkijos namų skydų apačios apdaila, C - Suvalkijos vėjalenčių ir karnizų fragmentai, D - Suvalkijos ir Dzūkijos lėkiai, simbolizuojantys Pasaulio ar Gyvybės medį bei Mėnulio pjautuvą (pagal J. Gimbutą, 2004)

Jų geometriniai ornamentai saulei šviečiant meta šešėlių ant stogo skydo arba pastato sienos plokštumos, sudarydami papildomą emocinį krūvį ir estetinį poveikį, nes kintant saulės spindulių kritimo kampui, kinta ir ornamento elementų metamų šešėlio ilgis, plotis bei išpūdingumas.

Be to, palyginus gyvenamojo namo dekoru elementų profilius su gėlių darželių tvorų statinių profiliais (21 pav.), galima išvelgti tarp jų didelį panašumą. Darbo autoriui nėra žinoma atveju, jog meistras, statę ir dekoravę gyvenamąjį namą, būtų tvėrę gėlių darželiui tvorą. Tiek J. Gimbutas (2004), tyrinėjęs kaimo gyvenviečių, dvarų sodybų, miestelių bei kapinių vartus ir vartelius, tiek I. Butkevičius (1971) ir A. Vyšniauskaitė (2004), aprašę valstiečių sodybų etnografinės ir ūkinės paskirties tvoras, lipynes, vartelius ir vartus, jų paskirtį bei prasmę, nenurodo kas tvėrdavo tvoras. Iš grožinės literatūros ir iš liaudies dainų žinome, kad tvoras tvėrdavo šeimos vyrai, o gėlių darželius įrengdavo ir puoselėdavo šeimos moterys.

21 pav. Pagrindiniai gėlių darželių tvorelių statinių profilių pavyzdžiai (R. Misiaus piešiniai)

Taigi autoriaus manymu, vyrai, tvėrdami gėlių darželiui tvorą, statinių profiliams ornamentą kopijuodavo nuo gyvenamojo namo dekoru elementų, juos savaip interpretuodami ir taip paįvairindami bendrą gyvenamojo namo ir gėlių darželio aptvėrimo kompozicinę raišką. Gyvenamąjį namą puošiančio ornamento kopijavimas ir panaudojimas diametraliai priešinga kryptimi, šiuo atveju – smailėmis į viršų, sudaro lyg ir kontrastingą, tačiau estetiškai priimtina meninę raišką ir atlieka praktinę funkciją: naminiai paukščiai bijo tūpti ant smailėmis į viršų aptvertos tvoros, o naminiai gyvuliai bijo šokti per tokią tvorą. Tai „medžiotojų tvoros“ efektas, kurį gyvūnams sukelia ir plačiai žinoma tradicinė žiogrių tvora. Be to, gerai išsižiūrėjus į statinių profilius, kai kuriuose galima išvelgti profilį, artimą žmogaus siluetai. Tokiais profiliuotais statiniais aptvertas gėlių darželis atrodo lyg saugomas sargybinių, nes jie supa sakralinės paskirties erdvę – gėlių darželį. Kaip matome, paprastas valstietis, statydamas sau būstą ir kurdamas gyvenamąją aplinką, vadovavosi ne tik estetiniais ir dvasiniais jausmais, bet ir praktiniais sumetimais.

1.1.3. Liaudies kosmologijos įtaka gėlių darželių meninei kompozicijai. V. Celms (2007), tyrinėdamas baltų ženklų simboliką savitumo, lokalumo ir universalumo aspektu, audimo raštų ornamento simboliką traktuoja kaip reiškinių „nuolat atveriantį naujus pažinimo horizontus“. Tai lyg kūrybinės inspiracijos šaltinis, įkvepiantis šiuolaikinėms tradicinio ornamento formos ir simbolikos interpretacijoms. V. Celms savo knygoje „Baltų raštai ir ženklai“ drąsiai dalijasi plačiais apibendrinimais bei menotyrinėmis, kultūrologinėmis, estetinėmis išvalgomis, siekdamas atskleisti bendražmogiškąjį ornamento formų ir simbolikos kalbos pobūdį.

Darbo autorius, siekdamas išsamiau išanalizuoti baltų liaudies kosmologijos sąsajas ir jos įtaką gėlių darželių kompozicijai, atlikęs kaimyninės šalies autoriaus ženklų simbolikos ir jos interpretacijų analizę, atrinko šešis simbolius, juos atitinkamai sugrupavo, pateikė lentelės forma ženklų simbolių piešinius, jų pavadinimus, trumpas charakteristikas (22 pav.). Žemiau pateiktos aptartų kosmologinių ženklų simbolių sąsajos su gėlių darželio kūrimo idėja, lysvelių formų pasirinkimu, jų tarpusavio išdėstymu aptvertame plote, technologinio įrengimo seka ir su atskirais darželio struktūriniais elementais.

Kosmologinių ženklų simbolika valstiečio gėlių darželio kompozicijoje. Žinodami tai, kad 1) gėlių darželis valstiečio sodyboje yra pati sakraliausia ir išskirtinai moterų globojama erdvė ir 2) moterų gebėjimą perimti, išlaikyti, puoselėti ir perduoti liaudies tradicijas, papročius bei apeigas jaunajai kartai, gėlių darželyje galima pastebėti sąsajų su medžio dirbiniuose, medinių pastatų dekore ir audinių raštuose naudojamais liaudies kosmologiniais ženklų simboliais.

Simbolis	Simbolio pavadinimas	Simbolio apibūdinimas
0	Tuštuma	Tuštuma – tai sąmonės laukas, aprėpiantis nematomą, tačiau egzistuojančią energinę struktūrą, visų naujai atsirandančių ženklų galimybes. Tai ne tik tuščias plotas, tai dar ir idėja, apmatai ir elgsenos programa.
.	Taškas	Pats mažiausias rašto ar piešinio sandaros elementas, iš kurio išauga ir struktūra, ir jos prasmė. Taškas traktuojamas kaip kažko pradžia ir pabaiga, kuris neturi matmenų.
⊕	Mažas kryželis	Simbolizuoja tą, ką ir taškas bei laikomas sudėtingesniu taško variantu, nes jis parodo, kad nuo čia ir dabar prasidės judėjimas iš centro į keturias arba į visas puses.
☉ ◊	Apskritimas	Apskritimas yra Saulės harmonijos, visumos, pilnatvės, šviesos ir saugumo simbolis. Saulę simbolizuoja ir kvadratas, ir rombas, t. y. kvadratas, pasuktas 45 laipsnių kampu.
□	Kvadratas	Simbolinės apskritimo reikšmės priskiriamos taip pat ir kvadratui, kuriame išryškėja ketveriopumo principas, kylantis iš gamtos sukurtos sferos struktūros.
☾	Mėnulis	Mėnulio ženklas – seniausias cikliško gyvybės ir nebūties kitimo ženklas. Jo formos labai įvairios, pasuktos į vieną pusę.
△	Trikampis	Jis reiškia pusę kvadrato arba rombo, juos dalijant pusiau. Pusė - viena iš dviejų visumos dalių. Viskas turi dvi puses: išorinę ir vidinę, viršutinę ir apatinę, priekinę ir užpakalinę, kairę ir dešinę.

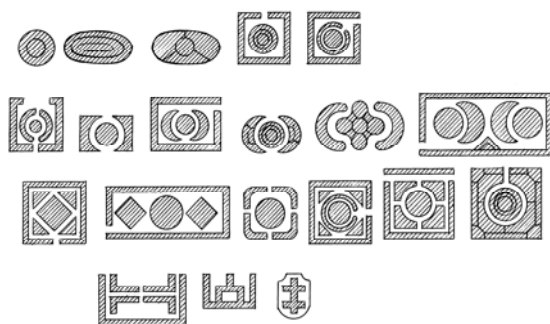
22 pav. Pagrindinių kosminių simbolinių ženklų apibūdinimas (pagal V. Celms (2007) sudarė R. Misius)

Tuštuma. Kuriant naują sodybą, gėlių darželiui vietą ir jo formą, gėlių lysvelių formą ir kompoziciją bei gėlių ir krūmų sortimentą parenka moterys, dažniausiai nesąmoningai šiuos apmąstymus siedamos su audimo raštais. Gėlių darželiui tvorą tveria vyrai, nes tai vyriškas darbas, 1) reikalaujantis jėgos, meistrystės gebėjimų ir

2) atitinkantis darbų pasidalijimo principą į vyriškus ir moteriškus darbus. Aptvertas neįrengto gėlių darželio plotas arba erdvė – tai tuštuma, esanti idėjos lygmenyje, kur apmąstoma būsimos darželio meninė – kompozicinė raiška, numatomi pagrindiniai reikalingų medžiagų ir augalų gavimo bei parsigabenimo darbai, apgalvojami kiti estetiniai niuansai. Taigi darželio plotas yra erdvė, kurią reikia užpildyti ne bet kaip, o įgyvendinti mintyse sumanytą planą, t. y. materializuoti idėją: suformuoti tam tikro dydžio ir formos lysveles, jungiant jas į bendrą gėlių darželio kompoziciją, jose tam tikra tvarka susodinti specialiai parinktas gėles, apipavidalinti lysvelių kraštus ir takus pabarstyti smėliu. Tai reiškia, kad gėlių darželį reikia užpildyti meniniais ženklais - simboliais, atitinkančiais etnokultūrinę prasmę ir jame įprasmintų sakralumą.

Taškas ir kryželis. Pačiu mažiausiu gėlių darželio kompoziciniu elementu (tašku, kryželiu) galima laikyti klombos (apvalios, kvadratinės ar rombo formos lysvelė) centre pasodintą baltažiedį bijūną ar kitą tradicinį augalą, nuo kurio priklauso kitų gėlių sodinimas nuo centro žemėjančia tvarka koncentriškais apskritimais ar spinduliais, orientuotais į centrą ir jungiančiais kompozicinį centrą (tašką, kryželį) su klombos apvadu. Rengiant klombą, sąlyginai atkartojamas Pasaulio sukūrimo procesas sakralioje erdvėje – gėlių darželyje: 1) idėjos iškėlimas (Pradžią Pradžiai), 2) centro suformavimas (Proceso pradžia), 3) gėlių sodinimas nuo klombos centro link kraštų (Dangaus kūnų kūrimas), 4) klombos krašto sutvirtinimas baltintais akmenėliais (Žvaigždžių kūrimas), 5) tako pabarstymas smėli (Paukščių tako kūrimas). Gėlių darželio lysvelių kompozicijoje gali būti ne tik vienas, bet du ar trys kompoziciniai centrai: jeigu du – sudaromi lygiaverčiai (sodinamos tos pačios rūšies gėlės) centrai, jeigu trys – vidurinis komponuojamas kaip pagrindinis centras, kiti du – mažiau reikšmingi, akcentiniai ir pavaldūs pagrindiniam. Čia reikėtų priminti, kad, N. Laurinkienės (1990) manymu, poetiniai tekstai kartais tiksliau ir patikimiau išsaugo archaika, negu kitos meno rūšys ir pateikia lietuvių liaudies dainą, kurioje alegoriškai apdainuojamas Pasaulio sukūrimo procesas. Dainos pradžioje apibūdinama vieta, kurioje vyks Pasaulio kūrimosi aktas, apibūdinimu. Tai esąs lauko vidurys, sakrali vieta, atitinkanti kosmoso centrą, kuriame auga grūšėlė, o joje dega žvakelė. Iškritus trims kibirkštėlėms, atsiranda marios mėlynos. Toliau pereinama prie žmogaus ir jo socialinio elgesio vaizdavimo: mariose laivelyje bernelis šaudo anteles ir siunčia mergelei, kurią veda. Taigi gėlių darželis taip pat yra sakrali vieta, kuriame atkartojamas Pasaulio sukūrimo procesas, taip pat susieta su berneliu ir mergele bei jų vedybomis, nes sukurtas Pasaulis negali likti tuščias, jį reikia užpildyti gyventojais.

Apskritimas. Saulės ženklas - apskritimas mitologijoje yra harmonijos, visumos, pilnatvės, šviesos ir saugumo simbolis. Saulę simbolizuoja ir kitos geometrinės formos: kvadratas bei rombas. Autoriaus atliktų gėlių darželių lysvelių formų ir kompozicijų tyrimo rezultatų analizė parodė, kad darželių lysvelių kompozicijoje dažniausiai daromos apskritos formos lysvelės – klombos, simbolizuojančios Saulę, tačiau yra ir ovalo (modifikuotas apskritimas) bei rombo (pasuktas kvadratas) formos klombų (23 pav.).

23 pav. Gėlių lysvelių formos ir jų kompozicijos gėlių darželiuose
(R. Misiaus pešiniai)

Kaip matome iš paveiksle pateiktų lysvelių ir jų kompozicijų pavyzdžių (išskyrus tris paskutinius ir vieną su atvirksčiai pavaizduotais Mėnulio pjautuvais), kiekviename iš jų yra suformuotas kompozicinis centras, simbolizuojantis pagrindinį mūsų Visatos centrą – Saulę.

Mėnulio ženklas gėlių darželio kompozicijoje visuomet priklausomas nuo Saulės ženklo ir jį supa iš abiejų pusių: iš kairės pusės kaip delčia, iš dešinės - kaip priešpilis. Priklausomai nuo gėlių darželio dydžio, Mėnulio ženklas gali būti natūralistinis (kai daugiau vietos) arba stilizuotas: lanko pavidalo su užapvalintais galais, su dviem stačiais ir dviem smailais kampais, trikampio formos, kai Saulės simbolį vaizduoja rombas (9 pav.).

Mėnulis patraukė žmonių dėmesį besikeičiančiomis fazėmis ir jų ryšiais su oro permainomis, vandens potvyniais ir atoslūgiais. Tai buvo pagrindinės priežastys, paskatinusios pirmykščius žmones garbinti Mėnulį ir jo simbolį atkartoti gėlių darželio lysvelių kompozicijoje. Anot P. Dundulienės (1988), vystantis žemdirbystei ir gyvulininkystei, Mėnulis iš zoomorfinio įgavo antropomorfinį - žmogaus pavidalą. Lietuvių tautosakoje Mėnulis vaizduojamas kaip jaunikaitis sidabriniais drabužiais, dažnai vaikščiojantis žeme. Pasivertęs karalaičiu, vaikščiojęs ir viliojęs mergeles. Viena vargdienė mergelė ištekėjusi už gražuolio vyro – Mėnulio. Kitoje sakmėje Mėnulis tėvo išprašęs už jo išleisti vyriausiąją dukterį. Ne visada Mėnulis rasdavęs sau tinkamą mergelę. Kartą jis nusileidęs ant žemės, nupynęs linų žiedų vainiką ir ieškojęs gražios mergelės, kuriai galėtų padovanoti, tačiau neradęs. Pagaliau sutikęs Saulę ir uždėjęs jai vainiką. Ne veltui lietuviai Mėnulį dievino, laikė *Saulės vyru, broliu, tėveliu*, globojančiu skriaudžiamas mergeles ir našlaites, išblaškančiu tamsybę, pasiklydusiesiems rodančiu kelią. Galima teigti, kad šios priežastys ir lėmė dangaus kūnų formos simbolių atsiradimą gėlių darželių lysvelių kompozicijoje, teikiančių darželio tvarkytojai – našlaitei ar skriaudžiamai mergelei vilčių kuo greičiau ištekėti už mylimo bernelio (Mėnulio) ir atsikratyti ją slegiančių vargų, bėdų, skriaudų ir nepriteklių. Dėl to Baltų religijos ir liaudies kosmologijos įtakos bei Mėnulio fazių kaitos atspindžių galima rasti ne tik tradicinėje liaudies dailėje, audimo raštuose ar sakralinėje smulkiojoje architektūroje, liaudies papročiuose, bet ir senųjų sodybų aptvertuose gėlių darželiuose, vaizduojančiuose

Saulę ir Mėnulio fazes, kurių lysvelių kraštai apdėti baltintais akmenukais. Šie akmenėliai ne tik dėl grožio – tai lyg apsauga namams ir šeimai nuo pikto.

Bėje, germanų tautose manyta, kad apie augalą ratu ar kiaušinio forma išdėlioti akmenys skatina jo augimą ir didina derlingumą. Apskritimas laikytas Dievo simboliu, magišku ženklų (Himmel, 2004), per kurio ribą nepajėgdavusios peržengti net piktosios dvasios ir demonai (24 pav.).

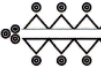

24 pav. Gėlių darželio lysvelės apdėtos baltintais akmenėliais (R. Misiaus nuotraukos)

Trikampis. Gėlių darželių tyrimo metu buvo rasta ir trikampio formos lysvelių, sukomponuotų viena prieš kitą ir sudarančių kvadrato formos klombą, simbolizuojančią Saulę, su įstrižai ją kertančiu takeliu, nes pusė - viena iš dviejų visumos dalių. Liaudies kosmologijos ir ženklų simbolikoje viskas turi dvi puses: išorinę ir vidinę, viršutinę ir apatinę, priekinę ir užpakalinę, kairę ir dešinę, išreiškiančių priešybių vienybę ir pusiausvyrą. Tuo galima įsitikinti pažvelgus į 24 paveiksle pavaizduotus ir apibūdintus ženklų simbolius (25 pav.).

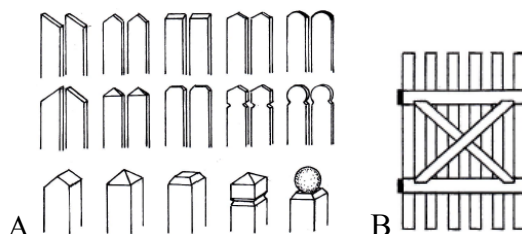
Kosmologinių simbolių apsauginė raiška. Dvidešimt ketvirtame paveiksle ženklų simboliai sugrupuoti poromis taip, kad vienas simbolizuotų teigiamą, aktyvią energiją, kitas – pasyvią ar neigiamą. Valstietis, stengdamasis apsisaugoti nuo nelaimių, įvairių negandų ir apsaugoti šeimos narius bei visą turta, naudojami teigiamais – Dangaus, Viršaus, Dangaus ir Dienos šviesos ženklų simboliais, teikiančiais visokeriopą apsaugą.

Anot V. Celms (2007), *Dangaus tėvą* simbolizuoja stogastulpis, koplytstulpis, kryžius ir kiti vertikalūs sodybos elementai, teikiantys sodybos gyventojams dvasinį peną. *Žemę Motiną* simbolizuoja visi sodyboje esantys pasyvūs (horizontalūs) elementai: žemės paviršius, daržo vagos, horizontalių elementų tvoros, gyvenamojo namo sienų rasta ir kiti elementai, saugantys sodybos medžiaginį turta. Visi sodyboje esamų pastatų dvišlaičiai stogai primena *Viršaus* (pastogės), *Dangaus* ir *Dienos šviesos* ženklų simbolius, energiją nukreipiančius žemyn, kuria pasinaudoja ir žmonės, ir gyvuliai, ir augalai.

Grįžtant prie gėlių darželio, reikia paminėti, kad juos dažniausiai tvėrė statinių tvorele, kurių viršutinę dalį formuodavo „stogeliu“, „lankeliu“ ar vienpusiu kampu, t. y. viršutiniam statinio galui ir stulpeliams suteikdavo teigiamą (iškiliją) formą arba palikdavo neutralią, lygią, taip tikint, kad gėlių darželio sakralinei erdvei suteikiama papildoma apsauga nuo piktųjų dvasių (26 pav.).

Simbolis	Simbolio pavadinimas	Simbolio apibūdinimas	Išvestiniai simboliai
	Dangaus Tėvas	Dvasia, vyriškas aktyvusis pradas, sujungia Dangų su Žeme, Pasaulio ašis.	 Kryžius. Pasyvumas, statika
—	Žemė Motina	Materija, moteriškasis pasyvusis pradas, Išvysto medžiaginį pasaulį	 Įstrižas kr. Aktyvumas, dinamika
	Dangus	Palapinė, Diena, Šviesa, Dangaus kalnas. Nuoroda aukštyn, energiją atiduodama į apačią	 Erdvės ženklas
	Žemuma	Tamsa, Naktis, Nuoroda žemyn, energiją priima iš viršaus	
	Viršus	Pastogė, Nuoroda aukštyn, energiją atiduodama į apačią	 Ketveriopumo ženklas, rodantis į keturias šalis
	Įduba	Duobė, Tamsa, Naktis. Nuoroda žemyn, energiją priima iš viršaus.	
	Dangaus ir Dienos šviesos ženklas	Smailaus kampo viršūnė nukreipta į viršų ir rodanti į vidurdienio Saulę, teikiančią šviesą ir šilumą.	 Dvi sudedamosios vientiso Pasaulio sampratos dalys
	Tamsos ir žemumos ženklas	Smailaus kampo viršūnė nukreipta žemyn ir rodanti saulės padėtį nakties metu	

25 pav. Apsaugos ir išvestinių ženklų simbolinių apibūdinimas (pagal V. Celms (2007) sudarė R. Misius)

26 pav. Medinės tvoros elementai: A - medinių statinių ir stulpelių profilių derinimas, B – vartelių sutvirtinimas kryžma (R. Misiaus piešiniai, 2000)

Statinių tvorele, simbolizuojančia Dangaus tėvo ženklą, tverdavo tik sakralinę erdvę - gėlių darželį dvasiniams tikslams, o horizontalių elementų tvoras, simbolizuojančias Žemę Motiną, rėsdavo sodybos ūkinėje dalyje ūkiniams tikslams.

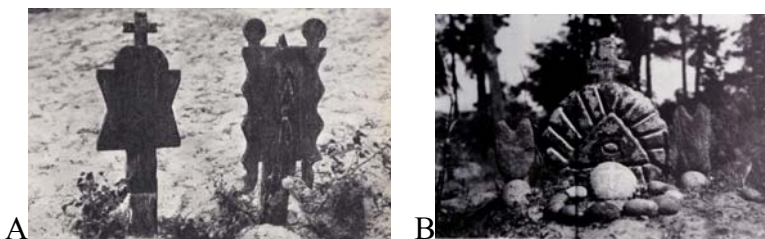
Net darželio vartelių konstrukcijoje galima išvelgti *Istrižajį kryžiu*, simbolizuojanti aktyvumą ir dinamiką, nes varteliai varstomi.

Teigiamas (apsaugines) formas turi ir baltinti akmenėliai (27 pav. A), ir vytelių lankeliai (27 pav. B), ir net plytos, sustatytos kampu, sutvirtinant gėlių darželio lysvelių kraštus. Lysvelės pagal perimetrą apipavidalintos teigiamų formų turinčiais elementais, gėlių darželiui suteikiančios dvigubą apsaugą.

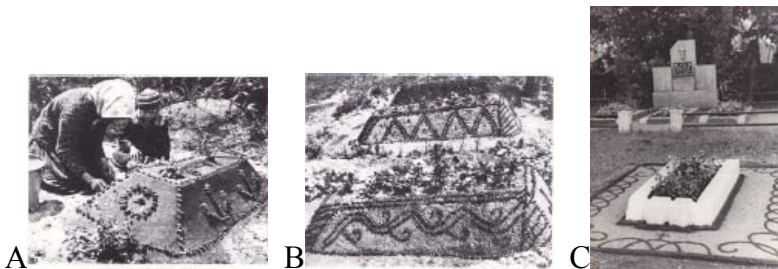
27 pav. Gėlių lysvelių kraštų apipavidalinimas: A – baltintais akmenėliais, B – nužievintų vytelių lankeliais (R. Misiaus nuotraukos)

Kosmologinių ženklų simbolika kapų puošime. Negalima nepaminėti ir šeimos narių kapų, kaip sakralios vietos Anapilyje, tvarkymo aspektų. Įvedus Lietuvoje krikščionybę, dar ilgai buvo laidojama senuose kapinyuose. Prieš daugiau nei du šimtus metų įkurtose kapinėse augalijos neliesdavo, jos neliesdavo ir ant supilto kauburėlio. Taip paprastų valstiečių laidojimo vietos virsdavo žolėmis apaugusiu kauburėliu, kurį žymėdavo medinis ženklas – krikštas (Klaipėdos krašte, 28 pav. A), kitur – medinis, akmenis ar metalo kryžius. Vėliau kapą pradėjo žymėti antkapiu (28 pav. B).

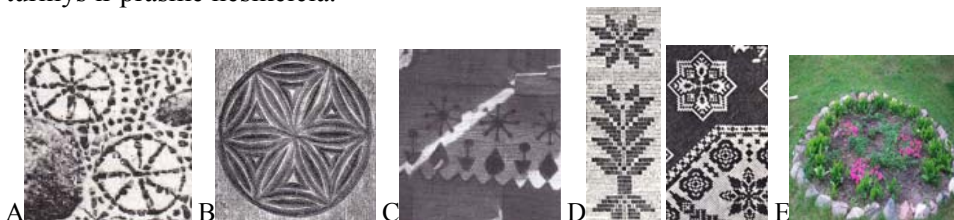
28 pav. Antkapiniai paminklai: A – krikštai (pagal K. Čerbulėną, 1970), B – ant paminklinio akmens iškalta „Apvaizdos akis“ (pagal K. Šešelgį, 1990)

Reikia pažymėti, kad valstietės savo artimųjų kapus gėlių žiedais ir jų pumpurais puošė išradingai, panaudojant audimo raštų motyvus, kuriuose galima išvelgti Saulės apskritimą su centru, augalų motyvus, vaizduojančius Pasaulio ar Gyvybės medžio simbolį (29 pav. A). Puošė zigzaginėmis ir banguotomis linijomis, kurių viršutinė dalis simbolizuoja Dienos šviesą, apatinė – Nakties tamsą (29 pav. B). Šio darbo autorius 1968 metais papuošė kapą juodžemio raštais geltono smėlio fone, prie apvado pavaizduodamas vytelių lankelius, o kampuose - Pasaulio medį primenančiais augaliniais motyvais (29 pav., C).

29 pav. Kapų puošimo pavyzdžiai: A ir B – ikirikščioniškųjų simbolių panaudojimas (pagal V. Celms, 2007), C – kapo puošimas 1968 metais (nuotrauka ir puošimas R. Misiaus)

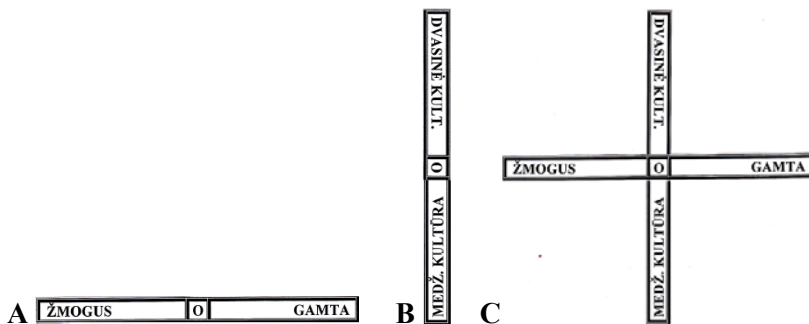
Simbolinių ženklų universalumas ir Žmogaus Gyvenimo rato teorija. Pagrindinių kosminių kūnų - Dangaus šviesulių ir Žemės, kitų bei išvestinių ženklų simbolių analizė parodė, kad P. Dundulienės (1988) ir V. Celms (2007) aprašyti simboliai neprieštaruoja vieni kitiems, o papildo simbolių tipines grupes, praturtina naujomis ženklų formomis ir praplečia jų traktavimo galimybes. Autorius pastebėjo analizuotų ženklų simbolių universalumą, t. y. jų taikymo galimybes įvairiose liaudies meno srityse, pradedant nuo seniausių laikų iki šių dienų. Taigi to paties simbolio ženklo atlikimo maniera, forma ir struktūra kinta priklausomai nuo 1) naudojamos medžiagos, 2) darbo įrankių, 3) objekto ar daikto dydžio ir 4) gamintojo patirties bei 5) jo meninių gebėjimų. Tarkime, kad Saulės ženklą – apskritimą, su iš centro išsiskleidžiančiais „žiedlapiais“, akmenyje sunku iškalti. Greičiausiai bus iškaltas ne su „žiedlapiais“, bet su spinduliais. Taip pat Saulės ženklas vaizduojamas ir mūro tinke (30 pav. A). Medyje (30 pav. B) šį ženklą lengva išraižyti, tačiau kiaurapjūvio būdu – neįmanoma. Ženklas bus modifikuotas į šešiaspindulinę žvaigždę su mažu apskritimuku kiekvieno spindulio gale (30 pav. C). Išaušti tokį ženklą taip pat sunku, nes čia sąlygas diktuoja ir medžiaga, ir įranga. Audimo raštuose Saulės ženklas modifikuojamas ir virsta aštuoniakampe arba kvadratine žvaigžde (30 pav. D), tačiau siuvinėjant – galima išsiuvinėti. Gėlių darželyje Saulę simbolizuoja apvali ar daugiakampė klomba (30 pav. E). Taigi tas pats simbolinis ženklas vis kitoje medžiagoje atitinkamai modifikuojamas, t. y. truputi keičiama jo piešinio formą ir struktūrą, tačiau ženklo prasminė raiška nuo to nesikeičia. Čia ir slypi mitologinių ir kosmologinių simbolių universalumas: kintant medžiagai, turinys ir prasmė nesikeičia.

30 pav. Saulės simbolio vaizdavimas skirtingoje medžiagoje: A – mūro tinke, B – medžio raižinyje, C – medžio kiaurapjūvyje, D – audiniuose, E - gėlių darželyje

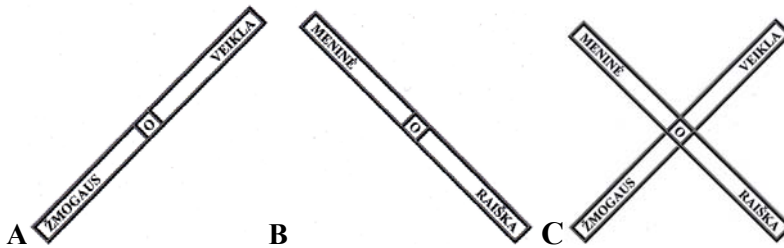
Remiantis išanalizuotų mitologinių, kosmologinių ir kitų ženklų universalumu, jų simbolinėmis reikšmėmis bei prasmėmis ir Žmogaus kūrybine galia, galima sukurti Žmogaus Gyvenimo rato teoriją, paaiškinančią veiksmus, dariusius įtaką gyvenamųjų namų dekorui ir sodybų želdinimo tradicijoms bei pavaizduoti ją grafiškai.

Žmogaus ir Gamtos santykiai nuo seno buvo subalansuoti, tai yra, Žmogus iš Gamtos ėmė tiek, kiek galėtų patenkintų būtiniausius savo išgyvenimo poreikius, ir ne daugiau. Tokius santykius galima vadinti abipusiai naudingais, palaikančiais tarpusavio pusiausvyrą ir pavaizduoti juos horizontaliai (31 pav. A). Horizontalus ženklas, anot V. Celms (2007), simbolizuoja *Motina žemę*, moteriškąjį pasyvųjį pradą, materija, besivystantį medžiaginį pasaulį, iš kurio išauga vertikalė – *Dievo Tėvo* ženklas (31 pav. B), simbolizuojantis Dvasią, vyriškąjį aktyvųjį pradą, Šviesą, Dangų, Pasaulio ašį, sujungia Dangų su Žeme. Vertikalės viršuje – dvasiniai, apačioje – medžiaginiai Žmogaus poreikiai, išreiškiantys dvasinės ir medžiaginės kultūros pusiausvyrą. Sukryžiavus ženklus, susidaro lotiniškas *Statusis Dievo kryžius* – svarbiausias pasaulio ženklas (31 pav. C), simbolizuojantis statiką, ilgalaikiškumą, idealumo ir materialumo vienovę.

31 pav. Stačiojo kryžiaus struktūra: A – horizontalių tarpusavio santykių pusiausvyra; B - dvasinės ir medžiaginės kultūros pusiausvyra; C – materialųjų ir dvasinių santykių pusiausvyros stabilumo simbolis (pagal R. Misių)

Stabilumas, perėjęs į stagnaciją – nėra gerai. Reikalinga varomoji jėga. Žmogaus įvairiapusė veikla yra ta varomoji jėga, kuri neleidžia įsigalėti sąstingiumi (32 pav. A). Kalbant apie valstiečių pastatų dekoravimą ir sodybų želdinimą panaudojant menines priemones, viena iš Žmogaus veiklos rūšių, duotų iš *Viršaus*, yra meninė veikla (32 pav. B). Sukryžiavus abi įstrižaines, gauname lotiniško *Įstrižojo Dievo kryžiaus* ženklą (32 pav. C), simbolizuojantį aktyvumą, dinamiką, veiklumą, kūrybą. Ten, kur žmogus veikia ir kuria, t. y. vykdo kūrybinę veiklą, ten gimsta ir menas. Tačiau šis ženklas, anot V. Celms (2007), dar simbolizuoja ir Dievo sukurtojo pasaulio tapsmą, rotaciją, dinamiką. Tai – ir šio pasaulio laikinumo ženklas.

32 pav. Įstrižojo kryžiaus struktūra: A - Žmogaus įvairiapusės veiklos, kaip varomosios jėgos, kryptis; B – meninės raiškos kryptis: nuo idėjos - link įgyvendinimo; C – kūrybinio kryžiaus simbolis (pagal R. Misių)

Suklojus stačiojo ir įstrižojo kryžiaus ženklus vieną ant kito, gauname pagrindinių *Veiksnių*, dariusių įtaką pastatų dekoravimui ir sodybų želdinimo tradicijoms, *ratą* (33 pav.), simbolizuojantį Žmogaus ir Gamtos, medžiaginės ir dvasinės kultūros, Žmogaus veiklos ir meninės raiškos vienvė. Kalbant filosofine klba, gauname *Žmogaus Gyvenimo ratą*, erdvėje ritmiškai besisukantį apie savo ašį ir keliaujantį laiko tėkmės kryptimi. Šį Ratą apibrėžus apskritimu, gautume Saulės ženklą, simbolizuojantį harmoniją, visumą, pilnatvę, šviesą ir saugumą.

33 pav. Žmogaus veiksnių rato (Gyvenimo rato) struktūra, dariusio įtaką pastatų dekorui ir sodybų želdinimui (pagal R. Misių)

1.1.4. Simbolika kaip pagoniškosios ir krikščioniškosios kultūrų sąsaja.

Pasaulio medis kaip senovinis Visatos modelis. Mūsų protėviai turėjo savitą Visatos sandaros supratimą, atspindinčią simbolinio *Pasaulio medžio* struktūroje. Žalvario amžiaus mituose ir proistorinėje dailėje Visata vaizduojama kaip didžiulis *Medis*, augantis sakrališkojo pasaulio centre ir jungiantis Žemę, Dangų bei Požemį. Toks Visatos modelio supratimas būdingas senosioms pasaulio kultūroms, per jį Visata suvokiama kaip nedaloma visuma, jungianti gyvuosius ir mirusiuosius, praeitį, dabartį ir ateitį. Pasaulio medis laikomas išminties, paslaptingo, nemirtingumo ir tvarkos simboliu (Dundulienė, 1988). Senajai lietuvių religijai, tautosakai ir vaizduojamajam menui (34 pav.) būdinga kiekvieną Pasaulio medžio dalį sieti su gyvūnais: šakose vaizduojami paukščiai, ties kamieniu – keturkojai gyvūnai ir žmogus, prie šaknų – gyvatės, ropliai, vanduo ir žuvis. Lietuvių Pasaulio medį simbolizavęs augalas atlikdavo jungiančiąją funkciją tarp žemiškojo ir transcendentinio pasaulių. Pasaulio medžiu dažniausiai vaizduojamas *ažuolas*, *uosis*,

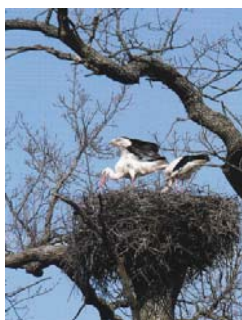
obelis, eglė, ieva, tačiau buvo vaizduojami ir kiti augalai (Vėlius, 1983). Tikėta, kad prie augančio medžio atliekamo ritualo metu juo iš dangaus nusileisdavę dievai. Tikėta ir tuo, kad žemiškieji herojai medžiu įkoptavę į dangų ir bendraudavę su dievais (Laurinkienė, 1990).

34 pav. Saulės simboliai ir Pasaulio medžio motyvas ant raižytos prieverpstės abiejų pusių. Skeldų k., Degučių val., Zarasų aps. Padaryta 1866 m. KVDM Lt 1929 (pagal P. Galaunę, 1956)

Apie tokį Pasaulio medžio įvaizdį – ažuolą, augantį dažnoje valstiečio sodyboje, rašė ir S. Daukantas: senųjų kaimų sodybų ar vienkiamų kiemo viduryje, kartais sode, dažnai augdavo šimtmetis ažuolas, po kuriuo „senovės kalnėnai ir žemaičiai meldavosi“ (Daukantas, 1935). Galima daryti prielaidą, kad senųjų kaimų ir vienkiamų sodybų struktūra buvo konstruojama taip, kad atitiktų Visatos modelį, kurio centre augo Pasaulio medis – ažuolas. Remiantis mitologija, bet kurios vietos *centras* (vidurys) yra potenciali *sakralinė vieta*, todėl lietuvių tautosakoje, papročiuose ir apeigose figūruoja *kiemas*, kaip sakralinė erdvė.

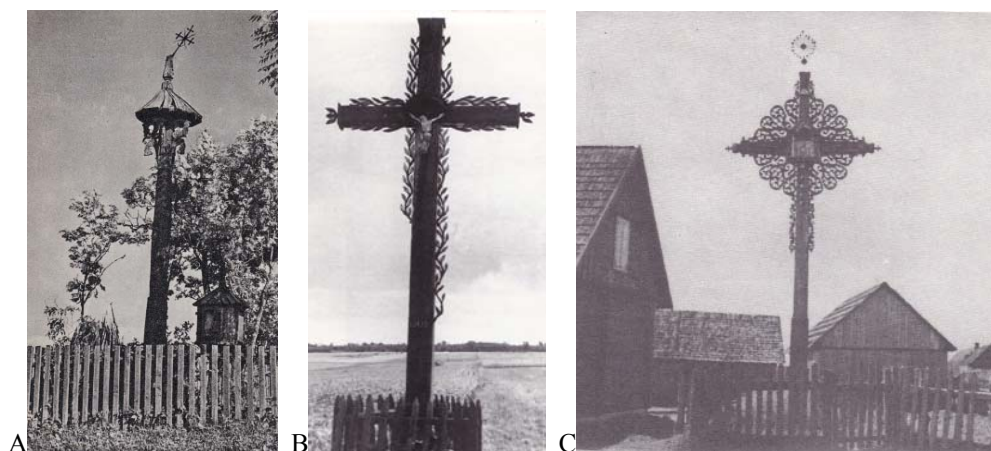
Religinas žmogus geidžia įsikurti *centre*, t. y. ten, kur yra galimybė bendrauti su dievais. Valstietis, savo sodybą prilygindamas sumažintam Visatos modeliui, jos viduryje – sakraliniame centre sodino Pasaulio medį simbolizuojantį ažuolą. Tai patvirtina ir tradicija į sodyboje ar šalia jos augantį stambiausią medį kelti gandrą gandrą (35 pav.), nes Pasaulio medžio viršūnės elementas yra ne tik Saulė, Mėnulis, žvaigždės, bet ir dangaus paukščiai.

35 pav. Gandralizdis ant medžio (nuotrauka R. Misiaus)

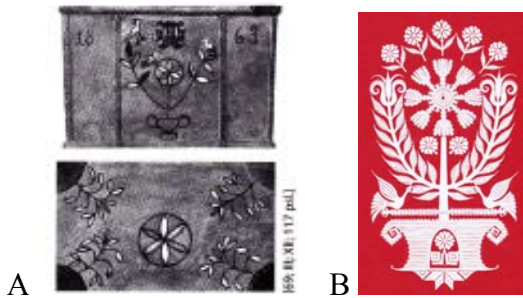
Krikščionybė taip pat neapsiėjo be savo simbolio – kryžiaus. Jo ir Pasaulio medžio sąsajos atsispindi legendoje. Pasak jos, Adomas prieš mirtį siuntęs į Rojų pasiuntinį paprašyti *atleidimo aliejaus*. Rojų saugojęs arkangelas Mykolas atsakęs, kad aliejaus neduosias, nes neįvykęs nukryžiuojamas. Arkangelas pažadėjęs atleidimą tuomet, kai Adomui įduotas ir pasodintas Pažinimo medžio gabalėlis sužydėsias. Iš pasodinto gabalėlio išaugęs medis, iš kurio buvo pagamintas kryžius Kristui nukryžiuoti. Medis sužydęs nukryžiuojamas Išganytoją (Metford, 2001).

Pasaulio medis, simbolizuojantis Visatą ir išreiškiantis tam tikrą pasaulio sampratą, yra ne konkreti realija, o *abstrakcija, simbolis*. Kiekvienas realus medis asocijavosi su abstrakčiu medžiu tiek, kiek jis priminė idealųjį Archetipinį medį. Gal todėl daugelis medžių tautosakoje ir mitologijoje modeliuojami pagal Pasaulio medžio struktūrą, išryškinant jų fizines ypatybes ir mistines galias. Be to, senesniuose tekstuose Pasaulio medis identifikuojamas su stulpu, stogastulpiu, kalnu, šventove, rūmais, dvaru (Laurinkienė, 1990). Kryžius, krikščionybės simbolis, pastatytas gėlių darželyje, švariajame kieme ar kitoje reprezentacinėje sodybos vietoje, aptvertas statinių tvorele ir apšodintas simbolinę prasmę turinčiomis gėlėmis, taip pat simbolizuoja Pasaulio medį ir žymi sakralinę erdvę (36 pav.).

36 pav. Pasaulio medžio simboliai: A – stogastulpis, B – kryžius su medžių lapų dekoru ir C – kryžius su kryžmos dekoru augaliniais motyvais (pagal P. Galaunę, 1956)

Pasaulio medžio analogo – Gyvybės medžio (moteriškojo prado) stilizuotus simbolius galima rasti ir ant liaudies meistrų pagamintų rūbų spintų, kraičio skrynių (37 pav. A), rankšluostinių, buitėje naudojamų daiktų, ant margučių, audimo raštuose, tapyboje ir karpiniuose (37 pav. B). Gyvybės medžio vaisiai – kriaušės, obuoliai ir vyšnios buvo siejami su amžinybe ir laikomi *Amžinojo gyvenimo* ir *Vaisingumo medžio* simboliais, nes vaismedžiai kiekvieną pavasarį žydi, vasarą duoda vaisius, rudenį numeta lapus, kitą pavasarį vėl atgimsta, žydi ir mezga naujus vaisius (Dundulienė, 2008). Šiame cikle valstietis išvėlgė amžinumo prasmę.

37 pav. Gyvybės medžio motyvai: A – ant kraičio skrynios priekio ir viršaus (Vėstinos valsčius, Latvija), B - Joanos Imbrasienės karpinys ant V. Celms knygos „Baltų raštai ir ženklai“ viršelio (pagal V. Cielms, 2007)

Pagoniškosios ir krikščioniškosios kultūrų sąsajos. Pagoniškosios dvasinės kultūros elementų perimamumas atsispindi pačioje *Katalikų Bažnyčios Katekizmo* viršelio emblemoje, perpieštoje nuo krikščioniško sarkofago, esančio III a. pabaigos Domitilės katakombose. Šiuo pagoniškos kilmės paveikslu krikščionys pasinaudojo kaip poilsio ir laimės, kurią mirusiojo siela randa amžinajame gyvenime, simboliu. Paveikslas primena Kristų (Gerąjį Ganytoją), kuris savo autoritetu (lazda) veda ir saugo tikinčiuosius (aveles), traukia juos prie savęs melodinga tiesos simfonija (fleita) ir leidžia jiems pailsėti *Gyvybės medžio*, atperkančio ir dangų atveriančio *Kryžiaus*, paunksmėje (KBK, 1996) (38 pav.).

38 pav. Katalikų bažnyčios Katekizmo viršelio emblema (pagal Z. Zinkevičių, 2006)

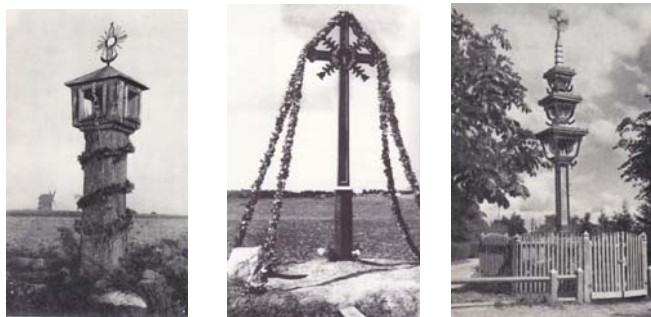
Dar vienas pagoniškosios ir krikščioniškosios kultūros sąsajų bei perimamumo pavyzdys. Labai įdomios iš medienos išdrožtos dvi detalės, puošiančios Kauno miesto Aukštosios Panemunės švč. Mergelės Marijos vardo parapijos bažnyčios šoninį altorių ir vaizduojančios vaismedžio šakelę, brandinančią po obels, kriaušės ir alyvmedžio vaisių (39 pav.). Šios šakelės simetriškai išdėstytos virš nišos, kurioje patalpinta šv. Juozapo skulptūra, ant dešinės rankos laikanti Kūdikėlį Jėzų, o kairėje rankoje – baltosios lelijos šakelę su žiedais. Žemiau skulptūros esančiame medžio drožinyje pavaizduotos persipynusios vynuogių šakos su vaisių kekėmis. Kriaušės vaisius pavaizduotas ir Kauno Šv. Petro ir Povilo arkikatedros bazilikos šoniniuose altariuose tarp kolonų kapitelių jungiančių dygliuotojo

akanto (*Acanthus spinosus*) šakelių. Čia taip pat *Pasaulio, Gyvybės, Pažinimo* ar *Vaisingumo medžio* simbolinė išraiška.

39 pav. Kauno miesto Aukštosios Panemunės bažnyčios šoninių altorių puošianti medinė detalė (R. Misiaus piešinys)

Šie altorių puošiantys augaliniai motyvai simboliškai prasme išreiškia kultūrinę sąsają ir jų perimamumą tarp pagonybės bei krikščionybės, tarp Rytų (Pažadėtosios žemės) ir Vakarų. *Obelis* Šventajame Rašte minima kaip *Gėrio ir Pikto pažinimo Medis*, augantis Rojaus sodo viduryje (HB, 1994). Lotiniškai *obelis* ir *nuodėmė* reiškiamos tuo pačiu žodžiu – *malum*. Tačiau obelis Antikos laikais buvo laikoma nemirtingumo simboliu, o jos vaisius krikščionybėje – pirmąsias nuodėmės simboliu. *Kriaušės* medis lietuvių liaudies mitologijoje siejamas su aitvaru, nešančiu įvairias gėrybes. Be to, kriaušė, kaip Gyvybės medis, dalyvauja žiemos saulėgražos (Laiko atgimimo ir Saulės sugrįžimo), t. y. Kalėdų apeigose. Kriaušės vaisiams užaugti reikalingi trys svarbūs dalykai: žemė, šiluma ir vanduo. Tai amžino gyvenimo pagrindas (Dundulienė, 2008). *Alyvmedis* Senovės Izraelyje yra vienas svarbiausių kultūrinių augalų, šimtmečius augantis ir vedantis vaisius bei simbolizuojantis taiką, Dievo ir žmogaus sandorą, o *vynuogės* - Eucharistijos vyną ir Išganytojo kraują. *Lelija* yra individualus šv. Juozapo atributas, skaistumo tyrumo ir šviesos simbolis. Pagoniškosios ir krikščioniškosios kultūrų simbolinės sąsajos randamos ir valstiečių sodybų želdinime, nes nuo seno savo sodybose augino obelis, kriaušes ir vyšnias ne tik kaip maistinius, bet ir kaip sakralią prasmę turinčius vardinius augalus, kuriuos dukroms gimus sodinant atlikdavo specialias apeigas. Specialiai senosioms ir bažnytinėms apeigoms sodybose sodino ir augino kadagius verboms, egles laidotuvėms, rūtas, erškėčius, lelijas ir kitas gėles darželiuose, kurias katalikiškų švenčių metu pašventintinus, puošė stogastulpius, kryžius ir koplytėles (40 pav.) ar palėpėje parišdavo apsaugai nuo žaibo ir ugnies.

40 pav. Memorialinių paminklų šventinis puošimas (pagal K. Šešelgį (1990) ir K. Čerbulėną (1970))

Prie kryžių ir stogastulpių, pastatytų ne gėlių darželyje, rengė nedidelius dailia tvorele aptvertus gėlynėlius. Juose, be rūtų, kosmėjų, saulučių ir kitų, sodino gėles, turinčias krikščionišką simbolinę prasmę: lelijas ir vilkdalgius laikė Švč. Mergelės Marijos gėlėmis. Erškėčiai ir rožės simbolizavo Kristaus kančią, rūtos, žiemės ir perkūnropės – amžinybę, o našlaitės buvo laikomos kuklumo ir gailingumo ženklu.

Gėlių darželis sodyboje atliko ne tik estetinę funkciją, bet turėjo sakralinę bei simbolinę prasmę. Tai viena puošniausių ir sakraliausių sodyboje esančių vietų, tvarkoma ir globojama išskirtinai tik moterų, savo kompozicijoje ilgiausiai išlaikiusi liaudies kosmologijos elementus, pagoniškuosius ir krikščioniškuosius papročius. Jame buvo atliekamos tam tikros apeigos, susijusios su mergaičių gimimu, mergyste, piršlybomis, sužadėtuviomis bei vestuvėmis. Darželyje skintomis gėlėmis per šventes puošė namo interjerą, kaišė vestuvininkų transporto priemonės, nešėsi į bažnyčią, nuolat puošė sodyboje pastatytą kryžių, koplytstulpį ar koplytėlę, mirus šeimos nariui – karštą.

1.2. Sakralaus medžio vaidmuo valstiečių etninėje kultūroje

Medžio antropomorfiškumas. Protėvių mituose antropomorfiškumas (žmogaus savybių turėjimas) pasireiškė ne tik liaudies kosmologijoje, bet ir santykiuose su gamta, ypač su medžiais, prilyginant juos gyvoms būtybėms, turinčioms savo globėją – medžių Močią. Medžiai keliauja, kalbasi tarpusavyje, pasakoja apie savo galias, santykius su dangaus šviesuliais, vėju, piktosiomis dvasiomis ir žmogumi. Sakmėse paaiškinamos ne tik medžių išskirtinės fizinės savybės, bet ir iškeliami gerumo bei etiniai santykiai, primenama, kad už gerumą atsidėjojama gerumu. Tikėta, kad gerosios medžių savybės pereinančios žmogui. Pavyzdžiui, uosis buvo laikomas tikroju medžių Močios sūnumi, iš visų medžių geriausiu ir teisingiausiu, nukentėjusiu dėl savo gerumo. Mat senovėje Neteisybė apgavusi Teisybę ir išvilijusi iš jos abi akis. Pagailėjęs uosis klupinėjančios aklos Teisybės ir atidavęs jai vieną savo akį, tačiau Teisybė ją pametusi žolėse. Atidavęs uosis ir antrąją akį, o pats likęs aklas. Atsidėkodama už akis, Teisybė lėmusi uosiui būsiant išskirtiniu medžiu. Nuo to laiko aklas uosis nesusigaudęs, kada skleisti lapus, kada juos mesti (KAŽ, 1986).

Sakmėse atsispindi žmogaus ir medžio tarpusavio santykių artumas ir pagalba. Kai nelaimingam ir sielvarto prislėgtam žmogui nepadėdavę nei dangaus šviesuliai, nei Žemė, nei Vėjas, jo pasigailėdavusi medžių Močia, paversdama medžiu, atitinkančiu įvykio aplinkybes, žmogaus charakterį bei lytį: vyrą – vyrišku medžiu, moterį – moterišku. Apie tai sužinome iš pasakų apie berną, virtusį beržu, mergelę Ievą, virtusią ievos medžiu, ir Eglę – žalčių karalienę su vaikais, virtusiais medžiais.

Mūsų protėviai jautė didelę atsakomybę gamtai, kurią mylėjo, gerbė ir saugojo. Sakmėse pasakojama, kaip medžiai išsiprašydavę nuo kirtimo. Klevas atsipirkęs sula, kurios davė jaunikaičiui, kad parneštų sergančiai motinėlei. Atsigėrusi sulos, pradėjo sveikti. Vienoje sakmių apie medžius kalbama, kad žmogus kirsdamas medį jaučias kaltę, todėl medžiai mokėdavę gražiai išsiprašyti nuo kirtimo, todėl

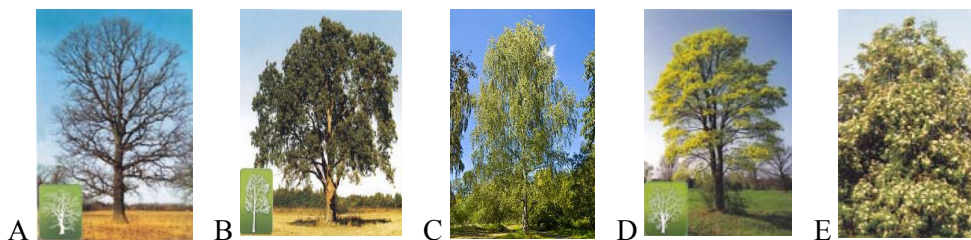
priaugę daugybę medžių. Tuomet Dievas uždraudęs medžiams kalbėti (KAŽ, 1986).

Žmogus nuo seno buvo linkęs globoti medžius bei kitus augalus ir iš to turėti naudos. Apie tai sužinome iš pasakos apie vyšnią, įsiprašiusią į žmogaus sodą. Mat ją miško broliai – medžiai skriaudę, saulę užstodavę. Ji negalėjusi žydėti ir uogų sirpinti. Pagailo žmogui skurstančios vyšnios – ir nuo to laiko auganti sode, baltais žiedais žydinti, sodrias uogas sirpinanti (Šimkūnaitė, 2001).

Įvairiose senosiose kultūrose medis – kaip gyvenimo simbolis buvo garbinamas, nes laikytas žmonių giminės protėviu. Nuoroda į žmogaus ir medžio būties bendrumą randama šiaurės tautų mitologijoje, kur žmonių pora padaryta iš medžio kamienų: vyro – iš uosio, moters – iš alksnio. Žmogaus ir medžio būties bendrumą sieja ir tai, kad pirmiausia medis sukūrė sąlygas, palankias žmogui gyventi šioje planetoje (Himmel, 2004). ***Taigi valstietis, remdamasis mitologija ir tikėdamas medžio amorfiškumu bei geranoriškumu, jį laikė sakraliu, turinčiu apsauginių galių ir galintį apsaugoti jo sodybą, turtą ir šeimos narius nuo įvairių piktybų dvasių ir blogio. Todėl valstietis ne šiaip sodino medžius ir vaismedžius sodybos, sodo, kiemo kampe ar prie gyvenamojo namo.*** Yra liaudies posakis – „įvartytas į kampa“, t. y. neturintis kur dėtis. Vadinasi, kampa – paskutinė vieta, kur galima pasislėpti. Tikėta, kad blogybės taip pat pasislėpdavusios kokiame nors sodybos, sodo, kiemo ar namo kampe. Jeigu kampe augdavęs magiškų galių turintis medis, blogybėms nebūdavę kur slėptis ir jos turėdavusios pasitraukti. Panašiai veikdavęs ir prie gyvenamojo namo pasodintas apsauginių galių turintis medis: jis ne tik saugodavęs nuo vėjų stogą, vidurdienį teikdavęs pavėsį, vesdavęs vaisius, bet ir namo kampe neleisdavęs slėptis piktosioms dvasioms. Tikėta, kad namus saugodavę ir medžiai, pasodinti ties jo galu ar šonu. Sodybą nuo blogybių saugodavęs ir prie įvažiavimo augantis medis, neleidžiantis joms įslinkti. Dar stipresnė apsauga buvusi, kai abipus įvažiavimo augdavę du vienodi apsauginių galių turintys medžiai.

Medžio sakralumo apraiškos žmogaus gyvenimo ciklo apeigose. Nuo seniausių laikų mūsų protėviai visą savo gyvenimą siejo su medžiu, nes jį laikė augimo, jėgos, stiprybės ir amžinojo gyvybės atsinaujinimo gamtos cikle simboliu. Buvo manoma, kad žmonės ir medžiai turi bendrą likimą. Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos kraštų, yra susiklosčiusi tradicija svarbiausias žmogaus gyvenimo ciklo apeigas skirstyti į *gimtųjų, krikštynų, vestuvių ir laidotuvių* (Šaknys, 1996). Nėra kultūros, nepripažįstančios kritinių žmogaus gyvenimo tarpsnių, per kuriuos jis savo žemiškoje kelionėje privalėjo perkopti (Hoebel, 1966). Tai esminiai gyvenimo lūžiai, kuriuose neapsieinama be Medžio, jo šakelės ar gėlės žiedo apsauginių galių, lydinčių žmogų visą gyvenimą. Paprotys šeimoje gimus vaikui sodinti *medį* byloja apie tikėjimą, kad jo gerosios savybės pereina gimusiam vaikui ir jį apsaugo nuo negandų. Anot E. Šimkūnaitės (2001), gimus pirmajam sūnui, sodyboje sodino *qžuola* (41 pav.), tikėdami sūnų būsiantį stiprų, išsvermingą ir išskirtinį. Ne veltui pirmagimis paveldėdavo tėvo ūkį. *Uosį* sodino antrajam sūnui, tikėdami jį dailiai augsiantį, gražų ir gerą būsiantį. Trečiajam sūnui gimus, sodino *beržą*, tikėdami jį būsiant rūpestingą, darbštą. Ketvirtajam sūnui gimus, tėvai su jau paaugusiais

vaikais sodyboje sodino *klevą*, vildamiesi gražios sūnelio dalios, geros širdies ir meilios kalbos būsiančio. *Šermukšnis* – penktojo sūnaus medis.

41 pav. Skirtiniai medžiai sūnūms: A – paprastasis ažuolas, B – paprastasis uosis, C – karpotasis beržas, D – paprastasis klevas, E – paprastasis šermukšnis (pagal M. Navasaitį, 2003, 2008)

Šermukšnis ir žydėdamas, ir peržydėjęs, ir uogas nokindamas gražus, graži turėjo būti ir sūnaus dalia. Be to, šermukšnis sodybą nuo visokių negandų ginąs.

Gimus pirmajai dukrai, sodino *liepą* (42 pav.) – moterų medį, nes ji turėjo gerą dalią nulemti: nereikli žemei, lengvai prigryja, greitai sutvirtėja, dailiai auga ir atsilaiko prieš stiprius vėjus. *Obelis*– antrosios dukros medis, *kriaušė* – trečiosios, *vyšnia* – ketvirtosios.

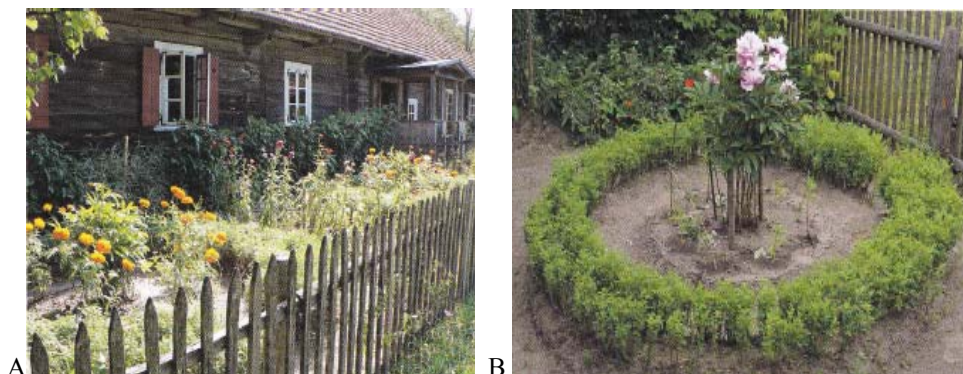

42 pav. Skirtiniai medžiai dukterims: A – mažalapė liepa, B – obelis, C – kriaušė, D – vyšnia (A – pagal M. Navasaitį (2003), kitos – R. Misiaus nuotraukos)

Bet kuri dukra, ištekėdama iš namų, sodindavosi *savo medį*, lyg vietininką, iš kurio augimo namiškiai spėdavę apie jos dalią kitoje šeimoje. Sodino slapčiomis naktį, padedant broliui. Iš sūnūms ir dukroms skirtų medžių augimo sprendė, kaip klostysis gyvenimas. *Eglės* dukroms nesodino, tačiau sodino dukrai, kuriai gimstant mirdavusi motina, kad jos vėlei būtų kur prisiglausti. Eglė sodyboje buvo nelaimės ženklas. Sūnui, broliui ar seseriai išvykus į kitus kraštus, atminimui statė ornamentuotus stogastulpius. Jų daug statyta po 1863 m. sukilimo (Vėlyvis, 1977).

Šeimos švenčių metu didelė reikšmė teikta ir išskirtinai moteriškai sakralinei erdvei – gėlių (rūtų) darželiui (43 pav.). Gimus mergaitei, priėmėja pirmojo prausimo vandenį išpildavo gėlių darželyje, kad nulemtų piršlius. Tikėta, kad prieš išpilant vandenį darželį peržegnojus, padės iki santuokos išlikti skaisčiai ir nekaltai.

Užkasus darželyje placenta, mergaitė turėjo augti sveika, jauna ištekėti, daug ir gražių vaikų susilaukti. Jungtvių rytmetį nuotaka, svočios ar motinos lydima, eidavo su gėlėmis ir rūtele atsiveikinti (Vyšniauskaitė, 2004).

43 pav. Gėlių darželis: A – bendras vaizdas, B – klomba su baltojo bijūno krūmu centre ir žaliosios rūtos apvadu (R. Misiaus nuotraukos)

Kadagys gyvųjų ir mirusiųjų santykiuose išskirtinis: jį kieme arba kapinėse sodino žuvusiajam svečioje šalyje. Tai ne tėviškėje mirusiojo atmintis. Laidojimo papročiuose ypatinga reikšmė priskiriama *eglei* ir jos apsauginėms galioms. Takas, vedantis į namus, kuriuose pašarvotas velionis, pabarstomas eglės šakelėmis, iš jų pinami laidotuvių vainikai, nešant į kapus, vežimo kampuose statoma po eglaitę (Čepienė, 1997; Šimkūnaitė, 2001). Žemaičiai taip pat laikėsi papročio laidojant vežimo kampuose žiemą statyti keturias eglutes, vasarą – keturis berželius (44 pav.). Palaidojus medeliai susmaigstomi kapo kampuose (Dundulienė, 1991).

44 pav. Laidotuvių vežimas. Kupiškio vls. Kuosanų k., 1934 m. (pagal Lietuvos etnografiniai regionai, 2010)

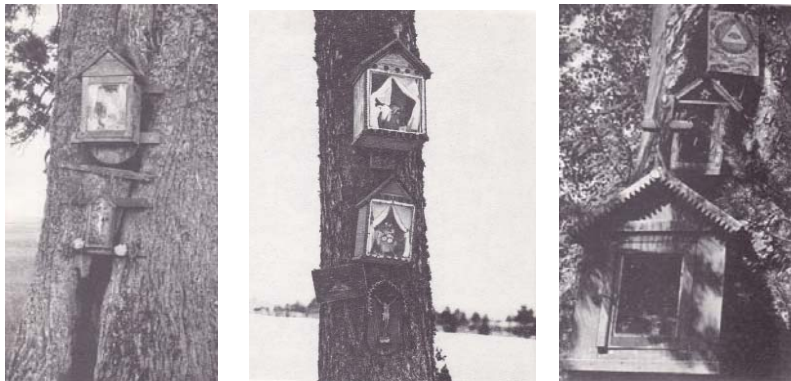
Žmogaus nepasitikėjimas savo jėgomis išugdė tikėjimą gamtos (medžio) sakraline galia, todėl siekta jos palankumo, prašyta pagalbos ir užtarimo. Skirtinio medžio sodinimas gimusiam vaikui, tikint, kad šis perims jo galias, charakterį ir būdą, – pagarbos gamtai ir jos viršenybės pripažinimo išraiška, noras likimui užbėgti už akių, siekiant jį pakreipti norima linkme, vaiką „pririšti“ prie gimtinės, kad jis, kaip ir pasodintas medis, tvirčiau „įleistų šaknis“. Gimusiems vaikams skirtiniam medžiui sodinti ir prie jo apeigoms atlikti parinkdavo garbingą sakralią vietą: priesodybyje arba švariajame kieme ir gerai matomoje vietoje, kad galima būtų stebėti jo augimą.

Medis valstiečių kalendorinio ciklo apeigose. Laiko pojūtis žemdirbystės ir gyvulininkystės verslais užsiimantiems valstiečiams buvo būtina išgyvenimo sąlyga, nes jame atsispindi bendruomenės santykis su gamta. Anot L. Klimkos, naujajame akmens amžiuje, derinant tarpusavyje Saulės ir Mėnulio ciklus, jau pakako žinių sudaryti metų kalendorių. Tai ypatingai buvo svarbu vidutinių platumų klimato juostai priklausančiai Lietuvai, kur gamtinės sąlygos nėra labai palankios žemdirbystei. Dėl to gyvybiškai svarbu buvo žinoti kada, kiek ir kokių atsargų reikia sukaupti, kad netektų badauti arba kada ir kokius darbus reikia atlikti, kad gauti geresnį derlių (Klimka, 2007). Ne mažiau svarbu buvo ir kada, kokias šventes švęsti bei apeigas atlikti Taigi Lietuvos kaimo valstiečių gyvenimas vykdavo gamtos diktuojamu ritmu, kurio išskirtinių kalendorinių švenčių papročiai padėdavo harmonizuoti žmogaus ir gamtos santykius (Klimka, 1999).

Didelė reikšmė medžiui, jo šakelei ir žolynams teikta valstiečių kalendorinio ciklo švenčių apeigose, tikintis apsaugoti pastatus, gyvulius, kitą esamą turtą ir būsimą derlių. Manyta, kad žemės ūkio augalų derlingumas priklausė ne tik nuo įdėto triūso, mėnulio fazių, bet ir nuo dievų malonės, todėl visos kalendorinės šventės buvo religinio pobūdžio, taigi ir pats valstietis privalėjo būti darbštus, doras, sąžiningas ir religingas. Tai pagrindinės valstietiškos pasaulėžiūros nuostatos, jų privalėjo laikytis visi. Kiekvieno konkretaus darbo – pirmojo gyvulių išginimo, pirmosios vagos išarimo, sėjos, šienapjūtės, rugiapjūtės ir kitų darbų pradžia ir pabaigą lydėjo įvairios apeigos, magiški veiksmai, draudimai ir tikėjimai, turėję apsaugoti esamą ir būsimą turtą nuo negandų, garantuoti sėkmę. Apeigoms ir magiškiems veiksams naudojo sodyboje išaugintų, „blogos akies“ nenužiūrėtų ir maginių galių turinčių medžių ir krūmų šakeles, pašventintus gėlių žiedus ir kitus žolinius augalus.

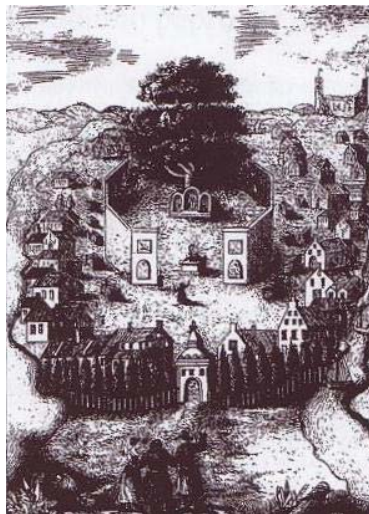
Medžio kultas, kaip žmogaus ir gamtos tarpusavio santykių rezultatas. Viena seniausių lietuvių toteminės religijos sričių P. Dundulienė laikė *medžių kultą*. Norėdami gauti didesnę derlių, vaisius vedančius medžius globojo, stengėsi juos paveikti magija bei aukomis. Keistai nauaugusius, išsišakojusius medžius manė turinčius gydomųjų galių ir laikė šventais. Tokiems medžiams meldėsi ir aukojo. Priėmę krikščionybę, ant tokių medžių tvirtino koplytėles su šventaisiais (Dundulienė, 1991). S. Daukantas (1955) rašė, kad lietuviai girias ir medžius gerbė ir tausoję. Kuo naudingesnis medis, tuo jį labiau saugojo, laikė šventu. Į Šventąją girią be žynio leidimo ne tik „žalio virbelio išlaužti, bet ir įžengti tenai negalėjo, negul galą daromas, kaip šventoje vietoje globos sau veizėjo“. Ažuolus ir

ąžuolynus labiausiai gerbė, prie didžiųjų ąžuolų, pridengtų šėtra, žynių šventais kirviais kirstomis malkomis Šventąją ugnį kūreno ir meldėsi (45 pav.).

45 pav. Koplytėlės medžiuose (pagal K. Šešelgį, 1990)

Anot G. Beresnevičiaus (2004), medžių ar giraičių kultai toli gražu nereiškė „medžio kulto“, nes už jų slypėjo sakralumas arba dievybė. Medžiai ir giraitės nebuvo garbinami, o gerbiami, nes reiškė šventybės išikūnijimą (Vyšniauskaitė, 2001). Baltai ne *garbino* medžius, bet *gerbė* juos, nes laikė žmonių ir dievų *susitikimų vieta*, o ne kulto objektu. Kaip kalnai, kalvos ir piliakalniai, medžiai savo sakralumą galėjo įgyti dėl pirmapradžio (kosmogoninio) artumo dievams. Medis, prie kurio aukojama, turėjo savo ypatybėmis išsiskirti iš visų medžių visoje apylinkėje (46 pav.).

46 pav. Alkas – prūsų Ramovė su jos centre augančiu Šventuoju Ažuolu. K. Hartknocho raižinys, 1684 m. (pagal Z. Zinkevičių, 2006)

Paprasti medžiai laikyti vėlių, gerųjų dvasių ar piktųjų demonų gyvenamąja vieta, o ypatingi (šventi) medžiai – sakraline vieta, kurioje tikėta apsireiškiant dievus. Nuo seno šventais laikytus ažuolą, liepą, uosį, pušį bei kitus medžius gerbė ir priėmė krikščionybė.

Rašytiniai šaltiniai nurodo, kad ažuolas yra Perkūno (Beresnevičius, 1996), o liepa – deivės Laimos medis (Čepienė, 1997). Prie šventų liepų moterys nešdavo aukas – rankšluosčius, drobės gabalus ir kabindavo ant jų kaip padėkos ženklus – *votas*, tikėdamos susilaukti kūdikio (Lietuvininkai, 1970). Votas kabindavo ir ant pušų (Balys, 1966).

Įvedus krikščionybę, medžio šventumo įvaizdis įgavo naują išraišką. Dzūkijoje XX a. pradžioje moterys, siekdamos susilaukti kūdikio, pagal seną tradiciją savo drobines prijuostes rišdavo prie pakelės kryžiaus, taip išreikšdamos aliuziją į Šventojo medžio galią (Čepienė, 1997; Vyšniauskaitė, 2001). Šermukšnis, kadagys, žilvitis gerbti ne tik dėl gydomųjų galių, bet ir kaip nukreipiantys nelaimes, piktąsias dvasias, blogą žvilgsnį.

Taigi dievybė galinti apsireikšti per gamtos objektus: akmenį, medį, šaltinį, – tačiau jie nėra kulto objektai ir garbinami ne dėl to, kad yra akmuo, medis ar šaltinis, o dėl to, kad per juos apsireiškė dievybė (Eliade, 1967). ***Mūsų protėviai medžius gerbė, be reikalo nekirtu. Jeigu reikėjo kirsti, kalbino, kad leistųsi kertamas, atsiklausdavo ir lauždami šakelę. Gerbdami medį, sunaudodavo visas jo dalis.***

Pagarba dievybėms ugdė žmogaus etinę kultūrą, pasireiškiančią deramu santykiu ne tik su gamta, bet ir su gyvenamąja aplinka, bendruomene ir jos nariais. Žmogaus etinę kultūrą stiprino baimė prarasti ižeištos dievybės malonę ir globą. Ir šeimos, ir bendruomenės nariai privalėjo gerbti dievybes ir dalyvauti aukojimo joms apeigose. Nustatytų taisyklių nesilaikymas buvo traktuojamas kaip etikos normų pažeidimas, dėl to nusizengusius narius smerkdavo, bausdavo arba išvarydavo iš bendruomenės. Pavienio žmogaus netinkami poelgiai neturėjo prieštarauti visos bendruomenės interesams ir poreikiams, todėl natūralu, kad netinkamas veiksmas atkreipdavo bendruomenės dėmesį ir susilaukdavo perspėjimo ar griežtesnių socialinių sankcijų (Paukštytė, 2007). Iki XX a. pradžios kaimo gyvenvietės, kaip uždaros bendruomenės, turėjo savo nerašytus įstatymus ir elgesio normas, kurioms privalėjo paklusti jos nariai, nes elgesio modelius laikė visuotinai galiojančiais (Bauer, 1972). Gyvenvietės bendruomenė veikė kaip elgesio normų kontrolės institucija, kaupusi informaciją apie jos narių gebėjimą dirbti, elgesį šeimoje ir bendruomenėje, gerus ir blogus įpročius (Merkelienė, 2002).

Taigi valstiečių tarpusavio santykius reguliavo paprotinė teisė, kilusi iš santykių su gamta medžio kultūros pagrindu, o valstiečio santykiai su gamta ir supančia aplinka reiškėsi per jos sakralizavimo procesą. Mitologiniu požiūriu gamtą globojusios gerosios ir piktosios dvasios bei demonai. Piktosios dvasios sekdavusios žmogaus bloguosius darbus ir už juos bausdavusios, o gerosios už gerus darbus atlygindavusios. Valstietis, tikėdamasis sėkmingos veiklos ir gausaus derliaus, stengėsi gražiuoju sugyventi su visomis dievybėmis, jas gerbė ir joms aukojo.

1.3. Medžio estetinė - emocinė vertė ir ūkinė reikšmė

Medžio estetinė ir emocinė raiška. Žmogus augalų estetiškes savybes – dydį, formą, liniją, spalvą, faktūrą, kvapą, skonį ir kitas, suvokia emociniu pagrindu, jas vertina ir išreiškia subjektyviais estetiniais teigiamais ar neigiamais kriterijais: gražu – negražu, malonu – nemalonu, skanu – neskanu ir panašiai. ***Sugebėjimas pajusti ir įvertinti supančios gamtos bei jos elementų estetiškes savybes rega, klausa, uosle, lietimui ir ragavimu vystėsi nuo pat žmogaus sąmoningo egzistavimo pradžios ir per tūkstantmečius susiformavo kaip savita valstietiška natūralaus grožio samprata, išmintingai deranti su naudingumu ir funkcionalumu.***

Valstietis gamtos subtilesnių estetinių savybių iki galo nesuprato, tačiau jautė jų emocinę įtaką nuotaikai. Šiuolaikinis mokslas nustatė, kad medžio lajos forma turi poveikį žmogaus emocijoms.

Medis su plačia laja toks, kaip ažuolas, kelia įkvėpimą, skatina iniciatyvą, žadina rimties pojūtį. Kolonos formos medžiai – piramidinė tuopa ir tuja teikia iškilmingumą, kelia nuotaiką, skatina veržlumą ir nuteikia veiklai, tačiau emocinis poveikis būna mažesnis, nei ažuolo (Grikevičius, 2006).

Siaurai išsišakojusi liepos laja kelia džiugesį, didina aktyvumą, slopina nervinę įtampą, mažina stresą ir depresiją. Medžiai su ovalo ar rutulio formos laja (atviroje erdvėje auganti pušis, vinkšna, kaštonas (47 pav. A)) traukia dėmesį, nevargina, savo švelniu lajų kontūru teikia pasitikėjimo savo jėgomis.

Svyrantanti medžio lajos forma – svyruoklinis beržas ir gluosnis (47 pav. B), kelia liūdesį ir ilgesį, žadina lyriškumą ir pasyvumą. Kūgio formos medžiai tokie, kaip eglė (47 pav. C), žadina ne tik žvalumo ir dinamiškumo pojūtį, bet ir atšiaurumą, ir agresyvumą (Grikevičius, 2006; Armolaitis, 2003).

Taigi sodyboje augantis medis ar jų bendrija, savaime yra ne tik ekologinė, ekonominė ar etnokultūrinė, bet ir estetinė vertybė, nes ne tik gerina mikroklimatą, teikia medieną ir kitą produkciją, atsispindi mitologijoje, tautosakoje ir tautodailėje, bet ir savo dydžiu, forma, spalviniais niuansais ir kvapais bei sezonine kaita žadina žmogaus jausmus, teikia teigiamas emocijas, didina aktyvumą ir kelia nuotaiką.

47 pav. Medžių lajų formos: A – paprastojo kaštono, B – baltojo gluosnio, C – dygiosios eglės (R. Misiaus nuotraukos)

Medžio ūkinė reikšmė. Nuo seniausių laikų žmonės kaupė augalinio maisto atsargas: rinko lazdyno riešutus, nendrių šaknis, džiovino uogas ir grybus, giles, įvairių augalų sėklas, laukinių obelų, gudobelių, erškėčių ir kriaušių vaisius. Šių augalų sėklos, rastos atliekant archeologinius kasinėjimus, datuojamos 6500-3000 m. prieš Kr. (Girininkas, 2005). Vadinas, baltai laukinių obelų ir kriaušių vaisius maistui naudojo jau prieš 8, o lazdynų riešutus – prieš 13 tūkstančių metų (I priedas). Taigi valstietis savo gyvenamąją aplinką tvarkė taip, kad joje augtų vaisius vedantys, grožį ir naudą teikiantys augalai. S. Daukantas (1955) savo raštuose yra aprašęs medžių teikiamą naudą. Valstiečiai iš ažuolo medienos gamino ratų detales, indus, apyvokos daiktus, žievę naudojo odoms rauginti, giles – kiaulėms šerti. Iš beržo medienos gamino ratų ir rogių elementus, indus, kotus įrankiams, tošį naudojo indams ir dažams gaminti, pavasarį tekino sula, iš jos gamino sirupą ir vyną. Iš šakelių su lapais rišo vantas, o žiemą – šluotas. Pumpurus naudojo dezinfekuojamiesiems antpilams gaminti.

Daugiausiai naudos buvo gaunama iš liepos: iš žievės plaušų vijo virves, audė maišus, pynė vyžas. Liepoms pražyduš bitės nešė nektarą, iš žiedadulkių siuvo korius. Iš medaus valstiečiai gamino midų, iš korių lydė vašką, liepų žiedus naudojo vaistams, medieną – drožybai ir skobimui. Juodalksnio medieną naudojo tiltų ir lieptų statybai, lapus – dažų gamybai ir pašarui, lapus rudenį – pakratams. Klevo, uosio, skroblo, guobos, vinkšnos mediena tiko padarinei medžiagai, ratams ir rogėms, važiams, baldams gaminti. Iš klevų pavasarį tekino sula, o iš žiedų bitės nešė nektarą ir žiedadulkes (Daukantas, 1955).

E. Šimkūnaitės (2001) teigimu, valstiečiai lazdyno maistingus riešutus labai vertino kaip ilgai išsilaikantį maistą, ilgi ir tiesūs ūgliai tiko strėlėms, lankams bei meškerių kotams gaminti. Eglės gerai sulaiko vėjus, tačiau sodyboje nesodino, nes laikė nelaimės medžiu. Už sodybos ribų egles sodino tarpuose su liepomis. „Liepa – gerų geriausias medis, eglė – visokių nelaimių nešėja, o kad bus greta – ką eglė blogo sumanys, liepa atlaikys“. Eglės mediena tinkama statybai, o šakos – žiogrių tvoroms pinti.

Vaistinių augalų aromatinės ir gydomosios savybės buvo gerai žinomos ne tik senovės Egipte, Kinijoje ar Indijoje, bet ir Lietuvoje. Pagonybės ir krikščionybės sandūroje valstiečių sodybose pradėtos sodinti ne tik vietinių medžių bei krūmų rūšys, bet ir krikščionių įsteigtuose vienuolynuose auginti ir vienuolių platinti atvežtiniai prieskoniniai, aromatingieji, vaistiniai, maistiniai ir dekoratyvieji medžiai ir krūmai bei žoliniai augalai, papildę vietinių augalų asortimentą ir sudarę galimybę pajvairinti valstiečio sodybos aplinką. Prie šios misijos vėliau prisidėjo ir klebonijos bei dvarų ir palivarkų savininkai. Vaistinius, prieskoninius ir aromatinius augalus augino gėlių darželiuose po seklyčios langais, aromatizavo aplinką ir gyvenamąsias patalpas per atvertus langus. Aromatinius augalus naudojo ritualinėse apeigose religinėms emocijoms sustiprinti.

Valstiečiai medžius sodino siekdami sodybas apsaugoti nuo stiprių vėjų, žaibo, ugnies plitimo ir užpustimo bei dėl sodybos teritorijoje tolygesnio sniego paskirstymo. Valstiečiai medžius naudojo ir dirvoms sausinti. Jie gausiai vandenį sugeriančius ir išgarinančius medžius sodino drėgnose sodybos vietose ir šalia kelio

iš vienos ar abiejų pusių drėgmei iš grunto pašalinti bei keliui nusausti, nes medžiai, pavasarį intensyviai skleisdami ir augindami savo lapus ne tik išgarina daug vandens, bet ir savo šaknimis purendami žemę, sudaro sąlygas vandens pertekliui patekti giliau į gruntą. Medžių sodinimas sodybų ir laukų riboms žymėti buvo įprastas dalykas, tuo pačiu siekta atsiriboti ir nuo šalia gyvenančio kaimyno sodybos, ir nuo jo žemės sklypo.

Valstietis, ypatingai prasidėjus pavasariui, stebėjo gamtos reiškinius ir augalų biologinę būklę, kuriems pasiekus vienokią ar kitokią fenologinę fazę, buvo planuojama atlikti vienokius ar kitokius žemės ūkio darbus. Valstietis šiam tikslui savo sodyboje sodino vietinius ir atvežtinius augalus, kurių fenologinės fazės – pumpurų brinkimas, lapų ar žiedų skleidimas buvo priimamas kaip ženklas pradėti tam laikotarpiui tinkamus pavasarinis darbus. Tokiu būdu buvo papildoma sodyboje esančių augalų įvairovė, pajvairinama jų kompozicija bei spalvomis, formomis ir lajų faktūra praturtinamas sodybos siluetas (48 pav.).

48 pav. V. Bubnienės sodybos, įkurtos 1930m., siluetas. Kalvarijos savivaldybė, Sūsniškų kaimas (R. Misiaus nuotrauka)

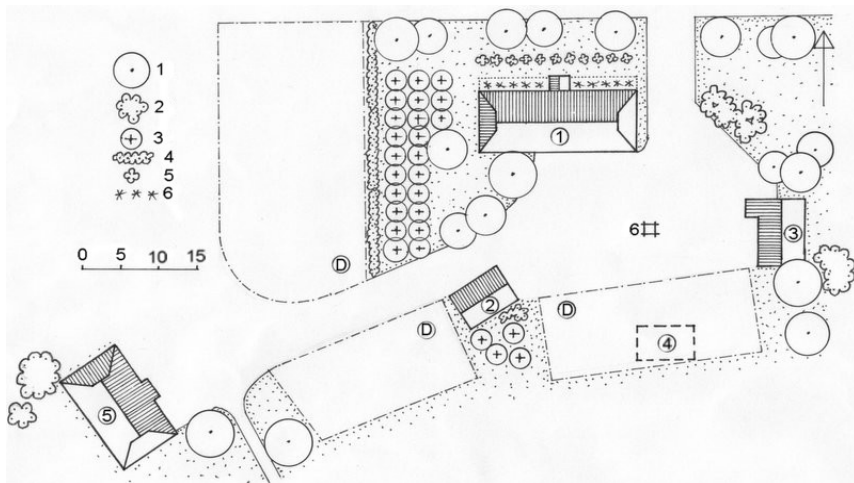
1.4 . Lietuvos valstiečių sodybų meninei raiškai ir želdinimui darę įtaką veiksniai

Lietuvos valstiečių sodybų želdinimo etnologinių tyrimų apžvalga parodė, kad dvasinė etninė kultūra ne tik darė įtaką sodybų želdinimo tradicijoms, bet ir, autoriaus manymu, formavo valstiečių socialinius ir etninius tarpusavio santykius bei santykius su gamta, ūkinį požiūrį į gamtinius resursus, supančios gamtos ir gyvenamosios aplinkos estetinę - meninę sampratą bei emocinį pojūtį, lėmusius regionų etnokultūrinius skirtumus.

Mokslinės literatūros analizė ir autoriaus įvairiuose etnografiniuose regionuose atlikti sodybų želdinimo tyrimai parodė, kad ikivalakiniu laikotarpiu valstiečiai sodybas kūrė gamtinėje aplinkoje, taikantis prie vietos sąlygų ir jų nekeičiant. Nuo seno augę vietiniai medžiai ir toliau puošė sodybas (49 pav.).

Naujais sodino tik įsteigtų vienuolynų platinamus vaistinius augalus, vaismedžius, kaulavaisius, vaiskrūmius, svetimžemius krūmus bei gyvenamosios aplinkos pajvairinimui vieną – kitą vietinį ar svetimžemį medį, sodinant juos padrikai, tradiciškai prisilaikant nuo seno susiformavusio sodybų želdinimo **gamtishkumo**

principo (II priedas). Šis principas, autoriaus manymu, atspindėjo ne tik sodybos pastatų ir želdinių kompozicijoje, bet ir sodybos sklypo, sodo, daržo, erdvinės struktūros laisvoje formoje bei sodybos struktūrinių dalių padrikame išdėstyme, kuriame nebuvo išskirtas nei švarusis, nei ūkinis kiemas.

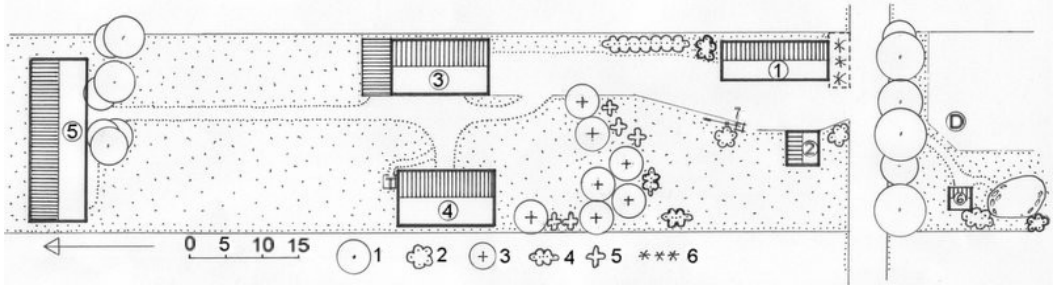
49 pav. Prienų r. Vaikutiškių k. Stepo Šabunevičiaus sodybos planas (ikūrimo data nežinoma): 1 – gyvenamasis namas, 2 – klėtis, 3 – tvartas, 4 – buvusi daržinė, 5 – kluonas, 6 – šulinys, D – daržas. Sutartiniai ženklai: 1 – lapuočiai medžiai, 2 – lapuočiai krūmai, 3 – vaismedžiai, 4 – kaulavaisiai, 5 – vaiskrūmiai, 6 – gėlių darželis (sudarė R. Misius)

Įvedus krikščionybę ir išgalėjus pagoniškosios religijos ir jos apeigų draudimui, pagoniškieji atributai buvo perkelti ne tik į kupetines ir senąsias vienkiemines, bet ir į naujai kuriamas valakines sodybas, valstiečiams tapusias sakralinėmis erdvėmis, kuriose buvo sodinami sakralinę prasmę turintys medžiai, statomi stogastulpiai, koplytstulpiai, kryžiai, rengiami tvora aptverti gėlių darželiai, medžiuose kabinamos ir sodybose ar šalia jų statomos medinės ar mūrinės koplytėlės, puošiamos skintomis ir apsodinamos gyvomis gelėmis bei aptveriamos medinėmis tvorelėmis. Prie šių sakralinių objektų buvo atliekamos įvairios tradicinės pagoniškosios, vėliau - ir krikščioniškosios etnokultūrinės apeigos.

Valakiniu laikotarpiu valstiečiams, persikėlusiems gyventi į gatvines gyvenvietes, iki tol vyravęs gamtiškumo principas, naujoms stačiakampio sklypo sąlygoms, nebetiko. Siaurame išstęstame sodybiniame sklype iškilo būtinybė racionaliai sukomponuoti ne tik pastatus, sodą ir daržą, bet ir želdinius, sodinant juos tiesiomis eilėmis pelei gatvę, ant ribos tarp kaimynų ir pakluonėse. Tačiau dalį vaismedžių ir dekoratyviųjų krūmų sodino ten, kur netrukdė, taip išlaikydami padrikumo elementus, atliepiančius gamtiškumo principą (50 pav.).

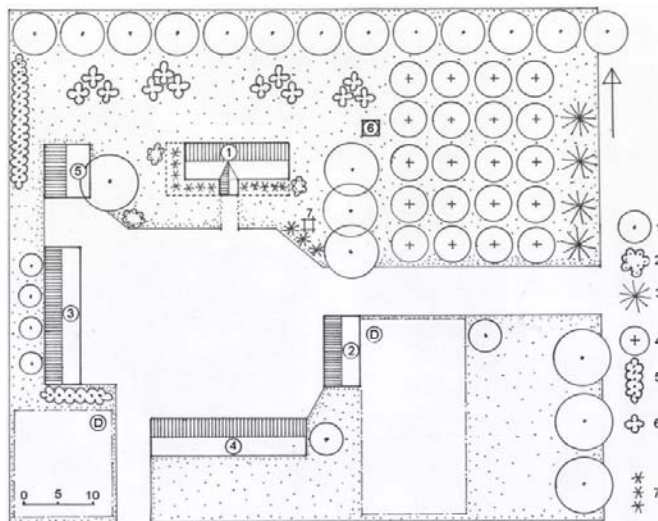
Taigi valakiniu laikotarpiu, formuojantis etnografiniams regionams, juose kūrėsi naujos ir tarpusavyje besiskiriančios sodybų želdinimo etnokultūrinės tradicijos, paremtos *racionalumo principu*, palaipsniui atsisakant sodybos elementų padriko išdėstymo.

Vienkieminiu laikotarpiu ūkininkams vykdant savaimingas sodybų statybas ir besikūriant plyname lauke, jos buvo želdinamos iš dalies tęsiant valakinio kaimo gyvenvietėse susiklosčiusias sodybų želdinimo tradicijas, želdiniams skiriant daugiau funkcijų: ūkinę, ekologinę, etnokultūrinę, estetinę, kompozicinę bei kraštovarkinę.

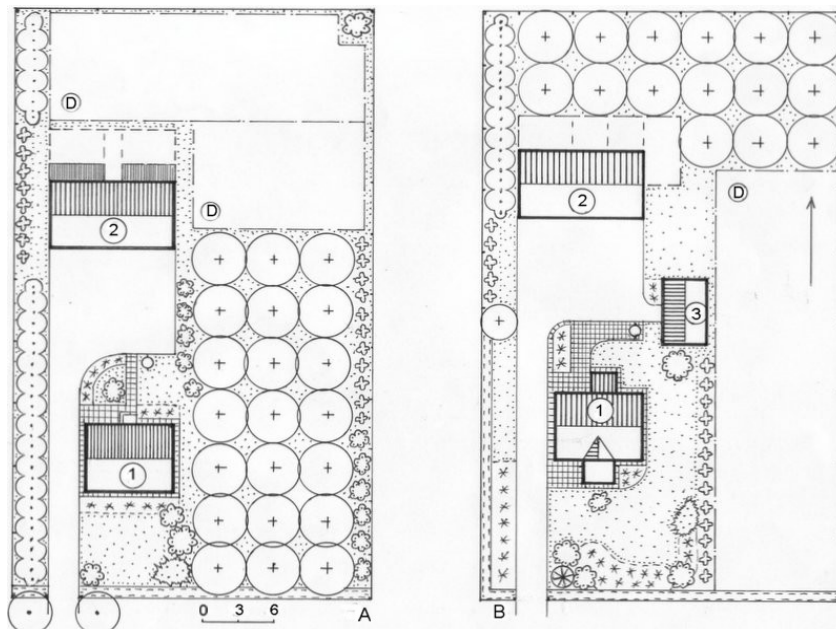
50 pav. Pasvalio r. Smiltynės k. Povilo Ramanausko sodybos, įkurtos XVIII a. antroje pusėje, planas: 1 – gyvenamasis namas, 2 – klėtis, 3 – tvartas, 4 – daržinė, 5 – kluonas, 6 – pirtis, 7 – šulinys su svirtimi, D – daržas. Sutartiniai ženklai: 1 – lapuočiai medžiai, 2 – lapuočiai krūmai, 3 – vaismedžiai, 4 – kaulavaisiai, 5 – vaiskrūmiai, 6 – gėlių darželis (sudarė R. Misius)

Tokiu būdu buvo naudojamos senosios etnokultūrinės bei formavosi naujosios sodybų želdinimo tradicijos, pagrįstos *funktionalumo principu*, kuris ypatingai išryškėjo po 1930 metų, pradėjus planingai statyti ūkininkų vienkiemines sodybas (51 pav.).

51 pav. Vilkaviškio r. Vidgirių k. Stefanijos ir Kazio Burinskių 1920 m. įkurtos sodybos planas: 1 – gyvenamasis namas, 2 – klėtis, 3 – tvartas, 4 – kluonas, 5 – malkinė, 6 – rūkykla, 7 – šulinys, D – daržas. Sutartiniai ženklai: 1 – lapuočiai medžiai, 2 – lapuočiai krūmai, 3 – spygliuočiai medžiai, 4 – vaismedžiai, 5 – kaulavaisiai, 6 – vaiskrūmiai, 7 – gėlių darželis (sudarė R. Misius)

Kolūkinio kaimo sodybos buvo želdinamos prisilaikant bendrųjų želdinimo tradicijų atsisakant jų etnokultūrinės krypties, dėl to formavosi sodybų želdinimo **generalizacijos** principas: ignoruojant etnokultūrinės, prisilaikyti bendrųjų sodybų želdinimo tradicijų ir papildant jas naujomis (52 pav.).

52 pav. Kolūkinių kaimo gyvenviečių sodybų želdinimo pavyzdžiai: A – su dviem pastatais (Petro Šilkausko, Vilkaviškio r. Girėnų k.), B – su trimis pastatais (Richardo Brazausko, Mažeikių r. Užlieknės k.). 1 – gyvenamasis namas, 2 – ūkinis pastatas, 3 – lauko virtuvė ir sandėlis, D – daržas (sudarė R. Misius)

Taigi ikivalakiniu laikotarpiu sodybų želdinimo tradicijos išstisus šimtmečius buvo glaudžiai susiję su gamta ir mažai kito. Įvedus valakinę sistemą ir kardinaliai pasikeitus gyvenamosios aplinkos sąlygoms, kūrėsi naujos sodybų želdinimo tradicijos, pagrįstos racionalumu ir etnokultūriškumu. Vienkieminiame laikotarpyje želdinimo tradicijos toliau plėtojosi etnokultūriniu pagrindu, įgaudamos naujas funkcijas, formas ir kryptis. Kolūkinės sistemos ideologinis pagrindas neigiamai paveikė etnokultūrinės tradicijas, kartu ir sodybų želdinimą. Nuo XX a. vidurio sparčiai nykstant želdinimo tradicijų pagoniškajai kultūrai, jos vietą palaipsniui užėmė naujos, modernesnės. Tačiau sodybų želdinimo *bendrosios* tradicijos, atlaikiusios laikmečių išbandymus, ir toliau buvo puoselėjamos, tuo patvirtinant jų universalumo, funkcionalumo bei gyvybingumo ypatybes (1 priedas 2 lentelė). Daugiausia sodybų želdinimo etnokultūrinių tradicijų Lietuvos kaime išliko išplėtinės melioracijos mažiausiai paliestose vietose.

Atlikus mokslinės literatūros ir sodybų želdinimo tyrimų analizę, galima daryti hipotetinę prielaidą, kad Lietuvos valstiečių sodybų struktūrai, planinei – tūrinei kompozicijai ir želdinių meninei raiškai įtaką darė šie pagrindiniai aspektai: 1)

pagonybės draudimas, 2) įvairūs etnokultūriniai veiksniai, t. y. liaudies kosmologija ir mitologija, 3) krikščionybės įsitvirtinimas, 4) estetiniai, meniniai ir kompoziciniai bei 5) ūkiniai aspektai (53 pav.).

Veiksniai		Rezultatai
Pagonybės draudimas	Pagoniškų atributų ir apeigų perkėlimas į privačią erdvę – sodybą	Švento medžio – ąžuolo, uosio ar kito stambaus medžio sodinimas sodybos centre
		Vardinųjų medžių sodinimas sūnams – ąžuolą, uosį, beržą, klevą, šermukšnį; dukroms – liepą, obelį, kriaušę ar vyšnią
		Pagoniškų apeigų atlikimas sodyboje prie šventojo ar vardinio medžio, gėlių darželyje, prie kitų simbolių
Liaudies kosmologija ir mitol.	Sodybos kūrimas pagonišku principu	Švariojo kiemo, kaip sakralinės erdvės rengimas sodyboje, su Pasaulio medžiu – ąžuolu centre
	Pasaulio medžio simbolika sodyboje	Stogastulpio, koplytstulpio, kryžiaus statymas ir aptvėrimas, gandalizdžio rengimas sodyboje
	Sodybos kūrimas Dangaus kiemo pav.	Sodybos, kaip sakralios erdvės, kūrimas: namas (sekycia), klėtis, sodas, gėlių (rūtų) darželis.
	Įtaka gėlių darželio kompozicijai	Dangaus kūnų formų, jų apvadų iš baltintų akmenėlių, kaip Paukščių tako simbolika gėlių <u>lysvėlių</u> kompozicijoje
Krikščionybės įsitvirtinimas	Augalų asortimento plitimas	Prieskoninių, vaistinių, aromatinių, maistinių ir dekoratyviųjų augalų plitimas iš vienuolynų ir auginimas gėlių darželiuose
	Krikščioniškų simbolių plitimas	Kryžiaus statymas, koplytėlės kelimas į medį ar šalia sodybos rengimas, jų puošimas krikščioniškais simboliais
	Krikščioniškų tradicijų plitimas	Simbolinę reikšmę turinčių gėlių sodinimas prie kryžiaus, jo puošimas skintomis gėlėmis, verbų ir žolynų šventinimas
Kompozicinė ir estetinė kaita	Gėlių darželio funkcijų išplėtimas	Gėlių darželio ploto didinimas ir transformavimas į dekoratyvinį sodą, teikiant jam papildomas funkcijas
	Švariojo kiemo puoselėjimas	Švariojo kiemo ir sodybos aplinkos puošimas gėlynais, gražiai žydinčiais ir maloniai kvėpiančiais augalais
	Sodybos struktūrinių erdvių formavimas	Erdvių formavimas atskiriant vieną nuo kitos, įvairių augalų spalvinių derinių bei jų kompozicijų sudarymas
Ūkinės veiklos plėtra	Ūkiškai naudingų augalų sodinimas	Maistinių ir sodo augalų sodinimas bei jų kiekio didinimas, asortimento plėtimas maisto ir vaistų atsargoms papildyti
	Apsauginių želdinių sodinimas	Medžių sodinimas apsaugoti nuo vėjų, žaibo, ugnies plitimo ir užpuštimo bei sniego vienodesnio paskirstymo
	Dirvos sausinimas augalais	Vandenį sugeriančių medžių sodinimas drėgnose sodybos vietose ir šalia kelio drėgmei pašalinti bei keliui nusausinti
	Sodybos ribų ženklimas	Ribų žymėjimas medžiais sodinant juos pagal sklypo perimetrą arba atsiribojant nuo šalia esančio kaimyno

53 pav. Religinių, etnokultūrinių, meninių, estetinių ir ūkinių aspektų įtaka valstiečių sodybų želdinimui (sudarė R. Misius)

Krikščionybės įvedimas, pagoniškų simbolių ir atributų naikinimas bei pagoniškų papročių ir apeigų draudimas paskatino valstiečius pagoniškus simbolius persikelti į savo sodybas, kurti sakralines erdves ir jose atlikti pagoniškas apeigas. Dėl to sodybose pradėti sodinti Šventieji ir vardiniai medžiai, tveriami gėlių darželiai, lysvelių formoje ir kompozicijoje panaudojami kosmologinių ženklų simboliai, statomi stogastulpiai ir koplytstulpiai, pajvairinę sodybos planinę - erdvinę struktūrą.

Prie etnokultūrinių veiksnių priskiriamas liaudies kosmologijos ir mitologijos sakralinių erdvių kūrimas sodyboje, pakeitęs jos struktūrą jos želdinių kompoziciją ir meninę raišką: švariojo kiemo, kaip sakralinės erdvės rengimas su Pasaulio medžio simboliu – ažuolu, stogastulpiu, koplytstulpiu; sodybos, kaip sakralios erdvės kūrimas Dangaus kiemo pavyzdžiu - namas (seklyčia), klėtis, sodas, gėlių (rūtų) darželis; dangaus kūnų formų simbolikos panaudojimas gėlių lysvelių kompozicijoje.

Krikščionybės įvedimas paskatino prieskoninių, vaistinių, aromatinių, maistinių ir svetimžemių augalų sortimento gausėjimą; krikščioniškų simbolių - kryžiaus statymą, koplytėlės rengimą sodyboje ar šalia jos, apsodinant sakralinę simboliką turinčiomis gėlėmis bei aptveriant statinių tvorele; krikščioniškų tradicijų plitimą puošiant kryžius, koplytėles ir kitus simbolius skintomis ir pašventintomis gėlėmis; verbų ir žolynų šventinimą bažnyčioje.

Sodybos želdinimui didelę įtaką turėjo įvairūs ūkiniai aspektai, iš kurių paminėtini keli pagrindiniai. Pirmiausia valstietis sodyboje sodino ūkinę naudą teikiančius augalus - vaistinius, aromatinius, medingus, maistinius, ypatingai sodo augalus (obelis, kriaušes, kaulavaisius, vaiskrūmius), didino jų kiekį komerciniais tikslais ir maisto atsargoms papildyti. Valstietis, pagal sodybos perimetrą sodino medžių ir krūmų eiles ar juostas, kurios ne tik stabdė vėjus, bet ir žymėjo sodybos ribas. Prie pastatų pasodinti aukšti siauralajai medžiai pastatus saugojo nuo žaibo juos sugerdami. Tarp pastatų pasodinti medžiai gaisro atvėju veikė kaip ugniasienė, neleisdami ugniai persimesti ant gretimo pastato. Sodybas sausino gausiai vandenį sugeriančiais ir išgarinančiais medžiais juos sodindami drėgnose sodybos vietose ir šalia kelio jo nusausinimui.

Etnokultūrinėmis tradicijomis, papročiais, apeigomis ir aukojimais pagoniškų švenčių metu siekta harmonizuoti žmogaus ir gamtos tarpusavio ryšius bei suderinti jo dvasinės ir materialiosios kultūros sąveiką, todėl *tiriant Lietuvos kaimo sodybų želdinimo kaitą ir tradicijas, būtina analizuoti ne tik želdinių sortimentą, jų išdėstymo planinę ir erdvinę struktūrą, kompozicinę ir meninę raišką funkcionalumą ir tarpkomponentinius ryšius, bet ir liaudies kosmologijos, mitologijos, pagoniškosios ir krikščioniškosios religijos aspektus, susijusius su žmogaus ir gamtos tarpusavio santykiais, turėjusiais įtakos valstiečių kultūrinei, socialinei ir ūkinei veiklai bei formavusiems gyvenamosios aplinkos želdinimo tradicijas* (54 pav.).

54 pav. Žmogaus ir gamtos tarpusavio santykių laukas, kuriame formavosi sodybų želdinimo tradicijos (sudarė R. Misius)

1.5. Skyriaus išvados

Baltų religinės reformos ir liaudies kosmologijos simbolių meninė raiška valstiečių sodybose. Liaudies kosmologijos, mitologijos, pagoniškosios religijos raidos analizė medžio kultūros pagrindu atskleidė žmogaus su jį supančia gamta glaudžius ryšius sakralinėje, socialinėje, estetineje, meninėje, etnokultūrinėje ir ūkinėje veikloje. Žmogus visais savo istorinės raidos periodais siekė pažinti gamtą, atskleisti jos objektų ir reiškinių esmę bei prasmę. Mitologizavus gamtą, medžio antropomorfiškumas išryškino ne tik jo, kaip gamtos elemento, ypatybes, bet ir paties žmogaus savybes, atskleidė gamtos ir žmogaus tarpusavio santykių lygiavertiškumo, gailingumo, pagarbos ir pagalbos vienas kitam principus bei suformavo valstiečių etnines dorovines nuostatas, reguliavusias žmogaus, gamtos ir gyvenamosios aplinkos sąveiką, draudusias niokoti gamtą, skatinusias ją gerbti ir tausoti. Valstiečių dvasinė kultūra, veikiamą gamtos ir jos reiškinių visumos, vystėsi žmogaus, kaip bendruomenės nario, sąmonėje. Nulėmė asmenybės vidines orientacijas, skatinančias siekti gėrio, darnos ir harmonijos santykiyje su gamta, gyvenamąja aplinka, bendruomenės nariais ir savimi, atspindėdama jo veikloje, sodybos planinėje ir erdvinėje struktūroje bei želdinimo tradicijose. Taigi darnos principu su gamta grįstą valstiečių dvasinę kultūrą kūrė ir formavo, viena kitą papildydamos, medžio kultūros pagoniškoji ir krikščioniškoji religijos.

Nuo ankstyvųjų pirmąsias bendruomenės laikų paplitę kosmologinių ženklų simboliai lietuvių liaudies mene buvo panaudoti ne tik medinių pastatų meniniame dekoravime, bet ir pritaikyti gėlių darželių meninėje kompozicijoje bei kapų puošime. Taigi liaudies kosmologinių simbolių meninė raiška valstiečių sodybose įsitvirtinusi įvairiose sferose, tuo patvirtinant simbolinių ženklų universalumą per kurią susiformavo sąsajos tarp atrodo tarpusavyje nesuderinamų valstiečio veikos sričių: sodybos kūrimo, pastatų statybos ir dekoravimo, gėlių darželio kūrimo, sodybos želdinimo, audimo ir drožybos. Žmogaus kūrybinės veikos galia ir tobulėjimas, mitologinių, kosmologinių ir kitų ženklų universalumas patvirtina

Žmogaus Gyvenimo rato teorijos koncepciją, nusakančią Rato erdvėje ritmišką sukimąsi ir judėjimą laiko tėkmės kryptimi bei darantį įtaką sodybų meninei raiškai ir želdinimo tradicijoms.

Pagoniškojo Pasaulio medžio simboliu buvęs vienas iš valstiečio sodyboje augančių vietinių medžių, įvedus krikščionybę, jo simbolinę prasmę perėmė vieno ar kito medžio šakelė, kurios pakako nusinešti einant į pamaldas kaip verbos sudetinę dalį, šventinant per žolines žolynų puokštelę ar pabarstyti takui, vedančiam į šarvojimo patalpą. Šakeles skynė nuo tam tikslui sodyboje auginamų medžių ir krūmų.

Lietuvos valstiečių sodybų meninei raiškai ir želdinimo tradicijoms įtaką darė veiksniai. Atlikus valstiečių sodybų želdinimo tradicijų formavimosi etnokultūrinių ir meninių aspektų analizę, nustatyta, kad valstiečių sodybų meninei raiškai ir želdinimo tradicijoms darė įtaką liaudies kosmologijos simbolių ženklų panaudojimas gyvenamųjų namų puošime, didelis sakralaus medžio vaidmuo valstiečių etninėje kultūroje, sodyboje augančių medžių estetinė - emocinė vertė bei ūkinė reikšmė, tačiau didžiausia įtaka valstiečių sodybų želdinimui padarė pagonybės draudimas po krikščionybės įvedimo ir agrarinės reformos, lėmusios valstiečių sodybų planinės - erdvinės struktūros ir kompozicijos bei želdinimo principų (gamtiškumo, racionalumo, funkcionalumo, generalizacijos) ir želdinimo tradicijų kaita.

Atlikus valstiečių sodybų želdinimo tradicijų formavimosi etnokultūrinių ir meninių aspektų vertinimą, nustatyta, kad religiniai, etnokultūriniai, meniniai, estetiški ir ūkiniai veiksniai darė įtaką ne tik valstiečių sodybų meninei raiškai, želdinimui bei želdinimo tradicijų formavimuisi, ***bet nuolat veikė paties valstiečio sąmonę, joje žadindami filotopinius, hedoninius bei utilitarinius jausmus:***

- Prisirišimą prie objekto ar vietos – savo rankomis pasodinto augalo; sodybos, kurioje užaugo, estetiškai tvarkė, meniškai puošė; tėviškės bei gyvenamosios vietovės, kurioje gyveno;
- Kėlė meilės, jaukumo, saugumo ir santarvės jausmus sodybai, kaip tėviškei, kaip širdžiai mielai ir sakralinei erdvei, savaip išpuoselėtai medžių ir krūmų deriniais bei spalvingais ir kruopščiai prižiūrimais gėlių darželiais;
- Gebėjimą savo atmintyje išsaugoti gimtinės medžio ošimą, upelio čiurlenimą, paukščio čiulbėjimą, ryto rasos spindesį ar saulėtekio žavesį, keliantį nostalgikai malonius prisiminimus;
- Troškimą malonumų kaip gėrio ir laimės siekio, kuri galėjo sau leisti vargų prislėgta valstiečio šeima: džiaugtis tuo ką turi ir maisto atsargų gausinimu, moterims – gėlių darželio, kaip išskirtinai moteriškos ir sakralios erdvės, kūrimu, priežiūra ir puoselėjimu.

Iš to seka, kad valstietis, gyvendamas sodyboje ir puoselėdamas įvairius jausmus, kylančius tenkinant savo dvasinius, socialinius, meninius, estetinius bei ūkinius poreikius, juos reflektuoja į supantį kraštovaizdį, siekdamas tvarkyti jį savo pavyzdžiu bei tęsdamas jame krašto tvarkymo etnokultūrinės tradicijas, kurios kaimiškajam kraštovaizdžiui suteikia savitumo ir išskirtinumo.

2. SODYBOS ŽELDYNAS, KAIP ŽALIASIS ETNINĖS KULTŪROS PAVELDAS

Europos kraštovaizdžio konvencija, kurios tikslas - skatinti kraštovaizdžių apsaugą, tvarkymą ir planavimą bei organizuoti Europos šalių bendradarbiavimą kraštovaizdžio klausimais, pažymi, kad kraštovaizdis padeda formuoti vietos kultūrą ir yra viena iš pagrindinių Europos kultūros ir gamtos paveldo sudedamųjų dalių, prisidedančių prie žmonių gerovės ir įtvirtinančių Europos savastį (EKK, 2000). Ši konvencija skatina į Europos Sąjungą įstojušias šalis iš esmės keisti požiūrį į kultūros ir gamtos apsaugos prioritetus, pertvarkyti teisinę bazę bei valdymo struktūras atsižvelgiant į integruotos paveldosaugos aktualijas. J. Bučas (*2001) pastebi, kad integruotos paveldosaugos atžvilgiu kultūrinių kraštovaizdžių apskaita, naudojimas, išsaugojimas ir efektyvus populiarinimas tampa esminiais regioninės plėtros ir kraštotvarkos atributais nacionaliniu, regioniniu bei vietiniu lygiu. Taigi vienas pagrindinių vietinio, tuo pačiu etnoregioninio bei nacionalinio kaimiškojo kraštovaizdžio formantų yra vietiniais ir dekoratyviaisiais augalais (želdiniais) apželdintos valstiečių sodybos, iš kurių įvairiais kaimiškojo kraštovaizdžio istoriniais periodais susiformavo savitos valstiečių gyvenvietės ir vienkieminės sodybos. Išskyla keli klausimai: 1) kokie yra kaimiškojo kraštovaizdžio vizualiniai etnokultūrinio savitumo bruožai, 2) kokias funkcijas kaimiškajame kraštovaizdyje atlieka sodyba, 3) kaip traktuoti valstiečio sodybą su jos struktūroje esančiais sodo, vietinių ir dekoratyviųjų augalų deriniais - želdiniais, 4) koks jos teisinis ir paveldosauginis statusas, 5) kokiai nekilnojamojo kultūros paveldo kategorijai priskirtina ir 6) kokie yra valstiečio sodybos želdyno, kaip žaliojo etnokultūros paveldo, identifikavimo kriterijai ir požymiai.

2.1. Kaimiškojo kraštovaizdžio etninio savitumo bruožai

Istorinės retrospektyvos požiūriu Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio pokyčiams įtaką darė ne tik šalies vidiniai politiniai, ekonominiai bei socialiniai procesai, bet ir išoriniai kaimyninių šalių tarpusavio santykiai bei visos Europos geopolitinė situacija. Todėl šalies kaimiškojo kraštovaizdžio nacionalinis ir etnoregioninis savitumas bei jo kokybė labai svarbūs pirmiausia krašto kultūrai, jo identitetui išsaugoti, tarptautiniam Lietuvos įvaizdžiui ir patrauklumui didinti. Taigi kaimiškojo kraštovaizdžio išskirtinės vertės požymis yra jo *savitumas*, kurio išsaugojimo problema aktuali ne tik Lietuvai, bet ir Europos valstybėms.

Šiuo metu Vakarų Europoje kraštovaizdžio vertinimo ir planavimo srityje įsivyravo *kraštovaizdžio charakterio (savitumo) koncepcija*. Tiriant kaimiškojo kraštovaizdžio charakterį formuojančius elementus, tarpusavyje siejami fiziniai, vizualiniai, estetiniai ir *kraštovaizdžio suvokimo aspektai* (LCA, 2002; LIS, 2001; LAC, 2002; LCAI, 2006). *Pagrindinis* kraštovaizdžio charakterio tyrimo tikslas siejamas su *bendriųjų kraštovaizdžio tipų ir kraštovaizdžio individualios raiškos vietovių nustatymu*. Kaimiškojo kraštovaizdžio vietovių nustatymas remiasi tik konkrečiai vietai būdingomis fizinėmis, vizualinėmis ir mentalinio kraštovaizdžio suvokimo savybėmis. Didžiosios Britanijos, Škotijos ir Velso kraštovaizdžio

charakterio vertinime nors ir atliekama vizualinė kraštovaizdžio analizė, tačiau apsiribojama fizinio kraštovaizdžio vieneto ribų nustatymu, todėl kraštovaizdžio tvarkymo sprendiniai priimami daugiau atsižvelgiant į kraštovaizdžio charakterį, nei į kraštovaizdžio vertę. Didelis dėmesys skiriamas kraštovaizdžio poveikiui ir jo išskirtinėms gamtinėms, kultūrinėms ir estetinėms funkcijoms, kaip vertybėms, kuriomis būtina rūpintis ir saugoti. Kaimiškojo kraštovaizdžio charakteris apibūdinamas kaip savita, atpažįstama ir darni kraštovaizdžio elementų visuma, išsiskirianti iš kitų vietovių (CCN, 2003). Iki tol vyravusi gamtosaugos mokslo ir kraštovaizdžio meno priešprieša keičiama kompleksiniu požiūriu į kraštovaizdžio ekologiją ir estetiką, o regioniniai ir vietos savitumai priešpastatomi universalumui bei idealumui (Meyer, 2000).

Užsienio šalių mokslininkų manymu kiekvienas skirtingas regionas pasižymi savita vizualine raiška, susijusia su žmogaus suvokimu, o kraštovaizdžio vizualinės raiškos estetinė kokybė yra kraštovaizdžio fizinių ir regimųjų savybių bei kraštovaizdžio suvokimo kompleksinis rezultatas (Kaplan, 1989; Antrop, 2000; Palmer, 2003). Kraštovaizdžio kokybė pati savaime nėra vertybė, jeigu kraštovaizdžio tvarkymas nesiejamas su žmogaus išlikimu (Lothian, 2000) ir gamtiniu kraštovaizdžio pobūdžiu bei jo ekologiniu tvarumu (OMED, 1992; Antrop, 1997). Europos šalys, pripažindamos Europos kraštovaizdžių kokybę ir įvairovę kaip bendrą išteklių, privalo bendradarbiauti siekiant jį saugoti, tvarkyti ir planuoti atsižvelgiant į subalansuotos plėtros perspektyvą, siekiant užtikrinti nuolatinę kraštovaizdžio priežiūrą tam, kad būtų galima orientuoti ir derinti kraštovaizdžio pokyčius, kuriuos sukelia socialiniai, ekonominiai ir gyvenamosios aplinkos raidos procesai. Remiantis Europos kraštovaizdžio konvencija, kiekviena šalis privalo įteisinti kraštovaizdį kaip svarbią žmogų supančios aplinkos sudedamąją dalį, jų bendro kultūros ir gamtos paveldo apraišką bei savasties pagrindą. (EKK, 2000).

Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio savitumo pažinimo, formavimo ir išsaugojimo problemų sprendimas teisiniuose aktuose laikomas prioritetiniu. Lietuvos Respublikos Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymo vienas iš uždavinių yra laiduoti Lietuvos etnografinių regionų tradicijų savitumo išlaikymą, pažinimą, fiksavimą bei perteikimą (EKVPI, 1999). Lietuvos Respublikos Kraštovaizdžio politikos kryptių apraše (KPKA, 2004) ir Nacionalinės darnos vystimosi strategijoje (NDVS, 2003) pažymima, kad kraštovaizdžio savasties išsaugojimas, jo tvarkymas ir formavimas tenkinant ekonominius, socialinius, kultūrinius, estetinius ir ekologinius visuomenės poreikius yra vienas svarbiausių valstybės tikslų. Tik savo etnine kultūra besiremianti tauta gali palaikyti savo visuomenės narių pilietinį brandumą, dalyvaujant pasaulio civilizacijoje kaip lygiavertė partnerė, išlaikyti tokiai partnerystei ir bendradarbiavimui būtiną orumą, savarankiškumą ir savitumą.

Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio formavimo procesas tęsiasi jau 450 metų, iš kurių apie 260 m. išsilaikė valakinio kaimo kraštovaizdis, apie 120 m. egzistavo vienkiaminio kaimo kraštovaizdis. Dabartinis kaimiškas kraštovaizdis yra suformuotas sovietmečiu kolūkinės žemėnaudos ir kompleksinės žemių sausinamosios melioracijos metu, todėl neteko didelės dalies tradicinio (etnokultūrinio) savitumo. Laukų stambinimas, vienkiamųjų sodybų perkėlimas į

kolūkinės gyvenvietės bei smulkesnių natūralių želdinių pašalinimas ir agrarinių erdvių išplėtimas sutrikdė kaimiškajame kraštovaizdyje nusistovėjusių ekosistemų pusiausvyrą, dirbamuose laukuose pasireiškė dirvos erozija ir defliacija, sumažėjo ir paties kaimiškojo etnokultūrinio kraštovaizdžio natūralumas, estetiškumas bei *savitumas* (Misius, Bučas, 2009). Tačiau, pereinant iš vieno pertvarkų periodo į kitą, kaimiškojo kraštovaizdžio tradiciškumą išsaugojo Lietuvos kaimo nemelioruotose žemėse, kalvotose ir miškingose vietovėse išlikę po agrarinių reformų savitų formų ikivalakinio, valakinio ir vienkieminio kaimo fragmentai su tradiciniais apsauginių želdynų erdvinės sistemos struktūriniais komponentais.

Vizualiniai Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio etnografinių regionų etnokultūriniai savitumai pasireiškė: 1) gamtinėje aplinkoje – reljefas, augalija, dirvožemio derlingumas; 2) etnografinėje architektūroje – gyvenamųjų namų, ūkinių pastatų ir smulkiosios architektūros stilistika, medžiaga, konstrukcija, forma, mastelis bei puošyba; 3) sodybų planinėje – erdvinėje struktūroje – sodybos planavimo principas, jos dydis, pastatų kiekis ir jų išdėstymas; 4) sodybų želdinimo tradicijose - augalų sortimentas, jų kompozicinė struktūra, erdvinis panaudojimas ir meninė raiška.

2.2. Veiklos paveldas kaip kaimiškojo kraštovaizdžio savasties raiška

Kiekvienos šalies etnokultūrinis paveldas sudaro jos tapatumo didžiąją dalį, pasireiškiančią skirtinguose lygiuose: pradedant šeimos, giminės, gyvenvietės, parapijos, rajono ir baigiant regiono bei valstybiniu lygiu, todėl saugomas dėl socialinių, kultūrinių, ekonominių ir net politinių tikslų. Nacionalinio paveldo idėja iškilo tuo metu, kaip ir nacionalinės valstybės idėja, o dabartiniu metu šalies etnokultūrinis paveldas panaudojamas ne tik politiniams tikslams, bet ir etninių regionų tapatumo unikalumui išsaugoti Europos kontekste.

Nuo seno gyvenamosios vietos vaidmuo valstiečio gyvenime yra didžiulis, nes jo šeima, gyvenamoji vieta ir vietovė yra tarpiai susiję sudėtingais tarpusavio ryšiais, žadinančiais valstiečio savimonę ir skatinančiais susitapatinimą su vieta, vietove ir joje esančia bendruomene. Gyvenamoji vieta valstiečiui yra unikali savo charakteriu ir savastimi, nes sodybos ir jos aplinkos kūrimo procese dalyvavo ne tik jis pats, bet ir visa jo šeima. Dėl to į etnokultūrinį paveldą dažniausiai žiūrima kaip į vietą ar vietovę, tačiau etnokultūrinį paveldą galima analizuoti ne tik tradiciškai - kaip *vietą*, bet ir šiuolaikiškai - kaip *procesą* bei *veiklą*.

Didžiausią įspūdį paveldo lankytojams daro regimieji etnokultūrinio paveldo objektai - architektūriniai statiniai, sudarantys didelę oficialiai pripažinto paveldo dalį. Tačiau dalis etnokultūrinio paveldo neturi ryškesnės medžiaginės (regimos) raiškos formos, nors jis ir egzistuoja. ***Dabartiniu metu Vakarų Europoje į etnokultūrinį paveldą pradedama žvelgti ne kaip į statišką objektą, bet kaip į procesą, kurį objektas „išgyvena“*** (Ashworth, Howard, 2008), ***todėl labai svarbu tampa tirti ne vien proceso rezultata, bet ir jo struktūrinės dalis***. Todėl galima teigti, kad bet kuris paveldo objektas turi savo istoriją, t. y. jo sukūrimo procesą: 1) idėjos iškėlimą, 2) kūrimo procesą, 3) statinę (fizinę) bei dinaminę (veiklos) išraišką

– kaip proceso rezultata bei 4) rezultato, kaip formos gyvybingumą, kaip tradicijos (veiklos) – tęstinumą.

Veikla – tai paveldas, kuriam konservavimas fizine prasme nereikalingas, tačiau tai nemenkina jo svarbos tapatumui išsaugoti. Kaip pavyzdys - Didžioji Britanija, garsėjanti savo saugomais sodais – parkais, tačiau joje yra ir tokių sodų, kurie patys, kaip objektai, nesaugomi, tačiau juose saugoma sodininkavimo praktika ir metodai. Toks etnokultūrinis paveldas priskiriamas veiklos kategorijai. Liaudies tradicijos ir papročiai kaip ir kalba, liaudies muzika ir šokiai, religinė praktika priskiriami veiklai, kuri laikoma etnokultūrinio tapatumo įrodymais. Šiuo metu užsienio turistus domina ne vien etnokultūrinio paveldo objektai, bet ir juos kurianti ir išlaikanti valstiečio veikla, kuri ne mažiau svarbi negu etnoarchitektūra ar kraštovaizdis. Vakarų Europoje aktyviai propaguojama saugoti ir užmarštą iškeliaujančią nykstančio gyvenimo veiklą: etnokultūrinio paveldo gamybos būdus, darbo pobūdį, liaudies šokius, įvairias apeigas, papročius ir tradicijas, kurias žymiai sunkiau išsaugoti kaip valstiečių veiklos procesą. Nežiūrint į tai, Vakarų Europoje jau yra sodininkystės ir daržininkystės veiklos (technologijų), kaip paveldo, išsaugojimo pavyzdžių. Tradiciniai valstiečių sodai ir daržai nuo seno buvo skirti maistinėms kultūroms auginti, todėl jie buvo neišvengiama būtinybė. Šiais laikais daugeliui Vakarų Europoje gyvenančių žmonių, anot G. Ashworth, sodininkystė tapo malonia laisvalaikio praleidimo veikla. Anglijoje ši veikla vyksta privačiuose priemiesčių soduose, Olandijoje – darželiuose priešais gyvenamąjį namą, Italijoje – vidiniuose kiemuose, Danijoje ir Čekijoje – sodų bendrijose. Tokiuose soduose dirbantiesiems daugiau rūpi tradicinės veiklos išsaugojimas, nei ekonominė nauda. Etninės kultūros entuziastų dėmesį patraukė ir daržininkystė. Anglijoje didelio populiarumo susilaukė stambių ūkininkų restauruoti daržai, kuriuose lankytojai mokosi daržininkystės, o įgytas žinias ir patyrimą taiko savo daržininkystės veikloje. Heligano ir Kornvalio daržuose lankytojai mokinami Viktorijos laikų vaisių ir daržovių auginimo meno, kaip veiklos paveldo. O škotai nuo seno siena aptvertą daržą laiko tautinio tapatumo simboliu.

Vakarų Europoje etnokultūriniam veiklos paveldui įforminti teisinio pagrindo, garantuojančio sodininkystės technologijų ir veiklos paveldo apsaugos, nėra, nors ekomuziejai atkakliai to siekia. Tačiau ūkininkų sodai ir daržai jau pradėti pripažinti etnokultūrinio paveldu ir sudaromi jų aprašai. Kai kurie iš jų jau tampa paveldu dėl juose auginamų specifinių augalų. Lietuvos atžvilgiu tokios kategorijos, kaip etnokultūrinis veiklos paveldas, taip pat nėra, todėl siūloma įteisinti.

Taigi galima daryti išvadą, kad valstietis per savo sodybą įgyja tapatumą su gyvenamąją vieta, vietove, regionu ir šalimi, todėl etnokultūrinis paveldas visais minėtais lygmenimis naudojamas jo etnokultūriniam identifikavimui ir išskirtinumui pabrėžti, todėl vienas pagrindinių etnokultūrinio paveldo kūrėju, saugotju ir puoselėtoju yra valstietis, jo šeima ir bendruomenė, be kurios aktyvios veiklos kaimiškasis kraštovaizdis tampa bedvasiu, beveidžiu ir nykstančiu.

2.3. Valstiečio sodybos želdyno paveldosauginiai aspektai

Sodybos želdyno teisinis statusas. Remiantis Želdynų įstatymu (ŽĮ, 2007), želdynai skirstomi į *atskiruosius*, esančius tik jiems skirtoje, juridškai įteisintoje teritorijoje ir *priklausomuosius*, esančius kitų teritorijų sudėtyje. Dvarų sodybų želdynai priskiriami *atskirtųjų želdynų* kategorijai. Jie turi juridškai įteisintą teritoriją ir yra mokslinės bei kultūrinės paskirties. Dvarų sodybų želdynai, turintys istorinio želdyno statusą – jų apsaugą, priežiūrą, atkūrimą ir naudojimą reglamentuoja *Istorinių želdynų chartija* (IŽC, 1997). Mažaaukščių gyvenamųjų namų ir sodybų želdynai priskiriami *priklausomųjų* kategorijai ir priklauso gyvenamosioms teritorijoms. Želdynų įstatymo pirmo skyriaus trečiame straipsnyje, kuriame apibūdinami bendrieji želdynų apsaugos ir tvarkymo principai, pažymima, kad formuojant gamtinį karkasą šalies mastu, turi būti kuriama vientisa tolygi želdynų sistema ne tik miestuose, miesteliuose, bet ir kaimiškajame kraštovaizdyje, išlaikant ekologinius ir estetinius tarpusavio ryšius. Be kaimo gyvenviečių ir ūkininkų vienkieminių sodybų tikrai neįmanoma būtų sukurti vientisos želdynų sistemos kaimiškajame kraštovaizdyje. Toliau nurodoma, kad strateginius želdynų, želdinių ir žolinių, esančių kaimo vietovėje, apsaugos, tvarkymo ir naujų įveisimo klausimus sprendžia Žemės ūkio ministerija, o saugomais paveldo objektais istorinius ir kitus želdynus, želdinius bei želinius nustato savivaldybės. ***Kaip matome valstiečio sodybos želdynas nėra teisiškai apibrėžtas, nes Želdynų įstatyme neišskiriamas kaip atskirą teisinį statusą turintis kaimiškojo kraštovaizdžio komponentas. Neapnariami ir etnokultūriniai (etnografinių gyvenviečių ir sodybų) želdynai, jų apsaugos, tvarkymo bei naudojimo sąlygos.***

Sodybos želdynas paveldosaugos kontekste. Pripažinus valstiečio sodybai želdyno statusą, iškyla jos priskyrimo paveldo vertybėms problema. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos veiklą Lietuvoje reglamentuoja *Saugomų teritorijų* (STĮ, 1993), *Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos* (NKVAĮ, 1994) ir *Teritorijų planavimo* (TPĮ, 1995) įstatymai. Saugomų teritorijų įstatyme, kaip ir *Kultūros ir gamtos paveldo apsaugos nacionaliniu lygiu rekomendacijose* (KGPARG, 1997), nekilnojamos kultūros vertybės skirstomos į *gamtos* ir *kultūros*. Saugomų teritorijų įstatyme dvarų parkai ir sodybos priskirtos kultūros paveldo objektų kategorijai ir pavestos saugoti kultūriniais urbanistiniams bei kraštovaizdžio architektūros draustiniais.

Įstatymuose, kuriuose kalbama apie architektūrinius pastatus, statinių kompleksus, vietas, susijusias ar nesusijusias su istoriniais įvykiais bei asmenybėmis arba bendrus žmogaus ir gamtos kūrinius, želdynų paveldas priskiriamas *kultūros paveldo kategorijai*, o Kultūros ir gamtos paveldo apsaugos nacionaliniu lygiu rekomendacijose — *ir gamtos, ir kultūros kategorijai*. Žvelgiant iš paveldosaugos taško taip ir nėra aišku kuriai nekilnojamojo paveldo kategorijai reikėtų priskirti želdynus, tame tarpe ir kaimo sodybų - *gamtos* ar *kultūros*.

Analizuojant Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvenciją ir jos taikymo Operatyvines gaires (CPWCH, 1972), nustatyta, kad tarptautiniu ir

nacionaliniu lygiais vartojami taip pat du terminai: *kultūros paveldas* ir *gamtos paveldas*, tačiau Pasaulio paveldo sąrašė, pažymint kultūros ir gamtos bendros sąveikos rezultatų išskirtinius objektus, vartojamas *mišraus paveldo* terminas, kuriam priklauso Operatyvinėse gairėse išskirtos ir kituose dokumentuose apibūdintos trys kultūrinių kraštovaizdžių kategorijos – *tikslingai suplanuoti*, *asociatyvieji* ir *organiškai susiklostę* (CPWCH, 1972; OGIWH, 1999; RECL, 1996; RTEM, 1999). Šis terminas nevartojamas nei minėtoje Konvencijoje, nei Lietuvos Respublikos teisiniuose aktuose, nei valstybinėje paveldo vertybių apskaitos sistemoje. Taigi valstiečio sodybos, kaip ir dvaro sodybos želdyną, sunku priskirti kokiam nors dabar esančiai nekilnojamo kultūros paveldo kategorijai.

Anot J. Bučo (2006), dvarų sodybų parkai, yra kraštovaizdžio architektūros kūriniai, bet nėra žmogaus ir gamtos darnaus sambūvio ekodendrologiniai objektai, todėl jie negali būti priskiriami mišriųjų paveldo vertybių kategorijai. Esant tik dviejų terminų paveldo apskaitos praktikoje vartojimui, dažnai dvarų sodybų architektūros ansambliai vertinami kaip kultūros paveldas ir priskiriami kultūros paveldo objektų apskaitai bei kultūros paveldo apsaugos žinyboms, o parkai, būdami tų ansamblių aplinkos neatskiriama kompoziciniai elementais, sukurti žmogaus panaudojant kraštovaizdžio architektūros projektavimo principus, taisykles, meninės raiškos priemones ir ne dirbtinę, bet gyvą žaliąją gamtos medžiagą – augalus, priskiriami gamtos paveldui ir administruojami aplinkos apsaugos žinybos. ***Šio darbo autorius pritaria J. Bučo (2006) minčiai, kad išskirtiniai kraštovaizdžio architektūros kūriniai – parkai turėtų būti priskirti kraštovaizdžio architektūros objektų blokui ir vadinami Žaliuoju kultūros paveldu (Misius, 2004). Šį paveldą siūloma įregistruoti Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registre, išskiriant specialų skyrių „Kraštovaizdžio architektūra“ ir jo poskyrį pavadinti „Žaliojo kultūros paveldas“ (Bučas, 2006), kurio vieną dalį pavadinti „Profesionalusis žaliojo kultūros paveldas“, kitą – „Žaliojo etnokultūros paveldas“.***

Sodybos etnokultūrinis želdynas konservacinės kraštovarkos kontekste. Želdynai yra neatskiriama kultūrinio kraštovaizdžio struktūrinė dalis ir priskiriama kraštovaizdžio architektūros kompetencijai, todėl būtina paanalizuoti sodybų želdynų atitikimą kultūros vertybių apsaugos organizavimo nuostatoms. Pirmoji konservacinės kraštovarkos nuostata nurodo, kad *saugoti būtina ne paveldą apskritai, o tik jo vertybes* (Bučas, 2001). Tai reiškia, kad teisiškai saugoti reikėtų ne sodybų želdynus apskritai, o žaliojo kultūros ir etnokultūros paveldo vertybes. Antroji nuostata teigia, kad *be pažinimo apsauga neturi prasmės*. Tik pažinus objektą ir nustatius jo vertę, galima tuomet numatyti apsaugos mastą bei būdą. Apsauga ir pažinimas suprantamas kaip nedalaus abipusio ryšio sistema. Apsauga padeda pažinti, o pažinimas skatina apsaugą. Apsauga atsietą nuo visuotino pažinimo — netenka prasmės. Tai liečia ir visų tipų želdynus, tame tarpe ir saugojimui atrinktus sodybų želdynus, kaip žaliajį etnokultūros paveldą.

Trečioji konservacinės kraštovarkos nuostata — *apsaugos imperatyvas* — *vertė*, nes saugomi tik materialinę ar kultūrinę vertę turintys objektai. Šią nuostatą būtina taikyti ir sodybų želdynams, kaip žaliojo etnokultūros paveldo, vertybėms. Ketvirtoji

nuostata — *priežiūra, naudojimas ir tvarkymas — išsaugojimo būtinybė*. Išsaugoti sodybų želdynus, kaip žaliajį etnokultūros paveldą, įmanoma nuolat rūpinantis, prižiūrint juos, tinkamai naudojant ir tvarkant.

Taigi ne tik istorinių želdynų, bet ir etnoželdynų apsaugai, tvarkymui ir naudojimui, galima taikyti kultūros vertybių apsaugos organizavimo metodologinį pagrindą. Etnoželdynų paveldo identifikavimui turėtų būti sukurta atrankos kriterijų sistema, leidžianti tam tikro lygmens etnoželdyną priskirti nekilnojamojo paveldo kategorijai - žaliajam etnokultūros paveldui.

2.4. Sodybos želdyno, kaip žaliojo etninės kultūros paveldo, identifikavimas.

Kultūros paveldo samprata glaudžiai susijusi su visa žmogaus šimtmečiais kurta aplinka, kurią subrandino procesai, susiję su šalies visuomenės raida, vertybėmis ir poreikiais, verčiančiais suvokti, kad žmogaus gyvenimas nėra atsiejamas nuo jo gyvenamosios ir darbo aplinkos. Ši aplinka yra jo kultūrinio tapatumo pagrindas, mintinės bei dvasinės gyvenimo kokybės ir valstietiško mąstymo darnos etalonas (Feilden, Jokilehto, 1998). Svarbiausia suvokti etnokultūros paveldą plačiąją prasme kaip apimančią visas valstiečio veiklos ir gyvenimo sferas, liūduojančias jo veiklą ir pasiekimus per laiko slinkimą, todėl būtina saugoti etnokultūros paveldo išteklius savastį bei vertes, išlaikant jo medžiaginės ir dvasinės substancijos integralumą, bei užtikrinant išsaugojimą ateities kartoms.

Literatūros analizė parodė, kad valstiečio sodybos želdynas, būdamas kaimiškojo kraštovaizdžio komponentu, yra valstiečių pagoniškosios kultūros, socialinės ir ūkinės veiklos, supančios gamtos ir gyvenamosios aplinkos ilgaamžės darnios sąveikos (kaip visumos) rezultatas, susiformavęs dviejų tarpusavyje persipynusių kultūrų – *dvasinės ir medžiaginės, yra etnokultūrinė vertybė – žaliojo etnokultūros paveldas*.

Žaliojo etnokultūros paveldo, kaip nekilnojamojo kultūros paveldo kategorijos, identifikavimas yra painus, specifinis ir sudėtingas, nes glaudžiai siejasi su gamta ir jos elementais – augalais, reljefu, vandenimis ir klimatinėmis sąlygomis, valstiečio gyvenamąja ir darbo aplinka – sodybos architektūriniais statiniais, želdiniais bei šeimyniniais ir socialiniais tarpusavio santykiais, pasireiškiančiais gyvosiomis etnokultūrinėmis tradicijomis, papročiais ir apeigomis. ***Todėl žaliojo etnokultūros paveldo verčių nustatymas reikalauja ypatingo dėmesio, gilios valstiečių etnokultūrinių tradicijų raidos ir vykusių socialinių – ekonominių procesų analizės. Taigi tam, kad kartu su etnoarchitektūriniu kompleksu į saugotinių objektų sąrašą galima būtų įtraukti ir jo želdyną, kaip žaliojo etnokultūros paveldo vertybę, jis turi būti įvertintas pagal šiam tikslui nustatytus vertinimo kriterijus (vertes) ir jų požymius.***

2.4.1. Kultūros paveldo objektų raiškos kriterijai. A. R. Budriūnas ir K. Ėringis (2000), siekiant nustatyti kraštovaizdžio estetinį rekreacinį vertingumą, kraštovaizdžio elementus siūlo vertinti pagal 1) bendrąjį gamtovaizdžio išpūdingumą, 2) reljefo išraiškumą, 3) augalijos erdvinės įvairovės bei 4) antropogeninių objektų įvairovės ir tikslingumo kriterijus bei jų identifikavimo požymius.

J. Kamičaitytė – Virbašienė (2003) kraštovaizdžio vizualinės kokybės analizei naudojo tokį *kokybės kriterijų modelį*: 1) gyvybingumas, 2) įvairovė, 3) sudėtingumas, 4) harmoningumas, 5) išraiškingumas, 6) unikalumas, 7) funkcionalumas ir 8) prasmingumas. Remiantis šiais kraštovaizdžio vizualinės kokybės kriterijais, autorė pasiūlė pagrindinius kraštovaizdžio vizualinės kokybės *visuomeninio vertinimo subjektyviuosius rodiklius*, lemiančius aukščiau tuo pačiu numeriu pažymėtus kriterijus: 1) jaukumas, 2) įdomumas, 3) paslaptingumas, 4) darnumas, 5) išpūdingumas, 6) originalumas, 7) tvarkingumas, 8) sąsajos su tautos praeitimi ir jos kultūra. Pagal paskutinį kriterijų vertino kraštovaizdžio sandaros asociatyvumą, sąlygojamą vizualinių erdvių raiškos kultūrinių, istorinių ir dvasinių sąsajų, tačiau etnokultūriškumo atžvilgiu nėra vertinamas.

P. Kavaliausko (1992) sukurta aplinkos struktūros optimalumo vertinimo kriterijų sistema (modelis) yra viena iš žinomiausių, kurioje nustatytos verčių rūšys (rodikliai) apjungti į šias antropoekologinių kriterijų verčių grupes: 1) bionominę, 2) psichominę, 3) socionominę, 4) ergonominę bei 5) ekonominę. Aplinkos struktūros optimalumo vertinimo kriterijų sistemos socionominių verčių grupės *tradiciškumo* rodiklis vertinamas tik pagal tradicinės aplinkos ploto dydį teritorijoje, *atmintinumo* – pagal saugomų objektų tankį, *paterniškumo* – pagal paternizuoto ploto dydį.

E. Kriaučiūnas (2002), aptardamas kraštovaizdžio estetiškos vertės bei estetinio vertinimo ryšius su kitomis teritorijos vertėmis, teritorijos verčių sistemoje nurodo *tris verčių grupes*: 1) absoliutaus vertingumo (istorinė – kultūrinė, estetiškos ir ekologinės vertės), 2) teritorijos funkcinio vertingumo (gyvenamosios, ūkinės, rekreacinės ir konservacinės teritorijų vertės) bei 3) ekonominių verčių (rinkos ir visos kitos vertės, suvokiamos kaip ekonominės vertės dedamosios).

Kaip matome, įvairūs autoriai, vertindami kraštovaizdį ir jo elementus estetišku – rekreaciniu, vizualinės kokybės, aplinkos optimizavimo, estetinio vertingumo ir kitais požūriais, naudojo skirtingas verčių sistemas, kuriose pabrėžiama estetiškos vertės emocinė prigimtis, nes estetiškos kraštovaizdžio vertė kylanti iš žmogaus dvasinių poreikių. Estetinė vertė dažniausiai daro tiesioginę įtaką kitoms kraštovaizdžio vertėms, tame tarpe ir ekonominėms (Lothian, 1999), tačiau kraštovaizdžio vertinimo kriterijų modeliuose nėra etnokultūrinių verčių, todėl kraštovaizdis etnokultūriniu aspektu nevertintas.

E. Riaubienė (2000), aptardama kultūros paveldo išteklių vertinimo problemą, konstatuoja jos sudėtingumą, nes objekto vertė nėra visiškai tapati jo savybėms. Ji siūlo kraštovaizdine, urbanistine, architektūrine, menine ir technologine vertes ir jų požymius nustatyti remiantis istoriniais ir moksliniais tyrimais. Autentiškumui priskyrė medžiagą, atlikimą, formą, apsuptį. (Riaubienė, 2000).

Skandinavijos šalyse paveldo objektai atrenkami naudojantis minimaliu verčių grupių skaičiumi. Švedijoje nekilnojamojo kultūros paveldo objektų saugojimui atrankoje naudojamos dvi pagrindinės verčių grupės: 1) dokumentinė – asmens ir visuomenės istoriniai įvykių liudijimai; statybos, architektūros ir technologijų istoriniai dokumentai, liudijimai ir kt., bei 2) išgyvenimo – laiko, tapatumo, tęstinumo, grožio, simboliškumo ir kitos vertės (Unnerback, 1998). Norvegijoje nekilnojamojo kultūros paveldo objektai laikomi informacijos, jausminių ir estetiškos

išgyvenimų šaltiniu, nes kultūros vertybės padedančios atkurti praeities istoriją, įvairius įvykius, atnaujinančios istorines žinias, kurios padeda spręsti šiuolaikines paveldosaugos problemas bei leidžia laisviau ir išsamiau interpretuoti su paveldu ir jo išsaugojimu susijusius tolimesnius veiksmus (Norway, 2009 žiūrėta internete). Pagrindinėmis laiko šias verčių grupes: 1) *emocinė – estetinė*: asmens ryšys su tradicija, susižavėjimas, nuostaba, patriotizmas, religinis jausmas, vizualinis ryšys su praeitimi bei 2) *kultūrinė*: istorijos tęstinumas, kultūriniai skirtumai, įvairovė ir kaita.

Pasaulio paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairėse B. Feilden ir J. Jokilehto (1998) paveldą siūlo skirstyti į *kultūrinių, šiuolaikinių socialinių ir ekonominių* verčių grupes. Kultūrinių verčių grupę sudaro *tapatumo, meninės – techninės ir retumo* vertės (tipai). *Tapatumo* vertė pagrįsta objekto atpažinimu ir pripažinimu. Šios vertės esmė glūdi emociniuose visuomenės ryšiuose su tam tikrais objektais ar vietomis ir gali apimti šias dvasinių saitų savybės: senumą (amžiaus atžvilgiu), tradiciją, tęstinumą, memorialumą, legendiškumą; susižavėjimą ir nuostabą; dvasinius ir religinius jausmus; simbolinius, patriotinius ir tautinius jausmus. Santykinė *meninė ar techninė* vertė grindžiama moksliniais tyrimais. Esmę sudaro 1) moksliniai ir kritiniai istoriniai įvertinimai, 2) paveldo objekto formos svarbos, jo techninės, struktūrinės bei funkcinės koncepcijų ir atlikimo būdo reikšmės nustatymas. ***Šios vertės sužinomos iš tyrimų, siekiant parodyti santykinę objekto reikšmę, kylančią iš jo sąsajų su jo paties laikotarpiu, kitais laikotarpiais bei dabartimi. Retumo*** vertė grindžiama statistine analize. Paveldo objektas siejamas su kitais objektais, priklausančiais tam pačiam tipui, stiliui, kūrėjui, laikotarpiui, regionui arba tam tikram jų deriniui. Ši vertė apibrėžia objekto retumą, reprezentatyvumą ar unikalumą. Didelė reikšmė skiriama ir paveldo objekto *autentiškumo raiškos kriterijui* pagal ***medžiagos, atlikimo, formas ir apsupties parametrus, kuris yra lemiamas siekiant objektą įtraukti į saugotinų sąrašą.***

Išanalizavus Skandinavijos šalių ir pasaulio paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairėse saugojimui rekomenduojamų kultūros vertybių atrankoje verčių naudojimo patirtį, ***nustatyta, kad etnokultūrinių verčių ir jų požymių grupės ar etnokultūrinės vertės atskirai neišskiriamos, bet integruojamos į esamų verčių grupių tapatumo, būdingumo, tęstinumo, kultūrinio skirtumo, tipiškumo, autentiškumo ir kitas vertes. Pažymėtina tai, kad nekilnojamojo kultūros paveldo objektų vertinimo procese aktyviai dalyvauja subjektas, turintis savo vertybinę orientaciją, poreikius ir tikslus, todėl vienokių ar kitokių vertinimo kriterijų parinkimą dažniausiai lemia suvokėjas, įvairiais visuomenės raidos tarpsniais nekilnojamojo kultūros paveldo objektams priskiriantis tam tikras vertes. Taigi B. Feilin (1998) verčių grupes apibūdina kaip subjektyvias, nes priklausančios nuo interpretavimų, atspindinčių mūsų laikmetį ir yra įvairių verčių tipų identifikavimo priemonės.***

Lietuvoje saugotini vietose etninės kultūros paveldo objektai identifikuojami ir vertinami remiantis nuodugniais tyrimais jų buvimo vietose. Esantis Lietuvos Istorijos ir kultūros paminklų sąrašė bei Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių registre (EKTN, 2004) ir dar neregistruotas jokiuose dokumentuose kultūros paveldas nuodugniai tiriamas, o paliktinas saugoti vietose vertinamas bei apsaugai ir plėtrai atrenkamas pagal sistemini kompleksą

objekto/vietovės vertės identifikavimo požymių apibrėžiamų šešiais bendriausiais jos įvertinimo kriterijais: 1) kultūrinės reikšmės (istorinis informatyvumas, formos ir struktūros brandumas, autentiškumas, etnografiškumas), 2) kraštovaizdinės reikšmės (ekspozicinė galia, istorinis ir ekologinis stabilumas, kompozicinis raiškumas), 3) raritytinės reikšmės (universalus, regioninis, lokalinis unikalumas), 4) etaloninės reprezentacijos (šalies, etnografinio regiono, lokalsios vietos mastu), 5) visuomeninės reikšmės (filotopiškumas, asociatyvumas) bei 6) panaudojimo perspektyvos (reali fizinė būklė, teritorinė lokalizacija) (EKTN, 2004) (III priedo 1 lentelė).

Etnokultūrinės architektūros objektų vertė identifikuojama pagal šiuos kultūrinės raiškos požymius: 1) istorinį reikšmingumą (informacinė apimtis pagal istorinį laikotarpį, mokslo ir technikos lygį bei žmonių kultūrą, pasaulėžiūrą, buitį ir tradicijas), 2) memorialinį – asociatyvini (sąsajos su istoriniais įvykiais, asmenybių gyvenimu ir veikla), 3) mokslinę reikšmę (kaip šaltinis įvairioms mokslo kryptims), 4) estetinę reikšmę (kūrybinio sumanymo ir formų vienovė, sąsajos su aplinka funkciniais ir kompoziciniais ryšiais), 5) etnografiškumo požymius (mastelių ir proporcijų darna; etnografinė zonai puošybos elementų ir spalvų būdingumas; liaudies meno atributų gausa; kompozicinis raiškumas ir vientisumas; medžiagų ir vaizdo autentiškumas; statybos darbų lokalinis tipiškas), 6) materialinę reikšmę (ekonominės ir utilitarinės panaudos galimybės bei pinigine vertė). (III priedo 2 lentelė).

Kaip matome, tiek etninės kultūros paveldo objektai, tik etninė architektūra vertinami visiškai nekreipiant dėmesio į jų sudėtyje esančius želdynus, nors naudojamos objekto kompozicinio raiškumo, ekspozicinės galios, lokalinio unikalumo, funkcinio ir kompozicinio ryšio su aplinka bei kitos vertės. Šios vertės tikrai siejasi vertinamame etnokultūriniame objekte esančių želdynų planine – erdvine struktūra, darančia įtaką jo kompoziciniam raiškumui, ekspozicinei galiai, unikalumui, funkciniam ir kompoziciniam ryšiui su supančia aplinka. Tačiau želdynų įtaka ignoruojama ir nevertinama. Išanalizavus kraštovaizdžio ir kultūros paveldo verčių sistemas, galima teigti, kad etnokultūrinis aspektas jose atspindėtas. Tačiau nei šiose, nei etninės kultūros bei architektūros objektų verčių sistemose konkretaus želdynų arba žaliojo etnokultūros paveldo vertinimo nerasta.

2.4.2. Žaliojo etnokultūros paveldas kultūros paveldo autentiškumo raiškos kriterijų kontekste. Kaip jau buvo minėta, siekiant kartu su etnokultūriniu kompleksu į saugotinių objektų sąrašą būtų įtrauktas ir želdynas, turi būti nustatytos ir jo vertės (vertinimo kriterijai). Pasaulio paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairėse (Feilden, Jokilehto, 1998) (III priedo 3 lentelė) nurodoma, kad paveldo vertės turi būti grindžiamos moksliniais tyrimais, kurių metu objektas įvertinamas istoriniu aspektu, formos, techninės, struktūrinės, funkcinės bei atlikimo būdo atžvilgiu, kartu parodant objekto reikšmę, kylančią iš jo sąsajų su praeities laikotarpiu ir dabartimi.

Pagrindinis kultūros paveldo priežiūros tikslas yra užtikrinti nustatytų išskirtinių jo verčių, dėl kurių yra saugomas, palaikymą ir tinkamą eksponavimą visuomenei. Siekiant suteikti kultūros ar etnokultūros paveldo objektui apsaugos statusą, objekto autentiškumo aspektas, medžiagine ir dvasine prasme nusakantis jo originalumą

(pirmapradiškumą), yra lemiantis, todėl turi atitikti keturis autentiškumo kriterijus pagal medžiagos, atlikimo, formas ir apsupties parametrus (Feilden, 1998; Riaubienė, 2000; Bučas, 2001; EKTN, 2004). *Medžiagos* autentiškumą apibūdina originali statybos medžiaga; istorinis sluoksniavimasis, pėdsakai bei žymės, atsiradę dėl reikšmingų istorinių laikotarpių poveikio bei senėjimo procesas. *Atlikimo* autentiškumo parametrą priskiriama: originali statybos technologija, apdorojimo būdai ir ženklai, esantys istorinėse konstrukcijose bei medžiagose. Elementai ar aspektai, išreiškiantys meninę, architektūrinę, inžinerinę ar funkcinę paveldo objekto ir jo apsupties formą yra formas autentiškumo parametrai. Istorinių vietų, teritorijų ar kraštovaizdžių forma siejama su platesniu kontekstu, atitinkančiu kiekvieną konkretų atvejį. Apsupties autentiškumas siejamas su paveldo vieta ar apsuptimi, susijusia su statybos laikotarpiu; istoriniais parkais ar sodais; istoriniais ar kultūriniais kraštovaizdžiais; miestovaizdžio ar darnos verte. Tuo siekiama išsaugoti paveldo objektą jo originalioje vietoje bei palaikyti vietos ir jos apylinkių sąsajas.

Analizuoto kultūros paveldo objekto autentiškumo kriterijaus medžiagos, atlikimo, formas bei apsupties parametrai gali būti taikomi sodybos pastatų ir smulkiosios architektūros atžvilgiu, t. y. jos architektūriniam kompleksui vertinti, tačiau reikia paanalizuoti ar sodybos želdynas, kaip žaliasis etnokultūros paveldas, tenkina kultūros paveldo autentiškumo raiškos kriterijus.

Medžiagos autentiškumas. Sodybos želdyno atveju medžiagos autentiškumą apibūdina originali gamtinė medžiaga – augalai, kurių vieni yra sumedėję (medžiai, krūmai, lianos ir vaismedžių sodo augalai – vaismedžiai, kaulavaisiai, vaiskrūmiai), kiti – žoliniai (įvairios žolės vaistams, prieskoniams ir arbatoms bei gėlės ir daržovės) (55 pav.). Pastarųjų augalų pilno vystimosi ciklo laikotarpis trunka vienerius metus. Po metų kitas ciklas prasideda vienu - nuo atžėlimo iš dirvoje peržiemojusių šaknų, šakniagumbių ar svogūnėlių (daugiamečiai žoliniai augalai), kitų – nuo sėklų sudygimo, iki jų subrandinimo (vienmečiai ir dvimečiai augalai). Daugiamečių žolinių augalų amžius (augimo trukmė be persodinimo) yra įvairus: 5 – 6 metai (šluotelinis flioksas (*Phlox paniculata* L.), dailieji auskarėliai (*Dicentra spectabilis* (L.) Lem.)), 10 – 15 metų (žalioji rūta (*Ruta graveolens* L.), vaistinis smidras (*Asparagus officinalis* L.)), 20 metų ir daugiau (baltažiedis bijūnas (*Paeonia lactiflora hort*), rusvoji vienadienė (*Hemerocallis* L.)) (Vaidelienė, Vaikelys, 2001,2003). Sumedėję augalai, ypatingai medžiai, auga šimtmečius: karpotasis beržas (*Betula pendula* Roth) – 150 metų, paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.) , paprastasis šermukšnis (*Sorbus aucuparia* L.), miškinė obelis (*Malus silvestris* (L.) Mill.) – 200; miškinė kriaušė (*Pyrus pyrastrer* (L.) Burgsd.), paprastoji eglė (*Picea abies* (L.) H. Karst.) ir paprastasis kaštonas (*Aesculus hippocastanum* L.) – 300; paprastasis uosis (*Fraxinus excelsior* L.) – 400; mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.) – 600; paprastasis ažuolas (*Quercus robur* L.) – 1000 metų ir daugiau (Navasaitis, 1979, 2000; Januškevičius, 1995). K. Šešelgis (1980) nepastoviausiais kaimo gyvenviečių elementais istorijos raidoje laikė sodybinius pastatus, nes tyrimai parodė, kad dauguma pastatų ir jų vietos sodybose vidutiniškai kito kas 40 – 70 metų. Pastovesniais kaimo gyvenviečių elementais laikė gyvenvietės planinės struktūros pagrindą sudarančius elementus: reljefą, kelius, sodybų vietą bei jų pobūdį, t. y. planinę – erdvinę struktūrą.

Kaip matome, sodybose augantys medžiai savo ilgaamžiškumu pastatų amžių lenkia vidutiniškai nuo trijų (karpotasis beržas) iki dešimties (mažalapė liepa) ir daugiau (paprastasis ąžuolas) kartu, tuo pačiu ilgai žymėdami sodybos vietą ir jos ribas kaimo gyvenvietėje ar kraštovaizdyje, išlaikydami planinės – erdvinės struktūros pobūdį ir meninę raišką, atskirdami sodybos funkcines dalis, palikdami jose funkcinės dalies identifikavimo požymius. Taigi augalai, būdami natūraliais gyvais gamtiniais elementais, nuolat sezoniskai keičiantys savo aukščio, pločio ir tūrio parametrus, spalvą, lapus ir ažūriškumo intensyvumą, gebantys savaime atsinaujinti (medžiai - atželti iš kelmo, krūmai - iš atžalų, žoliniai – iš šaknų ar sėklų), išlaikantys originalią sodybos planinę – erdvinę struktūrą, meninę raišką ir jos etnokultūrinius ypatumus, atspindintys sodybų želdinimo etnokultūrinės tradicijas, darantys estetinę, emocinę ir ekologinę įtaką aplinkai, yra žaliojo etnokultūros paveldo medžiagos pagrindas, pažymintis paveldo objekto medžiagos autentiškumą. Vienas pagrindinių medžiagos autentiškumo parametrų yra vietinių ir svetimžemių, tradiciniais tapusių, augalų sortimentas. Senėjimo atžvilgiu, augalai (kaip medžiaga), ypač medžiai, reikalauja minimalios priežiūros, jų nereikia saugoti nuo atmosferos poveikio. Priešingai, kuo senesnis medis, tuo vertingesnis estetiniu - emociniu, ekonominiu, ekologiniu, etnokultūriniu ir socialiniu atžvilgiu. Padedant žmogui medis, kad ir puvinio paveiktas, dar labai ilgai gali išgyventi, o pasibaigus amžiui, t. y. perėjus visus pilno gyvenimo ciklo laikotarpius, šiuolaikinės techninės galimybės leidžia jo vietoje pasodinti iš anksto iš jo paties sėklų išaugintą 30 - 50 metų medį. Tai vienas iš būdų medžiagos autentiškumui palaikyti. Reikia pažymėti, kad skirtingas augalų, kaip žaliojo kultūros paveldo objektų medžiagos, ilgaamžiškumas nesudaro didesnių sunkumų išlaikyti jos autentiškumą. Panaudojant augalų biologines dauginimosi ypatybes, lengvai išlaikomas jų autentiškumo perimamumas ir tęstinumas.

Galima išskirti šiuos medžiagos autentiškumo nustatymo parametrus: 1) statybinės medžiagos originalumas (gyva gamtinė medžiaga – augalai), 2) tradicinis augalų asortimentas (55 pav.)

Atlikimo autentiškumas. Pagrindinis *atlikimo* autentiškumo parametras kultūros paveldo objektuose yra statybos technologijos originalumas, sodybos želdinime pasireiškiantis kaip darbo atlikimo (**veiklos**) būdas - augalų sodinimas, atkreipiant dėmesį į jų rūšinę sudėtį, funkcinę paskirtį ir bioekologinius reikalavimus. Atsižvelgiant į augalų išdėstymo ir grupavimo pobūdį (meninę raišką) vienas kito atžvilgiu, galima išskirti šiuos augalų komponavimo būdus: 1) geometrinį (tiesios eilės ir geometrinės formos), 2) laisvą (švelniai vingiuotos (estetiškos) eilės, juostos ar laisvos formos apsodinti plotai), 3) mišrų (pirmųjų sodinimo būdų panaudojimas sodybos želdyne) ir 4) padriką (betkur ir betkaip, be jokios sistemos (padrikai) pasodinti augalai ar jų grupės nepriskiriamos prie meninės raiškos būdų). Reikia pastebėti, kad augalai, kaip originali medžiaga, patys savaime yra estetiški, nes maloniai nuteikia, žadina estefinius jausmus. Suformuoti panaudojant meninės raiškos priemones, jų kompoziciniai deriniai sodybai suteikia naują meninę - estetinę kokybę. Be to, atlikimo autentiškumas yra sodybos planinės, erdvinės ir tūrinės struktūros, kitaip sakant – meninės raiškos organizavimo pagrindas.

Autentiškumo atributai	Vertinimo kriterijai (vertės)	Vertės identifikavimo požymiai
Medžiagos autentiškumas	⇒ Statybinės medžiagos originalumas	Gamtinės medžiagos: 1) augalai: gėlės, krūmai, medžiai, sodo ir daržo augalai; 2) smėlis, žvyras, akmuo, vanduo, mediena
	⇒ Tradicinis augalų asortimentas	1) vietiniai žoliniai ir sumedėję augalai; 2) tradiciniais tapę seniai introdukuoti augalai
Atlikimo (veiklos) autentiškumas	⇒ Sodybos teritorijos ir augalų komponavimo principai	Geometrinis, laisvas, mišrus
	⇒ Augalų komponavimas panaudojant meninės raiškos priemones	Pusiausvyra, harmoningumas, vieningumas, įvairumas
	⇒ Augalų sodinimo technologijas	Paprasta ir apeiginė
	⇒ Originali meninė raiška ar ženklas medžiagoje	1) kopolytelė ar kryžius sodybos medyje; 2) gandrakizdžio įkelimą į medį
Formos autentiškumas	⇒ Sodybos planinės struktūros kompozicinė raiška	Reguliari, laisva ar mišri kompozicija
	⇒ Sodybos erdvinės - tūrinės struktūros meninė raiška	Erdves formuojančių augalų dydžių, formų, spalvų, faktūrų ir tūrių įvairovė
	⇒ Prasminės meninės reikšmės originalumas	1) gėlių darželio lygyvelių kompozicija įprasminant dangaus šviesulių formas; 2) dviejų šermukšnių prie vartelių sodinimas piktųjų dvasių atbaidimui
	⇒ Memorialinio aspekto išraiškos formos	1) vardiniai (gimus vaikui), 2) proginiai (kokiam nors ypatingam įvykiui atminti), 3) atmintiniai (išvykusiam ar mirusiam asmeniui atminti) medžiai
	⇒ Želdyno formos istorinės kaitos aspektai	1) augalų kompozicijų, 2) želdinimo tradicijų, 3) sodybos struktūros, 4) sodybos sklypo formos, 5) meninės raiškos priemonių
Apsupties autentiškumas	⇒ Želdyno planinės struktūros formos prisiderinimo kokybė prie gamtinių elementų	Dera arba nedera prie gamtinių elementų: 1) reljefo; 2) vandens telkinių; 3) natūralių želdynų gamtinių linijų
	⇒ Želdyno tūrinės raiškos formų atitikimas apsupties charakteriui	Dera arba nedera prie gamtinių elementų tūrių: 1) natūralių želdynų gamtinių tūrių; 2) reljefo gamtinių tūrių
	⇒ Augalų asortimento atitikimas apsupties asortimentui	Atitinka arba neatitinka želdyno ir gamtinės aplinkos pagrindinių augalų asortimentas

55 pav. Sodybos želdyno, kaip žaliojo etnokultūros paveldo objekto, atitikimas medžiagos, atlikimo (veiklos), formos ir apsupties autentiškumo bei meninės raiškos kriterijams (remiantis J. Buču (2001), B. Feilden ir J. Jokilehto (1998) sudarė R. Misius)

Turint galvoje dvasines etnokultūrinės tradicijas, galima įvardinti dvi augalų komponavimo technologijas: paprastą ir apeiginę. Pirmuoju atveju augalas sodinamas be iš anksto nustatytų kokių nors apeigų. Antruoju atveju – atliekamos tam tikros apeigos, pavyzdžiui, vardinio medžio – paprastojo ažuolo sodinimas gimus pirmajam sūniui, kai visai šeimai dalyvaujant atliekamos apeigos po jo šaknimis pakasant gimusiojo placenta. Prie atlikimo autentiškumo parametrų galima priskirti, kopolytelių ar kryžių kabinimą seniausiuose sodybos medžiuose bei

gandralizdžio įkėlimą į medį: tai traktuojama kaip originali meninė raiška ar ženklas paveldo objekto medžiagoje.

Siūlomi trys atlikimo autentiškumo nustatymo parametrai: 1) sodybos teritorijos ir augalų komponavimo principai, 2) augalų komponavimas (sodinimo būdai) panaudojant meninės raiškos priemones, 3) augalų sodinimo technologijas ir 4) originali meninė raiška ar ženklas medžiagoje.

Formos autentiškumas. Sodybos želdyno **formas** autentiškumui nustatyti siūlomi net penki parametrai, išreiškiantys žaliojo etnokultūrinio paveldo objekto estetinę, architektūrinę, funkcinę ar įdėjinę raišką formos atžvilgiu.

1) Želdyno planinės struktūros meninė raiška formos atžvilgiu atsispindi sodybos teritorijoje esamų želdinių laisvoje, reguliarioje ar mišrioje kompozicijoje, o funkcinė raiška – sodybos atitinkamos dalies želdinime, atitinkančiame jos funkcinę paskirtį. Tai sodybos teritorijos planinė raiška, kurioje apibūdinami augalų išdėstymo principai jų tarpusavio išdėstymo atžvilgiu bei atitinkamose funkcinėse dalyse atitinkamų augalų panaudojimas funkcinė prasme: vaismedžių sode auga vaismedžiai, darže – daržo augalai, dekoratyviajame sode – sumedėję augalai ir gėlės.

2) Želdyno erdvinės - tūrinės struktūros meninė raiška atsispindi sodybos erdves atskiriančių ir jas užpildančių augalų dydžių, formų, spalvų ir faktūrų įvairovėje, o funkcinė raiška - jų kompozicijoje. Taip apibūdinama sodybos želdyno erdvinė – tūrinė kompozicija, kartu su pastatais kaimiškajame kraštovaizdyje sudaranti tūrinį sodybos siluetą.

3) želdyno prasminės reikšmės originalumas formos ir funkcinės idėjos atžvilgiu. Ši sodybos želdyno formos autentiškumo parametras reikėtų suprasti kaip augalų išdėstymo būdą etnokultūrinių tradicijų atžvilgiu, pvz.: gėlių darželio lysvėlių kompozicijoje dangaus šviesulių formų atkartojimas; dviejų paprastųjų šermūkšnių prie vartelių išorinės pusės sodinimas piktųjų dvasių atbaidymui ir pan.

4) želdyno memorialinio aspekto išraiškos formą suteikia sodybos želdyne augantys vardiniai (gimus vaikui), proginiai (kokiam nors ypatingam įvykiui atminti) bei atmintiniai (išvykusiam ar mirusiam asmeniui atminti) medžiai.

5) želdyno formos istorinę kaitą atspindi sodybos struktūros ir formos, želdinimo tradicijų, meninės raiškos priemonių kaita kaimiškojo kraštovaizdžio istorinių tipų kaitos atžvilgiu.

Apsupties autentiškumas. Šis parametras išreiškia sodybos želdyno planinės ir tūrinės struktūros formų santykį su apsupties formomis. Sodybos ir jos želdyno planinė ir tūrinė forma priklauso nuo ją supančių gamtinių sąlygų, t. y. reljefo, vandens telkinių ir natūralių želdinių formų: jeigu sodyba įkurta prie ežero, upelio ar miško, dažniausiai sodybos riba atkartoja vandens telkinio kranto ar pamiškės liniją bei jų želdinių tūrinės formas. Sodybos želdyno formų atitikimas apsupties tradicinių formų charakteriui vertinamas teigiamai, nes tuo siekiama išsaugoti paveldo objektą jo originalioje vietoje bei palaikyti vietos ir jos apylinkių sąsajas. Šiuo atveju galima išskirti tris apsupties autentiškumo aspektus: 1) sodybos želdyno planinės struktūros formos ir 2) tūrinės raiškos formų atitikimą apsupties formoms bei 3) augalų asortimento atitikimą apsupties asortimentui.

Siekiant apibrėžti autentiškumo laipsnį, nepakanka kurio nors vieno parametro, bet būtina analizuoti visus keturis autentiškumo aspektus. Medžiagų autentiškumas yra pirmasis ir pagrindinis kriterijus formos bei atlikimo autentiškumui nustatyti, nes kartu su apsupties autentiškumu apibrėžia kultūros paveldo objekto autentiškumo laipsnį.

Atlikus kultūros paveldo objektų autentiškumo raiškos kriterijų analizę, nustatyta, kad sodybos želdynui, galima taikyti medžiagos, atlikimo, formos ir apsupties autentiškumo raiškos kriterijus pagal atitinkamas verčių grupes ir jų identifikavimo požymius. Sodybos želdyno autentiškumo raiškos kriterijų, turinčių menotyrinį pagrindą, atitikimas kultūros ar etnokultūros paveldo objekto autentiškumo parametrų kriterijams suteikia galimybę valstiečio sodybos želdyną, atrinktą saugojimui, vadinti žaliuoju etnokultūros paveldu.

2.5. Skyriaus išvados

Sodybos želdynas, kaip etnokultūrinio kraštovaizdžio vertybė. Valstiečio sodybos želdynas, kaip ir istorinis želdynas, yra valstiečio ir gamtos glaudžiu, istoriškai ilgų ir daugiaplanių tarpusavio santykių rezultatas, turintis savyje kosminio pasaulio struktūrinį modelį ir prasnę, savitą valstietišką meninę ir kompozicinę raišką, atspindintis Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio vieno iš istorinių periodų regioninės etninės kultūros kraštovarkines ir sodybų želdinimo tradicijas. Mūsų šalyje etninė kultūra visuomet suvokiama sodybos kontekste, padedanti išlaikyti tautinį tapatumą, savimone, krašto etninės kultūros savitumą ir saviraišką. *Etnografinės sodybos biokomponentas – želdynas, paženklintas gyvosios kultūros ir ūkininkavimo bei kraštovarkinėmis tradicijomis, turėtų būti pripažintas etnokultūrine vertybe ne tik vienu iš sodybos, bet ir kaimiškojo kraštovaizdžio etnokultūrinės vertės identifikavimo požymių, saugomas kartu su sodybos etnoarchitektūriniu kompleksu ir laikomas neatskiriama jo dalimi.* Kintančioje valstybinės politikos, ekonomikos ir socialinės sąrangos aplinkoje bei kaimo gyvenviečių struktūroje sodyba buvo ir išliko pagrindine šeimos gyvenamąja vieta, o jos vedamas ūkis – stabilium ūkiniu vienetu. *Taigi valstiečio sodyba yra kaimo etninės kultūros pagrindas, savyje talpinantis dvasinę ir medžiaginę, etinę, estetinę ir meninę valstietiškąją kultūrą, tame tarpe ir sodybų želdinimo tradicijas, kaip veiklos paveldą, kurias būtina ištirti, nustatyti, saugoti ir propaguoti ne tik kaip valstiečio sodybos, bet ir Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio etnokultūrinę vertybę.*

Sodybos želdyno, kaip žaliojo etnokultūros paveldo, identifikavimo aspektai. Atlikus mokslinėje literatūroje aprašytų kraštovaizdžio ir kultūros paveldo objektų vertinimo kriterijų modelių analizę, nustatyta juose esant etnokultūrinį aspektą, tačiau etnokultūrinės srities verčių panaudojimo atvejų nerasta. Išanalizavus užsienio šalių ir pasaulio paveldo priežiūros gairėse rekomenduojamų kultūros objektų verčių naudojimo patirtį, nustatyta, kad etnokultūrinės vertės integruotos į kultūrinių verčių grupėje esančių tapatumo, retumo, išskirtinumo, ryšio su tradicija, kultūrinių skirtumų ir kitų verčių identifikavimo parametrus. *Lietuvoje etninės kultūros paveldo objektai identifikuojami pagal kriterijų sisteminį kompleksą, o etninės architektūros paveldo objektai – pagal kultūrinius požymius, mokslinę bei*

materialinę reikšmę. Etnokultūrinių objektų sudėtyje esantys želdynai nevertinami ir neturi jokios įtakos atrenkant etnokultūrinį objektą saugojimui.

Išanalizavus sodybos želdyną autentiškumo raiškos kriterijų atžvilgiu, nustatyta, kad sodybos želdynas, kaip žaliasis etnokultūros paveldas, gali būti vertinamas autentiškumo atžvilgiu, nes tenkina medžiagos, atlikimo, formos ir apsupties autentiškumo parametrus.

Reikia pastebėti, kad nustatant sodybos želdyno, kaip žaliojo etnokultūros paveldo, autentiškumo kriterijus, juose ryškiai dominuoja komponavimo principai, meninės raiškos būdai ir priemonės, nes *atlikimo, formos* ir *apsupties* autentiškumo vertinimo kriterijų vertės identifikavimo požymiai pagrįsti:

- 1) želdinių komponavimo principais – geometriniais (reguliariais), peizažiniais (laisvais) ir mišrais;
- 2) sodybos struktūros kompozicija – planine (sodybos plano forma ir struktūra), erdvine (pastatų ir želdinių sudarytų erdvių forma ir dydis) ir tūrine (pastatų, želdinių grupių ir medžių tūriais);
- 3) meninės raiškos priemonėmis – augalų ir jų derinių dydis, forma, spalva, faktūra, jų įvairovė, kompozicija ir kompozicinės sąsajos;
- 4) sodybos želdyno silueto sąsajomis su supančia aplinka planiniais, kompoziciniais ir meninės raiškos aspektais.

Tai, kad valstiečio sodybos želdyno autentiškumo vertinimo kriterijų vertės identifikavimo požymiai, būdami susieti su želdinių komponavimo principais, sodybos struktūros planine, erdvine ir tūrine kompozicija bei meninės raiškos priemonėmis, tikrai patvirtina jų menotyrinį pagrindą.

HIPOTEZĖ

Atlikus Lietuvos valstiečių sodybų želdinimo etnografinių tyrimų apžvalgos, valstiečių dvasinės kultūros, ūkinės veiklos, gamtos ir gyvenamosios aplinkos sąsajų analizę, nustatyta, kad:

- 1). Sodyba yra valstiečio dvasinės ir medžiaginės kultūros, gyvenamosios aplinkos bei gamtos tarpusavio santykių rezultatas.
- 2). Valstiečių sodybų meninės raiškos ir želdinimo tradicijų išsamesnių tyrimų tiek Lietuvoje, tiek kaimyninėse šalyse nėra atlikta;
- 3). Apželdinta valstiečio sodyba, atitinka želdynams keliamus meninius, estetinius, kompozicinius ir struktūrinius reikalavimus, todėl gali būti pripažinta želdynu, o atrinkta saugojimui gali būti vadinama žaliuoju etnokultūros paveldu (etnoželdynu);
- 4). Sodybų etnoželdynų apsaugai, tvarkymui ir naudojimui, galima taikyti kultūros vertybių apsaugos organizavimo metodologinį pagrindą ir saugoti kartu su etnoarchitektūriniu kompleksu.

5). Valstiečio sodyba, kaip etnokultūrinis želdynas, gali būti vertinamas pagal etninės kultūros paveldo objektams taikomus autentiškumo parametrų reikalavimus.

Šie teiginiai leidžia formuluoti tokią hipotezę: *apželdinta valstiečio sodyba, būdama nedideliu autonomišku gyvenamuoju ir gamybiniu kompleksu, buvo ir išlieka vienu iš pagrindinių veiksnių ir garantų, formuojančių ir darančių meninę,*

estetinę, kompozicinę, etnokultūrinę, vizualinę ir bioekologinę įtaką kaimiškojo kraštovaizdžio nacionaliniam bei etnokultūriniam savitumui, yra jo etnokultūrinė vertybė.

Kadangi valstiečio sodyba, kaip etnokultūrinė vertybė, kurios struktūroje tarpusavyje kompoziciškai susiję architektūriniai statiniai ir želdinių deriniai yra aktyvus kaimiškojo kraštovaizdžio komponentas, dalyvaujantis kraštovaizdžio formavime, todėl būtina ištirti valstiečių sodybų želdinimo tradicijas, taikyti jas etnografinių regionų kraštovaizdžių savitumams atkurti ir saugoti kaip gyvąją etnokultūrinę tradiciją – veiklos paveldą. Siekiant patvirtinti arba paneigti suformuluotus teiginius ir hipotezę siūloma parengti kompleksinę kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodiką bei eksperimentine tvarka atlikti tyrimus.

3. SUVALKIJOS ETNOGRAFINIO REGIONO VIENKIEMINIŲ SODYBŲ ŽELDINIMO TRADICIJŲ MENOTYRINIS ASPEKTAS

Siekiant kontroliuoti kraštovaizdžių kaitos procesus Europoje, buvo priimti tarptautiniai teisės aktai, skelbiantys subalansuotos plėtros strategiją (RDAP, 1996), skatinančią kaimiškųjų kraštovaizdžių savasties atkūrimą, įtvirtinimą, apsaugą ir tvarkymą (EKK, 2000) visose Europos Sąjungos šalyse, jų regionuose bei kaimo gyvenamosiose vietovėse. Atlikus Lietuvos Respublikos teisinių aktų, reglamentuojančių kaimiškojo kraštovaizdžio tvarkymą ir etninės kultūros apsaugą, apžvalgą, nustatyta, kad juose numatyta saugoti šalies kaimiškojo kraštovaizdžio savitumą kaip prioritetinę veiklos kryptį, nurodytos ilgalaikės veiklos priemonės vietos tradicijų atgaivinimui, puoselėjimui ir tęstinumui užtikrinti. Tačiau Žemės reformos, Teritorijų planavimo ir Statybos įstatymuose kaimiškojo kraštovaizdžio etnokultūrinio savitumo kontrolė nėra įteisinta, nėra sukurtos ir Lietuvos kaimo kraštovaizdžio savitumo palaikymo koncepcijos, nes nėra ištirtos Lietuvos valstiečių sodybų želdinimo tradicijos, nors medžiais, krūmais ir sodo augalais apželdintos sodybos etnokultūrinių regionų kraštovaizdžiams turi didelę vizualinę įtaką. Todėl, šio darbo antrojo skyriaus apibendrinime iškėlus hipotezę, kad nuo seno valstiečio sodyba ne tik savo etnoarchitektūriniais pastatais, bet ir savitu apželdinimu buvo ir toliau išlieka kaimo kraštovaizdžio elementu, formuojančiu ir atspindinčiu kaimiškojo kraštovaizdžio nacionalinį bei etnoregioninį savitumą, būtina ištirti kaimo sodybų želdynus kompoziciniu – meniniu aspektu ir želdinimo etnokultūrinės tradicijas taikant jas Lietuvos kaimo etnoregioninių savitumų palaikymui. Tuo tikslu buvo numatytas kompleksinis mokslinis tyrimas: 1) siekiant gauti naujos informacijos problemų mastui nustatyti ir darbo temos aktualumui patvirtinti arba paneigti, atlikti žvalgomąją sociologinę apklausą gyventojų požiūriams į etnokultūrinį paveldą ir sodybų želdinimo tradicijas vertinti (IV priedas) bei 2) ištirti kaimo sodybų kompozicinę ir meninę raišką bei želdinimo tradicijas. Remiantis mokslinių tyrimų metodologija sociologiniams tyrimams atlikti buvo sudaryta apklausos anketa, o kaimo sodybų želdinimo tradicijoms ištirti buvo sukurta sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodika.

3.1. Kaimo sodybų želdinimo tyrimų metodika

Apžvelgus valstiečių dvasinės kultūros, ūkinės veiklos, gamtos ir gyvenamosios aplinkos tarpusavio sąsajas bei atlikus valstiečių sodybų želdinimo etnografinių tyrimų literatūros analizę, nustatyta, kad valstiečių sodybų želdinimo tradicijos formavosi *žmogaus meninės veiklos* ir jį supančios gamtos tarpusavio santykių sąveikos, t. y. *medžio kultūros* pagrindu. Vėliau, blėstant valstiečių pagoniškajai kultūrai ir stiprėjant krikščionybei, susiformavusios sodybų želdinimo tradicijos ir toliau išliko gyvybingos bei buvo propaguojamos ir perduodamos vienos kartos kitai, kurioms ištirti buvo sukurta *kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodika*. Kuriant šią metodiką, buvo laikomasi mokslinio tyrimo programų sudarymo bendrųjų metodologinių principų, apimančių teorinį tyrimo

pagrindimą, procedūrų aprašymą, duomenų rinkimą, statistinės ir teorinės analizės taikimą.

Bendrosios nuostatos

Tyrimo metodikos rengimo gairės ir struktūra. Sodybų želdinimo tradicijų formavimasis yra susijęs ne tik su krašto ekonomine, politine ir socialine, bet ir istorine bei etnokultūrine raida, todėl sodybų želdinimo tradicijų tyrimas yra *etnoretrospektyviai menotyrinio* pobūdžio, t. y. tiriama tai, kas vyko ir formavosi praeityje, kaip keitėsi ir kas darė įtaką sodybų ir jos elementų bei želdinimo kaitai skirtinguose etnografiniuose regionuose skirtingais kaimiškojo kraštovaizdžio kaitos istoriniais periodais. K. Kardelio (2007) teigimu, etnografiniams tyrimams, apimantiems tiesioginius ir intensyvius kuriuos nors valstietiškosios kultūros ypatumus ar jų derinius, būdingi trys pagrindiniai bruožai: 1) tyrimais siekiama nustatyti, kaip žmogaus elgesį ir veiklą nulemia vertybės, įsitikinimai, papročiai, draudimai ir kiti tipiški valstietiškosios kultūros aspektai; 2) etnografiniuose tyrimuose dažniausiai laikomasi tiriamų asmenų požiūrio į savo kultūrą; 3) tiriamos natūralios etninės kultūros apraiškos nesikišant į stebimas situacijas. Mokslininkų manymu, etnografinio tyrimo bruožai yra jo stiprybė, nes jokia kita tyrimo tradicija neprilygsta etnografijos galimybėms tirti sudėtingus valstietiškosios kultūros ir meno fenomenus (Gall, Borg, Gall, 1996; Harris, 1998).

Mokslo metodologinėje literatūroje (Cohen, Manion, 1989; Gall, Borg, Gall, 1996; Kardelis, 2007) teigiamai vertinamas tyrimas, pagrįstas istorinių duomenų analize. Šio tyrimo esmė – tyrimo būdu gilintis į tai, kas mums rūpi, kaip rūpima problema kito per amžius, tam tikrą laiko tarpą, o gauti istorinės patirties analizės būdu duomenys naudingi tuo, kad gautos išvados gali būti pritaikytos dabarčiai (Gall, Borg, Gall, 1996). Istoriniai tyrimai vertinami dėl to, kad: 1) leidžia išvelgti problemų sprendimo būdus, o be atliktų *literatūrinės apžvalgos* tyrimų nebūtų įmanomas mokslo žinių progresas; 2) sudaro sąlygas prognozuoti *dabarties ir net ateities kitimo tendencijas* rūpimu klausimu; 3) praeities studijavimas *primena tradicijas*, kurioms pritarė ir suformavo bendruomenė, kurių pagalba religinės bendruomenės bei etninės grupės stengėsi išsaugoti kolektyvinę praeitį; 4) *istoriniai tyrimai, geriau negu šiuolaikiniai, atskleidžia praeities patirtį*, nes žmonės linkę praeitį apžvelgti bešališkiau, nei dabartį; 5) atskleidžia kadaise vykusių įvairių sąveikų ir sukrėtimų *tiktąją vertę*; 6) padeda *iš naujo pažvelgti į iškeltas hipotezes*, turimus duomenis ar kuriamą teoriją. Istorinis tyrimas ypatingas tuo, kad tiriami įvykiai ar veiksmai jau yra įvykę praeityje, todėl tyrėjo uždavinys, naudojantis visais prieinamais šaltiniais, bešališkai įvertinti buvusius įvykius ar veiksmus bei suformuluoti argumentuotas išvadas, pagrįstas istoriniais faktais.

Kaip visuose tyrimuose, taip ir istoriniuose, labai svarbu tyrimų planavimas, ypatingai sintezuojant seniau surinktus duomenis su naujais faktais. Tam gali pasitarnauti literatūros studijos, nes iškilę probleminiai klausimai gali būti įvardyti kitų tyrėjų darbuose, kaip bandymas numatyti tolimesnių tyrimų perspektyvas (Kardelis, 2007). Istoriniuose tyrimuose renkami dviejų rūšių duomenys: pirminiai (tiesioginiai) ir papildomi (netiesioginiai). Dažnai pirminių duomenų būna mažai, todėl tenka rinkti ir analizuoti šaltinius archyvuose.

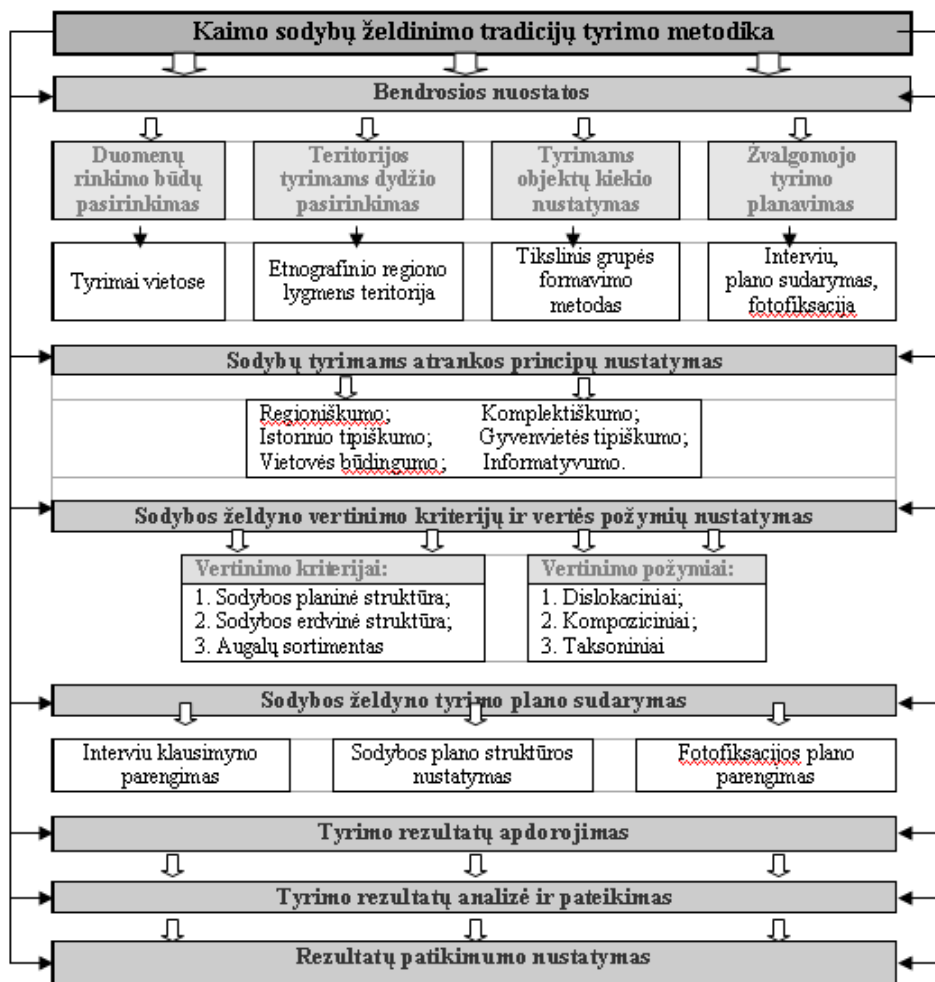
Taigi sodybų želdynų kompozicinį ir meninį aspektą bei želdinimo tradicijas galima nustatyti taikant kokybiniams tyrimams priskiriamus istorinius – etnografinius (etnoretrospektyvinius) tyrimo metodus. *Siekiant tyrimo rezultatų patikimumo, šiam tikslui įgyvendinti buvo sudaryta sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodika, susidedanti iš šių pagrindinių dalių: 1) bendrosios nuostatos, 2) sodybos želdyno vertinimo kriterijų ir požymių nustatymas, 3) sodybos planinės – erdvinės ir tūrinės struktūros tyrimo plano parengimas, 4) klausimyno interviu sudarymas, 5) tyrimo metu surinktų duomenų apdorojimas ir jų kokybinė analizė bei 6) gautų rezultatų patikimumo nustatymas.* Be to, siekiant įsitikinti sudarytos metodikos tinkamumu ir patikimumu bei tyrimo duomenų objektyvumu, prieš sudėtingą tyrimą rekomenduojama atlikti žvalgomąjį tyrimą.

Kaimo sodybų meninės raiškos ir želdinimo tradicijų tyrimo procesas yra gana sudėtingas, todėl pasirengimas tyrimams turi būti kruopščiai suplanuotas. Didele dalimi etnoretrospektyvinio pobūdžio tyrimuose duomenų rinkimo rezultatų patikimumas priklauso nuo metodologiškai pagrįsto tyrimo proceso suplanavimo, tinkamai pasirinkto duomenų rinkimo būdo, kruopštaus bei kokybiško tyrimų atlikimo. Ne mažiau svarbu yra ir tinkamas kokybiniams tyrimams apibrėžtos teritorijos pasirinkimas bei sodybų želdinimo tyrimams atrankos principų nustatymas (56 pav.).

Duomenų rinkimo būdo pasirinkimas. Mokslinio tyrimo metodo pasirinkimas dažniausiai priklauso nuo paties tiriamo objekto ir jo ypatybių. Mokslinėje literatūroje dauguma autorių kokybiniuose tyrimuose nurodo šiuos duomenų rinkimo metodus; 1) tikros situacijos stebėjimas (tyrimai vietose), 2) įvairių dokumentų ir užrašų analizė bei 3) interviu arba pokalbį (Smith, Glass, 1987; Thomas, Nelson, 1990; Krathwohl, 1993 ir kiti). Naudojant tyrimuose ir kiekybinius, ir kokybinius duomenų rinkimo metodus, jie vieni kitus papildo. J. Mason (1996) teigimu, integruojant metodus, reikia atsižvelgti į šiuos aspektus: 1) kokybiniais metodais siekiama problemos gilumo, o kiekybiniais – problemos platumo; 2) siektinas vieno ir kitų metodų suderinamumas; 3) kokybiniai ir kiekybiniai duomenys reikalauja skirtingos analizės ir apibendrinimų.

Kaimo sodybų želdinimo tradicijų tyrimams atlikti tinkamiausias yra *tyrimų vietose* metodas, nes tyrimo objektas yra *sodybų želdynų kompozicinė ir meninė raiška bei želdinimo tradicijos*, kurių, be sodybos želdyno vertinimo kriterijų ir vertės požymių nustatymo, tiriamų sodybų planų sudarymo, aplinkos fotografavimo ir sodybų savininkų apklausos, negalima būtų nustatyti ir įvertinti. Šis tyrimo metodas leidžia ne tik iširti objektą jo paties natūralioje aplinkoje, bet ir apklausti joje gyvenančius šeimos narius, surinkti sodybos istorinius duomenis, išklausti komentarus apie pačios sodybos, jos elementų ir želdinimo kompozicinius sprendimus, jų ypatumus bei puoselėjamas etnokultūrinės tradicijas. Remiantis iš anksto paruoštu klausimynu, duomenų rinkėjas pokalbio metu gali padėti respondentui prisiminti pagoniškosios kultūros papročius, tradicijas, apeigas, palaikyti pokalbį reikiama linkme ir operatyviai atlikti standartizuotą apklausą. Šiuo atveju apklausėjo ir respondento dialogas būtinas tam, kad kuo daugiau būtų surinkta išsamesnių ir patikimesnių duomenų apie sodybų želdinimą, želdinimo

tradicijas, kaip apie gyvąją tradiciją. *Taigi galima teigti, kad taikant kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodiką, numatomas duomenų rinkimo būdas yra tyrimai vietose, kurių vykdymo metu atliekama apklausa (interviu), fotofiksacija ir sudaromi detalūs sodybų elementų išsidėstymo ir želdinimo planai.*

56 pav. Kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos bei tradicijų tyrimo metodikos struktūra (pagal K. Kardelį (2007), M. Smith ir G. Glass (1987), J. Thomas ir J. Nelson (1990), D. Krathwohl (1993) sudarė R. Misius)

Teritorijos tyrimams dydžio nustatymas. Atliekant kaimo sodybų želdinimo tradicijų tyrimą, būtina nustatyti apibrėžtos teritorijos ribas. Taikant kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodiką, numatoma pasirinkti etnografinio regiono lygmens teritoriją remiantis Etninės kultūros globos tarybos patvirtintu Lietuvos etnografinių regionų žemėlapiu.

Tyrimams reikalingo sodybų kiekio nustatymas. Siekiant atlikti statistikai reikšmingas ir reprezentatyvias išvadas, planuojant kaimo sodybų želdinimo menotyrinį tyrimą svarbu nustatyti reikalingą minimalų sodybų skaičių tam, kad gauti rezultatai atspindėtų pasirinktoje teritorijoje esamų tam tikro laikmečio sodybų želdinimo charakteristikas, iš kurių galima būtų spręsti apie sodybų želdinimo tradicijas, jų išskirtinumą ir praktinį panaudojimą. Jeigu sodybų skaičius parinktas tinkamai, tyrimo rezultatus galima taikyti visai parinktai teritorijai.

Nustačius tyrimams atlikti būtiną sodybų skaičių, reikia numatyti ir jų parinkimo būdą. Šiuo atveju populiacijos elementu laikoma valstiečio sodyba, o tyrimo objektu – valstiečių sodybų želdinimo tradicijų menotyrinį aspektą, kuris priskiriamas kokybiniams tyrimams, todėl tyrimams atlikti iš netikimybinės grupės parinkimo būdų rekomenduojama pasirinkti tikslinį grupės formavimo metodą. Į tyrimams formuojamą grupę turi būti įtraukiamos sodybos, turinčios tipiškiausius tiriamuosius požymius ir atrinktos vadovaujantis sodybų tyrimams atrankos principais.

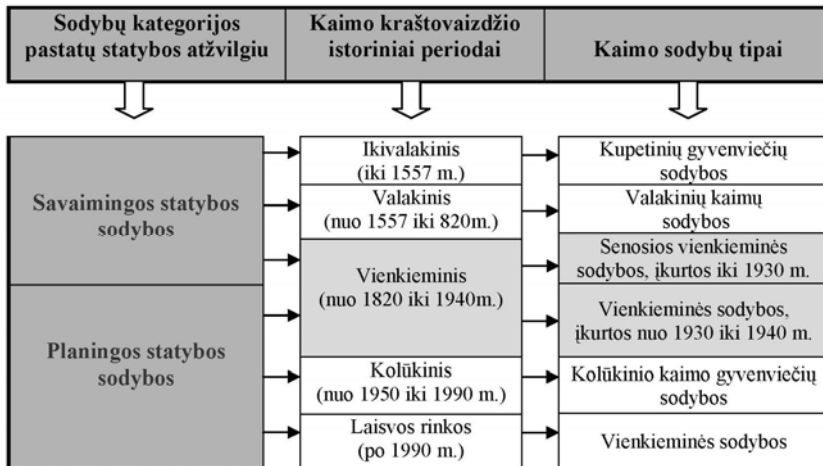
Žvalgomojo tyrimo planavimas. *Žvalgomojo tyrimo planavimas.* Planuojant sudėtingus tyrimus, nes sodybų želdinimo tradicijų tyrimai priskiriami prie sudėtingų, mokslininkai pataria atlikti *žvalgomąjį tyrimą*, kuris vertinamas gana palankiai: 1) patikrinamas klausimynas, kuris po to koreguojamas; 2) padeda nustatyti imties tūrį; 3) remiantis jo duomenimis, galima patikrinti metodo validumą ir patikimumą; 4) padidina tyrimo duomenų objektyvumą ir 5) pagerina gautų tyrimo rezultatų patikimumą (Kardelis, 2007). Žvalgomasis sodybų želdinimo tradicijų tyrimas buvo atliktas 2007 metais. Jo tyrimo rezultatai bus aptariami 3.3. poskyrio skyreliuose, kuriuose atlikti metodikos papildymai ar pakeitimai.

Sodybų tyrimams atrankos principai.

Rengiant kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodiką, viena sunkiausių problemų iškilo dėl sodybų tyrimams pasirinkimo: kaip iš daugelio sodybų, esančių nustatytoje teritorijoje, pasirinkti tinkamiausias tyrimams. Iš literatūros analizės žinoma, kad valstiečių sodybos skirstomos į kupetines, gatvines valakines, vienkiemines ir gatvines kolūkines (Butkevičius, 1971). J. Bučas (1988, 2001), tyrinėdamas Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio permainas ir savastis, nustatė šiuos kaimiškojo kraštovaizdžio istorinius tipus: 1) ikivalakinis (iki 1557 m.), valkinis (1557 – 1820 m.), vienkieminis (1820 – 1940 m.) ir kolūkinis (1950 – 1990 m.). Kaip matome atitinkamu kaimiškojo kraštovaizdžio istorinio periodo metu kūrėsi atitinkamo tipo gyvenvietės su joms būdingo tipo sodybomis.

Valstiečiai nuo seniausių laikų savo nuožiūra ir jėgomis statėsi pastatus, savaip kūrė sodybas ir jas tvarkė. Nuo 1930 m. šį procesą reguliuoti perėmė tarpukario vyriausybė. Apskričių savivaldybės išleido kaimo statybos tvarkymui privalomus įstatymus, pagal kuriuos buvo sudarytos statybos komisijos. Jos parinkdavo sodyboms vietą, reguliudavo pastatų išdėstymą, rekomenduodavo tipinius pastatų ir sodybų planų projektus. Be komisijos leidimo kurti naujas sodybas ir statyti trobesius buvo draudžiama. Taigi iki 1930 m. Lietuvos kaime vyko savaiminis sodybų kūrimasis, po 1930 m. - planingų sodybų kūrimasis. Todėl šiame darbe Lietuvos kaimo sodybas siūloma skirstyti atsižvelgiant į pastatų statybos kategoriją ir kaimo kraštovaizdžio istorinį tipą: *a* – savaimingos statybos sodybas: 1)

ikivalakinis periodas – kupetinės sodybos, 2) valkinis periodas – valakinės sodybos, 3) vienkieminis periodas – senosios vienkieminės sodybos, įkurtos iki 1930 m. ir b – planingos statybos sodybas: 1) vienkieminis periodas – vienkieminės sodybos, įkurtos nuo 1930 iki 1940 m. ir 2) kolūkinis periodas – kolūkinės sodybos (57 pav.).

57 pav. Lietuvos kaimo sodybų skirstymas į tipus pastatų statybos ir kaimo kraštovaizdžio istorinių periodų atžvilgiu (pagal J. Bučą (1988, 2001) sudarė R. Misius)

Taigi kaimo sodybas jų želdynų tyrimams atrinkti autorius rekomenduoja remtis šiais pagrindiniais atrankos principais: 1) regioniško – atsižvelgiant į etnografinį regioną; 2) komplektiškumo – pagrindinių pastatų sodyboje turi būti ne mažiau kaip trys, pageidautina – keturi: gyvenamasis namas, klėtis, tvartas, kluonas ir/ar daržinė; 3) istorinio tipiško – kuriam kaimo kraštovaizdžio istoriniam tipui - ikivalakiniam, valakiniam, vienkieminiam ar kolūkiniam priskiriama sodyba; 4) gyvenvietės tipiško – kuriam kaimo gyvenviečių tipui – kupetinio, gatvinio režinio, vienkieminio ar kolūkinio, priskiriama sodyba; 5) vietovės būdingumo – atrinkta tyrimams sodyba savo struktūra, dydžiu ir želdinimu turėtų būti būdinga toms apylinkėms; 6) informatyvumo – informacijos apie tiriamą sodybą gavimo ir interviu pravedimo galimybė.

Sodybos želdyno vertinimo kriterijų ir vertės požymių nustatymas.

Rengiantis atlikti kaimo sodybų želdynų tyrimus vietoje, būtina nustatyti sodybų želdyno vertinimo kriterijus ir požymius, pagal kuriuos bus vertinama kiekviena tyrimams atrinkta sodyba. Šiam tikslui bus panaudota Šiaulių Aušros, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejuose bei Lietuvos istorijos instituto archyvuose peržiūrėta etnografinė medžiaga, I. Butkevičiaus (1970, 1971, 1981) ir K. Šešelgio (1974, 1998, 1980) profesionaliai vykdyta etnografinių gyvenviečių ir sodybų tyrimų praktika bei atlikto kaimo sodybų želdynų žvalgomojo tyrimo patirtimi.

Taigi autorius siūlo nustatyti unifikuotus sodybų planinės – erdvinės ir tūrinės struktūros bei jos želdyno elementų vertinimo kriterijus ir požymius, pagrįstais menotyrimo aspektu, taikytinus visų Lietuvos etnografinių regionų ir laikmečių

sodyboms tirti, tinkančius gautų duomenų teoriniam statistiniam apdorojimui bei gautiems tyrimo rezultatams tarpusavyje palyginti.

Sodybos želdyno tyrimo plano sudarymas

Tyrimo organizavimo būdo pasirinkimas. K. Kardelis (2007) pastebi, kad siekiant išsamiai suvokti tiriamąjį reiškinių (pav. sodybų želdinimo tradicijas), pravartu tyrimo metu taikyti trianguliacijos principą, t. y., naudoti ne vieną, bet kelis tyrimo metodus. Tiksliuose moksluose dažnai pakanka vieno metodo, tačiau tiriant žmogaus elgseną ir jo aplinką, visada geriau pasikliauti informacija, gauta keliais metodais, nes vienas tyrimo metodas fiksuoja vienus reiškinių požymius, kitas – kitus, todėl ne visada galima pasikliauti vieno metodo surinktais duomenimis. Be to, taikant trianguliacijos principą, daug didesnė galimybė, kad surinkti duomenys bus objektyvesni. Panašus efektas gaunamas derinant kiekybinius ir kokybinius tyrimo metodus viename tyrime, kada greta kiekybinės tiriamojo reiškinių analizės papildomai analizuojami ir kokybinio tyrimo duomenys, tuomet gaunami patikimesi ir objektyvesni rezultatai (Merkys, 1999). ***Trianguliacijos tyrimo organizavimo būdas leidžia kartu derinti kiekybinius ir kokybinius tyrimo bei gautų duomenų analizės metodus, todėl, po atlikto žvalgomojo tyrimo, nuspręsta pasirinkti šį tyrimo organizavimo būdą.***

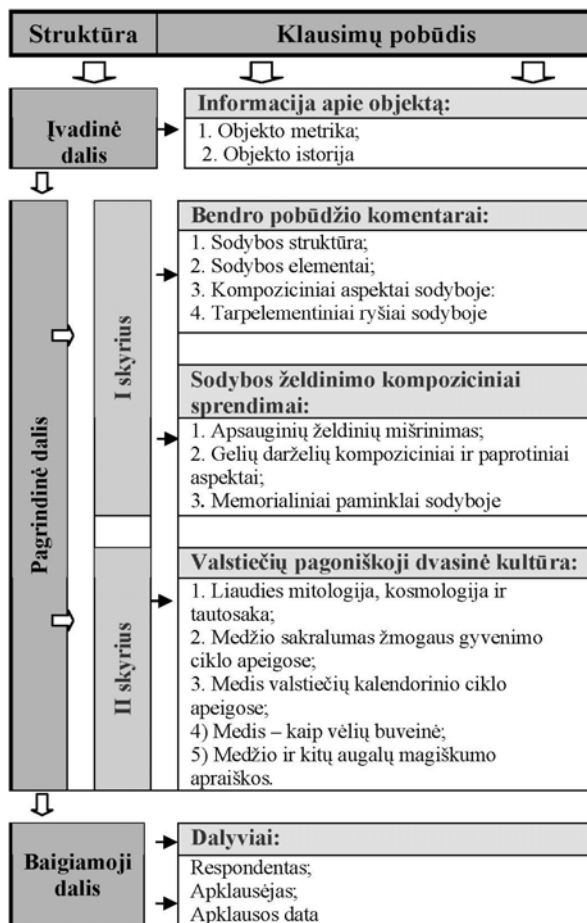
Tyrimo metodų parinkimas ir struktūros nustatymas. Sodybų želdynų tyrimo organizavimo būdu pasirinkus trianguliaciją, reikia apsispręsti dėl tyrimo metodų ir struktūros. Mokslininkai rekomenduoja taikyti teoriškai ir praktiškai išbandytus bei patikrintus tyrimo metodus, negu neteisingai parinkti metodiką, kurios tyrimo rezultatai dėl neadekvatumo, gali būti nepatikimi (Kardelis, 2007). Jau žinome, kad trianguliacijos principas vieno tyrimo metu leidžia naudoti kelis tyrimo metodus. ***Siekiant užsibrėžto tikslo nuoseklus įgyvendinimo, sodybų želdynams tirti autorius siūlo apklausos (interviu), planų sudarymo ir fotofiksacijos tyrimo metodų derinį.***

Trianguliacijos tyrimo organizavimo būdu atliekamo tyrimo proceso struktūrą turėtų sudaryti: 1) tyrėjo interviu su sodybos atstovu, 2) sodybos situacijos plano sudarymas, 3) sodybos supančio kraštovaizdžio, jos pačios silueto ir struktūrinių elementų fotografavimas; 4) surinktų duomenų apdorojimas ir jų kiekybinė ir kokybinė analizė; 5) apibendrinimas ir išvadų formulavimas. Trianguliacijos principo panaudojimo privalumai leidžia jį taikyti tuomet, kai siekiama iširti sudėtingesnę reiškinių ir apie jį norima susidaryti kuo nuodugnesnę vaizdą. Visa trianguliacijos tyrimo organizavimo būdo panaudojimo procedūra turi būti iš anksto gerai apgalvota ir suplanuota tam, kad tyrimai vyktų sklandžiai ir skirtingais tyrimų metodais gautus duomenis galima būtų palyginti arba vienus kitais papildyti, atlikti skirtingais metodais gautų rezultatų apibendrinimus ir pateikti logiškas išvadas.

Interviu klausimyno parengimas. Interviu moksliniuose tyrimuose apibrėžiamas kaip tyrėjo inicijuotas dvejų asmenų pokalbis. Interviu, kaip atskiras tyrimo metodas, gali būti skirstomas į daugelį variantų, pradedant nuo standartizuotų iki neformalių, kur klausimų seka ir jų formalizavimas visiškai laisvi, o gauti duomenys papildo kitais tyrimo metodais gautus duomenis (Kardelis, 2007). Be to, šis tyrimo metodas gali būti panaudotas kartu su kitais metodais. Interviu metu gauta informacija būna objektyvesnė, jeigu tyrėjas yra pakankamai kvalifikuotas, o

respondentas – nuoširdus ir nusiteikęs atsakyti į jam pateikiamus klausimus, todėl yra didesnė tikimybė gauti patikimus duomenis.

Interviu, kaip ir kitiems tyrimo metodams, būdingi panašūs procedūriniai klausimai: pirma apgalvojamas tyrimo tikslas, iš kurio aiškėja informacijos turinys bei suformuojamos klausimų grupės. Siūloma tokia interviu klausimyno *struktūra*: 1) objekto (sodybos) metrika ir istorija, 2) komentarai apie sodybos struktūros ir jos elementų kompozicinius aspektus nustatyta sodybos želdyno vertinimo kriterijų ir požymių eiliškumo tvarka, 3) pasakojimai apie papročius, tradicijas ir apeigas *medžio kultūros* kontekste (58 pav.). Pirmųjų dviejų klausimų grupių turinys nekelia abejonių, tačiau klausimai pagoniškosios dvasinės kultūros tema sudaro tam tikrų problemų. Atliekant žvalgomąjį tyrimą, susidurta su keliomis problemomis: 1) respondentai dažniausiai nesupranta kas tai yra pagoniškoji dvasinė kultūra, 2) kaip ji reiškiasi (atsispindi) sodybų želdinime ir 3) iš bendro tradicijų konteksto sunkiai išskiria papročius, tradicijas ir apeigas, susijusias su augalais, t. y. medžio kultūrą ir jos elementus.

58 pav. Interviu klausimyno struktūra (sudarė R. Misius)

Pirmoji problema greitai išsprendavo paaiškinus, kad sovietmečiu pagoniškoji dvasinė kultūra buvo traktuojama kaip tamsių žmonių prietarai ir vadinama atgyvena. Kitos problemos išsprendavo respondentui pateikus konkrečius klausimus, priminimus ar teiginius. ***Remiantis šiais teiginiais ir šio darbo pirmajame skyriuje atlikta valstiečių dvasinės kultūros, ūkinės veiklos, gamtos ir gyvenamosios aplinkos sąsajų analize, galima teigti, kad nuo seno Lietuvos valstiečiui gamta teikė ne tik įvairias materialines gėrybes, bet ir dvasinį peną, pasireiškusį medžio kultūros forma, liaudies mene atsispindėjusį simbolių pavidalu, o valstiečio sodyboje – augalų panaudojimo apeigose, sodinimo ir grupavimo tradicijose.*** Siekiant nustatyti dar išlikusias pagoniškosios dvasinės kultūros tradicijas, papročius ir apeigas, siūloma sudaryti etnokultūrinių klausimų grupę, kuriame būtų šie pogrupiai: 1) Liaudies mitologija, kosmologija ir tautosaka; 2) Medžio sakralumas žmogaus gyvenimo ciklo apeigose; 3) Medis valstiečių kalendorinio ciklo apeigose; 4) Medis – kaip vėlių buveinė; 5) Medžio ir kitų augalų magiško apaiškos. Tokį sprendimą paskatino atlikto kaimo sodybų želdynų žvalgomojo tyrimo patirtis. Žvalgomasis tyrimas taip pat parodė, kad interviu turi būti vykdomas visą tyrimo laikotarpį, nes dažnai prireikia komentaro bei patikslinimo vienai ar kitai situacijai. Interviu gali būti papildytas ir po tyrimo užbaigimo. Tyrėjas, kalbėdamas su respondentu, pokalbio eigą turi kreipti reikiama linkme, tik tuomet apklausa vyksta sklandžiai, turiningai ir sugaištama žymiai mažiau laiko.

Pastebėta, kad maža dalis respondentų beatsimena pasakojimus, papročius ir žmogaus dvasines sąsajas su augalais bei geba paaiškinti ir pakomentuoti savo sodybos želdinimo tradicijas. Dėl to buvo kilusi mintis atsisakyti pagoniškosios dvasinės kultūros temos, tačiau palikta kaip galimybė, nors ir mažesnei respondentų daliai, pateikti duomenis apie pagoniškosios dvasinės kultūros apraiškas sodybų želdinimo tradicijose. Respondentų apklausai pasirinktas kryptingo tipo neformalaus interviu apklausos būdas, kai tyrėjas ypatingą dėmesį kreipia į subjektyvius respondento atsakymus į jam žinomą situaciją.

Sodybos plano struktūros nustatymas. Šaltinių apžvalgoje išvardintos problemos, iškilusios renkant medžiagą apie sodybų želdinimą šalies muziejų ir Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus archyvuose. Pagrindinė problema – sudarant sodybų planus, retai kada buvo žymimi augalai, todėl, tyrinėjant sodybų želdinimą, sodybų planai be pažymėtų ir įvardytų augalų yra neinformatyvūs, taip pat, kaip ir sodybų fotografinės nuotraukos be sodybos želdinimo plano. Todėl, atliekant kaimo sodybų želdynų ir želdinimo tradicijų tyrimus vietose, autorius siūlo sudaryti sodybų planus, kuriuose būtina pažymėti ne tik pastatus, mažąją architektūrą, vandens telkinius, bet ir sodus, daržus, apsauginius ir dekoratyvius želdiniai, juos įvardijant ir nurodant kiekius. Kaimo sodybų želdinimo tradicijų žvalgomojo tyrimo metu sodybų želdinimo planai buvo sudaromi M1:100, M1:200 ir M1:500 masteliu. Patogiausiai buvo naudoti M1:500 masteliu A4, didesnių sodybų – A3 formato lape, kuriame nurodytas mastelis, jos pastatų, mažosios architektūros, kitų sodybos elementų eksplikacija, sutartiniai ženklai, augalų asortimento lentelė su medžių ir krūmų pavadinimais bei kiekiais, šiaurės kryptis. Gėlių darželių (dekoratyvinių sodų) planams sudaryti tinkamesnis M1:100 mastelis,

kuriame nurodyti sutartiniai ženklai, gėlių bei dekoratyvinių krūmų pavadinimai, gėlių ploteliai nuspalvinti žiedų spalva. Sodybų planai braižyti ir visi juose užrašai daryti ranka. Ant sodybos ir gėlių darželio planų privalu buvo ranka užrašyti metriką: 1) rajono ir kaimo gyvenvietės pavadinimas; 2) sodybos savininkų vardai ir pavardės; 3) pasakotojų vardai, pavardės ir amžius, metai apie kuriuos kalba (1920, 1930, 1939, 1941, 1950 ir pan.); 4) sodybos įkūrėjo vardas ir pavardė, sodybos įkūrimo metai; 5) apklausėjo vardas, pavardė ir data. Sodybų želdinimo ir gėlių darželių planuose tiek pastatų, tiek augalų ir kitų sodybos elementų išdėstymo situacija buvo žymima tokia, kokia buvo susiklosčiusi įkūrus sodybą ir išsilaikiusi iki kolūkinio periodo. Parengtas sodybos planinės – erdvinės struktūros planas buvo komentuojamas raštu nustatyta sodybos želdyno vertinimo kriterijų ir požymių eiliškumo tvarka. ***Taigi kiekvienos tiriamos sodybos planinei - erdvinei struktūrai ir apželdinimui fiksuoti rekomenduojama sudaryti jos planą, kurio duomenys surašyti į unifikuotą sodybų planinių – erdvinių struktūrų ir jų želdyno elementų įvertinimo pagal nustatytus vertinimo kriterijus ir vertės požymius lentelę bei aiškinamąjį raštą.***

Fotofiksacijos plano sudarymas. Sodybos elementų, jos planinės - erdvinės struktūros, silueto ir ryšio su supama aplinka iliustravimui buvo atliekama fotofiksacija: sodyba kraštovaizdyje, sodybos charakteringiausias siluetas, įvažiavimas į sodybą, sodyba iš kitų pusių, pastatų su želdiniais nuotraukos, gėlynai, sodas, daržas, vandens telkinys, mažoji architektūra. Sodybos želdyno vizualizavimas padeda geriau suvokti sodybos želdyno planinę – erdvinę struktūrą, tarpelementinius ir kompozicinius ryšius, spalvinius niuansus, leidžia sugretinti keletą sodybos vaizdų vienu metu, palengvina komentavimą nesant sodyboje ir fiksuoja esamą sodybos būklę.

Tyrimo metodikos koregavimas atlikus žvalgomąjį tyrimą

Atliekant žvalgomąjį tyrimą, išryškėjo pirminės sodybų želdynų tyrimo metodikos trūkumai, į kuriuos atsižvelgus, 1) sodybų tyrimams atrankos principai papildyti informatyvumo principu, numatančiu informacijos apie tiriamą sodybą gavimo ir interviu pravedimo būtinybę (jeigu nėra asmens, galinčio atsakyti į interviu klausimus, sodyba, nors ir atitinkanti visų kitų atrankos principų reikalavimus, atmetama ir netiriama); 2) atrenkant vienkiemines sodybas tyrimams, būtina pasirinkti esančias skirtingose gamtinėse sąlygose: miške, pamiškėje, atviroje lygioje, kalvotoje ar kitoje vietoje; 3) praplėstas sodybos želdyno vertinimo kriterijų ir požymių skaičius, įvedant papildomus; 4) patobulintas surinktų duomenų apdorojimas, juos įvedant į *Sodybų planinių – erdvinių struktūrų ir jų želdyno elementų įvertinimo pagal nustatytus vertinimo kriterijus ir vertės požymius* lentelę, kurios duomenis galima apdoroti statistiniu būdu; 5) interviu klausimyno turinys papildytas *etnokultūrinių* klausimų grupe. Žvalgomojo tyrimo metu išbandytas tyrimo organizavimo būdas – *trianguliacija*, duomenų rinkimo būdas (metodas) – *tyrimas vietoje* bei tyrimo metodai – *neformalus interviu, planų sudarymo ir fotofiksacija*, pilnai pasiteisino. Todėl taikant papildyta *Kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodiką* tikėtina gauti tikslesnius ir informatyvesnius tyrimo duomenis, patikimesnius apibendrinimo rezultatus bei suformuluoti objektyvesnes tyrimo išvadas. Taikant patobulintą sodybų želdynų

tyrimo metodiką ir atliekant tyrimus vietose, būtina parengti neformalaus interviu struktūrizuotą klausimyną, sudaryti kiekvienos tiriamos sodybos planinės – erdvinės struktūros situacijos ir gėlynų planą, pažymint pastatų, želdinių ir kitų jos elementų situaciją, atitinkančią iki kolūkinį periodą, raštu pakomentuoti iliustruojant tekstą fotonuotraukomis ir viską susegti į aplanką. Tyrėjas, remdamasis surinktais duomenimis, komentarais ir vizualia medžiaga, galutinai parengia tyrimo medžiagą, ją apibendrinamas ir suformuluodamas išvadas.

Tyrimo rezultatų apdorojimas, analizė ir pateikimas

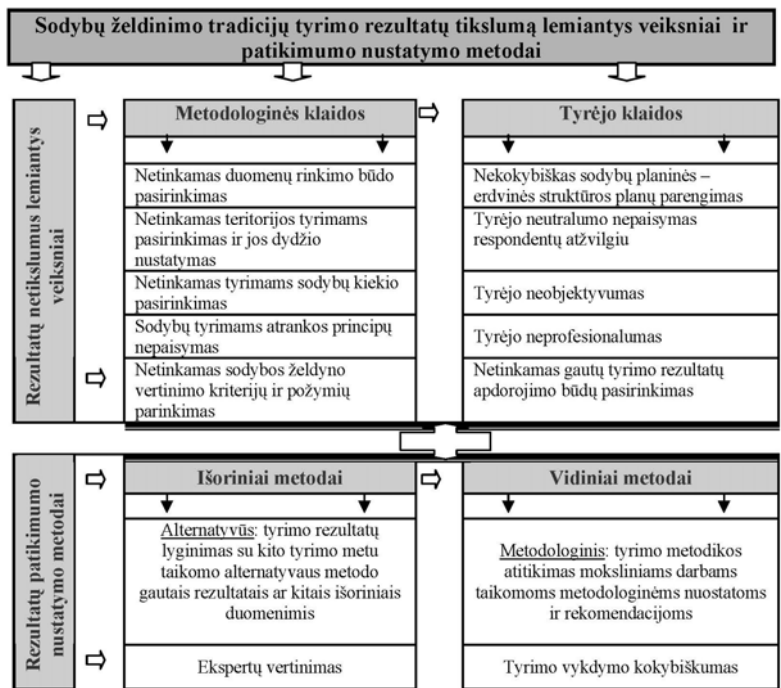
Kiekybinei analizei būdingas duomenų, gautų nustatytoje populiacijai atstovaujančioje žmonių grupėje, apibendrinimas, o kokybinėje analizėje duomenys yra laikomi *visuma, kuri suteikia informacijos apie nustatyto loginio vieneto struktūrą* (Alasuutari, 1995). Kokybinėje analizėje statistinis duomenų apdorojimas nėra priimtas, nes: 1) tam paprasčiausiai būna per mažas tiriamųjų (atvejų) skaičius, 2) neįmanoma atlikti tiek interviu (iširti tiek sodybų), kad galima būtų išskirti statistikai reikšmingus skirtumus tarp individų (sodybų), todėl gali būti vieno ar keleto atvejų tyrimas (Alasuutari, 1995; Kvale, 1996; Kardelis, 2007). Apdorojant kokybiniais tyrimais gautus duomenis: 1) koncentruojamasi ties esminiais dalykais, juos išryškinant; 2) naudojami interpretaciniai aiškinimai; 3) duomenys aprašomi žodžiais ar pateikiami vaizdais; 4) analizuojant duomenis naudojama loginė indukcija. Tačiau tam, kad sodybų želdinimo tradicijų tyrimo rezultatai būtų patikimesni ir naudotini priimant sprendimus kaimiškojo kraštovaizdžio etnokultūrinio savitumo atstatymo ir saugotinių etnografinių sodybų vertinimo bei atrankos srityje, būtina rasti tokius sodybų želdynų planinių – erdvinių struktūrų ir jų elementų vertinimo kriterijus bei vertės požymius, kurių apdorojimui ir analizei galima būtų taikyti matematinės statistikos metodus, o gauti rezultatai būtų apibendrinami bei formuluojamos sodybų želdynų tyrimo išvados. Sodybos želdyno vertinimo kriterijais laikytini sodybos ir jos želdyno struktūriniai elementai, o vertės požymiais – struktūrinių elementų ypatumai, iš kurių vienas pagrindinių - želdinimo kompozicinė ir meninė raiška. Respondentų (sodybų savininkų) apklausos (interviu) pagoniškosios dvasinės kultūros tema gautus duomenis, dėl jų nereprezentatyvumo, apdoroti statistiniu būdu nerekomenduojama.

Rezultatų patikimumo nustatymas

Nors kaimo sodybų želdinimo tradicijų tyrimas yra etnoretrospektyvinio - menotyrinio pobūdžio ir priskiriamas prie kokybinių tyrimų, tačiau gautų rezultatų patikimumo nustatymo metodika mažai kuo skiriasi nuo kiekybinių tyrimų. Kaip buvo minėta, tyrimo rezultatų patikimumą galima nustatyti remiantis F. Schlapfer, A. Roschewitz, N. Hanley (2004) nurodytomis tyrimo rezultatų patikimumo nustatymo *išorinių* ir *vidinių* metodų grupėmis. Iš išorinių metodų siūloma taikyti *alternatyvųjį metodą*, tyrimo rezultatus palyginant su kitų tyrėjų gautais tyrimų rezultatais (59 pav.).

Vidinių patikimumo nustatymo metodų grupei priskiriami šie pagrindiniai struktūriniai kriterijai: 1) duomenų rinkimo būdo pasirinkimas, 2) teritorijos tyrimams pasirinkimas ir jos dydžio nustatymas, 3) tinkamo tyrimams sodybų kiekio pasirinkimo, 4) sodybų tyrimams atrankos principų paisymas, 5) sodybos želdyno vertinimo kriterijų ir požymių nustatymas ir jų galimybė apdoroti statistiniu būdu, 6)

sodybos planinės – erdvinės struktūros plano kokybiškas parengimas, 7) gautų tyrimo rezultatų apdorojimo būdų pasirinkimas.

59 pav. Pagrindiniai kaimo sodybų želdynų tyrimo rezultatų netikslumus lemiantys veiksniai ir rezultatų patikimumo nustatymo metodai (pagal D. Merkį (2000), A. Valackienę (2002) J. Guščinskienę (2002, 2004), F. Schlapfer ir kiti (2004), K. Browne (2006), K. Kardelį (2007) sudarė R. Misius)

Kartais mokslinėje literatūroje (Smith, Glass, 1987) kokybiniai tyrimai kritikuojami dėl patikimumo, vertingumo ir kontrolės trūkumo, tačiau socialiniai individo veiksmai priklauso nuo aplinkos, kurioje jis gyvena. Todėl manoma, kad negalima suprasti individo elgesio ir veiklos, atsietais nuo jo gyvenamosios aplinkos, nes daug laiko reikia praleisti su individu jo aplinkoje (tiriamoje sodyboje) tam, kad galima būtų suvokti individo ir aplinkos sąveiką bei ją logiškai interpretuoti. Taigi sodybų želdynų ir želdinimo tradicijų tyrimo duomenų ir rezultatų objektyvumą, tikslumą ir patikimumą lemia ne tik tyrimo proceso organizavimo būdo ir tyrimo metodų parinkimo bei tyrimo struktūros nustatymo technologiniai ir metodologiniai reikalavimai, bet ir tyrimo aplinka, tyrėjo profesionalus pasirėngimas bei respondentų nuoširdumas, geranoriškumas, sąžiningumas ir atsakingumas. *Sodybų želdynų ir želdinimo tradicijų tyrimo duomenų ir tyrimo rezultatų didesnių netikslumų galima būtų išvengti laikantis moksliniams tyrimams taikomų bendrųjų nuostatų ir šiam tyrimui parengtos tyrimo metodikos vykdymo bei gautų duomenų apdorojimo metodologinių reikalavimų, o atliktų tyrimų atitikimas jiems rodytų gautų rezultatų patikimumą.*

3.2. Suvalkijos etnografinio regiono vienkieminių sodybų želdynų ir želdinimo tradicijų tyrimas

3.2.1. Parengiamieji darbai. Analizuojant archyvinius šaltinius valstiečių sodybų želdinimo tradicijų tyrimo metodikos paieškos klausimu, buvo nustatyta tokio pobūdžio etnografinių duomenų rinkimo fragmentinių bandymų, sudarančių tik nedidelę tyrimų dalį. Siekiant nustatyti kaimo sodybų želdinimo kompozicinę ir meninę raišką bei želdinimo tradicijas, numatoma taikyti kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodiką (toliau – sodybų želdynų tyrimo metodika) ir jos rengimo gairėse 3.1. poskyryje nurodytas rekomendacijas. Šiam tikslui pasiekti buvo suformuluoti tokie uždaviniai: 1) pasirinkti tyrimams teritoriją, 2) nustatyti tyrimams reikalingą sodybų kiekį, 3) nustatyti sodybos želdyno vertinimo kriterijus ir požymius, 4) parengti interviu klausimyną, 5) ištirti numatytą skaičių kaimo sodybų, 6) atlikti gautų duomenų kokybinę ir kiekybinę analizę.

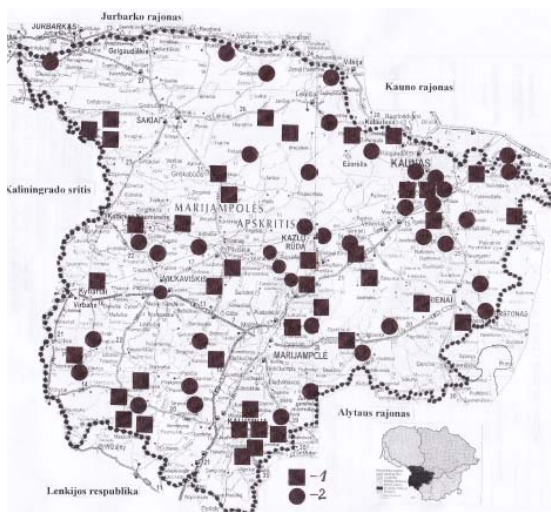
Teritorijos tyrimams pasirinkimas. Atsižvelgiant į nekilnojamojo etninės kultūros paveldo specifiką ir sodybų želdynų tyrimo metodikos rengimo gairių rekomendacijas, tyrimams buvo pasirinkta etnografinio regiono lygmens teritorija – Suvalkija (Sūduva), administruojama regioninės Etninės kultūros globos tarybos. Pasirinkimą lėmė teritorijos dislokacija, jos dydis ir etnokultūrinis savitumas: 1) Suvalkijos etnografinis regionas lengvai pasiekiamas iš Kauno miesto, nes ribojasi su Nemuno kairiuoju krantu; 2) tiek plotu, tiek gyventojų skaičiumi mažesnis už kitus etnografinius regionus, išskyrus Mažąją Lietuvą; 3) ūkininkų vienkieminės sodybos kūrėsi Rytprūsių pavyzdžiu ir nebuvo paveikti Stolypino agrarinės reformos. Be to, kitų Lietuvos etnografinių regionų vienkieminės sodybos kūrėsi Suvalkijos regiono pavyzdžiu.

Tyrimams reikalingo sodybų kiekio nustatymas. Analizuojant mokslinę literatūrą nustatyta tai, kad mokslininkai vieningai sutaria dėl Lietuvos etnografinių regionų valstiečių sodybų želdinimo tradicijų skirtumų: jų yra. Todėl sodybų želdynų tyrimais siekiama nustatyti ne esama ar nesama skirtumų, bet kokios yra tos sodybų želdinimo tradicijos ir atlikti ne kiekybinį, bet kokybinį jų tyrimą. Šiam tikslui turėtų pakakti nemažiau trisdešimties vieno kaimiškojo kraštovaizdžio istorinio periodo, vieno kaimo gyvenviečių tipo ir vieno laikotarpio sodybų. Tyrimams pasirinkus didesnę jų kiekį, pareikalautų didelių laiko sąnaudų ir žmogiškųjų resursų, pasireikštų duomenų kartojimasis, kuris nepadidintų surinktų duomenų objektyvumo bei patikimumo. Žvalgomojo tyrimo metu pastebėta, kad netoliese viena kitos esančios vienkiemines sodybos dažniausiai labai panašios savo struktūra, želdinimu, augalų asortimentu, todėl tyrimams atrinkti būtina ne kuo daugiau ir panašių sodybų, bet mažiau ir skirtingų bei esančių skirtingose gamtinėse sąlygose, nes jos turi lemiamos reikšmės sodybų dydžiui, struktūrai ir želdinimui.

Kaip nurodyta 3.1. skyriuje aprašytoje kaimo sodybų želdynų tyrimo metodikoje, tyrimams sodybų kiekiui parinkti iš netikimybinės grupės parinkimo būdu siūloma panaudoti tikslinį grupės formavimo metodą (Smith, Glass, 1987; Kardelis, 2007). Dėl to reikėtų nustatyti tokį atvejų skaičių, kad kiekvieno atvejo gauti duomenys būtų tik iš skirtingos atvejų grupės. Kaip pavyzdį, galima paimti tūkstantį sodybų, želdintų prisilaikant tų pačių želdinimo tradicijų ir atitinkančių

sodybų tyrimams atrankos kriterijus. Ištyrus visų sodybų apželdinimą ir atsižvelgus į želdinimo niuansus (nedidelius skirtumus), visas sodybas galima būtų suskirstyti, pavyzdžiui į 30 atvejų identišką grupes. Tuomet kiekvienoje atvejo grupėje susidarytų apie 33 sodybų. Taigi sodybų želdynų kompozicinei ir meninei raiškai bei želdinimo tradicijoms nustatyti pakaktų iš kiekvienos atvejų grupės tyrimams paimti po vieną atvejį, t. y. po vieną sodybą, kurių susidarytų 30. Siekiant duomenų objektyvumo ir rezultatų patikimumo, sodybų želdinimo tradicijų tyrimams siūloma atrinkti 40 sodybų, turinčių tipiškiausius tiriamuosius požymius.

Siekiant nustatyti kiek šiuo metu Suvalkijos etnografiniame regione yra likusių vienkiaminių sodybų, buvo kreiptasi į Statistikos departamentą prie Lietuvos vyriausybės. Departamento duomenimis, vienkiaminė sistema Lietuvos kaime buvo pradėta likviduoti 1950 metais. Intensyviau vienkiamius pradėta perkelti į kolūkinės gyvenvietes 1966 – 1970 metais ir šio periodo gale viršijo 5 tūkst. per metus. 1978 m. ir vėlesniais, jau buvo perkeliama virš 9 tūkst. kasmet. Daugiausiai vienkiamių buvo nukeliama Vilkaviškio, Marijampolės ir Kauno rajonuose, kuriuose 1985 m. jau buvo nukelta apie 70 proc. vienkiamių. Iš 30 tūkst. vienkiaminių sodybų, buvusių iki 1967 m. Suvalkijos etnografiniame regione, šiuo metu yra likę apie 9 tūkst. Žvalgomojo sodybų želdynų tyrimo metu buvo nustatyta, jog kas antra ar trečia sodyba neatitinka vieno ar kito atrankos kriterijaus, todėl likusių sodybų skaičių reikėtų sumažinti 50 procentų. Tam, kad galima būtų atlikti palyginamąją analizę, tyrimams pasirinktos to paties vienkiaminio kaimiškojo kraštovaizdžio istorinio tipo (1820 – 1940 m.) tačiau skirtingo statybos pobūdžio vienkiaminės sodybos: 40 savaimingos statybos vienkiaminių sodybų, įkurtų nuo 1820 iki 1930 metų ir 40 planingos statybos vienkiaminių sodybų, statytų nuo 1930 iki 1940 m. laikotarpiais (60 pav., V priedas). Reikia manyti, kad ištirtų vienkiaminių sodybų skaičius sudaro ne mažiau kaip vieną procentą nuo likusių vienkiaminių sodybų skaičiaus, kuris yra pakankamas daryti apibendrinimus apie šio etnografinio regiono vienkiaminių sodybų želdynų meninę raišką ir želdinimo tradicijas. Atrinkamos vienkiaminės sodybas želdinimo tyrimams dažniausiai neatitiko *kompleksiškumo* (trūko vieno ar kito pastato), *gyvenvietės tipiško* (nemažai praretinto valkinio gatvinio kaimo sodybos atrodo kaip vienkiaminės) ir *informatyvumo* (savininkais tapusi jaunoji karta arba pasikeitę savininkai negalėjo suteikti informacijos apie objekto želdinimą ir jo istoriją) kriterijų. Iš preliminarai tyrimams atrinktų vienkiaminių sodybų buvo pasirinkta po 40 sodybų senojo ir prieškarinio laikotarpio. Lengviau sekėsi tyrimams atrinkti sodybas iš laikotarpio iki 1930 metų, negu prieškarinio. Tai reiškia, kad senosios vienkiaminės sodybos, įsikūrusios šalia gamtinių kraštovaizdžio elementų, mažiau trukdė visuotinės melioracijos darbams ir jų daugiau išliko, negu sodybų, pagal matininkų rekomendacijas įsikūrusių dirbamų laukų apsuptyje, trukdydamos plėsti dirbamų laukų plotams. Tai atsispindi ir tirtų vienkiaminių sodybų išsidėstymo schemoje (60 pav.).

60 pav. Tirtų vienkieminių sodybų išsidėstymas Suvalkijos etnografiniame regione: 1 – įkurtos iki 1930 metų, 2 – įkurtos 1930 - 1940 metų laikotarpiu (sudarė R. Misius)

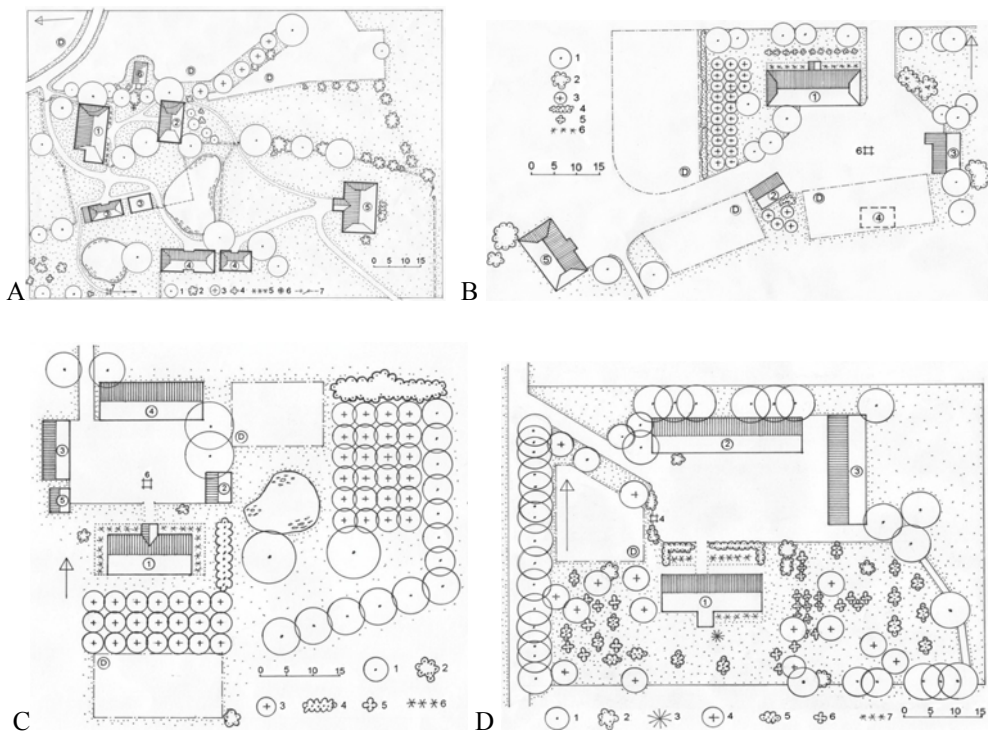
Sodybos želdyno vertinimo kriterijų ir vertės požymių nustatymas. Norint nustatyti sodybų planinės – erdvinės ir tūrinės struktūros bei želdynų elementų unifikuotus vertinimo kriterijus ir jų vertės požymius, tinkančius visų etnografinių regionų sodyboms ir jų tipams, buvo pasinaudota muziejų fonduose sukaupta etnografinė medžiaga, mokslinių etnografinių tyrimų praktika bei žvalgomojo tyrimo patirtimi. Sodybos želdyno vertinimo kriterijais autorius pasirinko šiuos struktūrinius, erdvinius ir kompozicinius sodybos elementus: sodybos planas, kiemai, želdinių kompozicija, želdinimo intensyvumas, vietinių medžių, krūmų ir gėlių sortimentai, svetimžemių krūmų sortimentas, gėlių darželių vieta, gėlių lysvėlių kompozicija, lysvėlių kraštų apipavidalinimas, vaismedžių sodas, vyšnynas, dekoratyvinis sodas, daržas, sodybos siluetas. Kiekvienas iš vertinimo kriterijų turi nustatytą skaičių vertės identifikavimo požymių, apibūdinančių juos *meninės raiškos, dislokacijos, vietinio augalų sortimento* ir *ryšio su supančia aplinka* atžvilgiu. Tyrimo metu vertinimo kriterijų (struktūrinių elementų) vertės identifikavimo požymiai apibūdinami skiriant didesnę dėmesį meninės raiškos priemonių išryškavimo menotyros kontekste. Sodybos želdyno vertinimo kriterijams ir vertės identifikavimo požymiams fiksuoti, struktūrinei ir palyginamajai analizėms bei statistiniam apdorojimui atlikti, buvo sudaryta unifikuota *tirtų sodybų planinių – erdvinė struktūrų ir jų želdyno elementų vertinimo pagal nustatytus vertinimo kriterijus ir vertės požymius lentelė*, kurioje eilės tvarka vertikalčiai pateikti sodybos vertinimo kriterijai ir vertės identifikavimo požymiai (VI priedas). Lentelės viršuje užrašomi tiriamo tipo sodybų kodai ir vertikalioje eilutėje paeiliui pažymimi rasti tiriamojo sodyboje vertinimo požymiai.

Pirmasis iš sodybos želdyno vertinimo kriterijų yra sodybos planas, kuris vertinamas trimis vertės požymiais: 1) laisvas (sodybos planas ne stačiakampis, pastatai, apsauginiai želdiniai, sodo augalai išdėstyti ne padrikai, bet švelniai lenktomis linijomis) (61 pav. A), 2) reguliarus (geometrinis - sodybos planas

stačiakampis, pastatai išdėstyti apie stačiakampį kiemą, apsauginiai želdiniai ir sodo augalai išdėstyti tiesiomis eilėmis) (61 pav.C), ir 3) mišrus (kai sodybos planą sudaro ir reguliaraus ir laisvo plano elementai (61 pav. B, D).

Sodybos kiemas, kaip vertinimo kriterijus, turi šiuos vertės požymius: 1) švarusis, esantis prie gyvenamojo namo, kurio struktūroje yra gėlių darželiai arba dekoratyvinis sodas ir dažnai susijungiantis su klėties aplinka: 2) ūkinis, esantis prie ūkinių pastatų ir dažnai atitvertas nuo švariojo kiemo bei 3) gamybinis, esantis šalia statinių, kuriuose kas nors gaminama: plytos, čerpės, spaudžiamas aliejus, malami miltai arba maniežas, kuriame arkliais sukamas koks nors mechanizmas.

Sodybos želdinių kompozicija vertinama trimis vertės požymiais: 1) padrika (vengiant tiesių eilių ir be sistemos, padrikai išdėstant augalus) (iš dalies 61 pav. D), 2) laisva (želdiniai išdėstyti laisvomis švelniai lenktomis linijomis ir kompozicijomis, bet ne padrikai) (61 pav. A ir iš dalies B), 3) reguliari (augalai susodinti eilėmis, geometrinėmis kompozicijomis arba užimantys stačiakampį plotą ir jame susodinti eilėmis) (61 pav. C) ir 4) mišri (sodyba apželdinta ir reguliaraus ir laisvo plano želdinių bei sodo augalų kompozicijomis) (61 pav. B).

61 pav. Vienkieminių sodybų planinės struktūros pavyzdžiai: A - laisvo (padriko) plano pastatų išdėstymas ir želdinimas; B – mišraus plano pastatų ir augalų išdėstymas su geometrinio želdinimo elementais; C – geometrinio plano pastatų išdėstymas ir želdinimas; D - geometrinio plano pastatų išdėstymas ir laisvas (padrikas) želdinimas su reguliavimo elementais (sudarė R. Misius)

Sodybos želdinimo intensyvumas nustatomas santykiu tarp viso sodybos ploto ir ploto, skirto želdiniams, vaismedžių ir kaulavaisių sodams bei vaiskrūmiams. Sumedėjusių augalų sortimentas vertinamas trimis kriterijais: 1) Vietinių ir svetimžemių medžių sortimentu, 2) vietinių krūmų bei 3) svetimžemių krūmų sortimentais (pagal pavadinimus). Gėlių darželis vertinamas keturiais kriterijais: 1) dislokacijos vieta (10 vertės požymiu), 2) gėlių laisvelių kompozicija (3 vertės požymiai - geometrinė, laisvaplanė, mišri), lysvelių kraštų apipavidalinimas (8 vertės požymiai) ir gėlių sortimentas (pagal pavadinimus). Dekoratyvinis sodas, kaip kompozicinis vertinimo kriterijus, turi tris kompozicinius vertės požymius ir vertinamas kaip geometrinį, laisvą ar mišrųjį planą turintis sodybos elementas. Vaismedžių sodas vertinamas penkis vertės požymius: santykinį dydį, sodinimą padrikai, mišriai ar eilėmis bei sodinimą ūkiniame kieme. Vaismedžių sodų santykiniam dydžiui nustatyti ir tarpusavio palyginimui atlikti pasirinkta vaismedžių skaičių skalė: iki 5 vaismedžių – labai mažas sodas, 6 – 10 vaismedžių – mažas sodas, 11 – 15 vaismedžių – vidutinis, 16 – 20 vaismedžių – didelis, virš 21 vaismedžio – labai didelis sodas. Vyšnynui įvertinti parinkti keturi vertės kriterijai: sodinta laisvos ar stačiakampio formos plote ir sodinta eilėmis ar laisvai. Sodybos vertinimo kriterijus – daržas turi penkis vertės požyrius: pagal ploto formą – taisyklingas (stačiakampis) ir netaisyklingas (trapecijos, trikampio ar panašios formos) bei pagal dislokacijos vietą pasaulio šalių atžvilgiu – rytinėje, pietinėje, vakarinėje ar šiaurinėje sodybinio sklypo dalyje. Sodybos siluetas vertinamas trimis vertės požymių grupėmis: 1) silueto vientisumo atžvilgiu – vientisas ar padrikas, 2) sodybos elementų ryškumo atžvilgiu – ryškūs medžių, vaismedžių ar pastatų siluetai ir 3) dermės su sodybą supančia aplinka (estetiniu) požiūriu – derantis su supančia aplinka arba nederantis. Vientisu sodybos siluetu laikomas toks siluetas, kuriame nesimato properšų tarp medžių: arba siluetą sudaro ištisai medžiai, sodo augalai ir krūmai, pridengdami visus kitus sodybos elementus (monotoniškas, statiškas siluetas) arba sudaro vientisą foną sodybos pastatams ir sodo augalams (patrauklesnis, savo struktūra estetiškesnis siluetas). Estetiniu požiūriu senosios valstiečių vienkiaminės sodybos, būdamos daugiau ar mažiau apželdintos, vientisais ar padriko silueto, natūraliai prisiderino prie kaimiškajame kraštovaizdyje esančių vietovės gamtinių sąlygų, tačiau vienkiaminės sodybos, įkurtos po 1930 metų, apsodintos vien paprastosiomis eglėmis ir būdamos vientiso silueto, lapuočių medžių vyraujančiame arba atvirame mažai miškingame kraštovaizdyje, atrodo kaip svetimkūniai.

Užpildžius lentelę, kiekvieno vertės požymio eilutėje suskaičiuojami pažymėti langeliai ir apskaičiuojamas jų procentas nuo bendro tirtų sodybų skaičiaus. Lentelės paskutinėje skiltyje įrašomi vertės kriterijų ypatumai, išskirtinimai, pastebėjimai, neatsispindėję vertės požymiuose. Iš gautų vienam ar kitam kaimo sodybų tipui tyrimo rezultatų daromas sodybų ir jos elementų apibendrinantis aprašas pagal šią schemą: pastatų, erdvių ir želdinių išdėstymas, gėlių darželių kompozicija, sodas ir daržas, sodybų siluetai.

Interviu klausimyno parengimas. Rengiantis atlikti Suvalkijos etnografinio regiono vienkiaminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimus, buvo sudarytas

neformalaus interviu klausimynas, remiantis siūloma kaimo sodybų želdinimo tradicijų tyrimo metodika, jos gairių bendrosiomis nuostatomis ir interviu klausimyno parengimo metodika (VII priedas). Klausimynas skirtas tyrėjui ir jo darbui palengvinti bendraujant su sodybų atstovais ir savininkais tiriant sodybos želdinimą, kitaip sakant klausimynas padės išlaikyti tyrimų metodiškumo, sodybų šeiminių apklausos sklandumo bei tyrimų operatyvumo principus. Be to, naudojant tą patį klausimyną tiriant visas numatytas sodybas, susidaro galimybė taikyti palyginamąjį tyrimų analizės metodą, atlikti apibendrinimus ir formuluoti išvadas. Klausimynas sudarytas iš trijų dalių: įvadinės, pagrindinės ir baigiamosios.

Įvadinėje klausimyno dalyje užrašoma sodybos metrika, kurioje turi būti sodybos dislokacijos adresas (etnografinio regiono, rajono, seniūnijos ir kaimo pavadinimas), respondentų (savininkų) vardai, pavardės ir amžius. Toliau užrašoma sodybos istorija, kurioje pateikiami sodybos įkūrimo metai, įkūrimo aplinkybės, įkūrėjo vardas ir pavardė, sodybos kūrimo, želdinimo ir kitų įvykių, susijusių su sodybos įkūrimu ir želdinimu, svarbesni momentai, vykę iki sodybos želdinimo tyrimo pradžios. Respondentas savo sodybos istoriją gali užrašyti pats ir pateikti nuotraukų bei įvairių dokumentų kopijas, papildančias ne tik sodybos, bet ir jos želdinimo istoriją.

Pagrindinės klausimyno dalies tikslas yra rašytine forma užfiksuoti visas interviu metu išsakytas respondento mintis, komentarus ir paaiškinimus bei paties tyrėjo pastebėjimus apie sodybos želdymo elementus ir jų kompozicinius niansus bei sąsajas su pagoniška dvasine kultūra. Šią klausimyno dalį sudaro du skyriai: 1) bendro pobūdžio komentarai, susiję su struktūriniais, erdviniais ir kompoziciniais sodybos elementais ir 2) klausimai, susiję su dvasine etnokultūra. Siekiant tyrimų metodiškumo, respondentų apklausos sklandumo bei operatyvumo, abiejuose skyriuose pateiktos susistemintos ir išplėtos pokalbių temos. Pirmajame skyriuje pateiktos pokalbio temos apie sodybų želdinimo kompozicinius sprendimus, iš kurių tyrėjas turėtų nustatyti kompozicinius ir kitus priežastinius ryšius, susijusius su sodybos želdinimu: kodėl būtent taip buvo sodinami ir sodinimui pasirinkti tokie augalai, kodėl gėlių lysveliu forma ir jų kraštų apipavidalinimas pasirinktas būtent toks, ir pn. Šiam tikslui pateiktos penkios pokalbio temos: 1) sodybos želdymo struktūriniai ir kompoziciniai aspektai, 2) apsauginių želdinių mišrinimas, 3) gėlių darželių kompoziciniai ir paprotiniai aspektai, 4) memorialiniai paminklai sodyboje. Antrajame skyriuje pateiktos penkios pokalbio temos, susijusios su pagoniška dvasine kultūra, dariusią įtaką sodybų želdinimui ir atsispindėjusią jos kompoziciniuose sprendimuose: 1) liaudies mitologija, kosmologija ir tautosaka, 2) medžio sakralumas žmogaus gyvenimo ciklo apeigose, 3) medis valstiečių kalendorinio ciklo apeigose, 4) medis – kaip vėlių buveinė, 5) medžio ir kitų augalų magiškumo apraiškos. Iš pokalbio šiomis temomis siekiama nustatyti dar išlikusias dvasines etnokultūrinės tradicijas ir jų ryšį su sodybų želdinimo tradicijomis, papročiais ir apeigomis. Kaip buvo minėta sodybų želdinimo tradicijų tyrimo metodikos gairėse, tai galimybė respondentui pateikti duomenis apie dar žinomas ir propaguojamas pagoniškosios dvasinės kultūros apraiškas sodybų želdinimo tradicijose.

Baigiamojoje klausimyno dalyje užrašoma respondento (pasakotojo) ar kelių respondentų vardai, pavardės ir amžius bei nurodomas giminystės ar kitas socialinis ryšys su sodybos savininkais ar įkūrėjais tuo atveju, jeigu dėl savininkų ligos, garbingo amžiaus ar kitų priežasčių interviu vyko ne su jais, bet su jų artimais giminaičiais ar kitais asmenimis. Taip pat užrašomi tyrėjo duomenys ir tyrimo data.

Sodybų želdynų tyrimo eiga ir rezultatai. Kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodikos praktiniam taikymui buvo pasirinktas Suvalkijos etnografinis regionas, kurio sudėtyje yra Šakių, Marijampolės, Vilkaviškio, Prienų rajonai, Kauno rajono Užnemunės dalis ir Kazlų Rūdos bei Kalvarijos savivaldybės. Tyrimams vienkieminės sodybos buvo atrinktos vadovaujantis kaimo sodybų želdinimo tradicijų tyrimo metodikos rengimo gairėse rekomenduojamais regioniško, komplektiško, istorinio periodiškumo, tipiškumo, būdingumo ir informatyvumo sodybų tyrimams atrankos principais. Tyrimams atrinktos sodybos priskiriamos vienkieminiam kaimiškojo kraštovaizdžio istoriniam periodui (1820 – 1940 m.), tačiau skirtingiems laikotarpiams: 1) savaimingos statybos senosios vienkieminės sodybos, įkurtos iki 1930 m. ir 2) planingos statybos vienkieminės sodybos, įkurtos nuo 1930 iki 1940 m. Vienų ir kitų sodybų atrinkta po keturiasdešimt.

3.2.2. Vienkieminių sodybų želdynų ir želdinimo tradicijų tyrimo rezultatai.

Savaimingos statybos senųjų vienkieminių sodybų tyrimas.

Planinė struktūra. Ištyrus vienkiemines sodybas, įkurtas iki 1930 metų, didžioji dauguma, t. y. 34 (85 proc.) sodybos reguliaraus (geometrinio) plano, 5 (12,5 proc.) sodybos –reguliarus su padrikumo elementais ir tik viena (2,5 proc.) laisvo plano (VIII priedo 1 lentelė). Ši sodyba rasta Sarapinų kaime Kazlų Rūdos miškų apsuptyje (91 – C4 – 1880), kurioje pastatai išdėstyti padrikai. Visų kitų sodybų pastatai išdėstyti apie kvadratinę arba stačiakampį kiemą šonu prie ribos tokia tvarka: pietinėje, vakarinėje, šiaurinėje, kartais rytinėje kiemo pusėje gyvenamasis namas; jam iš kairės ar dešinės kiemo pusės stovi svirnas, priešingoje svirniui pusėje – tvartas, o prieš gyvenamąjį namą – kluonas. Toks sodybų pastatų išsidėstymas apie pagrindinį kiemą ir ypatingas gyvenamojo namo ryšys su svirnu būdingas visam etnografiniam regionui, tačiau iš visų tirtų sodybų, dvejose rastas svirnas ne šalia gyvenamojo namo, bet priešingoje kiemo pusėje: Šakių rajono Gerdžių kaime (90 – C3 – 1910) ir Prienų rajono Meškynų kaime (103 – E3 – 1897). Mažesni ūkiniai pastatai tokie, kaip lauko virtuvė, bulvinė ar lauko rūsys, taip pat statyti ant kiemo ribos, išskyrus kalvę, kuri priešgaisriniais sumetimais statyta atokiau.

Tarp sodybos pastatų susidaręs stačiakampis kiemas padalintas į du mažesnius kiemus: švarųjį ir ūkinį. Švarusis kiemas užima erdvę prieš gyvenamąjį namą, prie kurio šliejasi svirnas ir jo aplinka. Jis užima iki trečdaliao viso kiemo ploto, gali būti atitvertas nuo ūkinio kiemo tvora. Likusią dalį užima ūkinis kiemas, prie kurio pastatyti tvartas, kluonas, daržinė, bulvinė ar malkinė. Lauko rūsys dažniausiai įrengtas šalia gerojo kiemo į tvarto pusę, t. y. priešingoje svirniui kiemo pusėje. Ketvirtadalyje tirtų sodybų (25 proc.) rasti kiti statiniai: kalvė, malūnas miltams malti, arkliams sukamas maniežas grūdų kuliamažai ar linų minamažai mašinai, aliejaus ar čerpių gamybos presui sukti. Skulptoriaus P. Rimšos gimtinėje

Vilkaviškio rajono Naudžių kaimo sodyboje (102 – B4 – 1900) pastatyta pieninė ir šalia sodybos užtvėntas Rausvės upelis, pastatytas vandens malūnas, iškastas kanalas vandeniui nuvesti. Šalia šių verslui skirtų objektų susiformavo gamybiniai kiemai. Daugiausiai gamybinių kiemų vienkieminėse sodybose rasta Vilkaviškio rajone – 60 proc. ir Kalvarijos savivaldybėje - 50 proc., o Marijampolės rajone – tik 25 proc. nuo tirtų sodybų (VIII priedo 2 lentelės 1 eilutė). Taigi visose tirtose sodybose rasti švarieji ir ūkiniai kiemai, o ketvirtadalyje (25,0 proc.) sodybų – ir gamybiniai kiemai (VIII priedo 1 lentelė).

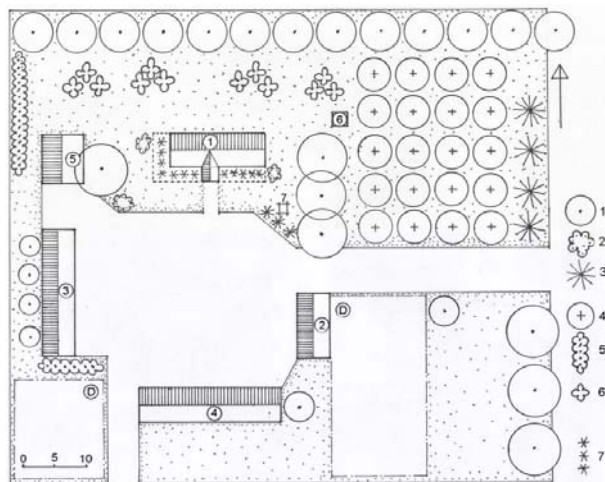
Suvalkijos regiono sodybose įprasti šuliniai ir kūdros. Kazlų Rūdos savivaldybės vienoje, o Prienų rajono dvejose iš tirtų vienkieminių sodybų rasta po du šuliniai. Paprastai šuliniai kasti ūkiniame ar gerajame kieme arba šalia jo ten, kur buvo spėjama, kad gali būti vandens gysla. Kūdros taip pat rastos daugumoje tirtų sodybų, išskyrus tas, kurios įsikūrusios šalia natūralių vandens telkinių: upelių, upių ar ežerų. Kazlų Rūdos savivaldybės, Kauno ir Prienų rajonų tirtose sodybose rasta ir po dvi kūdros. Kūdros sodybose kastos šalia ar už ūkinių pastatų arba už sodybos ribų dažniausiai ten kur žemesnė ir drėgnesnė ar užpelkėjusi vieta. Jose iškastas molis naudotas ūkinių pastatų statybai, o kūdros: vienos – naminiams gyvuliams girdyti, žąsims ir antims plaukioti, kitos – skalbiniams skalauti ir maudyti, trečios – linams merkti. Vienoje Šakių rajono Rukšnių kaime (89 – C4 – 1885) rastoje sodyboje kūdra iškasta ūkinio kiemo viduryje ir šalia jos įrengtas nedidelis daržas.

Tirtų senųjų vienkieminių sodybų dydis užimamo ploto atžvilgiu skirtingose vietovėse skirtingas. Vienose sodybose daugiau vietos skirta kiemui, kitose – sodui, pievai ar vandens telkiniui. Nemažai sodybos ploto užima ir apsauginiai želdiniai, ypačingai apšodintose pagal perimetrą ne viena medžių eile, bet ir dviejų – trijų medžių lajų pločio juosta. Iš tirtų sodybų mažiausią plotą užima Kalvarijos savivaldybės (0,30 iki 0,40 ha) kalvotose ir Kazlų Rūdos savivaldybės (nuo 0,30 iki 0,50 ha) miškingose vietovėse įkurtos sodybos (VIII priedo 2 lentelės 2 eilutė). Kiek didesnę plotą užima Šakių (0,50 – 0,60 ha) ir Prienų rajono (0,5 – 0,75 ha) vienkieminės sodybos. Dar didesnio ploto sodybos yra Kauno, Vilkaviškio ir Marijampolės rajonuose tirtos sodybos: nuo 0,50 iki 1,0 ha.

Želdinių kompozicija. Nors senųjų vienkieminių sodybų pastatai išdėstyti aplink stačiakampį kiemą ir sudaro reguliarią kompoziciją, apsauginiai želdiniai tirtose sodybose sodinti įvairiai: reguliariai – 32,0 proc., padrikai – 20,0 proc., mišriai – 48,0 proc., viena sodyba, rasta miško apsuptyje, neturėjo apsauginių želdinių (VIII priedo 1 lentelė). 62 paveiksle parodytas reguliaraus plano sodybos reguliaraus apželdinimo pavyzdys, o 63 paveiksle - reguliaraus plano sodybos mišrus apželdinimas.

Šakių rajone tirtose sodybose 20 proc. iš jų apsauginiai želdiniai sodinti lygiomis eilėmis (reguliariai), 20 proc. – mišriai (tiesiomis ir banguotomis linijomis su padrikais praretėjimais) ir 60 proc. - padrikai (be tiesių linijų). Miškingose teritorijose (Kazlų Rūdos savivaldybė ir kitos vietovės) šalia medžiais ir krūmais apaugusių natūralių vandens telkinių, medžių sodyboms apsaugoti nuo vėjų sodinta labai mažai, o miško apsuptyje – jų nesodinta. Kauno rajono suvalkietiškoje dalyje daugiausiai želdinta reguliariai, bet yra sodybų ir su padrikumo elementais. Želdinta pagal perimetrą ir iš dalies, stengiantis sodybas apsaugoti nuo šiaurinių, rytinių ir vakarinių vėjų. Vilkaviškio rajone pusė tirtų vienkieminių sodybų apželdinta reguliariai, pusė –

mišriai. Medžiai sodinti ir pagal perimetrą, ir gerajame kieme. Vienkieminės sodybos apsauginiais želdiniais gausiau želdintos Marijampolės ir Prienų rajonuose.

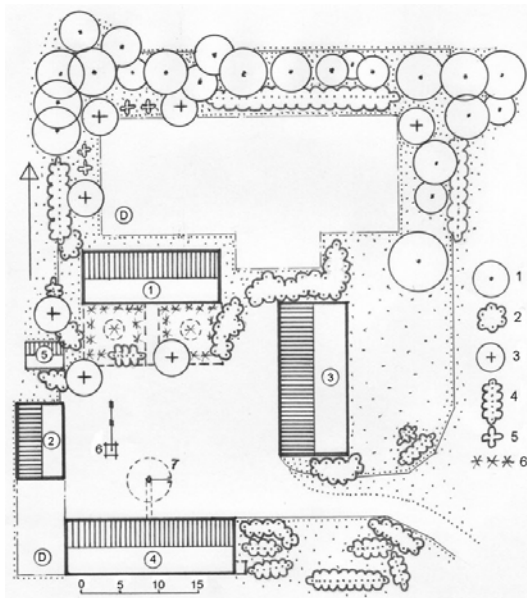

62 pav. Vilkaviškio rajono Vidgirių kaimo (111-B2) Stefanijos ir Kazio Burinskų geometrinės kompozicijos ir želdinimo sodybos planas: 1 – gyvenamasis namas, 2 – klėtis, 3 – tvartas, 4 – kluonas, 5 – malkinė, 6 – rūkykla, 7 – šulinys, D – daržas. Sutartiniai ženklai: 1 – lapuočiai medžiai, 2 – lapuočiai krūmai, 3 – spygliuočiai medžiai, 4 – vaismedžiai, 5 – kaulavaisiai, 6 – vaiskrūmiai, 7 – gėlių darželis (sudarė R. Misius)

Marijampolės rajone pagal perimetrą apsodintų sodybų rasta 50 proc. Kitos želdintos tik iš vienos ar dviejų pusių. Nuo miško pusės neželdinta. Želdinta tiesiomis, daugiausia vienaarūšėmis medžių eilėmis. Reguliariai želdinta 70 proc. tirtų sodybų, mišriai – 30 proc. Kur želdinta mišriai, medžiai sodinti rečiau, juos grupuojant. Prienų rajone sodybos apsodintos ne tik tvarkingomis ar laisvos formos medžių linijomis, bet sodintos ir dviejų ar trijų medžių lajų pločio laisvos formos medžių ir krūmų juostos. Panašiai apželdintos ir Kalvarijos savivaldybės teritorijoje tirtos vienkieminės sodybos. Apskaičiavus sodybų želdinimo intensyvumą ir išvedus sąlyginį vidurkį, intensyviausiai želdintos Prienų ir Kauno rajonų vienkieminės sodybos: atitinkamai 55 ir 54 proc. Vidutiniškai želdintos (48 ir po 47 proc.) Kalvarijos savivaldybės, Šakių ir Vilkaviškio rajonų sodybos, truputį mažiau (43 proc.) – Marijampolės rajono (VIII priedo 2 lentelės 3 eilutė). Mažiausiai (31 proc.) želdintos Kazlų Rūdos miškingumu pasižyminčios savivaldybės teritorijoje esančios vienkieminės sodybos.

Dažniausiai sodybos apsodintos mažalapių liepų (*Tilia cordata* Mill.) eilėmis su paprastuoju ąžuolu (*Qercus robur* L.), paprastosios eglės (*Picea abies* (L) Karst.), paprastuoju klevo (*Acer platanoides* L.), paprastuoju šermukšnio (*Sorbus aucuparia* L.), baltojo gluosnio (*Salix alba* L.) ir kitų lapuočių medžių priemaiša. Prienų rajono Senaūčio kaimo vienoje iš sodybų (104 – A4 – 1915), esančių tarp dviejų miškų, užfiksuotas įdomus apsauginių želdinių mišrinimas: į tarp trylikos lanko forma

augančių ąžuolų tarpus susodina trylika paprastojo lazdyno (*Corylus avellana* L.) krūmų. Ši apsauginė eilė sodybą saugo nuo vakarinių ir pietinių vėjų.

63 pav. Kalvarijos savivaldybės Vicentiškių kaimo (112-B4) Marijos ir Juozo Dabulevičių pastatų geometrinės kompozicijos ir padirko želdinimo su reguliarumo elementais sodybos planas: 1 – gyvenamasis namas, 2 – klėtis, 3 – tvartas, 4 – kluonas, 5 – rūsys, 6 – šulinys su svirtimi, 7 – maniežas grūdų kuliamažajai mašinai sukti arkliais, D – daržas. Sutartiniai ženklai: 1 – lapuočiai medžiai, 2 – lapuočiai krūmai 3 – vaismedžiai, 4 kaulavaisiai, 5 – vaiskrūmiai, 6 – gėlių darželis (sudarė R. Misius)

Tirtose vienkieminėse sodybose, įkurtose iki 1930 m., dažniausiai sodinti paprastieji ąžuolai (77 proc. nuo tirtų sodybų skaičiaus) (VIII priedo 3 lentelė), mažalapės liepos (67 proc.), paprastieji uosiai (*Fraxinus excelsior* L.) (55 proc.), karpotieji beržai (*Betula pendula* Roth.) (52 proc.) ir paprastieji klevai. Mažiau populiarūs paprastosios eglės (47 proc.), baltieji gluosniai (40 proc.), paprastieji kaštonai (*Aesculus hippocastanum* L.) (35 proc.), paprastieji šermukšniai ir dažniausiai savaiminės paprastosios ievos (*Padus avium* Mill.) (po 22 proc.). Paprastoji pušis (*Pinus sylvestris* L.) aptikta tik dvejose sodybose (5 proc.). Iš vietinių (mūsų miškuose augančių) krūmų – paprastųjų lazdynų rasta sodybose, sudarančiose tik 32 proc. nuo tirtų sodybų skaičiaus. Šakių rajone želdinta net baltalksniais (*Alnus incana* Moench.) ir juodalksniais (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.). Stambūs medžiai sodinti sodybos priekinėje dalyje prie įvažiavimo, sklypo kampuose ar šalia pastatų. Tuopos (*Populus* L.) sodintos prie tvarto ar kluono galo arba už jų priešvėjinėje pusėje, kad apsaugotų stogus nuo vėjo, pastatus – nuo žaibo. Paprastuosius lazdynus sodino prie įvažiavimo, sodybos ar sodo laisvame kampe, ties sodybos riba, apsauginėse eilėse tarp paprastųjų ąžuolų ir kitose vietose. Paprastieji ąžuolai auga

pavieniui prie įvažiavimo į sodybą ar sodybos kampe, ties sodybos riba, prie gyvenamojo namo, klėties, tvarto ar kluono kampo, prie vieno ar abiejų pastato galų.

Svetimžemiai augalai puošia gerąjį kiemą, sodinti prie tvorų, gyvenamojo namo, gėlių darželyje, prie klėties ar į ją vedančio takelio. Sodino darželinius jazminus (*Philadelphus coronarius* L.) (57 proc.), paprastąsias alyvas (*Syringa vulgaris* L.) (70 proc.), vietinius erškėčius (*Rosa canina*, *R. mollis*, *R. rugosa*) (17 proc.), paprastojo putino steriliąją formą (*Viburnum opulus* L.) (25 proc.), vakarines tujas (*Thuja occidentalis* L.) (22 proc.), iš vietinių drėgnų lapuočių miškų (su eglių priemaiša) parsineštą vieną kitą paprastąjį žalčialunkį (*Daphne mezereum* L.) (5 proc.).

Gėlių darželiai rengti gerajame kieme, dažniausiai po gyvenamojo namo langais, prie įėjimo (92 proc.) (VIII priedo 4 lentelė), pietinėje (55 proc.), rytinėje ir vakarinėje (25 proc.) bei šiaurinėje (5 proc.) pusėje, prie namo šono (65 proc.), prie galo (30 proc.). Gėlių darželiai tvirti lazdyno, alksnio, karklo, beržo ar eglės žiogrių tvorele. Tvirta ir statinių tvorele su pagražinimais. Paties gėlių darželio pakraščiuose įrengtos siauros ištisines lysveles, o viduryje - didelės stačiakampės, apskritas ar elipsės formos lysves, kurių kraštus kartais „iškarpydavo“, kad lengviau būtų prižiūrėti (64 pav.). Pasitaikė ir trikampių, pusbūnelio bei kitokių formų lysvių. Gėlių darželių kompozicija geometrinė (90 proc.), tačiau rasta ir mišrios kompozicijos (10 proc.).

1919 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, moterys darželiuose rengė net Gedimino stulpų ar šaulių ženklų formos gėlynus, taip išreiškdamos patriotiškumą spalvingais valstybingumo ženklais. Taigi darželio lysvelių ir lysvių formos priklausė nuo prižiūrėtojos išmonės. Lysvelių kraštus tvirtino žemai karpytų žaliųjų rūtų (*Ruta graveolens* L.), mėtų (*Mentha*) ar daugiamečių saulučių (*Bellis perennis* L.) apvadais (12 proc.), baltintais akmenėliais (35 proc.) arba pintomis vytelėmis (7,5 proc.). Labiausiai vertino baltuosius bijūnus (*Paeonia lactiflora* Pall.) (85 proc.), žaliąsias rūtas (77 proc.), hibridinius jurginus (*Dahlia cultorum* Cav.) (55 proc.), darželines tulpes (*Tulipa gesneriana* L.) (57 proc.) ir poetinius narcizus (*Narcizus poetinus* L.) (50 proc.), dailiuosius auskarėlius (*Dicentra spectabile* Bernh.) ir šliotelinius flioksus (*Phlox subulauta* L.) (po 40 proc.) bei aukštąsias piliarožes (*Althaea rosea* L.) (30 proc.) (VIII priedo 4 lentelė).

64 pav. Gėlių darželių lysvelių kompozicijos (R. Misiaus nuotraukos)

Aukščio atžvilgiu prie namo sienos sodino žemiausias, patvoriais – aukščiausias žieminės, o viduryje – žemesnes vasarines gėles. Arbatines rožes (*Rosa*) sodino centrinių lysvelių viduryje po vieną krūmą, o prie įėjimo į darželį ar gyvenamąjį namą – diemedį (*Artemisia abrotanum* L.). Paprastąsias alyvas, darželinius jazminus ir paprastojo putino steriliąją formą sodino gėlių darželio kampuose arba išorinėje pusėje šalia tvoros.

Dekoratyvieniai sodai. Suvalkijos gėlių darželiuose šeštadieniais mėgdavo rinktis jaunimas, dainuodavo, žaisdavo, šokdavo. Todėl darželius tvėrė didesnius, negu reikėjo gėlių darželiui. Padidintame plote, dvarų sodybų pavyzdžiu, rengė dideles apvalias lysves (klombas) su pusmėnulių primenančiomis (stilizuotomis) gėlių lysvėmis, pasodindavo vaismedžių ir vaiskrūmių bei dekoratyviųjų krūmų. Taip vienkiaminėje sodyboje susiformavo naujas jos struktūrinis elementas - dekoratyvinis sodas, kurio struktūroje be gėlynų ir dekoratyviųjų krūmų atsirado ir veja, takai, smulkioji architektūra (65 pav.). Tai lyg dvaro sodybos parterio maža kopija. Dekoratyviniai sodai palaiapsniui užėmė reprezentacinę švariojo kiemo dalį, kuriame rengė šeimos šventes, metinius susitikimus su giminėmis, kaimynais ar kaimo bendruomene.

65 pav. Dekoratyvinio sodo fragmentas (R. Misiaus nuotrauka)

Marijampolės etnografiniame regione 75,0 proc. nuo tirtų sodybų turi įsirengę dekoratyvinius sodus, iš kurių 45,0 proc. - geometrinės, 8,0 proc. – laisvos ir 22,0 proc. – mišrios kompozicijos (VIII priedo 4 lentelė). Iš tirtų sodybų Šakių (60 proc.), Vilkaviškio (50 proc.) rajonų bei Kalvarijos savivaldybėje (66 proc.) dekoratyviniai sodai atitverti, jų kompozicija reguliari, o Kalvarijos savivaldybėje rasta daugiau (33 proc.) mišrios kompozicijos (VIII priedo 2 lentelės 4 eilutė). Kazlų Rūdos savivaldybės ir Kauno rajonui priklausomos dalies teritorijose tirtose sodybose dekoratyviniai sodai neaptverti ir neryškūs. Išryškinti tik gėlių darželiai. Marijampolės rajone dekoratyviniai sodai, nors ir nedideli, tačiau dažniausiai aptverti, Prienų rajone – mažiau išryškinti, o gėlių lysvelių išdėstymas daugiau mišrus, nei reguliarus.

Vaismedžių ir kaulavaisių sodai. Nuo seno neatskiriama Lietuvos valstiečio sodybos dalis yra vaismedžių sodas ir daržas. Sodai veisti šalia arba už gyvenamojo namo ar svirno, besiribojantys su geruoju kiemu ir sudaro tarsi jo tęsinį (66 pav.). Sodintos obelys ir kriaušės. Obelys sodintos eilėmis kas 12 m, kriaušės – kas 10 m. tarpai tarp eilių – 8-12 m. Šakių rajono sodybose vyrauja maži (iki 10 vaism.) (VIII priedo 2 lentelės 5 eilutė) ir vidutiniai (iki 15 vaism.) sodai iš kurių 60 proc. veisti eilėmis, 40 proc. – padrikai. Po kelis vaismedžius, kaulavaisius ar vaiskrūmius sodinta ir ūkiniame kieme. Patys vaismedžių sodai nėra ypatingai saugomi nuo vėjų. Panašūs sodai įveisti ir Kazlų Rūdos bei Kalvarijos savivaldybėse, kuriuose vaismedžiai sodinti eilėmis ir padrikai. Kalvarijos savivaldybės teritorijoje vienoje iš Kamšų kaime tirtų sodybų (112 – B3) vaismedžių ir vyšnių sodai įveisti gerajame kieme nuo ūkinio kiemo pusės, o už tvoros ūkinio kiemo pusėje pasodinta sodinio putino eilė. Dideli (15 - 20 vaism.) ir labai dideli (virš 20 vaism.) vaismedžių sodai veisti Kauno rajono ir Vilkaviškio savivaldybės sodybose, kuriuose vaismedžiai sodinti dažniausiai eilėmis (92 proc.) ir padrikai. Dalis vaismedžių sodų apsaugoti nuo vėjų, dalis – patys saugo sodybą. Geriausiai nuo vėjų apsaugoti Kalvarijos savivaldybėje esančiose vienkieminėse sodybose. Prienų rajone dažniausiai vaismedžių sodai veisti vidutinio dydžio (iki 15 vaism.) padrikai, tačiau pasitaikė ir sodinimo eilėmis. Vienoje iš tirtų sodybų Naravų kaime (114 – B2 – 1916) sodinta ir ūkiniame kieme. Šiame rajone yra ir daugiau sodybų, kurių ūkiame kieme sodinti vaismedžiai, kaulavaisiai ir vaiskrūmiai. Taigi Marijampolės etnografiniame regione soduose vaismedžiai sodinti 25,0 proc. padrikai, eilėmis – 47,5 proc., mišriai – 27, 5 proc. ir sodinta ūkiniame kieme – 12,0 proc. nuo tirtų sodybų (VIII priedo 5 lentelė).

66 pav. Vaismedžių sodų fragmentai: A – pavasario, B – vėlyvo rudens metu (R. Misiaus nuotr.)

Lietuvos krašto valstiečiai veisė ne tik vaismedžių sodus, bet sodino ir kaulavaisius: vyšnius, slyvas ir trešnes bei uogakrūmius: juoduosius, raudonuosius ir baltuosius serbentus, agrastus bei avietes. Kaulavaisiai sodinti sodo pakraščiuose arba atskirame plote – vyšnyne. Slyvos sodintos sodo pakraščiuose, kartais tarp vyšnių, skirtingose sodo vietose arba joms skirtoje vietoje. Vaiskrūmiai sodinti eilėmis tarp vaismedžių arba sodo pakraštyje, o avietes – avietyne. Šakių rajone iš tirtų sodybų tik vienoje rastas vyšniomis ir slyvomis apsodintas kaulavaisių sodas. Kitose sodybose vyšnios ir slyvos sodintos eilėmis ant sodybos ribos ar abipus

keliuko, vedančio į sodybą. Kazlų Rūdos savivaldybėje tik vienoje iš tirtų sodybų rasta vyšnių ir slyvų, pasodintų ant vakarinės ir pietinės sodybos ribos tiesia ir banguota linija. Kauno, panašiai kaip ir Šakių rajone, tik vienoje iš tirtų sodybų vyšnioms ir trešnėms skirtas atskiras stačiakampis plotas, o kitose sodybose sodinta šalia takų, įvažiavimo į sodybą, ant sklypo ribų. Kalvarijos savivaldybės teritorijoje tirtose sodybose 83 proc. jų įrengti vyšnynai ir 60 proc. – slyvynai. Tuo tarpu Vilkaviškio rajone žymiai mažiau rasta vyšnių sodų – 23 proc. nuo tirtų sodybų. Marijampolės rajone nė vienoje iš tirtų sodybų nebuvo formuojami kaulavaisių sodai, nes ir vyšnių, ir slyvų sodinta nedaug. Prienų rajone dažniau rengė laisvos formos vyšnynus.

Daržams stačiakampį plotą skyrė nuo kiemo, sodo ir pastatų laisvoje vietoje, dažniausiai rytinėje ir pietinėje sodybos dalyje. Šakių, Vilkaviškio ir Marijampolės rajonuose daržas dažniausiai (apie 60 proc.) įrengtas šalia sodybos už jos ribų (VIII priedo 2 lentelės 6 eilutė). Kauno rajone tirtų sodybų teritorijoje rasta daugiausiai daržų – 57 proc. Prienų rajone nei vienoje tirtose sodyboje nebuvo daržo, tuo tarpu visose Kalvarijos savivaldybėje tirtose sodybose įrengti daržai ir apsaugoti nuo vėjų.

Sodybų siluetai. Suvalkijos lygumose tarp dirbamų laukų senosios vienkieminės sodybos apsuptos aukštais medžiais ir jų eilėmis, kurie sudaro vienkieminių sodybų silueto pagrindą. Ūkinio kiemo zoną išskiria stambių ūkinių pastatų siluetai, kuriuos „sušvelnina“ aukštesnių už juos medžių lajos. Gyvenamasis namas skendi stambių medžių ir gerajame kieme augančių dekoratyviųjų bei sodo augalų žalumoje. Sodybos siluete ties įvažiavimu į sodybą dažnai būna properša tarp medžių. Stambių medžių ir rečiau pasodintų vaismedžių eilės švelniai pabrėžia sodybos ramų siluetą (67 pav.).

Remiantis tyrimų duomenimis, šio etnografinio regiono vienkieminės sodybos pasižymi siluetų vientisumu: Šakių rajono – 60 proc. nuo tirtų sodybų, Kauno – 57 proc., Vilkaviškio – 61 proc., Marijampolės – 50 proc., Prienų rajono ir Kalvarijos savivaldybės – 80 – 90 proc. (VIII priedo 2 lentelės 7 eilutė). Likusių sodybų ir sodybų, esančių miško vietovėje (ypatingai Kazlų Rūdos miškų zonoje), sodybų siluetai yra padriki, juos papildė sodo augalų lajos ir apjungia į bendrą visumą, palikdami regimus atskirų pastatų ar jų fragmentų kontūrus. Visos tirtos sodybos apšodintos lapuočiais medžiais su vienos – kitos paprastosios eglės priemaiša (47 proc. nuo tirtų sodybų) ir, būdamos vientiso ar padriko silueto, daugiau ar mažiau dera prie jas supančios aplinkos, ypač išsikūrusios šalia natūralių želdinių ar miško ir matomos jų fone (VIII priedo 5 lentelė).

Planingos statybos vienkieminių sodybų tyrimas.

Sodybų planinė struktūra. Vienkieminių sodybų, įkurtų nuo 1930 iki 1940 m. tyrimai parodė, kad visos tirtos sodybos yra reguliaraus plano (IX priedo 1 lentelė), visi pastatai apie stačiakampį kiemą išdėstyti nuo seniau nusistovėjusia tvarka ir išlaikytas gyvenamojo namo bei svirno tarpusavio ryšys. Marijampolės rajone 50 proc. iš tirtų sodybų gyvenamasis namas rastas šiaurinėje kiemo pusėje. Visose sodybose yra švarusis ir ūkinis kiemas, o 15,0 proc. sodybų įrengtas gamybinis kiemas (IX priedo 2 lentelės 1 eilutė). Jų nerasta Vilkaviškio savivaldybėje, Marijampolės ir Prienų rajonų tirtose sodybose.

67 pav. Sodybų siluetų pavyzdžiai: a – vientisas su pastatų siluetų fragmentais; b – su padrikumo elementais ir pastatų bei medžių siluetais; c – su padrikumo elementais ir neryškiais vaismedžių sodų augalų siluetais; d – su ryškiais pastatų ir medžių siluetais; e – lapuočių medžių vientisas ir derantis prie kraštovaizdžio; f – lapuočių ir spygliuočių medžių vientisas ir esantis natūralių želdinių fone bei derantis prie kraštovaizdžio (R. Misias nuotraukos)

Daugumoje tirtų vienkieminių sodybų yra po vieną šulinį. Marijampolės rajono Baraginės kaimo (112 – C2 – 1938) ir Prienų rajono Skirptiškės kaimo (113 – E2 – 1935) sodybose rasta po du šulinius: po vieną gerajame ir po antrą ūkiniame kieme. Kauno rajono tirtose sodybose rasta po vieną šulinį: 40 proc. gerajame kieme, 60 proc. – ūkiniame. Ne visose vienkieminėse sodybose kasė kūdras. Pavyzdžiui, iš Šakių rajone tirtų sodybų tik 20 proc. rastos kūdras, Kauno ir Marijampolės rajonuose – po 50 proc. tirtų vienkieminių, Vilkaviškio ir Prienų rajonų bei Kalvarijos savivaldybės teritorijose visose tirtose sodybose arba šalia jų rastos kūdras. Kazlų Rūdos savivaldybės Gudelių kaime šalia vienos iš sodybų rastos net trys kūdras, po dvi kūdras turinčių vienkieminių sodybų yra Kauno ir Vilkaviškio rajonuose.

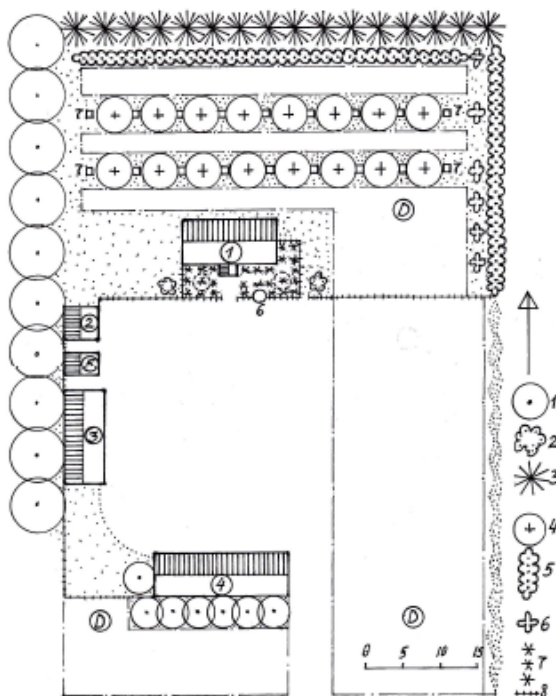
Tirtų vienkieminių sodybų, įkurtų po 1930 metų, ploto dydžio atžvilgiu yra skirtingos. Mažiausią plotą sodybos užima įsikūrusios Kazlų Rūdos miškuose. Jos užima 0,15 – 0,22 ha plotą, tačiau įsikūrusios šalia miško esančiuose atviruose laukuose yra žymiai didesnės - nuo 0,60 iki 1,0 ha (IX priedo 2 lentelės 2 eilutė). Nedidelės ūkininkų vienkieminės sodybos įkurtos ir Šakių (0,30 – 0,40 ha) bei Prienų rajonuose (0,55 – 0,65 ha), didesnės kūrėsi Marijampolės ir Kauno rajonuose (0,60 – 0,90 ha), didžiausios – Kalvarijos savivaldybėje (0,60 – 1,0 ha) ir Vilkaviškio rajone (0,60 – 1,0 – 1,2 ha).

Želdinių kompozicija. Suvalkiečiai po 1930 m. įkurtose vienkieminėse sodybose išlaikė jų ankstesnę planinę struktūrą ir želdinimo tradicijas. Apsauginius želdinius ir sodo augalus stengėsi sodinti tvarkingomis eilėmis, tačiau taikėsi ir prie esamų gamtinių sąlygų: reljefo, vandens telkinių bei dirvožemio kokybės, t. y. nepamiršo senųjų sodybų planavimo ir želdinimo tradicijų. Valstybinės institucijos, 1930 m. išleidusius teisinius aktus dėl statybų reguliavimo kaimo vietovėse, tikriausiai pirmaisiais metais nepajėgė jų sukontroliuoti, nes tik 68 proc. nuo ištirtų vienkieminių sodybų želdino reguliariai (68 pav. ir IX priedo 1 lentelė), o 32 proc. – su nedideliu kiekiu padikai pasodintais augalais (69 pav.). Planinės struktūros atžvilgiu šio laikotarpio sodybas statė tikslingai suplanuotas, naudojant tipinius pastatų projektus ir sodybų situacijų planus.

Pagal visą sodybos perimetrą apželdintų sodybų liko labai mažai. Kaip pavyzdį galima pateikti Vilkaviškio rajono ir Kauno rajono suvalkietiškąją dalį, kuriuose iš visų tirtų sodybų rasta tik po vieną lapuočiais medžiais apsodintą vienkieminę sodybą. Marijampolės rajone tirtos sodybos želdintos dalinai, jas apsaugant nuo stipresnių ir dažnesnių vėjų pusės arba pasinaudota miško ar natūralių vandens telkinių želdiniais. Šio rajono vienkieminėse sodybose vyšniais ir slyvas mėgstama sodinti palei vieną ar kitą sodybos arba sodo ribą.

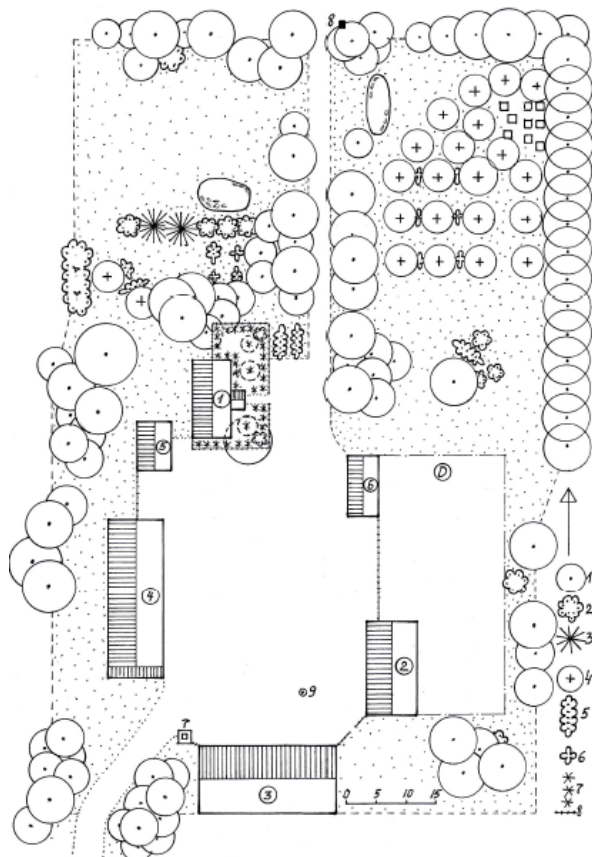
Apie Kazlų Rūdos savivaldybėje tirtas vienkiemines sodybas, esančias miškų apsuptyje, apsauginių medžių ir krūmų nesodino. Dalinai apsodintos pamiškėse įsikūrusių sodybų ribos, esančios nuo atviros vietovės pusės, ypatingai nuo šiaurinės ir vakarinės. Apsaugai nuo vėjų sodino mažalapes liepas, paprastuosius ąžuolus, baltuosius gluosnius, paprastuosius uosius, baltalksnius su paprastųjų eglų priemaiša, karpotuosius beržus. Želdinimo intensyvumo atžvilgiu (IX priedo 2 lentelės 3 eilutė) vidutiniškai apželdintos vienkieminės sodybos Šakių (47 proc.), Prienų (44 proc.) ir Marijampolės (46 proc.) rajonuose.

Marijampolės rajone viena iš tirtų sodybų rasta labai gausiai apželdinta, kurios želdinimo intensyvumas siekė 70 proc. Mažiau želdintos Kazlų Rūdos savivaldybėje (31 proc.), Kauno (41 proc.) ir Vilkaviškio (41 proc.) rajonuose tirtos sodybos, iš kurių esančios atvirose teritorijose – 50 – 60 proc. intensyvumu, tačiau esančios miške, prie miško ar prie natūralių vandens telkinių, želdintos mažiau – apie 20 proc. intensyvumu.

68 pav. Vilkaviškio rajono Teiberių kaimo (101-C3) A. Luišio sodybos, įkurta 1940 m., geometrinio želdinimo planas: 1 – gyvenamasis namas, 2 – klėtis, 3 – tvartas, 4 – daržinė, 5 – lauko rūsys, 6 – šulinys, 7 – aviliai, D – daržas. Sutartiniai ženklai: 1 – lapuočiai medžiai, 2 – lapuočiai krūmai, 3 – spygliuočiai medžiai, 4 – vaismedžiai, 5 – kaulavaisiai, 6 – uogakrūmiai, 7 – gėlių lysvelės, 8 – tvora (sudarė R. Misius)

Tarpukario laikotarpiu Suvalkijos vienkieminėse sodybose populiariausias buvo paprastosios liepos (67 proc.) (IX priedo 3 lentelė), paprastieji ąžuolai ir karpotieji beržai (57 proc.), paprastieji klevai (55 proc.) ir paprastieji uosiai (32 proc.). Skirtinguose rajonuose medžių populiarumas skirtingas. Šakių rajone: paprastas ąžuolas ir mažalapė liepa - po 66 proc., karpotasis beržas - 50 proc., paprastoji eglė ir paprastas klevas - po 33 proc. Kauno rajone : mažalapė liepa – 70 proc., paprastas ąžuolas – 60 proc., karpotasis beržas ir paprastas klevas – po 50 proc., paprastoji eglė – 40 proc., paprastas uosis – 30 proc. Vilkaviškio rajone medžių populiarumo seka susiklostė taip: mažalapė liepa ir karpotasis beržas – po 75 proc., paprastas ąžuolas ir paprastas klevas – po 62 proc., baltasis gluosnis – 37 proc., paprastoji eglė ir juodalksnis – po 25 proc.

69 pav. Vilkaviškio rajono Vaišvilų kaimo (111-B1) J. Krasausko sodybos, rekonstruotos 1932 m., mišraus želdinimo planas: 1 – gyvenamasis namas, 2 – klėtis, 3 – tvartas, 4 – kluonas, 5 - senasis gyvenamasis namas, 6 – dirbtuvės, 7 – šulinys, 8 – kryžius, 9 – perkūnsargis, D – daržas. Sutartiniai ženklai: 1 – lapuočiai medžiai, 2 – lapuočiai krūmai, 3 – spygliuočiai medžiai, 4 – vaismedžiai, 5 – kaulavaisiai, 6 – vaiskrūmiai, 7 – gėlių lysvėlės, 8 – tvora (sudarė R. Misius)

Marijampolės rajone populiariausia paprastoji eglė – 83 proc., paprastasis uosis, baltasis gluosnis ir paprastas klevas – po 66 proc., mažalapė liepa, karpotasis beržas ir tuopa – po 50 proc. ir tik po 33 proc. atiteko paprastajam ąžuolui, paprastajam uosiui, paprastajam kaštonui ir juodalksniui. Prienų rajone populiariausias paprastas ąžuolas ir mažalapė liepa – 75 proc., mažiau populiarius karpotasis beržas, paprastas uosis ir tuopa – po 50 proc., paprastajai eglei, baltajam gluosniui ir paprastajam klevui atiteko po 25 proc. Vietiniu krūmų vienkieminėse sodybose sodinti nemėgo (IX priedo 3 lentelė). Tik ketvirtadalyje tirtų sodybų rasta paprastųjų lazdynų (25 proc.) iš kurių šiaurinėje regiono dalyje (Šakų ir Kauno rajonuose bei Kazlų Rūdos savivaldybėje) – 10 proc., pietinėje (Vilkaviškio, Marijampolės, Prienų rajonuose ir Kalvarijos savivaldybėje) – 42 proc. Nelabai

populiarūs buvo ir dekoratyviniai krūmai. Iš tirtų sodybų rasta paprastųjų alyvų – 65 proc., darželinių jazminų – 60 proc., paprastųjų putinų – 22 proc., erškėčių – 12 proc. Kaip paprastųjų lazdynų, taip ir svetimžemių krūmų gausiau sodinta pietinėje regiono dalyje: paprastųjų alyvų šiaurinėje dalyje 57 proc., pietinėje – 73 proc.; darželiais jazminas atitinkamai 52 proc. ir 68 proc.; paprastasis putinas – 19 proc. ir 26 proc.

Gėlių darželiai rengti kaip ir iki 1930 metų gerajame kieme po gyvenamojo namo langais, dažniausiai prie namo šono (68 proc.) (IX priedo 4 lentelė), rečiau prie namo galo (32 proc.). Gėlių darželiai įrengti prie įėjimo į gyvenamąjį namą neatsižvelgiant į pasaulio šalis, todėl 10 proc. iš jų net namo šiaurinėje pusėje. Gėlių lysvelių forma geometrinė, o pačių gėlių darželių kompozicija – reguliari (90 proc.) (70 pav.). Lysvelių kraštai tvirtinti arba ne. Šakių rajone tirtose sodybose gėlių lysvelės apdėtos baltintais akmenėliais (33 proc.), pintomis vytelėmis (16 proc.); Kazlų Rūdos savivaldybėje – baltintais akmenėliais (100 proc.); Kauno rajone tvirtino ir baltintais akmenėliais, ir pintomis vytelėmis (po 20 proc.) bei velėna (10 proc.); Vilkaviškio rajone – 57 proc. tirtų sodybų tvirtinta baltintais akmenėliais, 14 proc. – smulkių gėlių apvadais. Marijampoliečiai jeigu tvirtino gėlių lysvelių kraštus, tai tik baltintais akmenėliais, o Prienų rajone tirtose sodybose lysvelių kraštus netvirtino.

70 pav. Gėlių darželių lysvelių formos (R. Misiaus nuotraukos)

Etnografinio regiono mastu lysvelių kraštai dažniausiai tvirtinti baltintais akmenėliais (37,5 proc.) arba lysvelėms nenaudoti jokie apvadai (40,0 proc.) (IX priedo 4 lentelė). Regione dažniausiai sodintos žaliosios rūtos (77 proc.) ir darželinės tulpės (72 proc.), baltieji bijūnai ir jurginai (po 65 proc.), šluoteliniai fliokasai (57 proc.), poetiniai narcizai (50 proc.), lelijos (*Lilium*) (42 proc.) ir dailieji auskarėliai (32 proc.).

Palyginus tarp regiono šiaurinės ir pietinės dalies, šiaurinėje dalyje daugiau sodino darželinių tulpių (81 – pietinėje – 63 proc.), žaliųjų rūtų (76 ir 74 proc.), poetinių narcizų ir šluotelinių flioksų (po 62, o pietinėje atitinkamai 37 ir 47 proc.), dailiųjų auskarėlių (38 ir 26 proc.). Pietinėje dalyje daugiau sodinta tik baltųjų bijūnų (74, šiaurinėje – 62 proc.) ir hibridinių jurginų (68 ir 62 proc.).

Didelę estetinę ir sakralinę reikšmę turi gėlių darželiai, kuriuose auginamos žaliosios rūtos, baltieji bijūnai, aukštosios piliarožės ir kitos tradicinės gėlės. Gėlių darželiai nuo seno išliko išskirtinai moteriška sakraline erdve. Daug laiko merginos skyrė ne tik gėlių darželio priežiūrai, bet ir lysvelių kompozicijai, kad išsiskirtų iš

kaimynų ir susilauktų didesnio apylinkės vaikinių dėmesio bei pagyrimo. Tai buvusi veiksminga reklama merginai, pasirengusiai tekėti. Stačiakampiuose gėlių darželiuose vyravo geometrinės formos, laikytasi simetrijos, dėl to geriau išnaudotas jo plotas, geometrinių formų lysvelės lengviau kurti, paprasčiau apvesti apvadais bei prižiūrėti. Geometrinių formų lysvelių kompozicija, kontrastuodama su laisvai tvarkoma aplinka, atrodė išraiškingai ir kėlė nuostabą bei estetinį pasigerėjimą. Sumanesnės merginos gėlių darželio vidurinėsios dalies lysvelių formas keisdavo kasmet arba kas antrus metus. Kurioms trūkdavo kūrybinės minties, keisdavo rečiau, kopijuodavo kituose darželiuose nusižiūrėtas lysvelių formas. Žydėjimo nepertraukiamumo aspektas gėlių darželiuose taip pat buvo ne svetimas – augino anksti pavasarį žydinčias, smulkiasvogūnines, svogūnines, daugiameses, dvimeses ir vienmeses gėles, kurios žydėdamos viena kitas keitė nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens, tuo užtikrindamos nepertraukiamą žydėjimą. Moterys, sodindamos vienmeses gėles darželiuose, jų specialiai nederindavo prie daugiamečių gėlių. Paprasčiausiai daugiamečių gėlės augdavo įprastose vietose, o vienmetėms ir svogūninėms gėlėms vietą parinkdavo vos ne atsitiktinai, neteikiant didesnės reikšmės, išskyrus tai, kad aukštoms gėlėms, kurioms reikėjo atramos nuo vėjų, parinkdavo vietą prie tvoros ar pastato sienos. Tais laikais specialių atramų aukštoms ar vijoklinėms gėlėms negamino, nebent išmeigę lazda prie jos pririšdavo augalą. V. Ramonaitė iš Kauno rajono Žiegždrių kaimo (93 – C4 – 1940) pasakojo, kad jų sodyboje besilankantys svečiai nuolat stebėdavosi močiutės gėlių darželiu, jos gebėjimu skoningai suderinti spalvas ir prašydavo išduoti paslaptį. Močiutė nesakydavo nieko, tik labai gražiai šypsodavosi. Tačiau anūkė žinojusi tą paslaptį: „ai, sakydavo, pabarstau iš akies viena ranka šen, kita ranka ten ir viskas“.

Dekoratyviniai sodai. 60 proc. nuo tirtų sodybų ryškūs ir atitverti, geometrinės formos su vidine reguliaria (42 proc.) ar mišria (30 proc.) kompozicija (IX priedo 4 lentelė ir 2 lentelės 4 eilutė) (71 pav.). Kazlų Rūdos savivaldybėje tirtose sodybose 40 proc. iš jų nėra dekoratyvinio sodo, kitose sodybose esantys dekoratyviniai sodai nėra griežtai atriboti nuo gerojo kiemo ir yra mišrios kompozicijos: gėlynai – geometriniai, o dekoratyviniai krūmai išdėstyti padrikai.

71 pav. Dekoratyvinio sodo fragmentas (R. Misiaus nuotrauka)

Vaismedžių ir kaulavaisių sodai. Suvalkijos etnografiniame regione prieškariniu ūkininkai veisė didelius (15 – 20 vaism.) ir labai didelius (virš 20 vais.) vaismedžių

sodus (IX priedo 2 lentelės 5 eilutė), iš kurių ketvirtadalyje ištirtų, sodinta ne tiesiomis eilėmis, bet padrikai (25,0 proc.), likusieji – tiesiomis eilėmis (IX priedo 5 lentelė ir 72 pav.). Ūkiniame kieme vaismedžių beveik nesodino (2,5 proc.). Vaismedžių sodai dažniausiai nėra apsaugoti nuo vėjų. Marijampolės rajono tirtose sodybose sodo augalai greičiau patys saugo sodybų pastatus nuo pietinių, šiaurinių ar vakarinių vėjų. Kazlų Rūdos savivaldybėje miško teritorijoje įkurtose sodybose vaismedžių sodai veisti mažesni, o pamiškėse prie atvirų dirbamų laukų – didesni.

72 pav. Vaismedžių sodų fragmentai: A – vėlyvo pavasario ir B – vėlyvo rudens metu (R. Misiaus nuotraukos)

Vyšnias ir slyvas sodintos eilėmis palei įvažiavimo keliuką, kiemo ar sodo ribas, kai kur – padrikai po kelias vyšnias. Šakių ir Vilkaviškio rajonuose tik po vieną iš ištirtų sodybų, Kauno rajone - dvejose suformuoti vyšnynai (IX priedo 5 lentelė). Susidaro įspūdis, kad daugiau buvo mėgstamos slyvos nei vyšnios. Kazlų Rūdos savivaldybės miškų apsuptyje tirtose sodybose nerasta nei vyšnių, nei slyvų, bet įsikūrusiose pamiškėje rasta po kelias vyšnias. Kalvarijos savivaldybės regione, kaip ir seniau, rasti suformuoti tiek vyšnynai, tiek ir slyvynai.

Daržai. Ne visose tirtų sodybų teritorijose rengti daržai. Kalvarijos savivaldybėje – 80 proc., Marijampolės rajone – pusėje, Šakių rajone – trečdalyje, Prienų – ketvirtadalyje, Kauno ir Vilkaviškio rajonuose – penktadalyje rasta įrengta daržų (IX priedo 2 lentelės 6 eilutė). Kitų sodybų daržai įrengti už jų ribų. Visi sodybose įrengti daržai yra stačiakampės formos, šiaurinėje, rytinėje, pietinėje ar vakarinėje sodybos dalyje ten, kur daugiau saulės ir užuovėjos nuo vėjų (IX priedo 5 lentelė).

Sodybų siluetai. Tirtų vienkiaminių sodybų siluetai yra padrikesni ir vientisumo turi mažiau, nei senosios vienkiaminės sodybos. Šakių rajone iš tirtų sodybų tik 33 proc. siluetų vientisi, likusieji – padriki (IX priedo 2 lentelė, 7 eilutė). Kauno rajone – vientisi – 30 proc., padriki – 70 proc., Vilkaviškio – 50 proc. vientisas, iš jų 38 proc. nederantys su aplinka, nes sodybų apsauginiuose želdiniuose yra per daug paprastųjų eglių, kurios savo tamsiai žalia spalva ir agresyvia (smailėjančia) lajos forma nesiderina su supančia aplinka, ypač atvirose dirbamų laukų platybėse (73 pav.). Marijampolės ir Prienų rajonų vienkiaminės sodybos savo vientisumu pasižymi tik 25 proc. Vientisus ar padrikus siluetus turinčios vienkiaminės sodybos, apsodintos lapuočiais medžiais ir sodo augalais, tiek atvirose erdvėse, tiek miško ar vandens telkinių apsauginių želdinių fone dera su supančia aplinka (IX priedo 5 lentelė).

a

b

c

d

e

f

73 pav. Sodybų siluetai: a – padrikas ir nederantis prie kraštovaizdžio; b – ekspresyvus; c – su ryškiais atskirų medžių ir sodo augalų siluetais ir derantis prie kraštovaizdžio; d – padrikas su ryškiais pastatų ir medžių siluetais; e – su ryškiais sodo augalų siluetais; f – padrikas ir esantis spygliuočių miško fone bei derantis prie kraštovaizdžio (R. Misiaus nuotraukos)

Savaimingos ir planingos statybos vienkieminių sodybų želdinimo lyginamoji analizė. Tyrimams atrinktų ir priskirtų vienkieminiam kaimiškojo kraštovaizdžio istoriniam periodui (1820 – 1940 m.) savaimingos (senosios - iki 1930 m.) ir planingos (prieškario - nuo 1930 iki 1940 m.) statybos vienkieminių sodybų lyginamoji analizė atlikta tirtų sodybų planinių – erdvinių struktūrų ir jų želdynų elementų vertinimo pagal nustatytus vertinimo kriterijus ir požymius eiliškumo tvarka.

Sodybų planinė struktūra. Iš literatūros analizės žinoma, kad Suvalkijos valstiečiai savo sodybas kūrė Rytprūsių ūkininkų pavyzdžiu vienkieminėse sodybose pastatus išdėstydami apie keturkampį kiemą. Iš tirtų savaimingos statybos vienkieminių sodybų 85,0 proc. rasta reguliaraus plano, 12,0 proc. su padrikumo elementais ir 2,5 proc. – laisvo plano (X priedas), tuo tarpu visos tirtos planingos statybos vienkieminės sodybos rastos reguliaraus plano, tai yra, tiek pačios sodybos planas stačiakampis arba kvadratinis, tiek sodybos pastatai išdėstyti prie stačiakampio ar kvadratinio kiemo kraštinių. Skirtumus galima paaiškinti tuo, kad senosioms vienkieminėms sodyboms statyti valstietis, remdamasis senomis tradicijomis, sodybai vietą rinkosi šalia gamtinių elementų: upelio, ežero, šlaito, pelkėtos vietos ar miško, kurie darė įtaką sodybos planinei struktūrai bei pastatų išdėstymui. Po 1930 metų vienkieminėms sodyboms vietą nustatydavo matininkai, parinkdami toliau nuo gamtinių kraštovaizdžio elementų esančią lygią vietą ir statybai pamatuodami stačiakampį plotą. Vienkieminių sodybų tyrimo metu visose statytose sodybose rasti tiek švarieji, tiek ūkiniai kiemai. Tačiau gamybinių kiemų rasta daugiau (25,0 proc.) savaimingos statybos vienkieminėse sodybose negu statytose po 1930 metų (15,0 proc.). Šį skirtumą tikriausiai lėmė laikotarpių trukmės netolygumas.

Želdinių kompozicija. Vertinant vienkieminių sodybų želdinių kompoziciją, po 1930 m. įkurtose sodybose 68,0 proc. jų želdiniai išdėstyti reguliariai, 32 proc. – mišriai, o padriko sodinimo jau buvo atsisakyta, nors sodybose, įkurtose prieš 1930 metus, dar 20,0 proc. sodybų želdinta padrikai. Sodybų želdinimo intensyvumo atžvilgiu, gausiau želdintos iki 1930 m. ūkininkų sodybos (47,0 proc.), negu prieškarium (41,0 proc.). Šią situaciją galėjo lemti dvi pagrindinės priežastys: 1) senesnėse sodybose daugiau suaugę (senesni) medžiai ir išsikeroję krūmai bei daugiau prižėlę savaiminių medžių ir krūmų, 2) prieškario sodybų plotas kiek didesnis nei senesnių, todėl, skaičiuojant želdinimo intensyvumą, gaunamas mažesnis procentas, be to, daugelis vienkieminių sodybų, statytų prieš patį Antrąjį pasaulinį karą, liko neapsodintos apsauginiais želdiniais. Senesnėse vienkieminėse sodybose sodinta daugiau paprastųjų ažuolų (77,0 proc.), kaštonų (35 proc.), paprastųjų uosiu (55,0 proc.) negu prieškarium įkurtose sodybose.

Gėlių darželiai ir dekoratyviniai sodai. Senosiose sodybose gėlių darželiai rengti daugiau švariajame kieme (95 proc.), po gyvenamojo namo langais ir prie įėjimo į namą (92,0 proc.) negu prieškaryje. Nors geometrinės kompozicijos gėlių lysvelių procentas abiejuose laikotarpiuose vienodas (po 90,0 proc.), tačiau fiksuojama jų kompozicijos laisvėjimo tendencija: senosiose sodybose 10,0 proc. lysveliu kompozicija buvo mišri, o laisvos kompozicijos nerasta, prieškario mišrios

kompozicijos gėlių darželių rasta tik 2,5 proc., o laisvos – jau 10,0 proc. Gėlių lysvelių kraštus tiek seniau, tiek ir vėliau tvirtino baltintais akmenėliais, pintomis vytelėmis, tačiau seniau daugiau mėgo sutvirtinti smulkių gėlių apvadėliais (12,0 proc.). Iš gėlių senosiose vienkiaminėse sodybose daugiau augino baltuosius bijūnus (85,0 proc.), dailiuosius auskarėlius (40,0 proc.), arbatines rožes (12,0 proc.), prieškario sodybose – šluotelinius flioksus (57,5 proc.), sodines našlaites (65,0 proc.), daugiametes saulutes (42,0 proc.), gvazdikinius serenčius (42,0 proc.), šurpinius gvazdikus (37,5 proc.), darželines tulpes (72,0 proc.), baltąsias lelijas (42,5 proc.).

Lietuvos kaimo sodybų želdinimo tyrimai parodė, kad dekoratyviniai sodai pirmiausiai pradėti formuoti suvalkiečių senosiose vienkiaminėse ūkininkų sodybose, jiems skiriant didesnę plotą, negu reikėjo gėlių darželiams. Dekoratyviniai sodai rengti ne visose sodybose, nes iš visų abiem laikotarpiais tirtų sodybų, 75,0 proc. jų buvo įrengti. Iš jų 45,0 proc. išlaikė geometrinį planą. Senosiose sodybose dekoratyviniai sodai be geometrinio plano dar buvo ir laisvo (8,0 proc.) bei mišraus (22,0proc.) planavimo, o prieškario sodybose išliko 42,0 proc. geometrinio ir 30,0 proc. mišraus plano dekoratyvinių sodų. Tai reiškia, kad palaiptui laisvo plano dekoratyvinių sodų buvo atsisakoma, o daugiau rengiama mišraus plano.

Vaismedžių sodai. Tyrimo metu nustatyta, kad senosiose vienkiaminėse sodybose sodai buvo mažesni, negu prieškarium, pavyzdžiui Šakių rajone seniau sodai buvo maži ir vidutiniai, o prieškarium – dideli ir labai dideli. Kauno rajono dalyje sodai išliko dideli ir labai dideli, o Vilkaviškio rajone – truputi sumažėjo, nes neliko labai didelių sodų. Bendrą vaismedžių skaičiaus, tuo pačiu ir sodų plotų padidėjimą lėmė taip vadinamų komercinių sodų atsiradimas, kai ūkininkai vaismedžių sodus veisė ne tik savo šeimos reikmėms patenkinti, bet ir vaisių pardavimui. Vaismedžių sodinimo būdo atžvilgiu pastebėta tendencija nuo padirko sodinimo - link reguliaraus. Tyrimai parodė, kad tiek senesniame, tiek prieškariniame periode dalis (po 25,0 proc.) vaismedžių sodų įveisti vaismedžius sodinant padrikai. Nors iš senesniame periode tirtų sodybų, 27,5 proc. rasta mišriai (padrikai ir eilėmis) veistų vaismedžių sodų, tačiau prieškariume tokio veisimo būdo buvo atsisakyta, nes 75,0 proc. sodybų sodai veisti eilėmis. Be to, žemės taupymo atžvilgiu, seniau vaismedžius sodino ir ūkiniame kieme – 12,0 proc. nuo tirtų sodybų, tuo tarpu prieškarium – tik 2,5 proc. Padrikas vaismedžių sodinimas vyko dėl to, kad sodas ilgą laiką tarpą būdavo plečiamas rudenį arba pavasarį iš turkaus parsivežant vieną – kitą vaismedį ir pasodinant ten, kur rasdavo laisvesnės vietos, o sodinimas eilėmis parodo, kad sodai buvo veisiami planingai, vaismedžius sodinant visus vienu metu. Tai būdinga veisiant komercinius sodus.

Sodybų siluetai. Tirtų vienkiaminių sodybų siluetai vertinti vientisumo, sodybos elementų (medžių, vaismedžių ir pastatų siluetų) ryškumo ir darnos su supančiu kraštovaizdžiu atžvilgiu. Vientisų sodybų siluetų daugiau rasta senosiose vienkiaminėse sodybose (57,0 proc.) negu įkurtų po 1930 metų (35,5 proc.), sodybos elementų ryškumo atžvilgiu duomenys panašūs: ryškesni medžių siluetai (77,0 proc.) – senesnėse sodybose (senesni medžiai ir stambesni jų siluetai), ryškesni vaismedžių (47,5 proc.) ir pastatų (62,5 proc.) siluetai – įkurtų po 1930 metų, nes vaismedžių sodai veisti didesni, o siluetai - mažesnio vientisumo, todėl daugiau išryškėję kiti sodybų elementai. Senosios vienkiaminės sodybos ir jų siluetai dera su supančiu

kraštovaizdžiu, o iš visų tirtų po 1930 metų įkurtų sodybų, 20,0 proc. nedera su supančiu kraštovaizdžiu. To priežastis – tų laikų oficiali agronomų ir matininkų rekomendacija naujai įkurtų ūkininkų sodybų ribas želdinti paprastosiomis eglėmis, kurių lajos forma nesiderina su atvira supančia aplinka arba su natūraliais želdiniais, kuriuose jos neauga. Ypatingai šis dermės trūkumas pasireiškia sniegui užklojus laukus, kai baltam fone labai ryškiai išsiskiria sodybos siluetas savo niūria, tamsiai žalia spalva ir smailėjančių eglų viršūnėmis. Sodybų siluetai, kuriuose dominuoja spygliuočiai, ypatingai paprastosios eglės, nėra būdingas senajam tradiciniam kaimiškajam kraštovaizdžiui.

Savaimingos ir planingos statybos vienkieminių sodybų želdinimo lyginamoji analizė parodė, kad sodybų želdinimo tradicijos laiko atžvilgiu yra kintančios ir gebančios prisitaikyti prie laikmečio sąlygų.

3.2.3. Pagoniškosios ir krikščioniškosios dvasinės kultūros raiška sodybų želdinime. Sodybų želdinimo tradicijų tyrimo metodikos gairėse buvo numatyta atlikti neformalų interviu pagal nustatytą klausimyną, kuris aprėpė tokias temas: liaudies mitologiją, kosmologiją ir tautosaką; medžio sakralumą žmogaus gyvenimo ciklo apeigose; medžio panaudojimą valstiečių kalendorinio ciklo apeigose; medžio, kaip vėlių buveinės; medžio ir kitų augalų magiškumo apraiškas. Dauguma respondentų, gimusių po Antrojo pasaulinio karo, mažai ką turėjo pasakyti šiomis temomis, nebent pasinaudodami literatūros šaltiniais ir internetu. Tačiau senesnio amžiaus respondentai, nors ir negausiai, tačiau prisiminė kai kurias tradicijas, perteiktas tėvų ir senelių bei maloniai sutiko papasakoti.

Liaudies kosmologijos įtaka valstiečių dvasinei kultūrai, ūkinei veiklai ir estetinei raiškai jaučiama tiek senosiose, tiek įkurtose po 1930 metų suvalkiečių vienkieminėse sodybose, ypatingai gėlių darželiuose. Tyrimo metu Kauno rajono Pagirių kaime gyvenančio J. Petrausko sodybos (104 – B2, 1926 m.) gėlių darželyje buvo rasta suformuota apvali gėlių lysvelė, o abipus jos į Vakarų ir Rytų pusę - po pusbūnelio formos lusveles. Visų lysvelių kraštai apdėlioti baltintais akmenėliais, kuriuos manė esant kaip namų apsauga. Taigi nuo seno gėlių darželius rengiančios moterys suprato, kad lysvelių kraštų apdėjimas baltintais akmenėliais, velėnavimas, apsodinimas žemomis gėlėmis, takų pabarstymas geltonu smėliu labai išryškindavo lysvelių kontūrus, sujungdavo jas į bendrą darželio kompoziciją ir padidindavo estetinę raišką. Gėlių darželiuose vaizduodavo dangaus kūnų pusiausvyrą: apvali lysvelė – saulė, iš vienos pusės – mėnulio priešpilis, iš kitos – delčia, lysvelių kraštuose – baltinti akmenukai, kaip danguje šviečiančios žvaigždės. Ir iš tiesų balti akmenėliai smėliu pabarstyto takų fone ne tik dieną, bet ir prietemoje ryškiai matosi kaip dangaus žvaigždės. Šie akmenėliai ne tik dėl grožio – tai lyg apsauga namams ir šeimai nuo pikto.

Tebėra gyva tradicija stebėti mėnulio fazes ir taikytis prie jų atliekant įvairius žemės ūkio darbus. Kauno rajono Pyplių kaimo gyventoja D. Samulionienė (92 – A4 – 1918) pasakojo, kad labai sekė ir tebeseka mėnulio fazes bei kruopščiai taikosi prie jų. Jos manymu, per delčios metą geriausiai dirbti žemės įdirbimo darbus, nes mažiau bus piktžolių, o sodinti augalus geriau kai mėnulis jaunas ir kelių vakarų. Pavasariinių darbų pradžia nustatyti tebesinaudojama augalų fenologinėmis fazėmis,

t. y. sužaliavus, sulapojus arba pražyodus vienam ar kitam augalui, galima pradėti dirbti vienokius ar kitokius darbus.

Vieno iš liaudies kosmologijos elemento - Pasaulio medžio, kaip senovės Visatos sampratos modelio prototipą (jungiantį Dangų, Žemę ir Požemį) galima rasti dažnoje suvalkiečių vienkieminėje sodyboje. Tai paprastasis ažuolas, mažalapė liepa, paprastasis uosis ar kitas stambus medis, kurio viršūnėje lizdą susisukę gandrai. Baltojo gandro ir valstiečio draugystė žinoma nuo neatmenamų laikų ir kelia nuostabą. Gandrai natūraliai lizdus suka senuose retalajuose medžiuose arba ant pastatų. Mielai pasinaudoja ir žmonių į medžius įkeltomis platformomis. Gandrai mėgsta atviras vietas su vandens telkiniais, ypačingai ten, kur žemės ūkis nelabai intensyvus ir ekologiškas. Dėl šios priežasties gandrai ornitologų laikomi žmonėms gyventi sveikos aplinkos indikatoriais. Valstiečiui reikia laukų pasėliams ir ganykloms, o gandrums – atvirų erdvių, natūralių vandens telkinių ir stambių medžių lizdams sukurti, kurių apstu vienkieminėse sodybose. Be to valstietis gandrą laiko dangaus paukščiu, siųstų saugoti valstiečio šeimą ir sodybą nuo negandų. Tikriausiai šie faktoriai ir nulėmė valstiečio ir gandro ilgaamžius draugiškus santykius. J. Vaidelytė – Čiupkevičienė iš Kauno rajono Papiškių kaimo (91 – D3 – 1920) papasakojo atsitikimą, kuriame mananti esant ryšiui tarp gandrų ir gaisro sodyboje. Mat nuo seno sodyboje ant kluono kraigo gyvenę ir kasmet išperėdavę gandrai, 1965 metų pavasarį negrižę. Taip jau atsitikę, kad tais pačiais metais sodyboje įvykęs gaisras, kurio metu sudegęs senasis gyvenamasis namas ir kartu žuvusi sodybos šeimininkė. Pasakotoja mananti, kad gandrai sodybą saugodavę nuo negandų ir savo klegesiu atbaidydavę blogį, tačiau tais metais gandrų nebuvo.

Medžio sakralumas reiškėsi ir žmogaus gyvenimo ciklo apeigose. Valstietis visą savo gyvenimą siejo su medžiu, kuris jį lydėjo nuo gimimo iki mirties. Buvo tikėta, kad vaikui gimus pasodinto medžio savybės atsispindi ir vaiko gyvenime bei apsaugo jį nuo negandų. Be to, magiška medžių galia kartu sauganti ir šeimą, auginančią vaiką, ir pačią sodybą (91 – D3 – 1912). Tyrimai parodė, kad ir tarpukaryje pirmagimiams sūnums sodino paprastuosius ažuolus (102 – B4 – 1900; 104 – A4 – 1915; 104 – B4 – 1931), kitiems sūnums gimus – karpotąjį beržą (112 – A2 – 1935), paprastąjį kaštoną (112 – A3 – 1927). Pirmagimei dukrai gimus sodino mažalapę liepą (104 – B4 – 1931), kitoms - kriaušę (112 – A2 – 1935) ir obelį (102 – B4 – 1900). Šakių rajono Grinaičių kaime (88 – B2 – 1940) L ir S. Šlėderių sodybos pasididžiavimas – keturi paprastieji ažuolai, sodinti po kiekvieno šeimos pagausėjimo ir atliekantys tarsi žaibolaidžio funkcijas, nes ne sykį į juos trenkęs žaibas. Neapsieita ir be tragiškų pasakojimų. Šakių rajono Rukšnių kaime (89 – C4 – 1885) gyvenanti J. Dumčytė pasakojo, jog jos motinai gimus pirmajam sūnui (pasakotojos broliui), jo placenta pakasė po sodinamo ažuoliuko šaknimis. Užaugus sūnui, jam sodintas ažuoliukas nulūžęs, o po penkių metų miręs ir sūnus. Mirusiojo sesuo J. Dumčiūtė mano ir tiki, kad šie įvykiai tarpusavyje susiję.

Pasirodo ypatingą vietą sodyboje užimdavęs paprastasis šermukšnis. Pasak A. Zujaus, mirštantį seną šeimos narį nunešdavę po augančiu šermukšniu, kad siela lengviau iškeliautų į Anapilį (104 – A4 - 1915). Šermukšnio, kaip magiškų galių turinčio medžio, galinčio apsaugoti sodybą nuo piktųjų dvasių, augimo vieta turėjusi būti prie vartų ar vartelių, išorinėje sodybos pusėje (91 – D3 - 1953). D.

Samulionienė (Kauno r. Pyplių k.) pasakojo, kad jai gimus prie įvažiavimo į sodybos kiemą vidaus pusėje tėvas pastatė kryžių ir iš abiejų šonų pasodino po paprastąjį šermukšniį.

Tikėta, kad vaisius vedantys augalai turi magiškos galios. Tai obelys, kriaušės, lazdynai, šermukšniai, kaštonai. Tyrimo metu Kauno rajono Zapyškio apylinkių sodybose pastebėta miškinių kriaušių (*Pyrus pyrastrer* L.). Kriaušių, nors ir sulaukėjusių ar miškinių, nekerta. Miškinė kriaušė liaudies pasaulėjautoje siejosi su mitiniu aitvaru, nešančiu gėrybes: auksą, pinigus, deimantinius kiaušinius. Jos nepaprastumą ir magišką galią perteikia pasaka, kurioje po kriaušę išmiegojęs žmogus davęs varguoliui pinigų, už kuriuos šis pirkęs vištą, pradėjusią dėti deimantinius kiaušinius (91 – C1 - 1900).

Magišką galią įgydavę ir sodo, ypač kiemo ar sodybos kampuose pasodinti medžiai. Jie nešdavo laimę ir sveikatą namams (92 – C4 - 1935). Ne šiaip medžius ir vaismedžius sodindavo sodybos, sodo, kiemo kampe ar prie gyvenamojo namo kampo. Yra liaudies posakis – „įvartytas į kampa“, t. y. neturintis kur dėtis. Vadinasi, kampa – paskutinė vieta, kur galima pasislėpti. Tikėta, kad blogybės taip pat pasislėpdavusios kokiame nors sodybos, sodo, kiemo ar namo kampe. Jeigu kampe augdavęs magiškų galių turintis medis, blogybėms nebūdavę kur slėptis ir jos turėdavusios pasišalinti. Panašiai veidavęs ir prie gyvenamojo namo pasodintas magiškų galių turintis medis: jis ne tik saugodavęs nuo vėjų stogą, vidurdienį teikdavęs pavėšį, vesdavęs vaisius, bet ir namo kampe neleisdavęs slėptis piktosioms dvasioms. Tikėta, kad namus saugodavę ir medžiai, pasodinti ties jo galu ar šonu. Sodybą nuo blogybių saugodavęs ir prie įvažiavimo augantis medis, neleidžiantis joms įslinkti. Dar stipresnė apsauga buvusi, kai abipus įvažiavimo augdavę du vienodi apsauginių galių turintys medžiai. Pavyzdžiui Vilkaviškio rajono Keturvalakių kaime (112 – A2 – 1935) išorinėje sodybos pusėje prie vartelių pasodinti du karpotieji beržai. Kauno rajono Žiegždrių kaime (93 – C4 – 1940), pasak V. Ramonaitės, jos sodyboje iš kiemo pusės prie vartelių augo dvi paprastosios eglės (dabar likusi viena). Jai močiutė pasakojusi, kad eglės saugojusios vartelius ir neleidusios blogiui patekti į kiemą. Prie tų eglių įrengtame gėlyne nuolat žydėdavo močiutės gėlės. Tuo tikslu prie vartelių sodindavo ir paprastuosius šermukšnius (91 – D3 – 1920).

Suvalkijos gyventojai prieštarigai vertino paprastąją eglę, kuri rasta apie 45 proc. iš tirtų sodybų. Apie ją užrašyta ir teigiamų, ir neigiamų pasakojimų. Kalvarijos savivaldybės Vicentiškių kaimo (112 – B4 – 1914) gyventoja M. Dubovičienė pasakojo, kad jų apylinkėse eglių sodybose nesodino, nes jas laikė skolų medžiu. Tuo tarpu Marijampolės rajono Nendrinių kaimo J. ir A. Rutkauskų sodyboje (102 – C2 – 1930) tuomet, kai dar nebuvo pastatyto gyvenamojo namo, pirmasis iš sodyboje pasodintų medžių buvo paprastoji eglė. Kodėl sodino – niekas negalėjo atsakyti.

Užrašytas dar negirdėtas ir įdomus pasakojimas apie pelkėtuose miškuose ankstyvą pavasarį pražįstančio nuodingo augalo – žalčialunkio atsiradimą sodyboje. Kauno rajono Pagirių kaimo sodybos įkūrėjo (104 – B2 – 1925) Juozo Petrausko garbei išorinėje gėlių darželio pusėje auginamas žalčialunkio krūmas. Anot sodybos šeimininkės, seniau šis augalas vadintas „Juozapo krūmu“, kaip žinia, sodybos

ikūrėjo vardas buvo Juozas. Iš tirtų sodybų, trijose sodintas paprastasis žalčialunkis (*Daphne mezereum* L.), tačiau su Juozapo vardu susietas tik pastarojoje.

Krikščionybės simbolis – kryžius taip pat laikomas Pasaulio medžio prototipu. Tarpukario Lietuva Europoje išgarsėjo kaip kryžių ir kryždirbių kraštas, nes juos statė ne tik kapinėse, bet ir laukuose, prie kelių sankryžų, sodybų ir sodybose įvairiomis progomis ir įvykiams įamžinti. Prie kryžių, pastatytų ne gėlių darželyje, rengė nedidelius dailia tvorele aptvertus gėlynėlius. Juose, be žaliųjų rūtų ir kitų tradicinių gėlių, sodino gėles, turinčias krikščionišką simbolinę prasmę. Lelijas ir vilkdalgius laikė Švenčiausiosios Mergelės Marijos gėlėmis. Erškėčiai ir rožės simbolizavo Kristaus kančią, rūtos, žiemės ir perkūnopės – amžinybę, o našlaites laikė kuklumo ir gailėstingumo ženklu. Kryžius ir koplytėles katalikiškų švenčių metu puošdavo skintomis gėlėmis. Dievobaimingesnės moterys puošdavo kasdien per visą vegetacijos sezoną (73 – D1 - 1936). Tai patvirtina ir S. Višinskienės pasakojimas apie Prienų rajone Bagrėno kaime gyvenančio J. Skardžiaus išdrožtą ir netoli sodybos pastatytą kryžių, prie kurio dažnai galima pamatyti užkišta kokių nors žolynų, reiškiančių ne vien tik papuošimą. Vieni žolynai skirti kryžiui, kad Dievas saugotų nuo perkūnijų, audrų, badmečio ir kitų negandų, kiti – prašant laimės, meilės, sveikatos ir kitokios gerovės (104 – B4 – 1931). D. Samulionienė iš Kauno rajono Pyplių kaimo pasakojo, kad prieškarį gegužės mėnesio pradžioje būdavo kryžiaus ženklo garbinimo dienos. Giedantys žmonės eidavo į kaimo sodybas pas tuos, kurie turėjo pasistatę šventintą kryžių, garbindavo jį maldomis ir giedodavo rytais tris dienas. Tuo laiku negalima buvo sėti, nes manė, kad gali pražūti būsimas derlius (92 – A4 – 1918).

3.2.4. Vienkieminių sodybų želdinimų lėmę veiksniai. Prieš atliekant Suvalkijos etinio regiono vienkieminių sodybų želdinimo tradicijų apžvalgą, pirmiausia reikia įvardinti sodybų želdinimą ir želdinimo tradicijas lėmusius veiksnius bei pačių želdinių atliekamas funkcijas, kurias numatė valstiečiai ūkininkai kelis šimtmečius savo sodybose sodindami želdinius. Analizuojant vienkieminių sodybų želdinimo tyrimo metu gautus rezultatus nustatyta, kad želdinių (medžių, krūmų ir žolinių augalų) išdėstymą jose lėmė šie pagrindiniai veiksniai: 1) gamtinės sąlygos (reljefas, vandens telkiniai, natūralūs želdiniai, klimatinės sąlygos, dirvožemis); 2) augalų specifinės fizinės savybės ir jiems priskirta magiška galia; 3) sodybos dydis ir forma, struktūra ir kompozicija; 4) sodybos dislokacija (gyvenvietėje ar vienkiemyje, pamiškėje ar plyname lauke, lygumoje ar banguotame reljefe); 5) valstiečio pragmatiškumas ir savita gamtos grožio samprata; 6) etninė kultūra (kaip žmogaus ir gamtos tarpusavio santykių rezultatas); 7) želdinimo tradicijų perimamumas ir tęstinumas; 8) dvarų sodybų želdinimo kultūra.

3.2.5. Želdinių funkcijos vienkieminėse sodybose. Valstietis, labai gerai pažinęs jį supančią gamtą, jos sezonines ir meteorologines sąlygas, vietinių augalų įvairovę, jų teigiamas ir neigiamas savybes, protingai, naudingai ir kūrybingai panaudojo jas ne tik želdindamas sodybą, bet ir kitoms būtiniausioms reikmėms. Pirmiausia sodybą reikėjo apsaugoti nuo vyraujančių vėjų ir sniego, perkūno, ugnies plitimo, saulės radiacijos. Tam tikslui sodino stambius medžius, kurie tiko ir medienai drožiniams bei malkoms, pavasario polaidžio ir rudens lietums įmerkto dirvos sausinimui, vienodesniam sniego paskirstymui sodyboje. Žydintys ir vaisius

vedantys augalai tiko maisto atsargoms papildyti ir bitininkystei vystyti. Gražiai žydintys ir maloniai kvėpiantys sumedėję bei žoliniai augalai pritaikyti aplinkai puošti, jų kompozicijoms sudaryti, sodybų erdvėms suformuoti bei neišvaizdiems objektams pridengti. Augalai naudoti ir nuo dulkėto kelio prisidengti, kvapams, sklindantiems nuo tvartų sulaikyti, orui gryninti, musėms atbaidyti (šeivamedis) bei mikroklimatui gerinti. Ne tik sodybų medžiai ir krūmai, bet ir šalia sodybų įveisti medynai – alksnynai, beržynai ar pušynėliai sudarė sąlygas faunai veistis, jos įvairovei palaikyti ir grybų augavietėms plėstis. Dauguma vietinių ir nuo seno atvežtinių augalų turėjo gydomųjų savybių, todėl buvo naudojami žmonėms ir gyvuliams gydyti. Valstietis, norėdamas sėkmingai pradėti ar baigti ūkio darbus, sekė ne tik mėnulio fazes, bet ir kai kurių augalų fenologinę kaitą. Kaip buvo minėta, sodyboje augantys augalai valstietį lydėjo visą gyvenimą tiek džiaugsmo šventėse, tiek liūdesio valandą, nes juos naudojo krikštynoms, vestuvėms, bažnytinėms ir kalendorinėms šventėms, laidotuvėms, kapinėms, žmogui atminti. Tiek pagonybės laikais, tiek įsivyravus krikščionybei, augalai panaudojami apsaugai nuo piktųjų dvasių, stichinių nelaimių ir kitokio blogio. Tradiciškai apželdintos vienkieminės ūkininkų sodybos pasitarnavo želdinimo tradicijoms išlaikyti, perimamumui ir perdavimui jaunesnėms kartoms užtikrinti bei pačios sodybos ir etnokultūrinio regiono kraštovaizdžio savitumui palaikyti. Taigi želdiniai sodybose atliko šias funkcijas: 1) apsauginę, 2) ūkinę, 3) estetinę, 4) kompozicinę, 5) ekologinę, 6) biologinę, 7) farmacinę, 8) fenologinę, 9) sakralinę, 10) maginę, 11) etninę ir 12) kraštotvarkinę.

3.2.6. Vienkieminių sodybų želdinimo tradicijos. Panaudojus parengtą sodybų želdinimo tradicijų tyrimo metodiką ir ištyrus Suvalkijos etnografinio regiono vienkieminių sodybų, įkurtų iki 1930m. bei nuo 1930 iki 1940 m., želdinimą, statistiniu būdu apdorojus gautus duomenis, atlikus vertinimo požymių kiekybinę ir apklausos kokybinę analizę, buvo nustatytos sodybų želdinimo tradicijos. Atsižvelgiant į sodybų želdinimą lėmusius veiksnius ir želdinių atliekamas funkcijas, sodybų želdinimo tradicijų apžvalga atlikta sodybų vertinimo kriterijų ir požymių tyrimo tvarka, kartu apibūdinant pagoniškosios bei krikščioniškosios dvasinės kultūros raiškos momentus, atsispindėjusius sodybų planinės – erdvinės struktūros želdinime. Taigi Suvalkijos etnografiniame regione šimtmečiais formavosi šios vienkieminių sodybų želdinimo tradicijos:

- Sodybų planinėje struktūroje:
 - Sodybas kurti reguliaraus plano;
 - Rengti švairuosius, ūkinius ir gamybinius kiemus;
 - Kasti šulinius švairajame ar ūkiniame kieme, kartais du;
 - Kasti kūdras sodyboje prie ūkinių pastatų ar už jos ribų, kartais dvi.
- Sodybų želdinime:
 - Želdinant sodybas taikytis prie gamtinių ypatybių, pastatų ir jų išsidėstymo;
 - Senąsias sodybas želdinti daugiau mišriai, įkurtose po 1930 m. - reguliariai;
 - Sodybas želdinti vidutiniu intensyvumu (40 – 60 proc.);
 - Derlingesnėse žemėse gausiau želdinti sodybas ir veisti didesnius vaismedžių sodus;

- Racionaliai pasirinkti ir išdėstyti augalus (pasirinkti naudingus augalus, parinkti tinkamiausią vietą, kad netrukdytų vieni kitiems, pravažiuoti ir privažiuoti, teiktų pavėšį ir užuovėją, saugotų nuo žaibo ir ugnies plitimo);

- Didesnėse sodybose sodinti daugiau stambių medžių ir krūmų, formuoti uždaresnes ir jaukesnes erdves;

- Sodybą gausiau želdinti nuo pagrindinio įvažiavimo pusės, o keliuką nuo pagrindinio kelio iki vienkiemio apželdinti medžių ar kaulavaisių eilėmis;

- Gražiausiai tvarkyti sodybos reprezentacinės dalies želdinius bei gėlių darželius nuo pagrindinio įvažiavimo į kiemą pusės ir švariajame kieme;

- Stambiais medžiais akcentuoti pagrindinį įvažiavimą į kiemą, įėjimą į gyvenamąjį namą, sklypo kampus;

- Prie gyvenamojo namo galo ar kampo sodinti obelį, kriaušę ar kaštoną, kaip turintį apsauginių maginių galių ir teikiantį pavėšį;

- Sodybos mikroklimatui gerinti sodinti apsaugines vienerūšes arba mišrias medžių ar krūmų eiles;

- Nustatytose vietose sodinti sakralinę reikšmę ir maginį poveikį turinčius augalus;

- Sodinti vardinius ir proginius medžius;

- Sakralinės paskirties smulkiosios architektūros objektus puošti sodintais ir skintais dekoratyviaisiais augalais ir žolynais;

- Įrengti medyje ar ant pastato stogo gandraizdį, laikyti bites, globoti paukščius giesmininkus.

- Sumedėjusių augalų asortimento atrankoje:

- Sodybas želdinti vietiniais ir senai introdukuotais medžiais bei krūmais;

- Sodinti paprastuosius ažuolus, mažalapes liepas, karpotuosius beržus, paprastuosius klevus ir uosius, baltuosius gluosnius ir paprastąsias egles;

- Iš vietinių krūmų sodinti paprastąjį lazdyną, kartais žalčialunkį;

- Gražiai žydinčius ir maloniai kvepiančius krūmus – paprastąsias alyvas, darželinius jazminus, sodinius putinus, erškėčius sodinti reprezentacinėse vietose: prie pagrindinio įvažiavimo, gėlių darželyje ir šalia jo, gerajame kieme, po svečių kambario langais.

- Gėlių darželių ir dekoratyvinių sodų atžvilgiu:

- Sodybose rengti gėlių darželius ir dekoratyvinius sodus;

- Juos rengti švariajame kieme šalia įėjimo į gyvenamąjį namą, po langais prie namo šono ir / ar galo pietinėje, vakarinėje ar rytinėje pusėje;

- Rengti geometrinės formos gėlių lysveles, kartais iškarpytais kraštais, formuoti reguliaraus plano gėlių darželius ir reguliaraus ar mišraus plano dekoratyvinius sodus;

- Lietuvai 1918 m. atgavus nepriklausomybę, gėlių darželiuose ir dekoratyviniuose soduose rengti valstybingumo ženklų formos gėlių lysvelių kompozicijas ir jose sodinti atitinkama spalva žydinčias gėles;

- Gėlių lysvelių kraštus tvirtinti baltintais akmenėliais, velėnos juostomis, vytelėmis, smulkių gėlių apvadais;

- Gėlių lysvelėse atspindėti dangaus kūnų formas: Saulės, Mėnulio fazių, paukščių tako (baltinti akmenėliai);

- Gėlių darželiuose auginti tokias gėles, kurios atsparios šalčiams, lengvai dauginasi, reikalauja minimalios priežiūros, gražiai žydi: žaliašias rūtas, baltuosius bijūnus, diemedžius, darželines tulpes ir narcizus, jurginus, šluotelinius flioksus, lelijos, dailiuosius auskarėlius, nasturtes ir našlaites;

- Aptverti gėlių darželius statinių ar žiogrių tvora, prie jos sodinti aukštąsias gėles, kad neišvirštų, prie namo sienos nesodinti arba sodinti tik žemas, kad nepūdytų sienos, darželio viduryje sodinti vienmetes gėles;

- Su kaimynais, giminaičiais ir pažįstamais keistis gėlių sėklomis, daigais, gumbais ir šakniagumbiais;

- Sumedėjusių augalų ir gėlių dalis naudoti vaistams, apeigoms ir šventėms;

- Sėti ir sodinti gėles ir kitus augalus atsižvelgiant į Mėnulio fazes ir augalų fenologinius pokyčius.

- Vaismedžių ir vyšnių soduose:

- Vaismedžių sodus veisti už gyvenamojo namo ir svirno esančioje sodybos teritorijoje;

- Vaismedžius sodinti: senose sodybose - padrikai ar mišriai, įkurtose po 1930 m. - eilėmis;

- Iš vaismedžių daugiausia sodinti obelis ir keletą kriaušių;

- Vyšnias ir slyvas sodinti ties sodo ar sklypo riba arba skirti atskirą plotą;

- Vaiskrūmius sodinti tarp vaismedžių arba ties sodo ar sklypo riba;

- Kartais vaismedžių, kaulavaisių ir vaiskrūmių pasodinti ūkiniame kieme.

- Daržų atžvilgiu:

- Sodybose arba šalia jų rengti daržus ir auginti nedidelius kiekius įvairių daržovių, prieskoninių ir vaistinių augalų, reikalingų kasdieniniam vartojimui ruošiant valgi;

- Daržus rengti stačiakampio formos rytinėje, pietinėje ar vakarinėje sodybos dalyje, saulėtoje ir nuo vėjų apsaugotoje vietoje.

Kaip matome, vienkieminių sodybų želdinimo tradicijų formavimuisi darė įtaką gamtiniai, fiziniai, dvasiniai, estetiniai, etnokultūriniai ir funkciniai veiksniai, kurių dėka valstietis tobulino savo gyvenamąją, darbo ir poilsio aplinką pasitelkdamas ne tik sumanumą ir išmintį, bet atsižvelgdamas ir į pasaulietinio gyvenimo teikiamas naujoves, savaip adaptuodamas jas savo sodyboje.

3.2.7. Meninė raiška vienkieminių sodybų želdinimo tradicijose. Atlikus Marijampolės etnografinio regiono vienkieminių sodybų želdinimo tyrimus ir įvertinus jų želdinimo tradicijas, buvo atlikta sodybų želdynuose panaudotų meninės raiškos priemonių analizė. Autorius meninės raiškos priemonėmis šiame darbe vadina želdynų projektavimo principų, komponavimo būdų ir priemonių visumą, taikomą želdynų projektavime bei kraštovaizdžio architektūroje ir siūlo jas suskirstyti (priskirti) į grupes, pagal priklausomybę vienam ar kitam projektavimo principui, naudojamam želdynų projektavimo procese (XI priedas).

Komponavimo principas. Analizuojant vienkieminių sodybų planinę struktūrą meninės raiškos priemonių kontekste, iš 80 ištirtų sodybų, 74 rastos reguliaraus, likusios – mišraus plano. Želdinių kompozicijoje vyrauja didesnė įvairovė: reguliarios kompozicijos želdinių rasta 40 sodybų, mišrios – 32, padrikos – 8

sodybose. Pažymėtina, kad daugiausia reguliarios kompozicijos želdinių rasta sodybose, įkurtose po 1930 metų.

Simetrija panaudota gėlių lysvelių ir dekoratyvinio sodo kompozicijoje, krūmų ir medžių sodinime prie vartų, vartelių ar pastatų bei prie įėjimo į gyvenamąjį namą. Rasta ir estetiškų asimetrinės kompozicijos pavyzdžių. Senosiose sodybose yra daugiau padrikumo augalų elėse, vaismedžių ir vyšnių soduose sodinant augalus be aiškesnės tvarkos, t.y. sodinant ten, kur yra laisvesnės vietos bei nepaisant aplinkoje esančios kompozicinės situacijos.

Proporcingumą vertikalaus matymo kampo atžvilgiu galima išvelgti sodybose, statytose prieš pat Antrąjį pasaulinį karą, nes pastatai vienas nuo kito buvo statomi didesniais atstumais. Todėl gyvenamojo namo apžvelgiamumas geresnis, nei senosiose sodybose, kurį galima apžvelgti net trijų jo aukščių atstumu ir įvertinti pastato išraiškumą želdinių fone matomoje kompozicijoje.

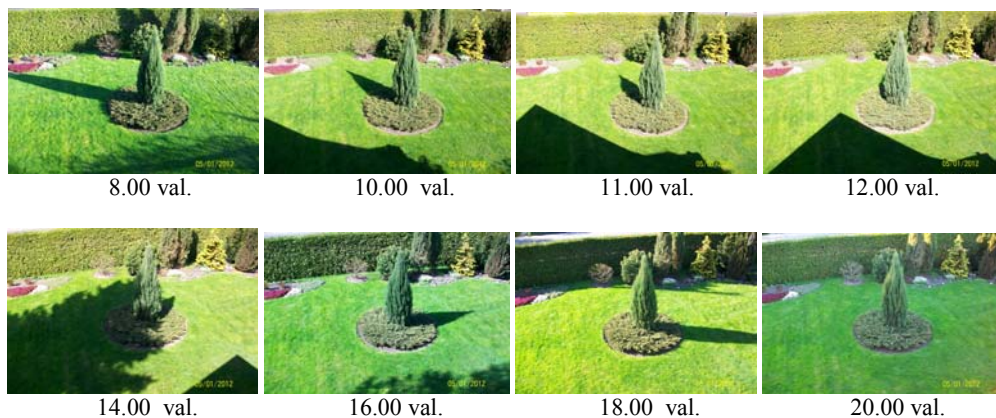
Horizontalaus matymo kampo atžvilgiu geriausia vieta gėlynams parinkta po langais prie gyvenamojo namo šono ar galo, prie įėjimo, nes iš aukštesnės vietos - nuo laiptelių ir pro langus geriau apžvelgiama gėlynų kompozicija. Įspūdingai atrodo senųjų sodybų aptvertuose gėlių darželiuose, simbolizuojančiuose Dangaus kiemo sodą, kurių lysvelių kompozicijose panaudotos Saulės ir Mėnulio fazių simbolinės formos. Šiose kompozicijose vaizduojama dangaus kūnų pusiausvyrą: apvali lysvelė – saulė, iš vienos pusės – mėnulio priešpilis, iš kitos – delčia, lysvelių kraštuose – baltinti akmenukai, kaip danguje šviečiančios žvaigždės, simbolizuojantys Paukščių taką. Visų darželio lysvelių kraštų apdėjimas baltintais akmenėliais, takų pabarstymas geltonu smėliu labai išryškina lysvelių kontūrus, jungia į bendrą darželio kompoziciją ir didina estetinę raišką. Ir iš tiesų balti akmenėliai smėliu pabarstyti takų fone ne tik dieną, bet ir prietemoje ryškiai matosi, primindami danguje susispietusias žvaigždžių virtines. Taigi gėlių darželiuose vyrauja lysvelių geometrinės formos, o pačio darželio kompozicija yra geometrinė.

Harmoningumo principas sodybų želdynuose reiškiasi kontrastu, spalviniu niuansu, tapatumu ir aplinkos psichologiniu priimtinumu. Kontrastas sodybų želdynuose išvelgiamas tarp greta augančių augalų aukščių; augalų lajų, lapų ir žiedų formų; lajų ir kamienų paviršių faktūros; šakų augimo krypties kampo kamieno atžvilgiu ir šakojimosi būdo (piešinio). Didžiausią spalvinių niuansą sudaro žalia spalva. Tai sumedėjusių augalų lajų ir žolinių augalų lapų atspalvių įvairovė – nuo tamsiai žalios paprastosios eglės spyglių, iki didžiosios nasturtės šviesiai žalių lapų. Tapatumo, kaip augalų derinimo būdo, sodybų želdinime apstu. Jo išraiška matoma tarp vienos rūšies medžių, krūmų, vaismedžių ar kaulavaisių, pasodintų grupėje, eilėje ar juostoje. Šią meninę raišką labai gerai iliustruoja sodybose įveisti vaismedžių sodai, vyšnynai ar slyvynai, kuriems sužydėjus, sodybų želdynas tampa nuostabiu, psichologiškai priimtinu ir nepakartojamu reginiu. Beje, kiekvienas sodybos šeimininkas savo gyvenamosios aplinkos psichologinio priimtinumo problemas sprendžia savaip, dažniausiai ir pats to nesuvokdamas, bet pasikliaudamas savo nuojauta.

Vieningumo principas. Kiekviename želdyne turi būti jį vienijančių elementų. Vienkieminės sodybos želdyno vienijančiais elementais dažniausiai yra tvoros, takai, medžiai ir krūmai. Tvoros, būdamos vienodos formos, medžiagos ir

konstrukcijos, visus sodybos pastatus jungia į bendrą visumą. Gėlių darželių tvoros, iš kitų išsiskiriančios savo puošnumu ir konstrukcija, darniai įsilieja į bendrą kompoziciją, ją paįvairindamos. Įvažiavimai į sodybą ir takų sistema taip pat atlieka vienijančią funkciją, nes tiesūs ar natūraliai vingiuoti, pabarstyti žvyru, jungia pastatus vieną su kitu. Augalų funkcijas sodyboje sunku pervertinti. Palyginus tarpusavyje gausiai bei menkai apželdintas sodybas, galima įsitikinti, kad augalai sodyboje – tai neįkainuojama vertybė, atliekantys sodybos erdves skaidančią ir vienijančią funkcijas.

Įvairumo principas. Daugumoje gausiai apželdintų sodybų želdynuose galima rasti ir įvairovės, t. y. šviesos ir šešėlių žaismo (74 pav. ir XII priedas); atvirų, pusiau atvirų ir uždarų erdvių kaitą; spalvų ir faktūrų, augalų derinių ir perspektyvų įvairovę; nuotaikos kaitos ir netikėtumo momentų.

74 pav. Uolinio kadagio (*Juniperus scopulorum* ‘Skyrocket’) metamo šešėlio kasvalandinio (valandos nurodytos po nuotraukomis) fotofiksavimo rezultatų fragmentai. Visus kasvalandinio fiksavimo rezultataus žūrėti XII priede (nuotraukos R. Misias, 2012)

Sodybų želdynų kūrimo principai, būdai ir priemonės. Meninės raiškos priemonių panaudojimo vienkieminių sodybų želdinime analizė parodė, kad valstietis, nepažindamas meninės raiškos priemonių ir nežinodamas jų emocinio - estetinio poveikio žmogui, intuityviai ieškojo gražesnės vietos sodybai. Vietą rinkosi prie vandens telkinio, šalia kalvelės ir natūraliai augančių želdinių tam, kad užstotų vėją ir neužpūstytų. Ištyrus vienkieminių sodybų želdinimo tradicijas ir apklausus savininkus, darbo autoriaus nustatyta, kad sodybos buvo kuriamos vadovaujantis ekologiškumo, estetiškumo, ekonomiškumo, etnokultūriškumo, ir edukaciškumo principais, sudarančiais E5 principų sistemą kurioje nurodyti kokiais būdais ir kokiomis priemonėmis galima įvykdyti principų apibrėžtus reikalavimus, kurie parodyti 75. paveiksle.

Taigi meninės raiškos želdinimo tradicijose apžvalga parodė, kad valstiečiams meninės raiškos priemonės nebuvo svetimos. Nuo seno jas naudojo statant ir dekoruojant pastatus, kuriant mažąją architektūrą, apyvokos ir buitinius daiktus, gaminant baldus, audžiant audinius ir ne nuostabu, kad jomis naudojosi želdinant

savo sodybas. O meninės raiškos priemonių panaudojimo gausa sodybose dar kartą patvirtina, jog valstiečio sodyba pelnytai gali būti vadinama želdynu.

Sodybų želdynų kūrimo principai (E5 sistema)	Želdynų kūrimo būdai ir priemonės
Ekologiškumas	Augalų bioekologiniai poreikiai
	Žmogaus ekologiniai - mikroklimatiniai poreikiai
Estetiškumas	Meninės raiškos priemonės
	Funkcionalinė estetika: kiekvienas sodybos elementas turi būti ne tik gražus, bet atlikti ir jam skirtas funkcijas
Ekonomiškumas	Kuo mažesnėmis sąnaudomis siekti kuo didesnio ekologinio, estetinio, etnokultūrinio ir edukacinio efekto
Etnokultūriškumas	Sodybą želdinti ir tvarkyti tradicinėmis priemonėmis ir būdais
	Želdinimo tradicijų apsauga ir puoselėjimas
Edukaciškumas	Gamta ir gyvenamoji aplinka – geriausias mokytojas
	Aplinkos tvarkymo etnokultūrinės tradicijas perduoti jaunajai kartai
	Etninės, etinės, estetiškos, ekologinės kultūros puoselėjimas

75 pav. Sodybų želdynų kūrimo principų, būdų ir priemonių išsklotinė (sudarė R. Misius)

3.2.8. Vienkieminių sodybų estetinė raiška kaimiškajame kraštovaizdyje.

Valstiečio vienkieminės sodybos estetinė raiška kaimiškajame kraštovaizdyje nėra statiška, bet kintanti sezoniškumo atžvilgiu, todėl paanalizuosime sodybos želdyno kaitos priežastis bei prisiderinimo kokybę prie supančios gamtinės aplinkos savo spalviniais ir ažūriniais niuansais.

Žmogaus ūkinės veiklos požiūriu astronominiai sezonai yra nepakankamai tikslūs, todėl kraštovaizdžio metinio ritmo apibūdinimui mokslininkai pradėjo ieškoti kitų kriterijų, pagal kuriuos nustatyti metų sezonai geriau atitiktų žmogaus ūkinės veiklos reikmes (Kurlienė, 1990). Kraštovaizdžio metiniame ritme labai ryškus yra vienas iš jo komponentų - kitimas, kuris priklauso nuo saulės radiacijos ir atmosferos cirkuliacijos. Mokslininkai, atsižvelgdami į esminę šilumos reikšmę kraštovaizdžio metiniam ritmui, metų sezonų riboms nustatyti pradėjo vartoti klimatinis rodiklius. Vidutinėse platumose metų dalijimas į 4 kalendorinius sezonus po tris mėnesius yra labai grubus ir nepakankamas. Sezonas yra palyginti ilgas laiko tarpas, kurio metu gerokai kinta ne tik saulės radiacija, oro temperatūra, oro drėgmė, kritulių kiekis, bet ir sezoninis augalų vystimasis. Todėl optimaliausia būtų išskirti po tris periodus per sezoną. Jie lengvai nustatomi remiantis fenologiniais indikatoriais.

I. Bogovaja ir L. Fursova (1988), tyrinédamos kraštovaizdžio peizažų spalvingumą metų sezonų atžvilgiu, nustatė *devynias spalvinés kaitos fazes*. Anot jų, pavasarį, vasarą ir rudenį peizažų spalvinę gamą sudaro augalų lapų, žiedų, vaisių, o ramybės periode, ypatingai vėlų rudenį, žiemą ir ankstyvą pavasarį - šakelių, šakų ir kamienų žievės spalvos ir atspalviai. Darbo autorius, pasinaudodamas minėtų mokslininkų patirtimi ir valstiečių vienkieminių sodybų želdynų tyrimais Suvalkijos etnografiniame regione, nustatė ir apibūdino devynias sodybų želdynų spalvinés ir ažūrinés kaitos fazes:

- **1 fazė** – ankstyvas pavasaris (kovas – balandžio pradžia). Sodybų medžiai be lapų, todėl sodybos permatomos ir matomi pastatų siluetai (76 pav. a). Dėmesį traukia tamsiai žali spygliuočių medžių siluetai, ryškiai išsiskiriantys želdyno ir dangaus fone bei lapuočių medžių kamienai ir šakų struktūros. Vyrauja vienodas tamsiai pilkas atspalvis, tik fazės pabaigoje kai kurių medžių (ypatingai gluosnių) šakos įgauna šviesesnį atspalvį;
- **2 fazė** – pavasaris (balandis – gegužės pradžia). Dėl besiskleidžiančių lapų, medžių lajos įgauna tūriškumą. Tuo pačiu mažėja gausiau apželdintų sodybų permatomumas: iš permatomų palaipsniui tampa pusiau permatomomis, iš dalies pridengiant pastatų siluetus. Spygliuočių medžių tamsūs siluetai pamažu susilieja su želdyno siluetu. Vyrauja silpno sodrumo ir šviesumo purpuriniai ir geltonai žali tonai (78 pav. a);
- **3 fazė** – pavasario pabaiga – vasaros pradžia (gegužė – birželio pradžia). Medžių lajos nusispalvina švelnia žaluma ir vidutinio šviesumo žaliais tonais. Gausiai medžiais apželdintos sodybos tampa nebepermatomomis, išnyksta pastatų siluetų fragmentai ir sodybos želdynas tampa žaliu guotu (76 pav. b). Spygliuočių medžių matomos tik viršūnės, ryškiai išsiskiriančios dangaus fone. Mažiau medžiais apželdintose sodybose labai išryškėja žydingų vaismedžių ir kaulavaisių virtinės, sodybų želdynų siluetus pajvairindamos balta žiedų spalva;
- **4 fazė** – vasaros pradžia (birželis – liepa). Lapija tamsėja, žydi kai kurie krūmai ir pasirodo nauji paprastųjų eglių ir paprastųjų pušų ūgliai. Kaip tik šiuo metu spygliuočiai dėl pereinamos pilkai žalios, žalios ir tamsiai žalios spalvos būna labai patrauklūs. Vyrauja sodrūs žali tonai;
- **5 fazė** – vasara ir jos antroji pusė (liepa – rugpjūtis). Išlieka tamsiai žalia lapijos spalva. Atsiranda įvairiaspalviai nokstančių vaisių kontrastai. Ši kaitos fazė charakterizuojama tamsiai žaliu spalviniu koloritu (78 pav. b);
- **6 fazė** – ruduo (rugsėjis – spalvis). Fazės pradžioje pamažu prasideda sumedėjusių augalų lapų kritimas. Po pirmųjų šalnų gausėja efektingų rudeninių spalvų: auksinio, geltono, purpurinio, sidabrinio ir kitokio atspalvio medžių ir krūmų lapų. Vyrauja įvairaus sodrumo žali, geltoni ir raudoni tonai (78 pav. c);
- **7 fazė** – vėlyvas ruduo (lapkritis – gruodžio pradžia). Fazės pradžioje kai kurie medžiai ir krūmai nenumetę lapų, dar puošiasi nenukritusiais vaisiais ir sėklomis. Didėja sodybų želdynų ažūriškumas, atsidengia pastatų fragmentai ir išryškėja spygliuočių medžių siluetai. Tamsūs spygliuočių ir apsinuoginę lapuočių medžių siluetai trumpos ir ūkanotos dienos metu sukelia slegiantį įspūdį. Sodybų augalai atrodo pilkšvai rudo, silpno sodrumo geltono kolorito;

- **8 fazė** – žiemos pirmoji pusė (gruodžio antroji pusė – sausis) Sodybos tampa permatomomis, išryškėja pastatai. Sniego fone ryškiai išsiskiria lapuočių medžių kamienų ir lajų struktūros bei spygliuočių medžių siluetai. Šiuo metu permatomos sodybos atrodo lyg sustingusios nuo šalčio (76 pav. c). Augalų lajos skleidžia silpno sodrumo melsvai violetinius ir pilkus tonus;

76 pav. Sodybos silueto spalvinė ir ažūrinė kaita: a – 1 fazė; b – 3 fazė; c – 8 fazė (R. Misiaus nuotraukos)

77 pav. Medžių siluetai kontrastai sniego fone: a – lapuočių, b – spygliuočių (R. Misiaus nuotraukos)

- **9 fazė** – antroji žiemos pusė (vasaris) Tęsiasi žema. Gražiai atrodo rytais apšerkšniję ir saulėje tviskantys medžių ir krūmų siluetai su tamsiai pilku koloritu. Nušvitus saulei, ant sniego nutįsta tamsūs lapuočių medžių kamienų ir lajų šešėlių raizginiai (77 pav., 78 pav. d) bei spygliuočių medžių siluetai, ryškiai išsiskirdami balto sniego fone ir sudarydami achromatinį kontrastą (59 pav. b).

Stipriausią emocinį poveikį stebėtojų suteikia 2, 3, 4, ir 6 spalvinės kaitos fazės, kuriose vyrauja chromatinės spalvos (geltona, žalia, raudona, ruda ir jų atspalviai), o 1 ir 9 - achromatinės, t.y. balta, įvairaus sodrumo pilka ir juoda.

Stebint sodybų želdynų elementus vegetacinio periodo metu, nustatyta, kad spalvų intensyvumas arba atspalvis keičiasi priklausomai nuo paros laiko ir saulės šviesos intensyvumo. Sodriai žalios spalvos veja ankstų rytą atrodo žalia, vidurdienio saulės nutvieksta - gelsva, tarsi paaukuota (79 pav. a, b). Ramaus vandens telkinio paviršius, kai jame atsispindi giedras dangus, atrodo žydras, esant pilkam dangui – pilkas (79 pav. c), jeigu dangus debesuotas - žalias. Gerai apšviestas banguojančio vandens paviršius spindi įvairiaspalviais blyksniais, o silpnai apšviestas - atrodo dėmėtas.

Žvyruoti takai gerai apšviestose vietose atrodo šviesūs su auksiniu atspalviu, šešėlyje - tamsūs, juosvi. Stipriai šviečiant saulei sodybos želdyno elementai įgauna

šviesesnius atspalvius, jų spalvų intensyvumas mažėja (79 pav. b). Natūraliausiai spalvos atrodo giedrą dieną prieš saulei patekant ir jai nusileidus.

A

B

C

D

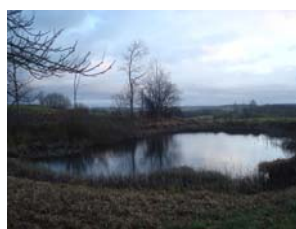
78 pav. Augalų derinio sodyboje sezoninė kaita: A – pavasaris (2 fazė), B – vasara (5 fazė), C – rudenį – 6 fazė, D – antroji žiemos pusė (9 fazė) (R. Misiaus nuotraukos)

A

B

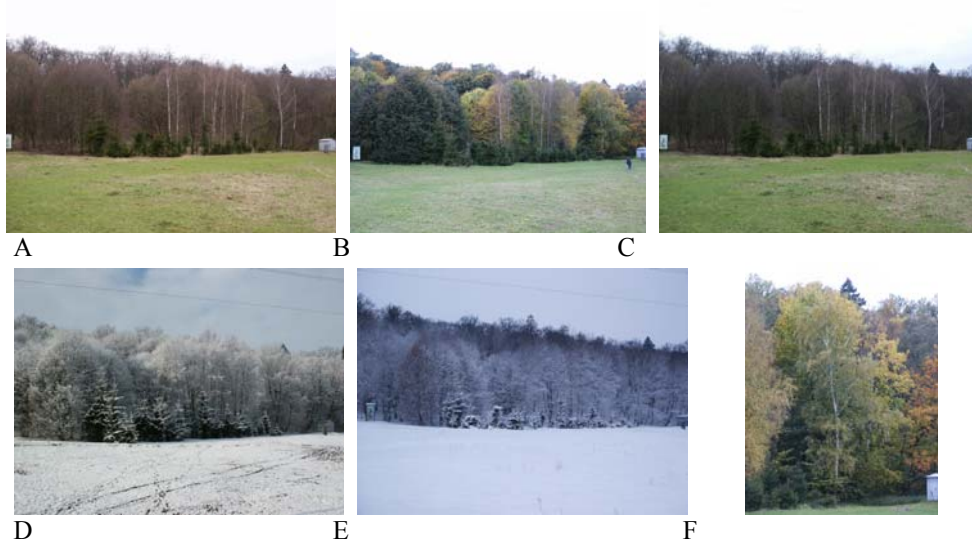
C

79 pav. Saulės šviesos įtaka augalų ir vandens paviršiaus spalvinei raiškai: A – šešėlyje vejos ir gėlių spalvos atrodo sodresnės, B – saulėkaitoje augalų ir vejos palva atrodo išblukusi, C – vandens paviršiaus atspalvis kinta nuo jame atsispindinčių aplinkos elementų apšvietimo intensyvumo (R. Misiaus nuotraukos)

Vienkieminių sodybų želdynų spalvinės ir azūrinės kaitos fazių analizė parodė, kad jų spalvinė raiška ir azūriškumas kinta metų sezonų atžvilgiu. Didžiausią įtaką kaitai daro augalų vegetacijos ir ramybės periodai. Vegetacijos periodo pradžioje lapuočiai augalai sulapoja, o jo pabaigoje – numeta lapus. Šį efektą sustiprina viso

kaimiškojo kraštovaizdžio spalvinė kaita (80 pav.): pavasarį sužaliuoja laukai ir miškai; vasarą dominuoja sodri žaluma ir bręstančių grūdinių kultūrų spalvos; rudenį atsiranda gelsvai pilkos ražienų, juosvos suartų laukų ir tamsiai žalios ganyklų spalvos; žiemą laukus užkloja baltas sniegas.

Pačios sodybos želdyno ir supančio kraštovaizdžio kaita vieną kitą papildo ir sukuria daug spalvinių niuansų, palaiapsniui pereinančių iš vienos spalvinės ir ažūrinės kaitos fazės į kitą. Didžiausias efektas būna iškritus arba nutirpus sniegui (81 pav.).

80 pav. Miško sezoninė kaita: A – pavasaris (2 fazė), B – rudenį po pirmųjų šalnų (6 fazė), C – vėlyvą rudenį lapams nukritus (7 fazė), D – žiemos pradžia pirmajam sniegui iškritus (8 fazė), E – žiema (9 fazė), F - padidintas b peizažo fragmentas, kuriame matosi skirtingų medžių siluetai ir jų spalviniai niuansai (R. Misiaus nuotraukos)

81 pav. Didžiausią estetinį poveikį kaimiškajam kraštovaizdžiui daro: a - spygliuočių ir lapuočių medžių siluetai kontrastai, b - iškritęs sniegas ir saulės šviesa (R. Misiaus nuotraukos)

Kraštovaizdžio ir sodybos želdyno kaitai didelę įtaką turi ne tik sezoninė kaita, bet ir saulės šviesa dienos metu, saulės spindulių kritimo kampas ir dienos metas –

rytas, vidurdienis, vakaras. Šiuo atveju sodybos aplinka kinta keičiantis šešėlių ilgiui ir jų kritimo kryptims. Šis efektas išnyksta saulę uždengus debesims.

Pastebėta, kad vienas gamtos sezonas sodybų želdynams tarsi įkvepia gyvybingumą, kitas – atvirksčiai. Pavyzdžiui: rudenį, medžiams numetus lapus, želdynas tarsi apsinuogina ir sustingsta; žiemą – želdynas, užklotas baltu sniegu, apmiršta; pavasarį – želdynas vėl atgyja apsigaubdamas nauja žaluma ir įvairių augalų žiedų spalvomis; vasarą – želdynas subręsta ir pasižymi pastovumu, tačiau atėjus rudens metui – vėl gamtos kaitos ciklas prasideda iš naujo ir sodybų želdynų spalvinės bei azūrinės kaitos fazės kartojasi gamtos nustatyta tvarka.

Suvalkijos etnografinio regiono vienkieminių sodybų želdynų vertinimas pagal spalvinės ir azūrinės kaitos fazes, parodė, kad sodybų želdynai yra kintantys metų sezonų ritmu, nes keičia spalvinius niuansus bei siluetaų azūriškumą atidengdami pastatų siluetus, arba paslėpdami juos po sulapojusių medžių žalumos skraistėmis. *Tokia želdynų siluetaų kaita ir laikinas pastatų atvėrimas aplinkai tarsi parodo, kad kaimiškas kraštovaizdis yra gyvybingas, neapleistas, nes jame gyvena žmonės. Taigi dauguma tirtų sodybų želdynai gražiai dera prie gamtinės aplinkos, atkartoja jos sezoninę kaitą ir darniai įsilieja į kaimiškąjį kraštovaizdį, jį estetiškai praturtinant, o žmogiškasis faktorius kraštovaizdžiui suteikia gyvybingumą ir etnokultūrinį savitumą.*

3.3. Kaimo sodybos želdyno meninės raiškos tyrimo metodikos praktinio taikymo galimybės

Tyrimo metodikos taikymo poreikis. Kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodikos, papildytos po atlikto žvalgomojo tyrimo, taikymas praktikoje patvirtino metodologinių nuostatų teisingumą ir parodė, kad metodikoje rekomenduojamas tyrimo organizavimo būdas trianguliacijos principu, gali būti naudojamas etnografinių regionų sodybų želdynų ir želdinimo tradicijų tyrimams atlikti. Kadangi sodybų želdynų tyrimai vykdyti laikantis mokslinio tyrimo proceso bendrųjų reikalavimų, tyrimo metodika rengta remiantis kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodikos gairėmis ir jų bendrosiomis nuostatomis bei išbandyta žvalgomojo tyrimo metu ir patobulinta, o gauti duomenys apdoroti pagal metodologinius reikalavimus, gautus rezultatus galima laikyti kokybiškais ir patikimais.

Rengiant gyventojų požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą vertinimo anketą ir taikant ją praktikoje, buvo keliamas uždavinys ne tik nustatyti siūlomoje metodikoje suformuotų nuostatų teisingumą, bet ir pagrįsti kaimo sodybų želdinimo tradicijų tyrimo metodikos poreikį formuojant kaimiškųjų kraštovaizdžių savitumus Lietuvos etnografiniuose regionuose. Anketinės apklausos rezultatų analizė leidžia daryti išvadas apie sodybų želdinimo tradicijų tyrimo metodikos taikymo galimybę atliekant sodybų želdinimo tradicijų tyrimus etnografiniuose regionuose, jų kaimiškojo kraštovaizdžio savitumo atstatymo ir identiteto išsaugojimo kontekste.

Atlikus gyventojų požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą vertinimo tyrimų metu gautų rezultatų analizę, nustatyta, kad apklausos anketoje suformuotos nuostatos buvo teisingos ir daugumai respondentų priimtinos. Respondentų

pritarimas suformuluotiems teiginiams parodė aktyvų visuomenės domėjimąsi ir didelį susirūpinimą nekilnojamojo etninės kultūros paveldo objektų būkle, sodybų želdinimo tradicijų ir sodybos želdyno, kaip etnoarchitektūrinio ansamblio sudedamosios dalies, identifikavimu bei Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio etnokultūrinio savitumo atstatymu. Tai patvirtina kaimo sodybų želdinimo tradicijų tyrimo poreikį ir sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodikos taikymo galimybę siekiant atstatyti kaimiškojo kraštovaizdžio etnokultūrinį savitumą.

Vienkieminių sodybų želdynų ir želdinimo tradicijų tyrimo rezultatu panaudojimo perspektyvos. *Lietuvos respublikos nacionalinės darnos vystimosi strategijoje* (NDVS, 2003), *Lietuvos respublikos kraštovaizdžio politikos krypčių apraše* (LKPA, 2004) bei kituose įstatymuose nurodoma saugoti šalies kultūrinį savitumą, kaimo materialinį ir dvasinį paveldą, regioninės etninės kultūros paveldo skirtumus, vietos tradicijas bei vykdyti jų plėtrą, propaguoti etnografiniams regionams būdingo kraštovaizdžio tvarkymą, plėtojamą ir skatinti tradicinės kraštotvarkos veiklą. *Kraštovaizdžio politikos krypčių aprašo* penktame straipsnyje skatinama pažinti šalies kraštovaizdį, atlikti kraštovaizdžio mokslines studijas, padedančias nustatyti jo tipus ir teritorinius vienetus, analizuoti dinامينius ir struktūrinius pokyčius lemiančius veiksnius, įvertinti kraštovaizdį įvairovės, ekologinės apsaugos ir kitais požiūriais. ***Siekiant užtikrinti kaimiškojo kraštovaizdžio apsaugą, naudojimą, tvarkymą ir planavimą bei išsaugoti krašto saviraiškos bruožus, nurodoma plėtoti ir propaguoti etnografiniams regionams būdingų kraštovaizdžio tvarkymo priemonių įvairovę, optimizuoti žemės naudojimo ir žemėvaldų teritorinę struktūrą, skatinti tradicinę kraštotvarkos veiklą*** (21.4 poskyris). Dėl to, kad būtų užtikrinta darni šalies kraštovaizdžio architektūrinė erdvinė kompozicija, siūloma laikytis šių principų: 1) palaikyti ir didinti kraštovaizdžio erdvinį raiškumą, 2) palaikyti ir reguliuoti informacinę kraštovaizdžio įvairovę, 3) individualizuoti formuojamo kraštovaizdžio erdvines struktūras ir 4) formuoti *siektinus kraštovaizdžio etalonus*, pagrįstus gamtos ir architektūros dermės principais. ***Siektinas kraštovaizdžio etalonas*** *Kraštovaizdžio politikos krypčių aprašo* penktame straipsnyje apibūdinamas kaip ***siektinas kraštovaizdžio kokybės tikslas (formuotinas kraštovaizdžio etalonas) konkrečiam kraštovaizdžio teritoriniam vienetai, mokliškai pagrįstas ir visuomenės siekius atitinkantis krašto saviraiškos bruožų ir ypatybių kompleksas***. Minėto komplekso, kaip *siektino kraštovaizdžio etalono* vienu pagrindiniu komponentu galėtų tapti Lietuvos kaimo etninių regionų *sodybų želdinimo tipiniai (etaloniniai) pavyzdžiai, paremti sodybų želdynų tyrimais, atliktais panaudojant sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodiką*. Tai viena iš sodybų želdinimo tradicijų tyrimo rezultatų panaudojimo galimybių.

Kita panaudojimo galimybė – sodybos želdynas, kaip saugojimui atrankos etnokultūrinės vertės identifikavimo požymis. *Lietuvos etnografinių kaimų išlikimo ilgalaikėje programoje* (LEKIP, 2003) etnografinių kaimų atranka saugojimui numatyta tik pagal jų architektūrinę vertę, neatsižvelgiant į veiklos, ūkines ar želdinimo tradicijas. Panašiai ir Etninės kultūros globos tarybos nutarime dėl *Saugomų etnografinių kaimų ir sodybų nustatymo, vertinimo ir atrankos kriterijų*

((SEKSP, 2004), kurioje etnografinių regionų sodybų želdynai, kaip etnokultūriniai biokomponentai, nėra įtraukti į sisteminės atrankos etnokultūrinės vertės identifikavimo požymius. Gyventojų požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą vertinimo ir kaimo vienkieminių sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimų rezultatų analizė parodė, kad vienkieminės sodybos architektūrinė vertė nepilnai atskleidžia jos etnokultūrinį savitumą, nes sodybos architektūrinėje kompozicijoje kartu dalyvauja ir jos želdynas, sukurtas remiantis etnokultūrinėmis želdinimo ir kraštovarkinėmis tradicijomis bei turintis etnokultūrinę vertę. Taigi atrenkant perspektyviausias ir vertingiausias saugotinas sodybas siūloma vertinti ne tik pagal jų kompleksų etnoarchitektūrinius kriterijus, bet ir pagal etnobiokomponentų vertės identifikavimo požymius, kuriuos galima būtų nustatyti pasitelkus sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodiką.

Kitos praktinės ir mokslinės Sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos metodikos taikymo ir tyrimo rezultatų panaudojimo galimybės: sodybų želdinimo tradicijoms Lietuvos etnografiniuose regionuose nustatyti; atrenkamų saugojimui sodybų ir gyvenviečių etnokultūriškumo lygiui nustatyti; papildoma priemonė etnografinių regionų kaimiškujų kraštovaizdžių vizualinei kokybei nustatyti; kaimo kraštovarkos mokslo ir studijų programoms papildyti bei muziejų edukacinei veikli patikslinti; valstybinės politikos formavimui etninės kultūros paveldo ir kraštovarkos klausimais.

3.4. Skyriaus išvados

Kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo ir vertinimo metodika. Sodybų želdinimo tyrimams atlikti rekomenduojamas tyrimo vietoje duomenų rinkimo būdas, leidžiantis ištirti objektą natūralioje aplinkoje, apklausti sodybos gyventojus, sužinoti sodybos istorinius duomenis, išklausti komentarus apie želdinimo kompozicinius sprendimus bei puoselėjamas etnokultūrinės tradicijas, sudaryti sodybos planą ir atlikti fotofiksaciją.

Formuojant tyrimams sodybų grupę turi būti įtrauktos sodybos, atitinkančios tiriamuosius požymius ir atrinktos pagal iš anksto nustatytus sodybų tyrimams atrankos principus.

Siekiant išbandyti sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo ir vertinimo metodiką bei įsitikinti ar teisingai pasirinktas duomenų rinkimo būdas ir tinkamai suformuluoti sodybų tyrimams atrankos principai, ar pakanka sodybos želdyno vertinimo kriterijų ir požymių, kaip veikia pasirinktas tyrimo organizavimo būdas ir tyrimo metodai, kokie sunkumai iškyla apdorojant ir analizė surinktus duomenis, rekomenduojama atlikti žvalgomąjį tyrimą. Siekiant išsamiau suvokti sodybų želdinimo tradicijas, rekomenduojama naudoti trianguliacijos principą, kuris leidžia kartu derinti kiekybinius ir kokybinius tyrimo metodus: interviu, sodybos plano sudarymą ir fotofiksaciją.

Duomenų analizavimui rekomenduojama naudoti loginę indukciją, tačiau tam, kad tyrimo rezultatai būtų patikimesni, atsižvelgiant į situaciją, bent dalį duomenų siūloma parengti taip, kad atsirastų galimybė panaudoti matematinės statistikos

metodus bei taikyti ir kokybinę, ir kiekybinę duomenų analizę. Dėl etnokultūrinių duomenų rinkimo specifikos pagoniškosios dvasinės kultūros srityje, interviu surinktiems duomenims apdoroti nerekomenduojama naudoti statistinių metodų.

Suvalkijos etnografinio regiono vienkieminių sodybų želdynų ir želdinimo tradicijų tyrimo rezultatai

Parengiamieji darbai:

Pirmiausiai buvo atliktas tyrimams reikalingo sodybų kiekio, sodybos želdyno vertinimo kriterijų ir vertės požymių nustatymas ir interviu klausimyno parengimas.

Sodybų želdynų ir želdinimo tradicijų tyrimo eiga ir rezultatai:

Rengiantis tirti Suvalkijos etnografinio regiono vienkiemines sodybas, buvo nustatyti sodybų pastatų išdėstymo ir želdynų planinių - erdvinių struktūrų bei jų želdynų elementų unifikuoti vertinimo kriterijai ir jų elementų vertės požymiai, pagrįsti menotyriiniu aspektu ir tinkantys visų Lietuvos etnografinių regionų ir visų kraštovaizdžio istorinių periodų bei šiuolaikinių sodybų želdynams tirti ir jų lyginamajai analizei atlikti. Tyrimo metu buvo naudojamas neformalaus interviu klausimynas.

Suvalkijos etnografinio regiono Savaimingos ir planingos statybos vienkieminių sodybų želdinimo tradicijos buvo tirtos nuo 2004 iki 2008 m. Buvo iširta po keturiasdešimt iki 1930 m. bei po 1930 iki 1940 m. įkurtų sodybų planinė ir erdvinė struktūra, želdinimo kompozicija ir intensyvumas, augalų sortimentas ir jų ypatumai. Atlikus tyrimo metu surinktų duomenų analizę, nustatyti vienkieminių sodybų želdinimą lėmę veiksniai, želdinių atliekamos funkcijos, atskleistos sodybų želdinimo tradicijos bei pagoniškosios ir krikščioniškosios dvasinės kultūros apraiškos, atsispindėjusios vienkieminių sodybų želdinime.

Meninė raiška sodybų želdinimo tradicijose ir vienkieminių sodybų estetinė raiška kaimiškajame kraštovaizdyje:

Ivertinus Suvalkijos etnografinio regiono vienkieminių sodybų želdynų kompozicinę – meninę raišką ir želdinimo tradicijas, buvo atlikta sodybų želdynuose panaudotų meninės raiškos priemonių analizė ir nustatyti ekologiškumo, estetiškumo, ekonomiškumo, etnokultūriškumo bei edukaciškumo principai, kuriais valstiečiai vadovavosi apželdindami vienkiemines sodybas. Atlikta sodybų želdynų spalvinės ir ažūrinės kaitos fazių analizė ir nustatyta sodybų želdynų siluetų dermė su vietovėje esančiais natūraliais želdiniais bei įtaka kaimiškojo kraštovaizdžio etnokultūriniam savitumui.

Kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo ir vertinimo metodikos praktinio taikymo ir tyrimo rezultatų panaudojimo galimybės:

Eksperimentinis gyventojų požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą vertinimo anketinės apklausos taikymas ir respondentų atsakymų į anketinės apklausos klausimus gautų rezultatų analizė įrodė anketoje suformuotų nuostatų teisingumą ir priimtinumą bei suinteresuotumą kaimiškojo kraštovaizdžio etnokultūrinio savitumopalaikymu. Tai parodė kaimo sodybų želdinimo tradicijų tyrimo poreikį ir galimybę taikyti kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo metodiką siekiant nustatyti kiekvieno Lietuvos etnografinio regiono sodybų želdinimo tradicijų savitumą ir atstatyti jo etnokultūrinį tapatumą bei išskirtinumą.

IŠVADOS

1. Želdinimo tradicijos Lietuvos valstiečių sodybose yra unikalus išskirtinės vertės veiklos paveldas Lietuvos paveldosaugos sistemoje dar neįteisintas.
2. Lietuvos valstiečių sodybų želdinimas tyrinėtas fragmentiškai, rasti pavieniai valstiečių sodybų želdinimo planai ir jų aksonometriniai piešiniai, leidžiantys susidaryti tik apibendrintą sodybų planinės - erdvinės struktūros vaizdą. Šalies muziejai apie kaimo sodybų želdinimo tradicijas archyvinės medžiagos neturi ir nerenka. Spausdintuose leidiniuose sodybų želdinimą buvo siūloma sumoderninti atsisakant tradicinių gėlių, lysvelių formų bei kompozicijų, užleidžiant vietą modernesnėms gėlynų kompozicijoms.
3. Žmogaus meninę pasaulėvoką formavo supančios Gamtos, Dangaus kūnų stebėjimo ir sudvasinimo procesas, reikalavęs garbinamą objektą pagerbti žodžiu, materialinėmis paskatomis – aukomis ir grafiniu vaizdu - simboliu, kaip pagarbos ženklu, aiškiai išsiskiriančiu iš kitų garbinamų objektų ir kad būtų visiems gerai suprantamas. Ypatingą meninę raišką įgavo Dangaus kūnų – Saulės, Mėnulio ir Žvaigždžių bei žemiškųjų objektų (atributų) – Žemės, Žalčio ir Angies ženklai. Pasaulio ir Gyvybės medžiams pavaizduoti buvo pasitelkti augalų ir gyvūnų stilizuoti motyvai. Slenkant amžiams, palaiapsniui susikūrė mitologinių ir kosmologinių simbolinių ženklų sistema, naudojama įvairių dirbinių, statinių ir meninių darbų papuošimui (dekore), suteikiant sakralinę, maginę ir simbolinę prasmę.
4. Mitologinių ir kosmologinių ženklų simbolika pasireiškė ne tik lietuvių liaudies mene – audime, medžio drožyboje, sakralinėje mažojoje architektūroje, tapyboje, margučių dažyme, karpiniuose, bet ir liaudies architektūroje dekoruojant pastatus medžio drožiniais, pjaustiniais ir tapyba. Literatūros analizė menotyros kontekste parodė, kad autoriai tyrinėjo ir analizavo dažniausiai savo menotyros srities objektus, mažai susiedami su kitomis meno sritimis. Autorius, atlikęs ženklų simbolių grafinę ir prasminę analizę, nustatė grafines ir prasmines ženklų, panaudotų valstiečių gyvenamųjų namų dekore, gėlių darželio lysvelių formose ir jų kompozicijose bei darželio tvoros statinių ir stulpelių profiliuose, sąsajas, atspindėjusias valstiečių sodybų meninėje raiškoje. Tai leidžia formuluoti mintį, kad senieji mitologiniai ir kosmologiniai grafiniai simboliai, pergyvenę įvairias performacijas ir moduliacijas, iki šių dienų išlaikė savo pritaikomumo ir universalumo pobūdį.
5. Valstiečių sodybų meninei raiškai ir želdinimo tradicijoms darė įtaką liaudies kosmologijos simbolinių ženklų panaudojimas gyvenamųjų namų puošime, didelis sakralaus medžio vaidmuo valstiečių etninėje kultūroje, sodyboje augančių medžių estetinė - emocinė vertė bei ūkinė reikšmė, tačiau didžiausia įtaka valstiečių sodybų kūrimui ir želdinimui padarė pagonybės draudimas po krikščionybės įvedimo ir agrarinės reformos, lėmusios valstiečių sodybų planinės

- erdvinės struktūros ir kompozicijos bei želdinimo principų - gamtiškumo, racionalumo, funkcionalumo, generalizacijos ir želdinimo tradicijų kaita.

6. Sodybų kūrimo ir želdinimo tradicijas reikėtų suprasti kaip kūrybinį procesą, besireiškianį ne tik per ūkinę ar etnokultūrinę, bet ir meninę veiklą, apimančią statiškus objektus (sodybos kompozicinę struktūrą, pastatų ir statinių dekorą, želdinių kompozicijas) ir dinaminę išraišką (sodybos želdyno ir želdinimo tradicijų puoselėjimą bei perdavimą jaunesnėms kartoms), kaip ūkinės, etnokultūrinės ir meninės veiklos rezultata, kaip gyvąją tradiciją ir etnokultūrinio tapatumo įrodymą, kurio identifikavimui, apsaugai ir vartojimui kol kas mažai skiriama dėmesio. Todėl valstiečių sodybų kūrimo ir želdinimo tradicijas reikėtų priskirti veiklos paveldo kategorijai ir saugoti kaip vertybę, palaikančią etnografinių regionų kaimiškojo kraštovaizdžio išskirtinumo bruožus.
7. Sodybos želdynas etnokultūros paveldo autentiškumo raiškos kriterijų atžvilgiu tenkina šiuos autentiškumo nustatymo parametrus:
 - 1) *Medžiagos*: a) statybinės medžiagos originalumas (gyva gamtinė medžiaga – augalai, fiksuojantys sodybos planinės – erdvinės struktūros pobūdį ir meninę raišką), b) tradicinis augalų asortimentas;
 - 2) *Atlikimo*: a) sodybos teritorijos ir augalų komponavimo principai, b) augalų komponavimas (sodinimo būdai) panaudojant meninės raiškos priemones, c) augalų sodinimo technologijas ir d) originali meninė raiška ar ženklas medžiagoje;
 - 3) *Formos*: a) želdyno planinės struktūros meninė raiška formos atžvilgiu, b) želdyno erdvinės - tūrinės struktūros architektūrinė raiška, c) želdyno prasminės reikšmės originalumas formos ir funkcinės idėjos atžvilgiu; d) memorialinio aspekto išraiškos forma (vardiniai, proginiai ir atminimo medžiai), e) želdyno formos istorinė kaita;
 - 4) *Apsupties*: 1) sodybos želdyno planinės struktūros formos ir 2) tūrinės raiškos formų atitikimą apsupties formoms bei 3) augalų asortimento atitikimas apsupties asortimentui.

Remiantis nustatytais autentiškumo raiškos kriterijų, sodybos želdynas saugojimui gali būti atrinktas pagal nustatytus meninio vertinimo kriterijus ir požymius. Jo apsaugai, tvarkymui ir naudojimui, galima taikyti etnokultūros paveldo vertybių identifikavimo ir apsaugos organizavimo metodologinį pagrindą, todėl sodybos želdynas gali būti prilygintas meninės raiškos žaliajam etnokultūros paveldui.

8. Kaimiškojo kraštovaizdžio formavimą ir etninės kultūros paveldo apsaugą reglamentuojančių teisės aktų analizė atskleidė tai, kad saugojimui etnografinės gyvenvietės ir sodybos atrenkamos tik pagal etnoarchitektūrinę vertę, neįtraukiant jų želdinimo į sisteminės atrankos etnokultūrinės vertės identifikavimo požymius. Todėl vien sodybos architektūrinė vertė, be jos želdyno etnokultūrinio meninio įvertinimo, negali pilnai atskleisti objekto

etnokultūrinio savitumo, kompozicinio išraiškingumo bei vizualinio poveikio esmės kaimiškajam kraštovaizdžiui.

9. Kaimo sodybų želdinimo kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo ir vertinimo metodika, kaip ir autentiškumo vertinimo kriterijų vertės identifikavimo požymiai, pagrįsta želdinių komponavimo principais, sodybos struktūrinė kompozicija ir meninės raiškos priemonėmis, turi nustatyti sodybų planinės – erdvinės ir tūrinės struktūros bei jos želdyno elementų vertinimo kriterijus ir požymius, pagrįstus menotyriniu aspektu ir tinkamus visų Lietuvos etnografinių regionų ir laikmečių valstiečių sodybų želdynams tirti, tinkanti gautų duomenų teoriniam ir statistiniam apdorojimui bei gautiems tyrimo rezultatams tarpusavyje palyginti.
10. Suvalkijos etnografinio regiono vienkieminių sodybų, įkurtų iki ir po 1930 metų, želdinimo tyrimai atskleidė šiuos pagrindinius skirtumus:
 - 1) *Sodybų planinėje struktūroje*: senosios – 85 proc., naujesnės – 100 proc. reguliaraus plano;
 - 2) *Želdinimo kompozicijoje*: senosios – 32 proc., naujesnės – 68 proc. reguliarios kompozicijos;
 - 3) *Sodų veisime eilėmis*: senosiose – 47 proc., naujesnėse – 75 proc.;
 - 4) *Sodybų siluetų dermėje su supančia aplinka*: senųjų – 100 proc., naujesnių – 80 proc.

Nustatyti ir sodybų želdinimą lėmę veiksniai, įvertintos sodybų želdinimo etnokultūrinės tradicijos ir panaudotos meninės raiškos priemonės bei sodybų želdynų spalvinės - ažūrinės kaitos fazės ir jų estetinė raiška kaimiškajame kraštovaizdyje.

11. Eksperimentinis sodybų želdinimo tradicijų tyrimas, taikant kaimo sodybų kompozicinės ir meninės raiškos tyrimo ir vertinimo metodiką, patvirtino tyrimo organizavimo ir duomenų rinkimo būdų bei metodų pasirinkimo, sodybų tyrimams atrankos principų nustatymo pagrįstumą, joje panaudotų sodybos želdyno elementų unifikuotų vertinimo kriterijų ir vertės požymių tinkamumą sodybų želdynų kompozicinės – meninės raiškos bei želdinimo tradicijų tyrimams atlikti. Metodologiniu pagrindu sukurta tyrimų metodika, sudaranti valstiečio sodybos želdyno, kaip žaliojo etnokultūros paveldo, etnokultūrinio vertinimo paradigmos pagrindą, gali būti panaudota šalies etnografinių regionų sodybų želdinimo tradicijoms tirti, jų etnokultūrinei vertei nustatyti, etaloniniams sodybų želdinimo pavyzdžiams parengti, juos panaudojant etnografinių regionų siektiniams kraštovaizdžių etalonams kurti.

ŠALTINIAI

Archyviniai šaltiniai

A. LIIES Lietuvos Istorijos instituto Etnografijos skyriaus archyvas:

1. LIIES, b. 84, 1957 m., braižyta architekto V. Raginio, 1957 m.
2. LIIES, b. 88, brėžiniai Nr. 54, 42; 1958 m., brėžinių autorius nenustatytas

B. NČDM Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Liaudies meno archyvas:

3. NČDM, b. La 188:2, braižyta architekto J. Kriukelio, 1946 m.)
4. NČDM, b. La 308:3, piešta V. Vainoriaus, 1939 m.)

C. ŠAM Šiaulių Aušrosmuziejus muziejaus Etnografijos skyriaus archyvas:

5. ŠAM, b. 13, 1938 m. situacija, braižyta Vl. Zdrichmano
6. ŠAM, inventorinis nr. 1931

Teisiniai aktai

1. EKK Europos kraštovaizdžio konvencija. – Florencija **2000**.
2. EKTN Etninės kultūros globos tarybos nutarimas „Dėl saugomų etnografinių kaimų ir sodybų nustatymo, vertinimo ir atrankos kriterijų patvirtinimo“. Valstybės žinios Nr. 8-271, Vilnius **2004**.
3. EKVPĮ Lietuvos Respublikos Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas. Valstybės žinios Nr. VIII-1328, Vilnius **1999**.
4. IŽC Istorinių želdynų chartija. Florencija: 1981. Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys). Savastis, Vilnius **1997**: 242 – 246.
5. KPKA Lietuvos respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1526 dėl kraštovaizdžio politikos krypčių aprašo patvirtinimo. Valstybės žinios Nr. 64-2302, Vilnius **2004**.
6. LEKIP Lietuvos etnografinių kaimų išlikimo ilgalaikė programa. Lietuvos Respublikos Vyriausybė. m. rugsėjo Nr. 1171, Vilnius **2003**.
7. LKPA Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1526 dėl kraštovaizdžio politikos krypčių aprašo patvirtinimo. Žin., Vilnius **2004**.
8. LRK Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius **1996**: 17.
9. NDVS Lietuvos respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1160 dėl nacionalinės darnos vystymosi strategijos patvirtinimo ir įgyvendinimo. Valstybės žinios Nr. 89-4029, Vilnius **2003**.
10. NKVAĮ Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas Nr. VIII-168. Valstybės žinios Nr. 30-713, Vilnius **1997**.
11. NSPĮ Lietuvos Respublikos Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas. Nr. VIII – 49. Vilnius **1996**.
12. RDAP Rio de Žaneiro deklaracija dėl aplinkos ir plėtros. Vilnius, **1996**: 4 – 12.

13. SEKSP Etninės kultūros globos tarybos nutarimas. Del saugotinų etnografinių kaimų ir sodybų nustatymo, vertinimo ir atrankos kriterijų patvirtinimo Nr. TN-6. Vilnius **2004**.
14. STĮ Lietuvos Respublikos Saugomų teritorijų įstatymas Nr. I-301, Vilnius **1993**.
15. VIRS Valstybės ilgalaikės raidos strategiją Nr. IX-1187. Vilnius, **2002**.
16. ŽATAS LR Aplinkos ministro įsakymas dėl Želdynų apsaugos, tvarkymo ir atkūrimo strategijos patvirtinimo Nr. 615, Vilnius **2002**.
17. ŽĮ Lietuvos Respublikos Želdynų įstatymas Nr. XP – 1395. Vilnius **2007**.
18. ŽKPI Lietuvos Respublikos Žemės ūkio ir kaimo plėtros įstatymas Nr. IX – 987. Vilnius **2002**.
19. ŽKPS Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategija 2000 – 2006 m. Nutarimas Nr. VIII – 1728. Vilnius **2000**.

Statistiniai dokumentai

1. DJ Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilnius **2010**.
2. GSA Gyventojų skaičius apskrityse 2009 01 01. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilnius **2009**.
3. LA Lietuvos apskritys 2008. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilnius **2009**.
4. LSG Latvijas statistikas gadagramata. Latvijas respublikas centrala statistikas parvalde. Riga **1999**.
5. MA Marijampolės apskritis 2008. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės Vilnius **2009**.
6. ŽF Lietuvos Respublikos žemės fondas 1999 01. 01. Žemės ūkio ministerija. Vilnius **1999**.

Internetiniai šaltiniai

1. Edwards B. Historic Farmsteads in the High Weald AONB. **2006**. Prieiga per internetą: <http://www.helm.org.uk/upload/pdf/Historic-Farmsteads-West-Midlands-part1.pdf> (žiūrėta 2009 11 15).
2. Gribov G. Demjančik V., Misiuk V., Šaiko N. Razvitije agroekoturizma v Brestskoj oblasti v 2009 – 2010 g. Konceptualnije osnovi **2009**. Prieiga per internetą: http://www.tric.info/file/topic_file/1232091266-3744.doc (žiūrėta 2009 11 14).
3. Jeremy L., Edwards B. Historic Farmsteads. Preliminary Character Statemens: West Midlands Region. London **2006**. Prieiga per internetą: <http://www.highweald.org/uploads/HWHistFarmsteadshistoric.pdf> (žiūrėta 2009 10 18).
4. Kudinenko A. Osobenosti zastroiki selskich naselionnich mest Belorusi v sovremennich uslovijach. Minsk **2004**. Prieiga per internetą: <http://www.ais.by/story/308> (žiūrėta 2010 01 09).

5. Lokotko A. The National Pattern of Belarusian Architecture. The National Academy of Sciences of Belarus. Minsk **2002**. Prieiga per internetą: <http://www.ac.by/publications/books/lakotka1.html> (žiūrėta 2009 11 15).
6. Norway „Directorate of Cultural Heritage“. Strategic plan. The values of cultural heritage (www.riksantikvaren.no.).
7. SD Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenys apie Lietuvos Respublikos gyventojų skaičių, lytį, amžių, išsilavinimą, pajamas ir išlaidas **2007, 2008, 2009** metus. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1299> (žiūrėta: 2010 02 10).
8. Tokarev S. Istorija zarubežnoi etnografii. Moskva, **1995**. Prieiga per internetą: http://historia-site.narod.ru/library/ethnology/tokarev_13.htm (žiūrėta 2009 11 15).

LITERATŪRA

1. Alasuutari P. Research Culture. Qualitative Method and Cultural Studies. USA: Sage Publications **1995**: 45 - 51.
2. Antrop M. Background concepts for integrated landscape analysis, *Agriculture, Ecosystems and Environment* 77 (1/2) **2000**: 17 – 28.
3. Antrop M. The concept of traditional landscapes as a base for landscape evaluation and planning. The example of Flanders Region, *Landscape and Urban Planning* 38, **1997**: 105 – 117.
4. Armolaitis K. Pažink mišką. Kaunas **2003**: 20 – 23.
5. Arrow K., Solow R., Portney P., Leamer R., Rander R., Shuman H. Report of the NOAA psnel on Continent Valuation. Panel report, NATIONAL Oceanic and Atmospheric Administration, Washington **1993**: 34 – 40.
6. Ashworth G., Howard P. Europos paveldas. Planavimas ir valdymas. Versus aureus, Vilnius **2008**: 40 – 41.
7. Bailei, K. Methods of Social Research. New York **1987**: 18 – 31.
8. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. Vilnius **1993**: 25 - 27.
9. Balys J. Lietuvių liaudies pasaulėjauta. Čikaga **1966**: 64 - 65.
10. Bauer G. Gesellschaft und Weltbild im Baltischen Traditionsmeileu.– Heidelberg **1972**: 70 - 79.
11. Beresnevičius G. Baltų religinės reformos. Taura **1995**: 40, 183 – 196.
12. Beresnevičius G. Lietuvių religija ir mitologija. Vilnius **2004**: 20 - 21, 85.
13. Bertašiūtė R. Etninė kultūra // Sodyba ir tradicija. Kaunas **2006**: 4 - 6.
14. Bertašiūtė R. Lietuvos sodyba. Vilnius **2007**.
15. Bertašiūtė R., Baltrušaitis V., Burinskaitė I., Žumbakienė G. Vakarų Aukštaitijos tradicinė kaimo architektūra. Etninės kultūros globos taryba, Vilnius **2008**: 3 – 5, 82 – 94.
16. Bogovaja I., Fursova L. Landšaftnoje iskusstvo. Maskva **1988**: 164 – 165.
17. Browne, K. An Introductiun to Sociology. Polity Press, Malden **2006**: 51 – 63.
18. Bučas J. Kraštotvarkos pagrindai. Technologija, Kaunas **2001**: 101 – 109, 258 - 262.
19. Bučas J. Lietuvos kaimo kraštovaizdžio raida ir istorinės vertybės. – Vilnius **1988**: 99 - 102
20. Bučas J. Lietuvos kraštovaizdžio vizijos koncepcija. Konferencijos “Lietuvos kraštovaizdžio vizija“ pranešimų medžiaga, Technologija, Kaunas **2005**: 11 – 21.
21. *Bučas J. Kultūrinių kraštovaizdžių sampratos kaita. Konferencijos „Kultūrinių kraštovaizdžių apskaita ir apsauga“ konferencijos pranešimų medžiaga. Technologija, Kaunas ***2001**: 4 – 12.
22. Bučas J. Žaliojo kultūros paveldo problema. Urbanistika ir architektūra 30, **2006**: 19 – 29.
23. Bumblauskas A. Senosios Lietuvos istorija. – R.Pakalnio leidykla **2005**: 102 – 124, 184.

24. Burinskienė M., Jakovlevas-Mateckis K., Adomavičius V., Juškevičius P., Klibavičius A., Paliulis G., Rimkus A., Narbutis B., Šliogeris J. Miestotvarka. VGTU leidykla „Technika“, Vilnius **2003**.
25. Butkevičius I. Panemunių kaimai ir sodybos // Panemunių dzūkai. – Vilnius **1970**: 58 - 59.
26. Butkevičius I. Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos. Vilnius **1971**: 34 - 36.
27. Butkevičius I. Gyvenvietės ir sodybos // Lietuvių etnografijos bruožai. – Vilnius **1964**: 170, 206 – 209.
28. Butkevičius, I., Kulikauskienė, V., Miliuvienė, M., Vyšniauskaitė, A. Iš lietuvių kultūros istorijos. Šiuolaikinis Suvalkijos kaimas. Vilnius **1981**.
29. CCN Countryside Character Network **2003**: 16 – 23.
30. Celms V. Baltų raštai ir ženklai. Vilnius, **2010**.
31. Cimermanis S. Latvijas etnografiskais brīvdabas muzeis. Latvijas PSR Zinatnu akadēmijas, **1976**: 12 – 14.
32. Citou V. Narodnaja spadčina. Minsk **1994**: 18 21.
33. Citou V. Etnagrafičnaja spadčina. Minsk **2001**: 35 - 41.
34. Charuzin A. Slavianskoje žilišče v Severo – zapadnom kraje. Vilna **1907**: 131.
35. Cohen, L.; Manion, L. Research Methods in Education. New York **1989**; 14.
36. Cohen, L.; Manion, L.; Morrison, K. Research Methods in Education. 5 th ed. London – New York **2000**: 35 -39.
37. CPWCH Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage, adopted by the General Conference at its seventeenth session, Paris, 16 November **1972**: 87 – 93.
38. Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius **2005**: 248 – 263.
39. Čepienė I. Etninė kultūra ir ekologija. Vandens ir medžio sakralumas. – Vilnius **1997**: 60 - 82.
40. Čerbulėnas K., Bielinskis F., Šešelgis K. Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra, Vilnius, **1970**.
41. Čerbulėnas K. Valstiečių kiemo medinių trobesių dekorų genezė // Lietuvos architektūros klausimai. IV tomas. Vilnius, 1974: 323 – 367.
42. Čibiras L. Automobilių kelių landšaftiniai želdiniai Lietuvoje // Miestų ir gyvenviečių apželdinimas. Antrosios respublikinės konferencijos darbai. Vilnius **1967**: 97 – 105.
43. Daukantas S. Lietuvių būdas. Kaunas **1935**: 33 - 50, 155 – 169.
44. Daukantas S. Rinktiniai raštai. Vilnius **1955**: 168, 242 – 243, 422 - 425.
45. Didžpetris V. Sodyba ir tradicija. Lietuvai pagražinti draugijos Joniško skyrius. Kaunas **2006**: 4 - 21.
46. Dundulienė P. Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje. Vilnius, **2008**: 56 – 69.
47. Dundulienė P. Lietuvių etnologija. Vilnius **1991**: 378 - 380.
48. Dundulienė P. Lietuvių liaudies kosmologija. Vilnius **1988**: 13 - 17, 25 – 89.
49. EB Etnografija Belarusi. Minsk **1989**: 44 – 50.
50. Eliade M. Le sacre et le profane. Paris **1967**: 7 - 9.

51. Eringis K. Biologinių-ekologinių ir techninių veiksnių pusiausvyros problemos landsaifte // Miestų ir gyvenviečių apželdinimas. Antrosios respublikinės konferencijos darbai. Vilnius **1967**: 168 – 173.
52. Eringis K., Pakalnis R., Budriūnas A. R., Pakutinskas I. Žemių melioravimas ir želdiniai // Gamta ir žmogus. Vilnius **1972**: 18 – 30.
53. Feilden B. M., Jokilehto J. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Savastis, Vilnius **1998**: 13 – 25, 72 – 73.
54. Frykman J, Lofgren O. The study of Swedish Customs and habits. Force of Habits. Exploring everyday culture. Lund **1996**: 46 – 53.
55. Gadon M. Opisanije powiatu Telszewskiego. Wilno **1846**.
56. Gaigalas A. Geologinės praeities liūdytojai. Vilnius **1983**: 6 – 15, 34.
57. Galaunė P. Medžio dirbiniai. I Knyga. Vilnius, **1956**. : 15 – 60.
58. Gall, M.; Borg, W.; Gall, J. Education Research. An Introduction. New York **1996**.
59. Gendrolis E. Kultūros ištakos. Vilnius **1994**: 6 - 7, 251.
60. Gillhman B. Developing a questionnaire. Continuum, London **2002**: 87 - 111.
61. Gimbutas J. Lietuvos kaimo trobesių puošmenys. Vilnius, 2004. 15 – 19, 127 – 141 p.
62. Gimbutienė M. Senovės simbolika lietuvių liaudies mene. Vilnius, **1994**: 14 – 28.
63. Girininkas A. Neolitas // Lietuvos istorija. T. 1. Baltos lankos **2005**: 168 – 170.
64. Gonestas, E., Strielčiūnas, R. R. Taikomoji statistika. Lietuvos kuno kultūros akademija **2003**.
65. Gražulrvičiūtė – Vilniškė I. Nekilnojamojo kultūros paveldo ne rinkos vertinimas: teorinis kontekstas ir galimybės. Daktaro disertacija. Kaunas **2009**: 73.
66. Grikevičius R., Navys E., Stackevičius A. Mokyklos žalioji aplinka. Vilnius **2006**: 20-30.
67. Guščinskienė, J. Taikomoji sociologija: struktūrinės loginės schemos ir komentarai. Technologija, Kaunas **2002**: 18 – 30.
68. Guščinskienė, J. Taikomoji sociologija. Technologija, Kaunas **2004**: 75 -80.
69. Hackett B. Landscape Planing. An Introduction to Theory and Practice. Bath **1971**: 66 – 87.
70. Harris M. Kultūrinė antropologija. Kaunas **1998**: 97 – 99.
71. Haxthausen A. Die ländliche Verfassung in den Preowinzen Ost - und West - Preussen, I. Königsberg **1839**: 66 – 70
72. HB Holy Bible. Old and New Testaments. Ramboro – London **1994**: 5 - 6.
73. Henenberger C. Erclarung der Preussischen grossern Landtafel, oder Mappen. Königsberg **1595**: 161.
74. Herberstein S. Zapiski o mockobckuch dielach. Moskva **1908**.
75. Himmel M. Baume helfen heilen. Darmstad **2004**: 11 – 20, 117.
76. Hoebel E. A. Antropology: The Study of Men. New York **1966**: 318 – 320.
77. IŽC Istorinių želdynų chartija. Florencija: 1981. Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys). Savastis, Vilnius **1997**: 242 – 246.

78. Ivaškevičius A. Laumių raktas į povandeninį stebuklų pasaulį // Panorama Nr. 10 (73). UAB „Kauno diena“ **2007**: 12 – 18.
79. Januškevičius L. Baronienė V. Žeimavičius K. Medžių ir krūmų sodtimentas Lietuvos želdynams. Vilnius **1995**: 10 – 72.
80. Jastrzebski L. Ochrona krajobrazu // Kształtowanie krajobrazu a ochrona przyrody. Warszawa **1975**: 131 – 138.
81. Juknevičienė G., Prakapaitė G. Augalų kvapai – vaistai. Kaunas **2006**: 8 - 27, 64 – 70
82. Kadžytė G. Pro amžinuosius vartelius // Mano namai. Nr. 10 (87) **2001**: 19 – 22.
83. KAŽ Kaip atsirado žemė. Lietuvių etnologinės saktmės. Vilnius **1986**: 86 - 89.
84. Kalibatas K. Kalendorinės šventės. Lygumai. Stačiūnai. Vilnius **2001**: 537 - 539.
85. Kamičaitytė – Virbašienė. Kraštovaizdžio vizualinės kokybės reguliavimas kraštotvarkoje (Lietuvos pavyzdžiu) Daktaro disertacijos santrauka. Kaunas **2003**: 6 – 10.
86. Kaplan R., and Kaplan S. *The experience of nature: A psychological perspective*. Sambridge University Press, New York **1989**;
87. Kardelis K. Edukologijos disertacinių darbų, apgintų po 1991 metų Lietuvoje, metodologiniai aspektai. Socialiniai mokslai: Edukologija **1996**, Nr. 1 (5), p. 56 – 58.
88. Kardelis K.; Sapagovas, J. Imties tūrio parinkimo socialiniuose tyrimuose metodologiniai aspektai. Socialiniai mokslai: Sociologija **1998**, Nr. 4 (17), p. 35-39.
89. Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Šiauliai **2007**: 179 – 241, 287 – 334.
90. Kargaudienė A. Dievai ir šventieji lietuvių etnokultūroje. Kaunas **2004**: 13 – 24.
91. Kaunas R. Specializuotų ūkių sodybų gamybinės zonos planavimas ir tvarkymas. Kaunas **2001**.
92. Kavaliauskas P. Metodologiniai kraštotvarkos pagrindai. Vilnius **1992**: 7.
93. Kazlauskienė – Piškinitė L. Bitininkystė lietuvoje. Vilnius **1995**: 129 – 131.
94. KBK Katalikų bažnyčios katekizmas. Tarpdiecezinė katechetikos komisijos leidykla. Libreria Editrice Vaticana 1996: 1 – 2.
95. KGPAP Kultūros ir gamtos paveldo apsaugos nacionaliniu lygiu rekomendacija. Paryžius, 1972 m. Lapkričio 16 d. Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys). Savastis, Vilnius **1997**: 187 – 198.
96. Kiškis A. Mūsų kraštovaizdžio grožis // Kultūros barai. Nr. 7, **1973**: 18 – 20.
97. Kiškis A. Želdiniai kaime. Gamta ir žmogus. Vilnius **1972**.
98. Klimka L. Saulės laikrodžiai Lietuvoje. Vilnius **2007**: 14 – 19.
99. Klimka L. Senasis baltų tikėjimas // Mokslas ir gyvenimas Nr. 5. **2006**: 18 – 19.
100. Klimka L. Tradicinių kalendorinių papročių jungtys // Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. Mokslo aidai. Vilnius **1999**: 179 – 186.

101. Kondratienė V., Purvinas M. Lietuvos kaimo savitumo išsaugojimas // Lietuvos kaimo raida. Vilnius **2005**: 87 – 90.
102. Kostrowicki A.S. Kształtowanie krajobrazu rolniczego Polski // Kształtowanie krajobrazu a ochrona przyrody. Warszawa **1975**: 580 - 607.
103. Krathwohl D. Methods of Educational and Social Science Research: An Integrated Approach. New York **1993**: 137 – 140.
104. Kriauciūnas E. Kraštovaizdžio estetinė vertė teritorijos verčių sistemoje. Konferencijos „Kraštovaizdžio vizualinė kokybė“ pranešimų medžiaga, Technologija Kaunas **2002**: 31 – 37.
105. KIŽ Krikščioniškosios ikonografijos žodynas. Vilniaus Dailės akademijos leidykla. Sudarė D. Ramonienė. - Vilnius 1997. P. 6, 20, 190.
106. Kudaba Č. Agrarinio kraštovaizdžio tvarkymas // Kraštovarkla ir gamtos apsauga. Vilnius **1975**: 80 – 85.
107. Kudaba Č. Gamtos spalvų ir garsų byla // Apie lietuvis žemę. Kaunas **1992**: 293 - 296.
108. Kudaba Č. Kraštovaizdžio tvarkymo tradicijos // Gamta ir žmogus. Vilnius **1972**.
109. Kudaba Č. Kraštovarkla aukštaičių kalvyne // Apie lietuvis žemę. Kaunas, **1992**: 304 – 307.
110. Kulienė L., Tomkus J. Bendroji fonologija. Vilnius **1990**: 36 – 45.
111. Kuncevičius A. Senasis baltų tikėjimas // Lietuvos istorija iki 1795 metų. Vilnius **2000**: 40 - 44.
112. Kursete J. Mitiskais folkloro, literatūra, maksla. Izdevniciba „Zinatne“, **1999**: 7 – 14.
113. Kvale S. Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing. New York **1996**: 315 – 330.
114. Kwasniewicz K. Children in Polish folk customs and rites. Ethnologia Polona **1991**: 9 – 11.
115. LAC Landscape Assessment of Country Leitrim. Technical Report **2002**: 38 – 40.
116. Lappo J. 1588 metų Lietuvos statutas. Kaunas **1938**.
117. Latvijskij G. Chronika Livonii. Mockva – Leningrad **1938**: 115, 123.
118. Laurinkienė N. Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose. Vilnius **1990**: 27, 41 – 41, 71 – 84.
119. LCA Landscape Character Assessment. Guidance for England and Scotland. The Country side Agency and Scottish Natural Heritage **2002**: 35 – 41.
120. LCAI Landscape Character Assessment in Ireland: Audit and Evaluation **2006**.
121. Lepner T. Der preusche Litauer. Danzig **1744**: 69 – 75.
122. LAI Lietuvos architektūros istorija. I tomas. Vilnius, **1988**: 30 – 31.
123. LAI Lietuvos architektūros istorija. II tomas. Vilnius, **1994**: 352, 440 - 446.
124. Lietuvininkai. Vilnius **1970**: 69 - 71.
125. LAK Lietuvos TSR architektūros klausimai. I T. Kaunas, **1960**: 295 – 310.
126. Lietuvos etnografiniai regionai. Kaunas, **2010**: 111.
127. Linare G. Daildarzu avizes. Izdevėjas SIA **2001**: 46 – 50.
128. LIS The Landmap Information System. Countryside Council for Wales **2001**.

129. LKA Lietuvos kelių atlasas. M1:120000. Vilnius **2004**: 89 – 92, 100 – 104, 110 – 114.
130. LLA Lietuvos liaudies architektūra. I T. Vilnius, **1965**.
131. LLA Lietuvos liaudies architektūra. II T. Vilnius, **1968**.
132. Lothian A. *Landscape Quality Assessment of South Australia*. Dissertation for Doctorate of Philosophy. Department of Geographical and Environmental Studies. University of Adelaide **2000**: 17 – 30.
133. LTE-3 Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 3., Vilnius **1978**: 408 – 411.
134. LTE-5 Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 5., Vilnius **1979**: 174 – 177.
135. LTE-8 Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. 8., Vilnius **1981**: 400 – 401.
136. Lowmianski H. Przyczynki do kwestji najstarszych ksztzlto wsi litewskiej. Ateneum Wilenskie, Wilno **1929**: 290 – 335.
137. Lubikienė I. Sociologinių tyrimų metodika. Technologija Kaunas **2006**
138. Mason J. *Qualitative Researching*, London **1996**: 232 – 240.
139. Meyer E. K. The Post – Earth Day Conundrum: Translating Environmental Values into Landscape Design, in *Environmentalism in Landscape Architecture*. Edited by Michael Conan. Published by Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington **2000**: 48.
140. Melninkienė R. Lietuvos kaimo raida. Lietuvos agrarinės politikos institutas. Vilnius **2005**: 87 - 92.
141. Merkelienė R. Tarpusavio pagalba ir įsipareigojimai XX a. Lietuvos kaimo bendruomenėje // Žemės ūkio mokslai Nr. 4., **2002**: 98 – 102.
142. Merkienė R. Etninė kultūra ir lietuviybės simboliai // Etninė kultūra ir tautinis atgimimas. Konferencijos medžiaga. Vilnius, **1994**: 55 – 65.
143. Merkys G. Eksperimentinė prieiga ugdymo tyrimuose: keliai ir klystkeliai. Socialiniai mokslai, Nr. 4 (21). **1999**: 7 – 15.
144. Merkys D. Psichologija. Vilnius **2000**: 80 – 150.
145. Metford J. Krikščionybė: realijos ir legendos. Vilnius **2001**: 154.
146. Milius V. Platelių apylinkių gyvenamieji namai. Vilnius **1959**: 214 – 236.
147. Minkevičius J., Baršauskas J. Kompoziciniai principai ir kompozicinės priemonės lietuvių liaudies architektūroje // Lietuvos TSR architektūros klausimai. Moksliniai straipsniai, I T. Kaunas, **1960**: 295 – 310.
148. Minkevičius J. Lietuvių liaudies architektūros reikšmė // Lietuvių liaudies architektūra. II T. Vilnius, **1968**: 111 – 117.
149. Minkevičius J. Pastatų forma ir spalva kaip kraštovaizdžio veiksnys // Kraštovaizdžio vizualinė kokybė. Konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas, **2002**: 84 – 87.
150. Misius R., Bučas J. Kaimo kraštovaizdžio apsauginių želdynų erdvinės sistemos formavimosi istoriniai aspektai. Vagos 82, **2009**: 108 – 112.
151. Misius R. Melioracija kaip agrokraštotvarkos priemonė. Vagos 73, 2006: 78 – 83.
152. Misius R. Tvoros, vartai ir varteliai. Kaunas, **2000**: 15, 27.
153. Misius R. Vienkiemio sodyba kaip kraštovaizdžio elementas. Konferencijos „Kraštovaizdžio vizualinė kokybė“ pranešimų medžiaga. Technologija, Kaunas **2002**: 53 – 58.

154. Misius R. Žaliojo kultūros paveldo samprata. Konferencijos “Lietuvos miestų želdynų formavimo strategija“ respublikinės mokslinės – praktinės konferencijos pranešimų medžiaga, Klaipėda **2004**: 63 – 67.
155. Morozovienė R. Lietuvos ir pasaulio istorijos lentelės. Vilnius **2005**: 52.
156. Naujokaitis J. Tinkamai želdinkime gyvenamuosius mikrorajonus // Mūsų sodai Nr. 2, **1963**.
157. Navasaitis M., Ozolinis R., Smaliukas D., Balevičienė J. Lietuvos dendroflora. Kaunas, **2003**: 67 – 70.
158. Navasaitis A., Navasaitis M. Lietuvos medžiai. Vilnius **1979**: 53 – 270.
159. Navasaitis M. Medžiai ir krūmai parkams bei sodyboms. Kaunas, **2008**: 14 – 22.
160. OGIWH Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. UNESCO, Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. World Heritage Centre, Paris **1999**.
161. OMED The Oxford Modern English Dictionary for Everyday Use. Oxford University Press, New York **1992**.
162. Palmer J. Research Agenda for Landscape Perception, in Buhmann E., Ervin S. M. *Trends in Landscape Modelling, Proceedings at Anhalt University of Applied Sciences* **2003**.
163. Paukštytė – Šaknienė R. Gimimas ir krikščynos // Papročiai. Monografija. Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas 1. Kaunas **2007**: 10, 21.
164. Petrusis J. Gilūs randai (naudotų karjerų apželdinimas) // Mūsų gamta, Nr. 6 ir 7, **1969**.
165. Petrusis J. Gruzdietės darželis // Gimtasis kraštas Nr. 3 - 4. **1940**: 306 – 308.
166. Petrusis J. Želdynų projektavimas, įrengimas ir priežiūra. Vilnius **1978**: 30 – 61.
167. Pivoriūnienė E. Liaudies architektūros paminklų apskaita // Lietuvių liaudies architektūros paminklai ir jų apsauga. Mokslinės metodinės konferencijos pranešimų tezės. Vilnius **1975**: 9 – 11.
168. Pliūraitė N. Žemaitija // Lietuvos TSR liaudies buities muziejus. Vilnius **1977**: 28 – 29.
169. Postlethwaite, N. Edukologinių tyrimų metodologija: teorija ir praktika. Vilnius **1996**.
170. Pratorius M. *Deliciae Prussicae oder preussische Schaubuhne*. Berlin **1871**: 105 – 115.
171. PSRL Polnoje sobranije russkich lietopisei. II SPb. **1843**: 193.
172. Račkauskas K., Purvinas M. Gelbėkime liaudies palikimą // Literatūra ir menas Nr. 17., **1989**: 11
173. Rašymas, A.; Sapogovas, J.; Skučas, J. Informatikos pradmenys. Kainas **1993**.
174. RECL Information document: Report of the Expert Meeting on European Cultural Landscapes of Outstanding Universal Value, Vienna, Austria. 1996. World Heritage Committee, Paris **1996**: 80 – 89.
175. Riaubienė E. Kultūros paveldo verčių suvokimo ir vertinimo tendencijos. Urbanistika ir architektūra 24, **2000**: 4 – 11.

176. Roemer L. Doroga a zielen // Kształtowanie krajobrazu a ochrona przyrody. Warszawa **1975**: 727 - 735.
177. Root, M. *Philosophy of Social Science*. Oxford and Cambridge, **1993**: 65 - 80.
178. RTEM Information document: Report of Regional Thematic Expert Meeting on Cultural Landscapes in Eastern Europe, 29 September – 3 October 1999, Bialystok. World Heritage Committee, Paris **1999**: 15 - 20.
179. Schlapfer F., Roschewich A., Hanley N. Validation of stated preferences for public goods: a comparison of contingent valuation survey response and voting behaviour. *Ecological Economics* 51, **2004**: 10 – 15.
180. Shanin T. *Defining Peasants. Essays Concerning Rural Societies, Expolary Economies, and Learning from them in the Contemporary World*. Oxford, Cambridge **1990**: 26 – 27.
181. Smith, M.; Glass, G. *Research and Evaluation in Education and the Social Sciences*. New Jersey **1987**.
182. SRP *Scriptores Rerum Prussicarum II*. Leipzig **1863**: 661 – 710.
183. Strazdas J. *Darželio gėlės*. **1930**.
184. Survila R. Ūkininko ūkio kompleksinis tvarkymas. Rekomendacijos naujai ūkininko sodybai įkurti. Vilnius **1996**: 41 – 59.
185. SYP *Statistical Yearbook of the Republic of Poland*. Central Statistical Office. Warszawa **1998**: 688 - 690.
186. Šaknys Ž. B. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje. Lietuvos etnologija. T. 1. Vilnius **1996**: 18 - 19.
187. Ščepanskaja T. B. Nezemledelec v zemledelčeskoje derevne: Obriadovoje povedenije. – Etnokulturnije tradicii ruskogo selskogo naselenija XIX – načalo XX v. T. 1. Mockva **1990**: 12 - 15.
188. Šešelgis K., Urbelis M. Padriki kaimai Lietuvos TSR Nacionaliniame parke. II d. Vilnius **1980**: 7, 161.
189. Šešelgis K. Lietuvių liaudies architektūros paminklai I T. Zervynų kaimas. Vilnius **1974**: 7 – 16.
190. Šešelgis K. Lietuvių liaudies architektūros paminklai V T. Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai. Vilnius **1998**: 7 – 14.
191. Šešelgis K. Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra. II knyga. Vilnius, **1990**: 15 - 30.
192. Šešelgis K. Aplinkos apsauga. Vilnius, **1991**: 161 – 167.
193. Šimkūnaitė E. Gyvenimo receptai. Iš žiniuosės palikimo. Vilnius **2001**: 113, 318, 353 – 376.
194. TLE-2 Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. Vilnius **1986**: 170 – 172.
195. Tauras A. Grožis mūsų kaime. Vilnius **1971**.
196. Tauras A. Landšafto architektūra kaime. Vilnius **1974**: 19 – 34.
197. Tauras A. Landšafto erdvių kūrimas ir tvarkymas. Lietuvos Gamtos apsaugos draugija. Vilnius **1984**: 5 - 11.
198. Tetzner F. Haus und Hof der Litauer. Globus, LXXII. Braunsweig **1897**: 247 – 250.
199. Thomas J., Nelson J. *Research Methods in Physical Activity*. USA: Versa Press **1990**

200. Tloczek I. Kształtowanie terenów zieleni wiejskiej. Poradnik architekta. IUA. **1955**.
201. Tloczek I. Kształtowanie zieleni w krajobrazie wiejskim. Warszawa **1966**: 15 – 26, 93 – 109.
202. Tloczek I. Możliwości ochrony krajobrazu wiejskiego na Mazowszu // Ziemia Mazowiecka Nr 2/6, **1960**.
203. TPI Lietuvos Respublikos Teritorijų planavimo įstatymas Nr. I-1112, Vilnius **1995**.
204. Trainys K. Valstiečio sodybos tvarkymas. Vilnius **1991**: 8 – 12.
205. TŽŽ Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius **1969**: 765.
206. Unnerback A. Cultural historic values. Architectural conservation in Stockholm. Stockholm **1998**: 6 – 11.
207. Usačiovaitė E. Dangaus ir žemės simboliai lietuvių ornamentuose // Dangaus ir žemės simboliai. Senovės baltų kultūra. Vilnius, **1995**: 48 – 66.
208. Vaicekuskas A. Senoji religija ir mitologija // Tradicijos. Ilustruota Lietuvos enciklopedija. Kaunas **2006**: 20 - 22.
209. Vaidelienė J., Vaikelys J. Darželio gėlės. Kaunas **2001**: 9 – 70.
210. Vaidelienė J., Vaikelys J. Daugiametės gėlės. Kaunas **2003**: 40 – 63.
211. Valackienė, A. Sociologinis tyrimas: metodologija ir atlikimometodika. Technologija Kaunas **2002**.
212. Valuntaitė – Mickevičienė A. Vilkaviškio krašto kryžiai ir kryždirbiai. Vilnius, **2007**: 7 – 17.
213. Venskutonis V. Ūkininko sodas. Vilnius **1991**.
214. Vėlius N. Senovės baltų pasaulėžiūra. Vilnius **1983**: 117 - 127, 177 – 197.
215. Vėlyvis P., Jakučiūnaitė R., Pliūraitė N. Lietuvos TSR Liaudies buties muziejus. Vilnius **1977**: 4 – 10.
216. VIRS Valstybės ilgalaikės raidos strategiją Nr. IX-1187. Vilnius, **2002**
217. Višinskis P. Raštai. – Vilnius **1964**: 165 – 172.
218. Vyšniauskaitė A. Mūsų metai ir šventės. Kaunas **1993**: 136.
219. Vyšniauskaitė A. Lietuvio namai. Lietuvos liaudies kultūros centras. Vilnius **2004**: 9 - 15, 26.
220. Vyšniauskaitė A. Pagarba gamtai tradicinėje lietuvių kultūroje // Lietuvos želdynų ateitis. Mokslinė konferencija, skirta Palangos parko šimtmečiui. Vilnius **2001**: 13 – 16.
221. Widūnas W. S. Litauen in Vergangenheit und in Gegenwart. Tilsit **1916**.
222. Zaborski B. O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu. Prace Komisji Etnograficznej Akademii Umiejetnosci Nr. 1. Krakow **1927**.
223. Zaręba P. Planowanie zieleni i krajobrazu. Warszawa **1946**.
224. Zinkevičius Z., Luchtanas A., Česnys G. Tautos kilmė. Vilnius **2006**: 47 - 49.
225. Žumbakienė G. XX a. pradžios gėlių darželiai Varėnos rajone // Lietuvos TSR Liaudies buties muziejaus metodinė medžiaga. Rumšiškės **1982**: 62 – 66.
226. Žumbakienė G. Mažosios Lietuvos gėlių darželiai // Mūsų sodai Nr. 7. **1993**: 16 – 17.
227. Žumbakienė G. Gėlių darželiai // Dieveniškės. Vilnius **1995**: 274 – 281.
228. Žumbakienė G. Gėlių darželiai // Sintai. Vilnius **1996**: 157 – 171.

229. Žumbakienė G. Sodybų želdiniai // Sodyba ir tradicija. Kaunas **2006**: 5 - 7.
230. Žumbakienė G. Želdiniai // Vakarų Aukštaitijos tradicinė kaimo architektūra. Vilnius **2008**: 79 - 84.

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

Straipsniai Mokslinės informacijos instituto (ISI) pagrindinio sąrašo leidiniuose

1. Misius R. Melioracija kaip agrokraštotvarkinė priemonė // Vagos. Mokslo darbai. ISSN 1648-116X. 2006, nr. 73 (26). p. 78–83. [ISI Web of Science].

Straipsniai tarptautinėse duomenų bazėse referuojamuose leidiniuose

1. Misius R., Bučas J. Kaimo kraštovaizdžio apsauginių želdynų erdvinės sistemos formavimosi istoriniai aspektai // Vagos. Mokslo darbai. ISSN 1648 – 116X. 2009, nr. 82(35) p. 108-112. [CAB Abstracts, VINITI].
2. Misius R. The Need and Possibilities of Research on Planting Traditions in Lithuanian Countryside Farmsteads // The Spaces of Creation. Scholar Research Journal. ISSN 1822-1076. 2010, nr. 13. p. 63-77. [CEOL, EBASCO, Index Copernicus].
3. Misius R. Suvalkijos etnografinio regiono eksperimentinis senųjų vienkieminių sodybų želdinimo tradicijų tyrimas // Žemės ūkio mokslai / Agricultural Sciences. Mokslo darbai. ISSN 1392 – 0200. 2011 T. 18 nr. 1. p. 35 – 45. [CAB Abstracts].

Straipsniai kituose recenzuojamuose periodiniuose mokslo leidiniuose

1. Misius R. Tarpukario Lietuvos ūkininkų sodybų erdvių ir želdinių formavimo ypatumai // Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose 2005/2 / Kauno kolegija. ISSN 1822-1068. 2005, nr. 2. p. 69–74.
2. Misius R. XX a. pradžios ir tarpukario vienkieminių sodybų želdinimo tradicijos // Želdiniai ir jų dizainas. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilniaus kolegija,. ISBN 9955-519-46-0. 2005, p. 19-24.
3. Misius R. Lietuvos dvarų sodybų struktūra ir želdinimo tradicijos // Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose 2006/3. ISSN 1822-1068. 2006 nr. 3. p. 117–123.
4. Misius R. Etnografiniai Lietuvos kaimo sodybų želdinimo tyrimai // Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose 2007/4. ISSN 1822-7244. 2007, nr. 4. p. 141–145.

Publikacijos recenzuotoje tarptautinių ir Lietuvos mokslinių konferencijų pranešimų medžiagoje

1. Misius R. Vienkiemio sodyba kaip kraštovaizdžio elementas // Kraštovaizdžio vizualinė kokybė: 2002 m. spalio 25 d. Konferencijos pranešimų medžiaga / Kaunas, Technologija, 2002. ISBN 9955–09–292-0. p. 53–58.

2. Misius R. Žaliojo kultūros paveldo samprata // Lietuvos miestų želdynų formavimo strategija: 2004 m. balandžio 23-24 d. Respublikinės – praktinės konferencijos medžiaga. Klaipėdos verslo ir technologijų kolegija, 2004. ISBN 9986-848-44-X. p. 63 – 67.
3. Kauno miesto Aleksoto seniūnijos gyvenamosios aplinkos gatvių ir sodybų žalumos plotų tyrimai // Miestų želdynų formavimas – 2006: gatvės želdiniai. Tarptautinės mokslinės–praktinės konferencijos medžiaga. Klaipėda, 2006. . ISBN 9955-18-101-X . p. 76-79.
4. Misius R. Apsauginiai želdiniai ir dekoratyvieji augalai ekologiniame ūkyje. Leonardo da Vinci Bandomojo projekto Nr. LT/04/B/F/PP-171000 video konferencija. Studijų priemonių bandomieji nuotoliniai kursai. LŽŪU, 2006-12-04/08. www.lzuu.lt/nm/
5. Makūnas V., Misius R. Apsauginiai želdiniai ekologiniame ūkyje // Ekologinė žemdirbystė, sodininkystė ir daržininkystė. Dz. Kreišmane (Lat. ŽŪU, LV), P. Lazauskas (Liet. ŽŪU, LT) ir kiti. Kaunas, 2006. Profesinio mokymo studijų priemonė Baltijos šalių ekologinio žemės ūkio konsultantams. ISBN 9955-448-45-8. p. 30 – 35.
6. Makūnas V., Misius R. Dekoratyvieji augalai // Ekologinė žemdirbystė, sodininkystė ir daržininkystė. Dz. Kreišmane (Lat. ŽŪU, LV), P. Lazauskas (Liet. ŽŪU, LT) ir kiti. Kaunas, 2006. Profesinio mokymo studijų priemonė Baltijos šalių ekologinio žemės ūkio konsultantams. ISBN 9955-448-45-8. p. 86 – 89.
7. Makūnas V., Misius R. Protective plantations in organic farm // Organic Crop Production and Horticulture. Dz. Kreišmane (Lat. AU, LV), P. Lazauskas (Lith. AU, LT) at all. Kaunas, 2006. Vocational Training Study Material for Counsellors of OrganicAgriculture in Baltic States. ISBN 9955-448-44-X. p. 30 – 35.
8. Makūnas V., Misius R. Decorative plants // Organic Crop Production and Horticulture. Dz. Kreišmane (Lat. AU, LV), P. Lazauskas (Lith. AU, LT) at all. Kaunas, 2006. Vocational Training Study Material for Counsellors of OrganicAgriculture in Baltic States. ISBN 9955-448-44-X. p.
9. Misius R. Kaimo gyvenviečių sodybų želdinimo tyrimo problema // Respublikinė mokslinė konferencija „Dekotatyviųjų ir sodo augalų sortimento, technologijų ir aplinkos optimizavimas“: 2008 m. vasario 27 d. Mokslinių straipsnių rinkinys / Kauno kolegija, 2008. ISBN 978-9955-27-056-2. p. 44 – 47.

PRIEDAI

I priedas. Archyviniai sodybų planai

II priedas. Sodybų želdinimo tradicijų charakteristika

III priedas. Etninės kultūros paveldo objektų etnokultūrinės vertės identifikavimo kriterijų sistemos

IV priedas. Marijampolės apskrities gyventojų požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą ir sodybų želdinimo tradicijas vertinimo rezultatai

V priedas. Suvalkijos etnografinio regiono tirtų vienkieminių sodybų, įkurtų iki 1930 ir nuo 1930 iki 1940 metų, sąrašas

VI priedas. Tirtų sodybų planinių – erdvinių struktūrų ir jų želdyno elementų įvertinimo pagal nustatytus vertinimo kriterijus ir vertės požymius lentelė

VII priedas. Žodinio interviu klausimyno lentelė

VIII priedas. Savaimingos statybos senųjų vienkieminių sodybų, įkurtų 1820 – 1930 m., tyrimo rezultatai

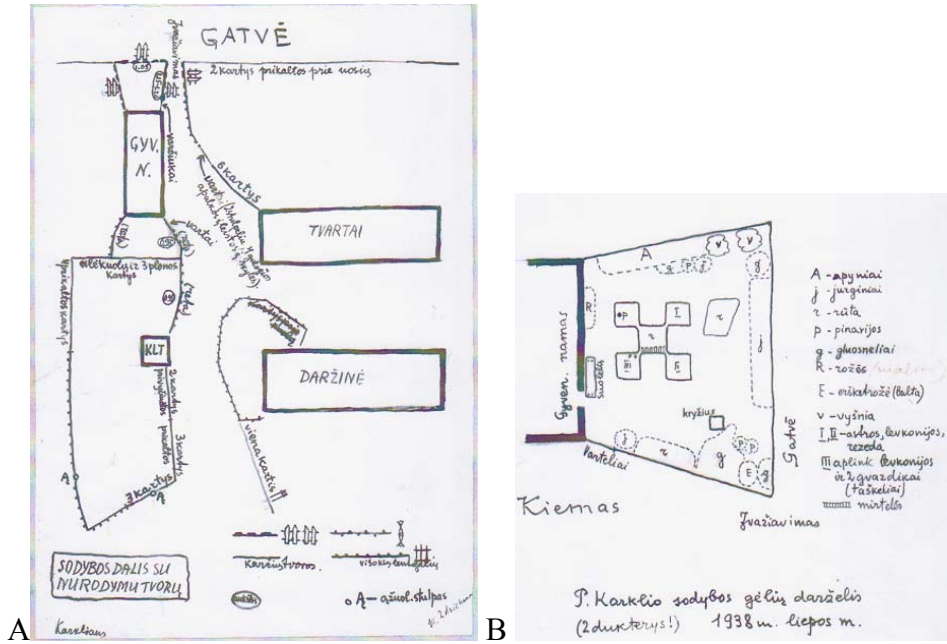
IX priedas. Planingos statybos vienkieminių sodybų, įkurtų 1930 – 1940 m., tyrimo rezultatai

X priedas. Tirtų sodybų, įkurtų 1820-1930 m. ir 1930-1940 m. laikotarpiais, planinių – erdvinių struktūrų ir jų želdynų elementų įvertinimo pagal nustatytus vertinimo kriterijus ir vertės požymius palyginamoji lentelė

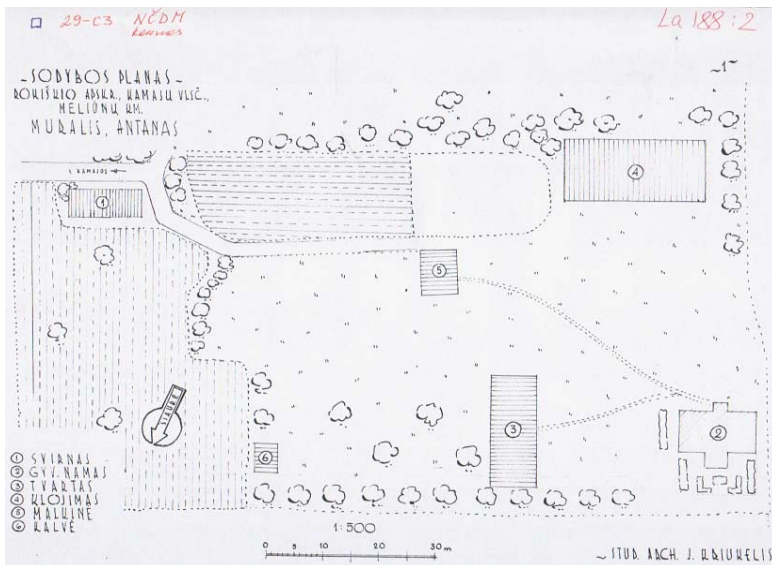
XI priedas. Želdynų projektavimo meninės raiškos priemonių santykio su projektavimo principais, taisyklėmis bei nuostatomis išsklotinė.

XII priedas. Uolinio kadagio (*Juniperus scopulorum* ‘Skyrocket’ metamo šešėlio kasvalandinio fotofiksavimo rezultatai.

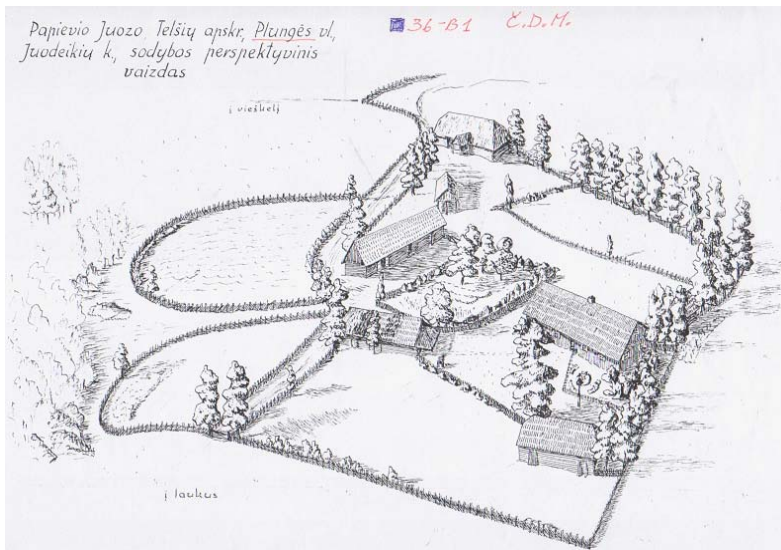
I priedas. Archyviniai sodybų planai

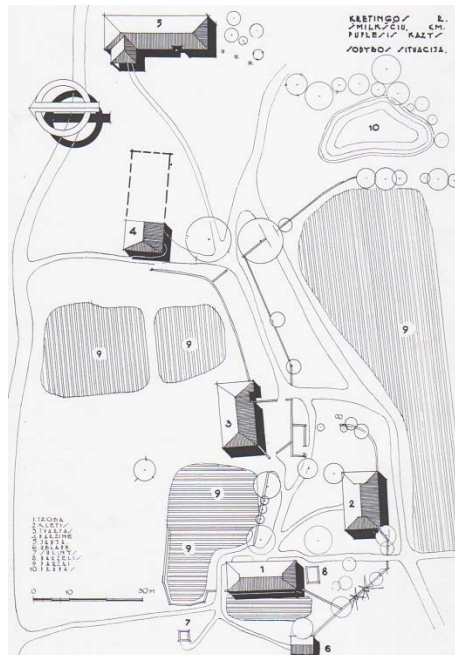
1 pav. Pašvitinio valsčiaus Želėlių kaimo P. Karkliaus sodybos plano fragmentai: A – sodybos dalies planas su tvorų tipais, B – gėlių darželio planas su gėlių ir krūmų sortimentu. (ŠAM, b. 13, 1938 m. situacija, braižyta Vl. Zdrichmano)

2 pav. Rokiškio apskrities Kamajų valsčiaus Meliūnų kaimo Antano Muralio sodybos planas. (NČDM, b. La 188:2, braižyta architekto J. Kriukelio, 1946 m.)

3 pav. Telšių apskrities Plungės valsčiaus Juodeikių kaimo valstiečio sodybos aksonometrinis piešinys. (NČDM, b. La 308:3, piešta V. Vainoriaus, 1939 m.)

4 pav. Kretingos rajono Šmulkščių kaimo Kazio Puplesio sodybos situacijos planas. (LIIES, b. 84, 1957 m., braižyta architekto V. Raginio, 1957 m.)

II priedas. Sodybų želdinimo tradicijų charakteristika

1 lentelė. Sodybų želdinimo tradicijų charakteristika Lietuvos kaimiškojo kraštovaizdžio istorinių tipų atžvilgiu

Kaimiškojo kraštovaizdžio istoriniai tipai	Sodybų želdinimo principai	Želdinimo tradicijos	Želdinimo tradicijų kaita	Želdinimo tradicijų kaitos veiksniai	Želdinimo tradicijų gyvybingumas
Ikivalakinis	Gamtiškumo	Pagoniškos	Pastovios, mažai kintančios	Krikščionybės įvedimas ir pagonybės draudimas	Reliktinės negyvybingos
Valakinis	Racionalumo	Etnokultūrinės	Sukurtos naujos	Valakinė reforma	Gyvybingos
Vienkiemis	Funkcionalumo	Etnokultūrinės	Toliau tobulinamos	Vienkieminė reforma	Gyvybingos
Kolūkinis	Generalizacijos	Bendrosios	Nyksta etnokultūrinės, išsivyrąja bendrosios	Kolektyvizacija ir ateistinė propaganda	Gyvybingiausios
Po nepriklausomybės atkūrimo	Etnokultūriškumo*	Etnokultūrinės	Atgaivinamos reliktinėse agrarinėse teritorijose	Žemės gražinimas savininkams	Gyvybingos
	Bendrafunkciškumo**	Bendrosios Modernėjančios	Modernizuojamos išplėtinės melioracijos labiausiai paveiktose agrarinėse teritorijose		Gyvybingos modernėjančios

*Ikisovietmečio reliktinėse agrarinėse teritorijose, kuriose dar išlikusios ir tęsiamos kraštotvarkinės tradicijos;

**Sovietmečio reliktinėse agrarinėse teritorijose, pertvarkytose konkurencingumo sąlygomis.

III priedas. Etninės kultūros paveldo objektų etnokultūrinės vertės identifikavimo kriterijų sistemos

1 lentelė. Saugoti vietose etnokultūrinio paveldo objektų etnokultūrinės vertės kriterijų ir vertės požymių identifikavimo sisteminis kompleksas

Verčių grupės	Vertės (kriterijai)	Vertės identifikavimo požymiai
KULTŪRINIŲ VERČIŲ GRUPĖ	Kultūrinė	1) Istorinis informatyvumas – vertybės sanklodos raida; istorinė, mokslinė, pažintinė reikšmė įvairioms kultūrinės veiklos sritims; 2) Formos ir struktūros brandumas – vertybės architektūrinė ir meninė reikšmė; 3) Autentiškumas – pirminė vertybės savastis, jo dokumentinė reikšmė; 4) Etnografiškumas – etnosos saviraiškos savitumas ir jos regioninis skirtumas.
	Kraštovaizdinė	1) Ekspozicinė galia – vertybės geografinė padėtis, teritorinė ir erdvinė situacija, vizualinis aktyvumas; 2) Istorinis ir ekologinis stabilumas – vertybės ir aplinkos ryšiai laike ir teritorijoje; 3) Kompozicinis raiškumas – vertybės ir aplinkos regimųjų ryšių kokybė.
	Raritarinė (unikalumo)	1) Universalus unikalumas – išskirtinumas ir retumas šalies mastu; 2) Regioninis unikalumas - išskirtinumas ir retumas etnoregiono mastu; 3) Lokalinis unikalumas - išskirtinumas ir retumas lokalinio teritorinio vieneto mastu.
	Etaloninė reprezentacija (tipiškumo)	Objekto priklausymas ir būdingumas kuriai nors vertybių vietai, grupei, tipui: 1) tipiškumas šalies mastu; 2) tipiškumas etnografinio regiono mastu; 3) tipiškumas lokalios vietovės mastu.
SOCIALINIŲ – EKONOMINIŲ VERČIŲ GRUPĖ	Visuomeninė	1) Filotopiškumas, parodantis šalies, regiono ar kitoki etninio vieneto bendruomenės meilę ir prieraišumą objektui; 2) Asociatyvumas, parodantis šalies, regiono ar kitokio etninio vieneto istorinės atminties lygį objektui: įprasminimas toponimikoje, folklore, literatūroje ir mene.
	Panaudojimo perspektyvos (funkcinė)	1) Realioji fizinė būklė, nusakanti vertybės ekonominio ir fizinio panaudojimo tikslingumą; 2) Teritorinė lokalizacija, nusakanti vertybės lankymo ir apžiūrėjimo vietoje galimybes ir propagavimo tikslingumą.

Sudaryta remiantis Etninės kultūros globos tarybos nutarimu (EKTN, 2004).

2 Lentelė. Architektūros paveldo objektų etnokultūrinės vertės identifikavimo kriterijų sistema

Verčių grupės	Vertinimo kriterijai (vertės)	Vertės identifikavimo požymiai
KULTŪRINIŲ VERČIŲ GRUPĖ	Istorinis	Informacinė objekto apimtis: 1) Istorinio laikotarpio materialinis ir dvasinis visuomenės gyvenimas; 2) Mokslo ir technikos lygis; 3) Žmonių kultūra ir pasaulėžiūra; 4) Buitis ir tradicijos.
	Memorialinis - asociatyvinis	Kai objektas tiesiogiai susijęs su: 1) Svarbiais istoriniais įvykiais; 2) Ryškių asmenybių gyvenimu ir veikla.
	Mokslinis	Objektas kaip potencialus mokslinės informacijos šaltinis: 1) Menotyrai; 2) Architektūros istorijai; 3) Archeologijai; 4) Etnografijai; 5) Kitoms mokslo kryptims.
	Estetinis	1) Objekto kūrybinio sumanymo ir architektūros formų vienovė; 2) Įvairialaikų pristatymų kompozicinis suderinamumas; 3) Objekto sąsajos su aplinka funkciniais ir kompoziciniais ryšiais bei prisiderinimo kokybė prie aplinkos.
	Etnografinis	1) Mastelių ir proporcijų darna; 2) Etnografinėi zonai puošybos elementų ir spalvų būdingumas; 3) Liaudies meno atributų gausa; 4) Kompozicinis raiškumas ir vientisumas; 5) Medžiagų ir vaizdo autentiškumas; 6) Statybos darbų lokalinis tipiškumas.
MATERIALI- NIŲ VERČIŲ GRUPĖ	Ekonominis	1) Ekonominės ir 2) Utilitarinės panaudojimo galimybės.
	Fiskalinis	Fiskalinė (piniginė) vertė.

Sudaryta remiantis Etninės kultūros globos tarybos nutarimu (EKTN, 2004).

3 lentelė. Nekilnojamojo kultūros paveldo paminklo ar vietos autentiškumo nustatymo kriterijų ir jų parametrų sistema

Kriterijai	Raiška ir elgesys	Vertės identifikavimo parametrai
Medžiagos autentiškumas	Raiška	1) Originali statybos medžiaga; 2) Istorinis sluoksniavimasis, pėdsakai bei žymės, atsiradę dėl reikšmingų istorinių laikotarpiu poveikio; Senėjimo procesas.
	Elgesys	1) Gerbti istorinę medžiagą; 2) Istorinėse teritorijose ar miestuose medžiaga reikštų fizines struktūras, audinį, iš kurio sudaryta teritorija.
Atlikimo autentiškumas	Raiška	Originalių statybos technologijų bei apdorojimo būdų substancija ir ženklai istorinėse konstrukcijose bei medžiagose.
	Elgesys	Gerbti originalaus atlikimo raišką tiek medžiagose, tiek struktūrinėse sistemose.
Formos autentiškumas	Raiška	1) <i>elementai</i> ar <i>aspektai</i> , kurie išreiškia <i>meninę, architektūrinę, inžinerinę</i> ar <i>funkcinę</i> paveldo objekto ir jo apsupties <i>formą</i> (originali prasmė bei teksto reikšmė; meninė ir funkcinė idėjos; memorialinis aspektas); 2) Istorinių vietų, teritorijų ar kraštovaizdžių forma siejama su platesniu kontekstu, atitinkančiu kiekvieną konkretų atvejį.
	Elgesys	Gerbti formos koncepcijas tokias, kokias išreiškia kompleksų istorinės formos.
Apsupties autentiškumas	Raiška	1) Paveldo vieta ar apsuptis, susijusi su statybos laikotarpiais; 2) Istoriniai parkai ar sodai; 3) Istorinis ar kultūrinis kraštovaizdis; 4) Miestovaizdžio vertė; 5) Darnos vertė
	Elgesys	1) Paveldo vieta ar apsuptis, susijusi su statybos laikotarpiu; 2) Palaikyti vietos ir jos apylinkių sąsajas.

Sudaryta remiantis B. M. Feilden ir J. Jokilehto Feilden, 1998.

IV priedas. Marijampolės apskrities gyventojų požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą ir sodybų želdinimo tradicijas vertinimo rezultatai

Pasirengimas gyventojų sociologinei apklausai:

Anketinei apklausai pasirinkus Marijampolės apskrities teritoriją, buvo nustatytas respondentų imties dydžis ir jų socialinė – demografinė charakteristika.

Gyventojų požiūrių vertinimo rezultatai:

Marijampolės apskrities gyventojų požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą vertinimo apklausa vyko 2010 metų balandžio – gegužės mėnesiais. Buvo išdalinta 250 anketų, iš kurių gražintos 196 užpildytos anketos. Gražintų anketų procentas atitinka vykdomoms sociologinėms apklausoms patikimumo keliamais reikalavimams. Apklaustųjų pasiskirstymas pagal demografinius duomenis atitinka pasiskirstymą atrankos modelyje.

Įvertinus gautus apklausos rezultatus, buvo nustatyti ryšiai tarp respondentų demografinių rodiklių ir požiūrių į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą bei valstiečio sodybos želdyną bei atliktas respondentų ir ekspertų atsakymų į apklausos anketos klausimus palyginimas.

Respondentų ir ekspertų atsakymų į apklausos anketos klausimus palyginimas. Ekspertinei apklausai buvo parinkti specialistai, dirbantys etninės kultūros apsaugos, paminklosaugos ir kraštotvarkos srityse bei šiais klausimais turintys žinių ir patyrimo. Išanalizavus ir palyginus respondentų bei ekspertų atsakymus į vertinimo anketoje pateiktus klausimus apie požiūrius į nekilnojamąjį etninės kultūros paveldą ir sodybų želdinimo tradicijas, didesnių prieštaravimų nenustatyta. Ekspertai ryžtingiau reiškė savo nuomonę ir griežčiau vertino anketoje pateiktus teiginius, pavyzdžiui, vertinant dabartinę bendrą Lietuvos etnokultūrinio paveldo būklę (K 1.1.): 51 proc. respondentų įvertino kaip vidutinę, 22,9 proc. – kaip blogą ir 14,2 proc. – kaip gerą, tuo tarpu ekspertai etnokultūrinio paveldo būklę įvertino kaip vidutinę – 26,7 proc., blogą – 40,0 proc. ir labai blogą – 26,7 proc. Tik 6,7 proc. ekspertų dabartinę etnokultūrinio paveldo būklę įvertino kaip gerą (IV priedo 15 lentelė). Ekspertai pageidautų, kad etnokultūros paveldo išsaugojimui būtų skiriama daugiau lėšų – 53, 3 proc. (respondentai – 38,8 proc.) ir papildomų priemonių – 86,8 proc., respondentai – 75,5 proc. (IV priedo 16 lentelė).

Respondentų nuomonė apie tai, ar etnokultūrinio paveldo apsauga yra kliūtis etninio regiono ekonominiam vystimuisi, pasiskirstė gana tolygiai: „tikrai taip“ - 23,5 proc., „labiau taip, negu ne“ - 21,4 proc., „labiau ne, negu taip“ - 17,4 proc., „tikrai ne“ - 22,4 proc., „negali pasakyti“ - 15,8 proc. Ekspertai mano, kad etnokultūrinio paveldo apsauga nėra kliūtis etninio regiono ekonominiam vystimuisi: „tikrai ne“ - 66,7 proc. ir „labiau ne, negu taip“ - 26,7 proc., „tikrai taip“ atsakė tik 6,7 proc. ekspertų. Šioje vietoje galima konstatuoti, kad respondentų ir ekspertų lūkesčiai etninės kultūros apsaugos srityje nesutapo. Respondentai norėtų liberalesnių etninės kultūros objektų apsaugos įstatymų.

Pagrindinių teiginių apie valstiečio sodybos želdyną, kaip žaliąjį etnokultūros paveldą (K 2.3.), Lietuvos kaimiškajam kraštovaizdžiui suteikiantį etnokultūrinį savitumą grupėje, sudėjus tiek respondentų, tiek ekspertų atsakymus „tikrai taip“ ir „labiau taip, negi ne“, visų teiginių vertinimas viršija 80 proc. (IV priedo 17

lentelė). *Taigi atlikus respondentų ir ekspertų atsakymų į apklausos anketos klausimus palyginamąją analizę, didesnių skirtumų nenustatyta, todėl galima teigti, kad respondentų ir ekspertų apklausos rezultatai patvirtino darbe ir anketoje pateiktą teiginių ir nuostatų pagrįstumą, respondentų apklausos rezultatų objektyvumą, patikimumą bei reprezentatyvumą.*

1 lentelė. Etnokultūros paveldo objektų būklės vertinimo palyginimas tarp respondentų, gyvenančių mieste ir kaimo vietovėse

Eil. Nr.	Vertinimas	Respondentai			
		Gyvenantys mieste		Gyvenantys kaimo vietovėse	
		Resp.	Proc.	Resp.	Proc.
1.	Labai gera	-	-	3	2,6
2.	Gera	7	8,9	20	17,1
3.	Vidutinė	42	53,2	58	49,6
4.	Bloga	25	31,6	22	18,8
5.	Labai bloga	5	6,3	11	9,4
6.	Negaliu pasakyti	-	-	3	2,6
<i>Respondentų skaičius:</i>		79	100	117	100

2 lentelė. Respondentų ir ekspertų šiuo metu Lietuvoje esančios bendros etnokultūrinio paveldo būklės vertinimų palyginimas (K 1.1.)

Eil. Nr.	Vertinimo lygis	Respondentų vertinimas		Ekspertų vertinimas	
		Resp.	Proc.	Eksp.	Proc.
1.	Labai geras	3	1,5	-	-
2.	Geras	28	14,3	1	6,7
3.	Vidutinis	100	51,2	4	26,7
4.	Blogas	45	23,0	6	40,0
5.	Labai blogas	17	8,7	4	26,7
6.	Negaliu pasakyti	3	1,5	-	-

3 lentelė. Respondentų ir ekspertų nuomonių palyginimas apie etnokultūriniam paveldui skiriamą dėmesį ir jo objektų saugojimą bei tvarkymą (K 1.2.)

Vertintojai	Tikrai taip		Labiau taip, negu ne		Labiau ne, negu taip		Tikrai ne		Negaliu pasakyti	
	Resp	%	Resp	%	Resp	%	Resp	%	Resp	%
1 klausimas: Dabartiniu metu valstybė skiria pakankamai dėmesio ir lėšų etnokultūrinio paveldo išsaugojimui										
Ekspertai	-	-	1	6,7	6	40,0	8	53,3	-	-
Respondentai	19	9,7	21	10,7	72	36,7	76	38,8	8	4,1
2 klausimas: Valstybė turėtų dėti daugiau pastangų ir papildomų priemonių išsaugant etnokultūrinį paveldą										
Ekspertai	13	86,7	2	13,3	-	-	-	-	-	-
Respondentai	148	75,5	42	21,4	4	2,04	2	1,02	-	-
5 klausimas: Etnokultūrinio paveldo apsauga dažnai yra kliūtis etnoregiono ekonominiams vystymuisi										
Ekspertai	1	6,7	-	-	4	26,7	10	66,7	-	-
Respondentai	46	23,5	42	21,4	34	17,4	44	22,4	31	15,8

4 lentelė. Ekspertų ir respondentų vertinimų apie valstiečio sodybos želdyną, kaip žaliąjį etnokultūros paveldą, palyginimas (K 2.3.)

Vertintojai	Tikrai taip		Labiau taip, negu ne		Labiau ne, negu taip		Tikrai ne		Negaliu pasakyti	
	Resp	%	Resp	%	Resp	%	Resp	%	Resp	%
1 klausimas: Kaimiškojo kraštovaizdžio išskirtinės vertės požymis yra jo <i>savitumas</i> , kurio išsaugojimo problema aktuali ne tik Lietuvai, bet ir Europos valstybėms										
Ekspertai	12	80,0	2	13,3	-	-	-	-	1	6,7
Respondentai	122	62,2	52	26,5	14	7,14	3	1,53	5	2,55
2 klausimas: Kaimiškojo kraštovaizdžio atstatymas, tvarkymas ir formavimas siekiant išsaugoti jo etnokultūrinę <i>savastį</i> , yra vienas svarbiausių valstybės tikslų										
Ekspertai	6	40,0	6	40,0	1	6,7	1	6,7	1	6,7
Respondentai	92	47,0	57	29,1	25	12,8	17	8,67	5	2,55
3 klausimas: Kaimiškojo kraštovaizdžio nacionalinis ir etnoregioninis savitumas labai svarbus krašto kultūrai, identitetui išsaugoti, Lietuvos įvaizdžiui ir patrauklumui didinti.										
Ekspertai	11	73,3	4	26,7	-	-	-	-	-	-
Respondentai	142	72,4	47	24,0	3	1,53	-	-	4	2,04
4 klausimas: Vienas pagrindinių etnoregioninio bei nacionalinio kaimiškojo kraštovaizdžio formantų yra augalais (želdiniais) apželdintos valstiečių sodybos										
Ekspertai	10	66,7	5	33,3	-	-	-	-	-	-
Respondentai	103	52,6	75	38,3	10	5,1	-	-	8	4,08
5 klausimas: Mūsų šalyje etninė kultūra suvokiama sodybos kontekste, padeda išlaikyti tautinį tapatumą, kaimiškojo kraštovaizdžio nacionalinį ir etnokultūrinį savitumą										
Ekspertai	10	66,7	3	20,0	1	6,7	-	-	1	6,7
Respondentai	118	60,2	66	33,7	3	1,53	4	2,04	5	2,55
6 klausimas: Sodybos biokomponentas – želdynas, turintis etninio savitumo bruožų, sodybai bei kaimiškojo kraštovaizdžio kompozicijai suteikia etnokultūrinę vertę										
Ekspertai	11	73,3	4	26,7	-	-	-	-	-	-
Respondentai	103	52,6	77	39,3	5	2,55	-	-	12	6,12
7 klausimas: Etnoregionų sodybų želdynai, kaip etnokultūriniai biokomponentai, turėtų būti įtraukti į sisteminės atrankos etnokultūrinės vertės identifikavimo požymius										
Ekspertai	8	53,3	5	33,3	1	6,7	-	-	1	6,7
Respondentai	97	49,5	62	31,6	8	4,08	-	-	29	14,8
8 klausimas: Etnografinės sodybos želdynas turėtų būti pripažintas <i>etnokultūrine vertybe</i> , vienu iš sodybos ir kaimiškojo kraštovaizdžio <i>etnokultūrinės vertės identifikavimo požymių</i> , saugomas kartu su etnoarchitektūriniu kompleksu ir laikomas neatskiriama jo dalimi.										
Ekspertai	12	80,0	2	13,3	1	6,7	-	-	-	-
Respondentai	114	58,2	64	32,7	5	2,55	-	-	13	6,6
9 klausimas: Struktūriniu, estetiniu ir socialiniu požiūriu vietiniais augalais apželdintos ir valstybės saugomos valstiečio sodybos <i>želdynas</i> turėtų būti vadinamas <i>žaliuoju etnokultūros paveldu</i> , iš kurio istorinėje retrospektyvoje išsivystė ir kiti želdynų tipai										
Ekspertai	10	66,7	4	26,7	1	6,7	-	-	-	-
Respondentai	125	63,8	49	25,0	3	1,53	1	0,51	18	9,18

V priedas. Suvalkijos etnografinio regiono tirtų vienkiaminių sodybų, įkurtų iki 1930 ir nuo 1930 iki 1940 metų, sąrašas.

Eil. Nr.	Kodas	Rajonas/ /savivaldybė	Kaimas	Savininkas/ /Įkūrėjas	Įkūrimo metai
Sodybos įkurtos iki 1930 m.					
1	89-C4	Šakių	Rukšniai	J. Mačiulis	1885
2	89-D3	Šakių	Liepalotai	J. Sederevičius	1920
3	89-D4	Šakių	Panoviai	E. Valuckaitė	1910
4	90-C3	Šakių	Gerdžiai	J. ir J. Matusevičiai	1910
5	101-C2	Šakių	Trakiniai	S. ir J. Prapuoleniai	1916
6	91-C4	Kazlų Rūdos	Sarapiniai	S. ir A. Sarapiniai	1880
7	103-C3	Kazlų Rūdos	Senovė	D. ir G. Karaičiai	1918
8	103-D3	Kazlų Rūdos	Pributkė	M. Sakavičius	1918
9	91-D3	Kauno	Papiškiai	A. ir M. Venckūnai	1900
10	92-A4	Kauno	Pypliai	D. Tamulionienė	1918
11	103-E2	Kauno	Tvariškiai	M. Aleksienė	1907
12	104-B1	Kauno	Sakalai	J. ir M. Kapočiai	1912
13	104-B1	Kauno	Telečiai	Z. Nėnius	1867
14	104-B2	Kauno	Mastaičiai	P. ir M. Bruzgai	1919
15	104-B2	Kauno	Ilgakiemis	P. Markauskas	1920
16	104-C2	Kauno	Piliuona	J. ir O. Kriauciūnai	1926
17	101-B2	Vilkaviškio	Slabadai	L. Botyrinė	1900
18	101-B4	Vilkaviškio	Šiaudiniškiai	M. Brazauskaitė	1870
19	102-B3	Vilkaviškio	Parausiai	P. Brunza	1855
20	102-B4	Vilkaviškio	Naudžiai	S. ir M. Rimšos	1900
21	111-B1	Vilkaviškio	Būdviečių	A. Savickienė	1900
22	111-B2	Vilkaviškio	Vidgiriai	K. Burinskas	1920
23	111-B2	Vilkaviškio	Vidgiriai	U. Bindokienė	1928
24	111-B2	Vilkaviškio	Vidgiriai	P. Grinius	1920
25	111-B2	Vilkaviškio	Vidugiriai	S. ir K. Burinskai	1920
26	111-B2	Vilkaviškio	Ožkabalai	Jonas Basanavičius	XIXa.
27	102-C4	Marijampolės	Sasnava	J. Lubikas	1900
28	103-D4	Marijampolės	Aukštoji	S. Augustanavičienė	1924
29	112-B2	Marijampolės	Vidgiriai	A. Balšaitienė	1900
30	112-C2	Marijampolės	Dambrauka	J. Savičienė	1923
31	113-D2	Marijampolės	Padvariškiai	A. J. Stadalninkai	1850
32	112-B3	Kalvarijos	Kamšai	T. ir K. Kašiai	1760
33	112-B4	Kalvarijos	Susninkai	V. Bubnienė	1929
34	112-B4	Kalvarijos	Susninkai	B. G. Dambrauskai	1900
35	112-B4	Kalvarijos	Ivantiškiai	I. ir R. Sakavičiai	1920
36	112-B4	Kalvarijos	Vicentiškiai	M. J. Dabulevičiai	1914
37	112-C4	Kalvarijos	Kamšai	S. Meškeliavičienė	1840
38	103-E3	Prienuų	Meškynai	E. Šartnerienė	1897
39	104-A4	Prienuų	Senaūtis	P. Zujus	1915
40	114-B2	Prienuų	Naravai	G. Samišinaitė	1916
Sodybos, įkurtos 1930 – 1940 m.					
41	88-B2	Šakių	Grinaičiai	L. ir S. Šlederiai	1940
42	90-B2	Šakių	Jotyškiai II	A. ir A. Petraičiai	1938
43	90-B4	Šakių	Zygmantai	S. Adomaitytė	1936
44	90-C2	Šakių	Gerdžiai	T. Sinkevičiūtė	1931
45	91-D2	Šakių	Mikytai	A. ir A. Vilčinskai	1936

46	102-C3	Kazlų Rūdos	Vitkiškė	G. Valionienė	1933
47	103-C1	Kazlų Rūdos	Kardokai	L. Gurskienė	1929
48	103-C2	Kazlų Rūdos	Kazlų Rūda	J. ir O. Kudžmai	1939
49	103-C2	Kazlų Rūdos	Kazlai	P. ir M. Javaišai	1937
50	103-D3	Kazlų Rūdos	Gudeliai	A. Stankevičius	1880
51	91-E4	Kauno	Vilemai	V. ir J. Sinkevičiai	1930
52	91-D3	Kauno	Kuras	I. Biržienė	1940
53	93-C4	Kauno	Žiegždriai	V. Dovidavičius	1940
54	104-B1	Kauno	Jonučiai	P. ir M. Jankai	1940
55	104-B1	Kauno	Kampiškiai	A. ir J. Vainauskai	1940
56	104-B2	Kauno	Pajiesys	J. Jakučionis	1930
57	104-B2	Kauno	Pagiriai	J. ir A. Petrauskai	1925
58	104-B2	Kauno	Girininkai	A. ir J. Grybauskai	1931
59	104-C1	Kauno	Samyliai	A. ir K. Vilimai	1933
60	101-B3	Vilkaviškio	Žyniai	K. O. Lydekai	1930
61	101-C3	Vilkaviškio	Teiberiai	A. Luišys	1940
62	102-A3	Vilkaviškio	Jurkšai	O. Žilinskienė	1937
63	110-A1	Vilkaviškio	Ančlaukys	O. V. Ražinskai	1940
64	111-B1	Vilkaviškio	Vaišvilai	U. ir J. Krakauskai	1930
65	111-B2	Vilkaviškio	Vidgiriai	A. Eruckas	1930
66	112-A2	Vilkaviškio	Keturvalakiai	J. ir T. Melninkai	1935
67	101-C4	Vilkaviškio	Vilkaviškis	G. Lekešytė	1932
68	102-C3	Marijampolės	Gavaltuva	M. ir P. Samuoliai	1935
69	102-C3	Marijampolės	Nendriniai	J. ir A. Rutkauskai	1931
70	112-B3	Marijampolės	Pasūduonys	P. ir M. Stankevičiai	1930
71	112-C2	Marijampolės	Baraginė	V. ir K. Zubavičiai	1938
72	112-C4	Marijampolės	Naujiena	J. ir K. Bendoriai	1930
73	113-D2	Marijampolės	Šventragis	A. Paplauskas	1935
74	113-C3	Marijampolės	Gudupiai	J. ir I. Budriai	1937
75	112-A3	Kalvarijos	Naujienėlė	V. Mackevičienė	1930
76	112-B3	Kalvarijos	Šleinės	A. ir E. Barkauskai	1930
77	104-B3	Prienų	Kelmynai	A. ir K. artusevičiai	1931
78	104-B4	Prienų	Bagrėnas	B. Skaudžius	1931
79	113-E2	Prienų	Skirptiškė	M. ir J. Dagiai	1919
80	114-C1	Prienų	Kampiškiai	O. Padriežienė	1940

Pastaba: sodybos kodo pirmasis skaičius žymi Lietuvos kelių atlaso puslapį, o raidės ir skaičiaus derinys – nurodyto puslapio kvadrato numerį.

VI priedas. Tirtų sodybų planinių – erdvinių struktūrų ir jų želdyno elementų įvertinimo pagal nustatytus vertinimo kriterijus ir vertės požymius lentelė

Lentelės Nr.....

Etnografinis regionas.....

Kraštovaizdžio istorinis periodas.....

Kaimo gyvenvietės tipas.....

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Sodybos Indeksas Vertės požymiai														Išviso	Proc.	Pastabos
1	Sodybos planas	Laisvas																
		Reguliarus																
		Mišrus																
2	Kiemai	Gerasis																
		Ūkinis																
		Gamybinis																
3	Želdinių kompozicija	Padrika																
		Laisvaplėnė																
		Reguliari																
		Mišri																
4	Želdinimo intensyvumas	Želdinių plotas, kv. m.																
		Sodybos plotas, kv. m.																
		Želdinimo intensyv., proc.																
5	Medžių sortimentas	Paprastasis ažuolas (<i>Qercus robur</i> L.)																
		Baltalksnis (<i>Alnus incana</i> (L.) Moench)																
		Karpotasis beržas (<i>Betula pendula</i> Roth)																
		Paprastasis bukas (<i>Fagus sylvatica</i> L.)																
		Paprastoji eglė (<i>Picea abies</i> (L.) H. Karst.)																
		Baltasis gluosnis (<i>Salix alba</i> L.)																
		Kalninė guoba (<i>Ulmus glabra</i> Huds.)																
		Juodalksnis (<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaerth.)																
		Paprastasis kadagys (<i>Juniperus communis</i> L.)																
		Paprastasis kaštonas (<i>Aesculus hippocastanum</i> L.)																
		Paprastasis klevas																

VII priedas. Žodinio interviu klausimyno lentelė

	Sodybos indeksas.....
	Etnoregionas.....
ŽODINIS INTERVIU	Rajonas.....
	Kaimas.....
	Gyvenvietės tipas.....
	Sodybos įkūrimo metai.....

IVADINĖ DALIS

Informacija apie objektą:

Eil. Nr.	Pokalbio tema	Turinys
1	Objekto metrika	
2	Objekto istorija	

PAGRINDINĖ DALIS

I skyrius

1.1. Bendro pobūdžio komentarai

Eil. Nr.	Pokalbio tema	Turinys
1	Sodybos struktūra	
2	Sodybos elementai	
3	Kompoziciniai aspektai sodyboje	
4	Tarpelementiniai ryšiai sodyboje	

1.2. Sodybos želdinimo kompoziciniai sprendimai

1.2.1. Apsauginių želdinių mišinimas:

Eil. Nr.	Pokalbio tema	Turinys
1	Vienarūšių medžių ar krūmų sodinimas eilėmis (tik ąžuolai, klevai, liepos ar vyšnios ir kt.)	
2	Medžių ir krūmų ritmiškas mišinimas eilėse (ąžuolas – lazdynas – ąžuolas – lazdynas, arba ąžuolas – klevas ir an.)	
3	Tik medžių ar medžių ir krūmų aritmiškas mišinimas eilėse (6 ąžuolai, 3 liepos, 2 ąžuolai, 1 liepa, 4 ąžuolai, 1 liepa, 3 ąžuolai, 5 liepos ir t.t.)	
4	Vienarūšių ar mišrėtų apsauginių želdinių juostų sodinimas	
5	Vienarūšių ar mišrių apsauginių želdinių sodinimo priežastys	

1.2.2. Gelių darželių kompoziciniai ir paprotiniai aspektai:

Eil. Nr.	Pokalbio tema	Turinys
1	Faktoriai, lėmę gelių darželio (dekoratyvinio sodo) kompoziciją, lysvelių kraštų tvirtinimą	
2	Gelių lysvelių kompozicijos sąsajos su liaudies kosmologija (mėnulio fazių ir saulės disko formos lysvelės, jų kompozicija)	
3	Gelių (rūtų) darželio vaidmuo vaiko gimtuvėse (pirmojo prausimo vandens išpilimas, placentos pakasimas ir kitos	

	apeigos), krikštynose, piršlybose (žirgo rišimas prie gėlių darželio tvoros), vestuvėse (jaunosios atsisveikinimas su rūtelėmis), laidotuvėse ir kt.	
4	Papročiai, apeigos ir prietarai, susiję su gėlėmis, gėlių darželių ir jo kompozicija	
5	Gėlių darželis ir gėlės krikščioniškose šventėse ir jų apeigose	
6	Gėlės, auginamos interjere ir jų paskirtis	

1.2.3. Memorialiniai paminklai sodyboje:

Eil. Nr.	Pokalbio tema	Turinys
1	Medinio kryžiaus statymas gėlių darželyje, švariajame kieme ar kitoje sodybos (ir ne tik) vietoje, jo puošimas augalais	
2	kiti memorialiniai paminklai sodyboje, jiems vietos parinkimas ir puošimas augalais, sąsajos su pagonybe (stogastulpiai, koplytstulpiai, koplytėlės ant akmenų ar kitokio pamato, koplytėlės medyje)	

II skyrius.

2.1. Valstiečių pagoniškoji dvasinė kultūra

2.1.1. Liaudies mitologija, kosmologija ir tautosaka:

Eil. Nr.	Pokalbio tema	Turinys
1	Mitai, sakmės, padavimai, pasakos, pasakojimai apie augalus, žmogaus ir gamtos tarpusavio santykius	
2	Pasaulio medis – kaip senovinis Visatos modelis	
3	Pasakojimai apie Saulės, Mėnulio, žvaigždžių sąsajas su augalais, žmogaus gyvenimu ir gyvenamąja aplinka (kosmologija, antropomorfiškumas, Mėnulio fazių kaitos įtaka augalams ir žmogui)	
4	Stichija ir gamtos reiškiniai (ugnis, vanduo, žaibas, vėjas, šaltis ir kt.)	
5	Žemės šventumas (visa kas gyva ir negyva – kyla iš sakralios Žemės)	
6	Pagoniškieji dievai, demonai ir dvasios, jų santykiai su augalais ir žmonėmis	
7	Pasakojimai apie buvusias ir išlikusias iki mūsų dienų šventąsias vietas ir objektus: Šventus medžius ir gojus, akmenis, šaltinius, laukus ir kt.	
8	Pasakos, padavimai ir pasakojimai apie medžius, jų tarpusavio ir žmogaus santykius (medžių antropomorfiškumas, Medžių Močia)	
9	Medžio su gandrų žiedu ir gandrais pagoniškoji raiška (Pasaulio ar Gyvybės medžio simbolis, gandrai savo kleketavimu atbaidantys piktąsias dvasias, demonus ir pan.)	

2.1.2. Medžio sakralumas žmogaus gyvenimo ciklo apeigose:

Eil. Nr.	Pokalbio tema	Turinys
1	Vaikui gimus – sodinti medį: berniukui – ažuolą, uosį, beržą, klevą, šermukšni; mergaitei – liepą, obelį, kriaušę, vyšnią, eglę	

2	Kadagys, eglė, beržas, kiti medžiai ar jų šakelė gyvųjų ir mirusiųjų santykiuose (laidojimo apeigose, sodinant atminimo medį mirusiajam ir kt.)	
---	---	--

2.1.3. Medis valstiečių kalendorinio ciklo apeigose:

Eil. Nr.	Pokalbio tema	Turinys
1	Medis maginėse apeigose pirmą kartą išgenant gyvulius į ganyklą	
2	Medis ir kiti augalai dirvos arimo, sėjos, šienapjūties, rugiapjūties bei kitų darbų pradžios ir pabaigos apeigose ir magiškuose veiksmuose	
3	medžio ir kitų augalų panaudojimas pagoniškos ir krikščioniškos šventės (Lygiadienio, Kūčių, Šv. Kalėdų, Verbų Sekmadienio ir Šv. Velykų, Sekminių, Joninių, Žolinių ir kitų švenčių apeigose)	

2.1.4. Medis – kaip vėlių buveinė:

Eil. Nr.	Pokalbio tema	Turinys
1	Pasakos, padavimai ir pasakojimai apie vėlių įsikūnijimą medžiuose (vėlės girgždančiuose medžiuose, vaismedžiuose, kapinių medžiuose; vyrų vėlių įsikūnijimas vyriškuose medžiuose, moterų – moteriškuose)	
2	Žmogaus santykis su medžiais, kuriuose įsikūnijusios vėlės (leidžiama ar draudžiama juos laužyti, niokoti, kirsti, iš jų gaminti kurą ir kūrenti)	
3	vėlės koplytstulpiuose, pakabinamose į medžius koplytėlėse, inkiluose paukščiams ir kitur	

2.1.5. Medžio ir kitų augalų magiškumo apraiškos:

Eil. Nr.	Pokalbio tema	Turinys
1	koks ir kurioje sodybos vietoje (sodybos kampe, prie vartų ar vartelių, prie namo kampo ar galo, kitoje vietoje) pasodintas medis, krūmas ar gėlė įgauna apsauginių magiškų galių ir nuo ko apsaugo arba atvirkščiai	
2	\Kokių medžių, krūmų ir gėlių vengė sodinti sodyboje, kurioje vietoje ir kodėl	
3	Proginio medžio sodinimas įkūrus sodybą, pastačius namą, išsigydžius sunkią ligą ar kito įvykio atminimui, kaip apsaugai nuo pikto	

BAIGIAMOJI DALIS

Apklausė.....

Pasakojo.....

Apklausos data

VIII priedas. Savaimingos statybos senųjų vienkieminių sodybų, įkurtų 1820 – 1930 m., tyrimo rezultatai

1 lentelė. Sodybų planinės – erdvinės struktūros vertinimas

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Kodas	Vertės požymis	1820-1930 m.	
				Vnt.	Proc.
1	Sodybos planas	001	Laisvas	1	2,5
		002	Reguliarus	34	85,0
		003	Reguliarus, su padrikumo elementais	5	12,5
2	Kiemai	004	Švarusis	40	100,0
		005	Ūkinis	40	100,0
		006	Gamybinis	10	25,0
3	Želdinių kompozicija	007	Padrika	8	20,0
		007a	Laisvaplėnė	-	-
		008	Reguliari	13	32,0
		009	Mišri	19	48,0
4	Želdinimo intensyvumas	012	Želdinimo intensyvumas	-	47,0

2 lentelė. Sodybų struktūrinių elementų tyrimo rezultatų tarp Suvalkijos etnografinio regiono rajonų ir savivaldybių palyginimas (1820 – 1930 m.)

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Suvalkijos etnografinio regiono rajonų ir savivaldybių pavadinimai						
		Šakių rajonas	Kazlų Rūdos savivaldybė	Kauno rajono dalis	Vilkaviškio rajonas	Marijampolės rajonas	Kalvarijos savivaldybė	Prienų rajonas
1	Gamybinis kiemas, proc.	-	-	-	60	25	50	-
2	Sodybų vidutinis plotas, ha	0,55	0,40	0,75	0,75	0,75	0,35	0,62
3	Sodybų želdinimo intensyvumas, proc.	47,0	31,0	54,0	47,0	43,0	48,0	55,0
4	Dekoratyviniai sodai	60,0 proc. aptverti ir reguliarūs	Neaptverti ir neryškūs	Neaptverti ir neryškūs	50,0 proc. aptverti ir reguliarūs	Nedideli, dažniausiai aptverti	66,0 proc. aptverti ir reguliarūs; 33,0 proc. mišrūs	Mažai išryškinti, kompozicija reguliari ar mišri
5	Vaismedžių sodai, vaismedžių sk.	Maži (5-10), Vidutiniai (11-15)	Maži (5-10), Vidutiniai (11-15)	Dideli (16-20), Labai dideli (virš 21)	Dideli (16-20), Labai dideli (virš 21)	Dideli (16-20), Labai dideli (virš 21)	Maži (5-10), Vidutiniai (11-15)	Vidutiniai (11-15)
6	Daržai sodybos ribose, proc.	40,0	Dažnai neapibrėžta sodybos riba	57,0	40,0	40,0	100,0	-
7	Siluetų vientisumas, proc.	60,0	Padriki	57,0	61,0	50,0	90,0	80,0

3 lentelė. Sumedėjusių dekoratyviųjų augalų asortimento vertinimas

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Kodas	Vertės požymis	1820-1930 m.	
				Vnt.	Proc.
5	Medžių sortimentas	013	<i>Paprastasis qžuolas (Quercus robur L.)</i>	31	77,0
		014	Baltalksnis (<i>Alnus incana (L.) Moench</i>)	3	7,0
		015	Karpotasis beržas (<i>Betula pendula Roth</i>)	21	52,0
		016	Paprastasis bukas (<i>Fagus sylvatica L.</i>)	-	-
		017	Paprastoji eglė (<i>Picea abies (L.) H. Karst.</i>)	19	47,0
		018	Baltasis gluosnis (<i>Salix alba L.</i>)	16	40,0
		019	Kalninė guoba (<i>Ulmus glabra Huds.</i>)	-	-
		020	Paprastoji ieva (<i>Padus avium L.</i>)	9	22,0
		021	Juodalksnis (<i>Alnus glutinosa (L.) Gaerth.</i>)	3	7,0
		022	Paprastasis kadagys (<i>Juniperus communis L.</i>)	8	20,0
		023	Paprastasis kaštonas (<i>Aesculus hippocastanum L.</i>)	14	35,0
		024	Paprastasis klevas (<i>Acer platanoides L.</i>)	20	50,0
		025	Miškinė kriaušė (<i>Pyrus pyraeaster (L.) Burgsd.</i>)	-	-
		026	Mažalapė liepa (<i>Tilia cordata Mill.</i>)	27	67,0
		027	Europinis maumedis (<i>Larix decidua Mill.</i>)	4	10,0
		028	Miškinė obelis (<i>Malus silvestris (L.) Mill.</i>)	1	2,5
		029	Paprastoji pušis (<i>Pinus sylvestris L.</i>)	2	5,0
		030	Paprastasis skroblas (<i>Carpinus betulus L.</i>)	-	-
		031	Paprastasis šermūkšnis (<i>Sorbus aucuparia L.</i>)	9	22,0
		032	Vakarinė tuja (<i>Thuja occidentalis L.</i>)	9	22,0
033	Tuopa, juodosios, kanadinės, berlyninės	3	7,0		
034	Paprastasis uosis (<i>Fraxinus excelsior L.</i>)	22	55,0		
035	Vikmedis baltažiedis (<i>Robinia pseudoacacia L.</i>)	3	7,5		
036	Paprastoji vinkšna (<i>Ulmus latvis Pall.</i>)	-	-		
6	Vietinių krūmų sortimentas	037	Paprastasis lazdynas (<i>Corylus avellana L.</i>)	13	32,0
		038	Paprastasis sausmedis (<i>Lonicera xylosteum</i>)	-	-
		039	Juodaugis šėivamedis (<i>Sambucus nigra</i>)	1	2,5
		040	Paprastasis žalčialunkis	2	5,0

			<i>(Daphne mezereum L.)</i>		
		041	Paprastasis erškėtis <i>(Rosa canina L.)</i>	7	17,0
7	Svetimžemių krūmų sortimentas	042	Paprastosis alyvos <i>(Syringa vulgaris L.)</i>	28	70,0
		043	Darželiais jazminas <i>(Philadelphus coronarius L.)</i>	23	57,0
		044	Paprastasis putinas <i>(Viburnum opulus L.)</i>	10	25,0
		045	Šiurkštasis radastas <i>(Deutzia crenata)</i>	-	-

4 lentelė. Gėlių darželių ir dekoratyvinių sodų kompozicijos bei žolinių dekoratyviųjų ugalų sortimento vertinimas

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Kodas	Vertės požymis	1820-1930 m.	
				Vnt.	Proc.
8	Gėlių darželio vieta	049	Nuo gatvės pusės	1	2,5
		050	Švariajame kieme	38	95,0
		051	Po langais	37	92,0
		052	Prie įėjimo	37	92,0
		053	Rytinėje pusėje	10	25,0
		054	Pietinėje pusėje	22	55,0
		055	Prie namo galo	12	30,0
		056	Prie namo šono	26	65,0
		057	Dekoratyviniame sode	24	60,0
058	Kitur	8	20,0		
9	Gėlių lysvelių kompozicija	059	Geometrinė	36	90,0
		060	Laisvaplanė	-	-
		061	Mišri	4	10,0
10	Lysvelių kraštų apipavidalinimas	062	Baltintais akmenėliais	14	35,0
		063	Pintomis vytelėmis	3	7,5
		064	Smulkių gėlių apvadėliais	5	12,0
		065	Lentomis	-	-
		066	Plytomis	-	-
		067	Velėna	-	-
		068	Be apvadų	15	37,0
		069	Kitaip	-	-
11	Gėlių sortimentas	070	Virininis astras <i>(Aster novi – belgii L.)</i>	5	12,0
		071	Dailieji auskarėliai <i>(Dicentra spectabilis (L.) Lem.)</i>	16	40,0
		072	Baltažiedis bijūnas <i>(Paeonia lactiflora hort)</i>	34	85,0
		073	Diemedis <i>(Artemisia abrotanum L.)</i>	2	5,0
		074	Šluotelinis flioksas <i>(Phlox paniculata L.)</i>	16	40,0
		075	Darželiais jurginas <i>(Dahlia cultorum Thorsrud et Risacter Cav.)</i>	22	55,0
		076	Lelija <i>(Lilium umbellatum, L. tigrinum)</i>	13	32,0
		077	Mėta <i>(Mentha)</i>	2	5,0
		078	Paprastoji mirta <i>(Myrtus communis)</i>	-	-
		079	Didžioji nasturtė	10	25,0

			<i>(Trapaeolum majus L.)</i>		
		080	Darželinė našlaitė <i>(Viola x wittrockiana Gams.)</i>	14	35,0
		081	Poetinis narcizas <i>(Narcissus poeticus, L.)</i>	20	50,0
		082	Kvapusis pelėžimis <i>(Lathyrus odoratus L.)</i>	10	25,0
		083	Aukštoji piliarožė <i>(Alcea rosea (L.) Cav.)</i>	10	25,0
		084	Pavasarinė raktažolė <i>(Primula veris L.)</i>	9	22,5
		085			
		086	Rezeta <i>(Reseda odorata)</i>	4	10,0
		087	Arbatinės rožės <i>(Rosa)</i>	5	12,0
		088	Žalioji rūta <i>(Ruta graveolens L.)</i>	31	77,0
		089	Daugiametė saulutė <i>(Bellis perennis L.)</i>	5	12,0
		090	Didysis serentis <i>(Tagetes erecta L.)</i>	10	25,0
		091	Vaistinis smidras <i>(Asparagus officinalis L.)</i>	10	25,0
		092	Šiurpinis gvazdikas <i>(Dianthus barbatus L.)</i>	-	-
		093	Darželinė tulpė <i>(Tulipa gesneriana L.)</i>	23	57,0
		094	Mėlynžiedis vilkdalgis <i>(Iris germanica – hybrida hort.)</i>	7	17,0
		095	Šliaužiančioji žiemė <i>(Vinca minor L.)</i>	4	10,0
12	Dekoratyviniis sodas	096	Geometriniis	18	45,0
		097	Laisvo plano	3	8,0
		098	Mišraus plano	9	22,0

5 lentelė. Vaismedžių ir kaulavaisių sodų, daržų ir sodybų siluetaų kompoziciniai vertinimai

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Kodas	Vertės požymis	1820-1930 m.	
				Vnt.	Proc.
13	Vaismedžių sodas	099	Santykiniis dydis	-	-
		100	Sodinti padrikai	10	25,0
		101	Sodinti mišriai	11	27,5
		102	Sodinti eilėmis	19	47,5
		103	Sodinti ūkiniame kieme	5	12,0
14	Vyšnynas	104	Laisvos formos	5	12,0
		105	Stačiakampis	6	15,0
		106	Sodinta eilėmis	24	60,0
		107	Sodintas padrikai	5	12,5
15	Daržas	108	Netaisyklingas	2	5,0
		109	Stačiakampis	23	57,0
		110	Rytinėje sklypo dalyje	11	27,0
		111	Pietinėje sklypo dalyje	14	35,0
		112	Vakarinėje sklypo dalyje	3	7,5
16	Sodybos siluetas	113	Vientisas	23	57,0
		114	Padrikas	11	27,0
		115	Ryškūs medžių siluetai	31	77,0

		116	Ryškūs vaismedžių siluetai	15	37,0
		117	Ryškūs pastatų siluetai	21	52,0
		118	Derantis su supančia aplinka	40	100,0
		119	Nederantis su aplinka	-	-

IX priedas. Planingos statybos vienkieminių sodybų, įkurtų 1930 – 1940 m., tyrimo rezultatai

1 lentelė. Sodybų planinės – erdvinės struktūros vertinimas

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Kodas	Vertės požymis	1930-1940 m.	
				Vnt.	Proc.
1	Sodybos planas	001	Laisvas	-	-
		002	Reguliarus	40	100,0
		003	Reguliarus, su padrikumo elementais	-	-
2	Kiemai	004	Švarusis	40	100,0
		005	Ūkinis	40	100,0
		006	Gamybinis	6	15,0
3	Želdinių kompozicija	007	Padrika	-	-
		007a	Laisvaplanė	-	-
		008	Reguliarai	27	68,0
		009	Mišri	13	32,0
4	Želdinimo intensyvumas	012	Želdinimo intensyvumas	-	41,0

2 lentelė. Sodybų struktūrinių elementų tyrimo rezultatų tarp Suvalkijos etnografinio regiono rajonų ir savivaldybių palyginimas (1930 – 1940 m.)

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Suvalkijos etnografinio regiono rajonų ir savivaldybių pavadinimai						
		Šakių rajonas	Kazlų Rūdos savivaldybė	Kauno rajono dalis	Vilkaviškio rajonas	Marijampolės rajonas	Kalvarijos savivaldybė	Prienų rajonas
1	Gamybinis kiemas, proc.	20	20	33	-	-	33	-
2	Sodybų vidutinis plotas, ha	0,25	0,40	0,75	0,80	0,70	0,80	0,60
3	Sodybų želdinimo intensyvumas, proc.	47,0	31,0	41,0	41,0	46,0	40,0	44,0
4	Dekoratyviniai sodai	40,0 proc. aptverti	Neryškūs ir neaptverti	60,0 proc. aptverti	Aptverti ir reguliarūs	33,0 proc. aptverti, kiti-neaptverti bet ryškūs	60,0 proc. aptverti ir reguliarūs	75 proc. aptverti, kompozicija reguliari ar mišri
5	Vaismedžių sodai, vaismedžių sk.	Dideli (16-20), Labai dideli (virš 21)	Dideli (16-20),	Dideli (16-20), Labai dideli (virš 21)	Dideli (16-20)	Labai dideli (virš 21)	Vidutiniai (11-15)	Dideli (16-20)
6	Daržai sodybos ribose, proc.	33,0	Dažnai neapibrėžta sodybos riba	20,0	87,0	50,0	80,0	25,0
7	Siluėtų vientisumas,	33,0	Padriki	30,0	50,0	25,0	70,0	25,0

proc.							
-------	--	--	--	--	--	--	--

3 lentelė. Sumedėjusių dekoratyviųjų augalų sortimento vertinimas

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Kodas	Vertės požymis	1930-1940 m.	
				Vnt.	Proc.
5	Medžių sortimentas	013	<i>Paprastasis qžuolas (Quercus robur L.)</i>	23	57,5
		014	Baltalksnis (<i>Alnus incana (L.) Moench</i>)	5	12,5
		015	Karpotasis beržas (<i>Betula pendula Roth</i>)	23	57,5
		016	Paprastasis bukas (<i>Fagus sylvatica L.</i>)	-	-
		017	Paprastoji eglė (<i>Picea abies (L.) H. Karst.</i>)	16	40,0
		018	Baltasis gluosnis (<i>Salix alba L.</i>)	12	30,0
		019	Kalninė guoba (<i>Ulmus glabra Huds.</i>)	-	-
		020	Paprastoji ieva (<i>Padus avium L.</i>)	-	-
		021	Juodalksnis (<i>Alnus glutinosa (L.) Gaerth.</i>)	6	15,0
		022	Paprastasis kadagys (<i>Juniperus communis L.</i>)	8	20,0
		023	Paprastasis kaštonas (<i>Aesculus hippocastanum L.</i>)	5	12,5
		024	Paprastasis klevas (<i>Acer platanoides L.</i>)	22	55,5
		025	Miškinė kriaušė (<i>Pyrus pyraeaster (L.) Burgsd.</i>)	1	2,5
		026	Mažalapė liepa (<i>Tilia cordata Mill.</i>)	27	67,0
		027	Europinis maumedis (<i>Larix decidua Mill.</i>)	1	2,5
		028	Miškinė obelis (<i>Malus silvestris (L.) Mill.</i>)	-	-
		029	Paprastoji pušis (<i>Pinus sylvestris L.</i>)	4	10,5
		030	Paprastasis skroblas (<i>Carpinus betulus L.</i>)	-	-
		031	Paprastasis šermūkšnis (<i>Sorbus aucuparia L.</i>)	4	10,5
		032	Vakarinė tuja (<i>Thuja occidentalis L.</i>)	8	20,0
033	Tuopa, juodosios, kanadinės, berlyninės	7	17,5		
034	Paprastasis uosis (<i>Fraxinus excelsior L.</i>)	13	32,0		
035	Vikmedis baltažiedis (<i>Robinia pseudoacacia L.</i>)	3	7,5		
036	Paprastoji vinkšna (<i>Ulmus latvis Pall.</i>)	1	2,5		
6	Vietinių krūmų sortimentas	037	Paprastasis lazdynas (<i>Corylus avellana L.</i>)	10	25,0
		038	Paprastasis sausmedis (<i>Lonicera xylosteum</i>)	1	2,5
		039	Juodauogis šivamedis	-	-

			<i>(Sambucus nigra)</i>		
		040	Paprastasis žalčialunkis <i>(Daphne mezereum L.)</i>	1	2,5
		041	Paprastasis erškėtis <i>(Rosa canina L.)</i>	5	12,5
7	Svetimžemių krūmų sortimentas	042	Paprastosios alyvos <i>(Syringa vulgaris L.)</i>	26	65,0
		043	Darželiais jazminas <i>(Philadelphus coronarius L.)</i>	24	60,0
		044	Paprastasis putinas <i>(Viburnum opulus L.)</i>	9	22,5
		045	Šiurkštasis radastas <i>(Deutzia crenata)</i>	1	2,5

4 lentelė. Gėlių darželių ir dekoratyvinių sodų kompozicijos bei žolinių dekoratyviųjų augalų sortimento vertinimas

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Kodas	Vertės požymis	1930-1940 m.	
				Vnt.	Proc.
8	Gėlių darželio vieta	049	Nuo gatvės pusės	2	5,0
		050	Švariajame kieme	26	65,0
		051	Po langais	33	82,0
		052	Prie įėjimo	24	60,0
		053	Rytinėje pusėje	8	20,0
		054	Pietinėje pusėje	24	60,0
		055	Prie namo galo	13	32,5
		056	Prie namo šono	27	67,5
		057	Dekoratyviniame sode	31	77,5
		058	Kitur	2	5,0
9	Gėlių lysvelių kompozicija	059	Geometrinė	36	90,0
		060	Laisvaplanė	4	10,0
		061	Mišri	1	2,5
10	Lysvelių kraštų apipavidalinimas	062	Baltintais akmenėliais	15	37,5
		063	Pintomis vytelėmis	4	10,0
		064	Smulkių gėlių apvadėliais	1	2,5
		065	Lentomis	-	-
		066	Plytomis	1	2,5
		067	Velėna	2	5,0
		068	Be apvadų	16	40,0
		069	Kitaip	-	-
11	Gėlių sortimentas	070	Virininis astras <i>(Aster novi – belgii L.)</i>	7	17,5
		071	Dailieji auskarėliai <i>(Dicentra spectabilis (L.) Lem.)</i>	13	32,5
		072	Baltažiedis bijūnas <i>(Paeonia lactiflora hort)</i>	26	65,0
		073	Diemedis <i>(Artemisia abrotanum L.)</i>	4	10,5
		074	Šluotelinis flioksas <i>(Phlox paniculata L.)</i>	23	57,5
		075	Darželiais jurginas <i>(Dahlia cultorum Thorsrud et Risacter Cav.)</i>	26	65,0
		076	Lelija <i>(Lilium umbellatum, L. tigrinum)</i>	17	42,5
		077	Mėta <i>(Mentha)</i>	7	17,5
		078	Paprastoji mirta <i>(Myrtus communis)</i>	-	-

		079	Didžioji nasturtė (<i>Trapaeolum majus</i> L.)	9	22,5
		080	Darželinė našlaitė (<i>Viola x wittrockiana</i> Gams.)	26	65,0
		081	Poetinis narcizas (<i>Narcissus poeticus</i> , L.)	20	50,0
		082	Kvapusis pelėžimis (<i>Lathyrus odoratus</i> L.)	14	35,0
		083	Aukštoji piliarožė (<i>Alcea rosea</i> (L.) Cav.)	12	30,0
		084			
		085	Pavasarinė raktažolė (<i>Primula veris</i> L.)	9	22,5
		086	Rezeta (<i>Reseda odorata</i>)	2	5,0
		087	Arbatinės rožės (<i>Rosa</i>)	1	2,5
		088	Žalioji rūta (<i>Ruta graveolens</i> L.)	31	77,5
		089	Daugiametė saulutė (<i>Bellis perennis</i> L.)	17	42,0
		090	Didysis serentis (<i>Tagetes erecta</i> L.)	17	42,0
		091	Vaistinis smidras (<i>Asparagus officinalis</i> L.)	6	15,0
		092	Šiurpinis gvazdikas (<i>Dianthus barbatus</i> L.)	15	37,5
		093	Darželinė tulpė (<i>Tulipa gesneriana</i> L.)	29	72,0
		094	Mėlynžiedis vilkdalgis (<i>Iris germanica – hybrida</i> hort.)	4	10,0
		095	Šliaužiančioji žiemė (<i>Vinca minor</i> L.)	1	2,5
12	Dekoratyvinius sodas	096	Geometrinis	17	42,0
		097	Laisvo plano	-	-
		098	Mišraus plano	12	30

5 lentelė. Vaismedžių ir kaulavaisių sodų, daržų ir sodybų siluetaų kompoziciniai vertinimai

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Kodas	Vertės požymis	1930–1940 m.	
				Vnt.	Proc.
13	Vaismedžių sodas	099	Santykinis dydis	-	-
		100	Sodinti padrikai	10	25,0
		101	Sodinti mišriai	-	-
		102	Sodinti eilėmis	30	75,0
		103	Sodinti ūkiniame kieme	1	2,5
14	Vyšnynas	104	Laisvos formos	1	2,5
		105	Stačiakampis	5	12,5
		106	Sodinta eilėmis	25	62,5
		107	Sodintas padrikai	4	10,0
15	Daržas	108	Netaisyklingas	1	2,5
		109	Stačiakampis	33	82,5
		110	Rytinėje sklypo dalyje	19	47,5
		111	Pietinėje sklypo dalyje	6	15,0
		112	Vakarinėje sklypo dalyje	5	12,5
16	Sodybos siluetas	113	Vientisas	15	37,5
		114	Padrikas	24	60,0
		115	Ryškus medžių siluetai	30	75,0

		116	Ryškus vaismedžių siluetai	19	47,5
		117	Ryškus pastatų siluetai	25	62,5
		118	Derantis su supančia aplinka	32	80,0
		119	Nederantis su aplinka	8	20,0

X priedas. Tirtų sodybų, įkurtų 1820-1930 m. ir 1930-1940 m. laikotarpiais, planinių – erdvinių struktūrų ir jų želdynų elementų įvertinimo pagal nustatytus vertinimo kriterijus ir požymius palyginamoji lentelė

Eil. Nr.	Vertinimo kriterijai	Kodas	Vertės požymis	1820-1930 m.		1930-1940 m.	
				Vnt.	Proc.	Vnt.	Proc.
1	Sodybos planas	001	Laisvas	1	2,5	-	-
		002	Reguliarus	34	85,0	40	100,0
		003	Reguliarus, su padrikumo lementais	5	12,5	-	-
2	Kiemai	004	Švarusis	40	100,0	40	100,0
		005	Ūkinis	40	100,0	40	100,0
		006	Gamybinis	10	25,0	6	15,0
3	Želdinių kompozicija	007	Padrika	8	20,0	-	-
		007a	Laisvaplanė	-	-	-	-
		008	Reguliari	13	32,0	27	68,0
		009	Mišri	19	48,0	13	32,0
4	Želdinimo intensyvumas	012	Želdinimo intensyvumas	-	47,0	-	41,0
5	Medžių sortimentas	013	Paprastasis ažuolas (<i>Quercus robur</i> L.)	31	77,0	23	57,5
		014	Baltalksnis (<i>Alnus incana</i> (L.) Moench)	3	7,0	5	12,5
		015	Karpotasis beržas (<i>Betula pendula</i> Roth)	21	52,0	23	57,5
		016	Paprastasis bukas (<i>Fagus sylvatica</i> L.)	-	-	-	-
		017	Paprastoji eglė (<i>Picea abies</i> (L.) H. Karst.)	19	47,0	16	40,0
		018	Baltasis gluosnis (<i>Salix alba</i> L.)	16	40,0	12	30,0
		019	Kalninė guoba (<i>Ulmus glabra</i> Huds.)	-	-	-	-
		020	Paprastoji ieva (<i>Padus avium</i> L.)	9	22,0	-	-
		021	Juodalksnis (<i>Alnus glutinosa</i> (L.) Gaerth.)	3	7,0	6	15,0
		022	Paprastasis kadagys (<i>Juniperus communis</i> L.)	8	20,0	8	20,0
		023	Paprastasis kaštonas (<i>Aesculus hippocastanum</i> L.)	14	35,0	5	12,5
		024	Paprastasis klevas (<i>Acer platanoides</i> L.)	20	50,0	22	55,5
		025	Miškinė kriaušė (<i>Pyrus pyraeaster</i> (L.) Burgsd.)	-	-	1	2,5
		026	Mažalapė liepa	27	67,0	27	67,0

			<i>(Tilia cordata Mill.)</i>				
		027	Europinis maumedis <i>(Larix decidua Mill.)</i>	4	10,0	1	2,5
		028	Miškinė obelis <i>(Malus silvestris (L.) Mill.)</i>	1	2,5	-	-
		029	Paprastoji pušis <i>(Pinus sylvestris L.)</i>	2	5,0	4	10,5
		030	Paprastasis skroblas <i>(Carpinus betulus L.)</i>	-	-	-	-
		031	Paprastasis šermūkšnis <i>(Sorbus aucuparia L.)</i>	9	22,0	4	10,5
		032	Vakarinė tuja <i>(Thuja occidentalis L.)</i>	9	22,0	8	20,0
		033	Tuopa, juodosios, kanadinės, berlyninės	3	7,0	7	17,5
		034	Paprastasis uosis <i>(Fraxinus excelsior L.)</i>	22	55,0	13	32,0
		035	Vikmedis baltažiedis <i>(Robinia pseudoacacia L.)</i>	3	7,5	3	7,5
		036	Paprastoji vinkšna <i>(Ulmus latvis Pall.)</i>	-	-	1	2,5
6	Vietinių krūmų sortimentas	037	Paprastasis lazdynas <i>(Corylus avellana L.)</i>	13	32,0	10	25,0
		038	Paprastasis sausmedis <i>(Lonicera xylosteum)</i>	-	-	1	2,5
		039	Juodauogis šeivamedis <i>(Sambucus nigra)</i>	1	2,5	-	-
		040	Paprastasis žalčialunkis <i>(Daphne mezereum L.)</i>	2	5,0	1	2,5
		041	Paprastasis erškėtis <i>(Rosa canina L.)</i>	7	17,0	5	12,5
7	Svetimžemių krūmų sortimentas	042	Paprastosios alyvos <i>(Syringa vulgaris L.)</i>	28	70,0	26	65,0
		043	Darželiais jazminas <i>(Philadelphus coronarius L.)</i>	23	57,0	24	60,0
		044	Paprastasis putinas <i>(Viburnum opulus L.)</i>	10	25,0	9	22,5
		045	Smailialapė lanksva <i>(Spirea arguta L.)</i>	2	5,0	-	-
		046	Šiurkštasis radastas <i>(Deutzia crenata)</i>	-	-	1	2,5
8	Gėlių darželio vieta	049	Nuo gatvės pusės	1	2,5	2	5,0
		050	Švariajame kieme	38	95,0	26	65,0
		051	Po langais	37	92,0	33	82,0
		052	Prie įėjimo	37	92,0	24	60,0
		053	Rytinėje pusėje	10	25,0	8	20,0
		054	Pietinėje pusėje	22	55,0	24	60,0
		055	Prie namo galo	12	30,0	13	32,5
		056	Prie namo šono	26	65,0	27	67,5

		057	Dekoratyvi-niame sode	24	60,0	31	77,5
		058	Kitur	8	20,0	2	5,0
9	Gėlių lysvelių kompozicija	059	Geometrinė	36	90,0	36	90,0
		060	Laisvaplėnė	-	-	4	10,0
		061	Mišri	4	10,0	1	2,5
10	Lysvelių kraštų apipavidalinimas	062	Baltintais akmenėliais	14	35,0	15	37,5
		063	Pintomis vytelėmis	3	7,5	4	10,0
		064	Smulkių gėlių apvadėliais	5	12,0	1	2,5
		065	Lentomis	-	-	-	-
		066	Plytomis	-	-	1	2,5
		067	Velėna	-	-	2	5,0
		068	Be apvadų	15	37,0	16	40,0
		069	Kitaip	-	-	-	-
11	Gėlių sortimentas	070	Virininis astras (<i>Aster novi – belgii</i> L.)	5	12,0	7	17,5
		071	Dailieji auskarėliai (<i>Dicentra spectabilis</i> (L.) Lem.)	16	40,0	13	32,5
		072	Baltažiedis bijūnas (<i>Paeonia lactiflora hort</i>)	34	85,0	26	65,0
		073	Diemedis (<i>Artemisia abrotanum</i> L.)	2	5,0	4	10,5
		074	Šluotelinis floksas (<i>Phlox paniculata</i> L.)	16	40,0	23	57,5
		075	Darželiais jurginas (<i>Dahlia cultorum Thorsrud et Risacter</i> Cav.)	22	55,0	26	65,0
		076	Lelija (<i>Lilium umbellatum, L. tigrinum</i>)	13	32,0	17	42,5
		077	Mėta (<i>Mentha</i>)	2	5,0	7	17,5
		078	Paprastoji mirta (<i>Myrtus communis</i>)	-	-	-	-
		079	Didžioji nasturtė (<i>Trapaecolum majus</i> L.)	10	25,0	9	22,5
		080	Darželinė našlaitė (<i>Viola x wittrockiana</i> Gams.)	14	35,0	26	65,0
		081	Poetinis narcizas (<i>Narcissus poeticus, L.</i>)	20	50,0	20	50,0
		082	Kvapusis pelėžirmis (<i>Lathyrus odoratus</i> L.)	10	25,0	14	35,0
		083	Aukštoji piliarožė (<i>Alcea posea</i> (L.) Cav.)	10	25,0	12	30,0
		085	Pavasarinė raktažolė (<i>Primula veris</i> L.)	9	22,5	9	22,5
		086	Rezeta (<i>Reseda odorata</i>)	4	10,0	2	5,0
		087	Arbatinės rožės	5	12,0	1	2,5

			(Rosa)				
		088	Žalioji rūta (<i>Ruta graveolens</i> L.)	31	77,0	31	77,5
		089	Daugiametė saulutė (<i>Bellis perennis</i> L.)	5	12,0	17	42,0
		090	Didysis serentis (<i>Tagetes erecta</i> L.)	10	25,0	17	42,0
		091	Vaistinis smidras (<i>Asparagus officinalis</i> L.)	10	25,0	6	15,0
		092	Šiurpinis gvazdikas (<i>Dianthus barbatus</i> L.)	-	-	15	37,5
		093	Darželinė tulpė (<i>Tulipa gesneriana</i> L.)	23	57,0	29	72,0
		094	Mėlynžiedis vilkdalgis (<i>Iris germanica</i> – <i>hybrida hort.</i>)	7	17,0	4	10,0
		095	Šliaužiančioji žiemė (<i>Vinca minor</i> L.)	4	10,0	1	2,5
12	Dekoratyvinis sodas	096	Geometrinis	18	45,0	17	42,0
		097	Laisvo plano	3	8,0	-	-
		098	Mišraus plano	9	22,0	12	30
13	Vaismedžių sodas	099	Santykinis dydis	-	-	-	-
		100	Sodinti padrikai	10	25,0	10	25,0
		101	Sodinti mišriai	11	27,5	-	-
		102	Sodinti eilėmis	19	47,5	30	75,0
		103	Sodinti ūkiniame kieme	5	12,0	1	2,5
14	Vyšnynas	104	Laisvos formos	5	12,0	1	2,5
		105	Stačiakampis	6	15,0	5	12,5
		106	Sodinta eilėmis	24	60,0	25	62,5
		107	Sodintas padrikai	5	12,5	4	10,0
15	Daržas	108	Netaisyklingas	2	5,0	1	2,5
		109	Stačiakampis	23	57,0	33	82,5
		110	Rytinėje sklypo dalyje	11	27,0	19	47,5
		111	Pietinėje sklypo dalyje	14	35,0	6	15,0
		112	Vakarinėje sklypo dalyje	3	7,5	5	12,5
16	Sodybos siluetas	113	Vientisas	23	57,0	15	37,5
		114	Padrikas	11	27,0	24	60,0
		115	Ryškūs medžių siluetai	31	77,0	30	75,0
		116	Ryškūs vaismedžių siluetai	15	37,0	19	47,5
		117	Ryškūs pastatų siluetai	21	52,0	25	62,5
		118	Derantis su supančia aplinka	40	100,0	32	80,0
		119	Nederantis su aplinka	-	-	8	20,0

XI priedas. Želdynų projektavimo meninės raiškos priemonių santykio su projektavimo principais, taisyklėmis bei nuostatomis išsklotinė.

Projektavimo principai	Projektavimo meninės raiškos priemonės ir būdai	Taisyklės ir nuostatos
Pusiausvyra	Simetrija	Kairioji ir dešinioji peizažo pusės turi būti lygios
	Asimetrija	Kairioji ir dešinioji peizažo pusės turi būti nelygios
	Disimetrija	Planas – simetriškas, perspektyva - asimetrinė
Proporcingumas	Mastelis	Objektas turi būti proporcingas jį supančiai aplinkai
	Vertikalaus matymo kampas	Objekto apžvalgos taškų nuotolių santykis su objekto aukščiu
	Horizontalaus matymo kampas	Objekto apžvalgos kampas horizontalioje padėtyje
Harmoningumas	Kontrastas	Objektų aukščių, dydžių, formų, spalvų, kontrastas
	Niuansas	Šiltų ar šaltų spalvų, ar vienos spalvos panaudojimas
	Tapatumas	Objektų vienodo aukščio, dydžio, formos, spalvos, faktūros, kontrasto, rūšies, veislės panaudojimas
	Psichologinis priimtinumas	Objektas, augalų kompozicija, želdynas ar jo elementas turi kelti teigiamas emocijas
Vieningumas	Linija	Želdyno elementų linijos turi būti arba gamtinės, arba geometrinės
	Forma	Želdyno elementų formos turi būti arba gamtinės, arba geometrinės
	Medžiaga	Želdyno smulkioji architektūra turi būti pagaminti iš tų pačių medžiagų
	Konstrukcija	Želdyno smulkioji architektūra turi būti tos pačios konstrukcijos
Įvairumas	Šviesa ir šešėlis	Želdyne turi būti šviesos ir šešėlių kaita
	Erdvių kaita	Atvirų, pusiau atvirų ir uždarų erdvių kaita
	Spalva ir faktūra	Želdyne turi būti spalvų ir faktūrų įvairovė
	Augalų deriniai	Želdyne turi būti augalų derinių įvairovė
	Nuotaikos kaita	Želdyne turi būti nuotaikos kaita ir netikėtumai, išvengiant neigiamų emocijų
	Perspektyva	Želdyne turi būti perspektyvų įvairovė
	Ritmas	Geometriniame planavime – ritmiškas, laisvame planavime - aritmiškas
	Emocinė įtampa	Didinti emocinę įtampą artinantis prie dominantės
Staigmenos efektas	Siekti emocinės kulminacijos netikėtai atveriant vaizdą į dominantę	

Sudarė R. Misius.

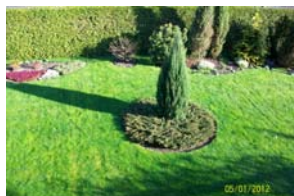
XII priedas. Uolinio kadagio (*Juniperus scopulorum* 'Skyrocket'), kurio aukštis 2,90 metro, metamo šešėlio kasvalandinio fotofiksavimo rezultatai.

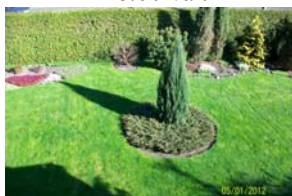
6.00 val.

7.00 val.

8.00 val.

9.00

10.00

11.00

12.00

13.00

14.00

15.00

16.00

17.00

18.00

19.00

20.00

21.00

Fotonuotraukos Romualdo Misiaus, 2012 05 01.

SL344. 2012-11-06. 12,25 leidyb. apsk. I. Tiražas 10 egz. Užsakymas 1041

Išleido leidykla „Technologija“, Studentų g. 54, 51424 Kaunas

Spausdino leidyklos „Technologija“ spaustuvė, Studentų g. 54, 51424 Kaunas